

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

ტ. რეხვიაშვილი, ვ. ჭიაურელი

ფილოსოფია

დამტკიცებულია სტუ-ს
ხასიათლო-მეთოდური
საბჭოს მიერ

თბილისი
2006

სახელმძღვანელოში მოცემულია სასემინარო და საგამოცდო საკითხები, რომელსაც თან ახლავს ტექსტში გამოყენებული ფილოსოფიური ტერმინების მოკლე განმარტებები.

განკუთვნილია საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სტუდენტებისათვის.

რედაქტორი **დოც. ო. ლოლაძე**

რეკონსტრუქციები: **პროფ. ვ. მუხარბიანი,**
პროფ. მ. მახარაძე

© გამომცემლობა „ტექნიკური უნივერსიტეტი“,

ISBN 99940-35-30-4

წინასიტყვაობა

გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ ყართო მოცულობისა და რთულად შედგენილი ფილოსოფიური სახელმძღვანელოები ვერ ასრულებენ მის მთავარ ფუნქციას; სტუდენტებს უჭირთ ათვისება და უმეტესობა ხელს იღებს მის შესწავლაზე. მაგრამ, მეორეს მხრივ, პროგრამის შემცირება და გამარტივება წარმოშობს ფილოსოფიის გაუბრალოების საშიშროებას. ეს კიდევ უფრო დაუშვებელია, რადგან გაუბრალოება მეტ ზიანს აყენებს ფილოსოფიის სწავლებას. ამიტომ საჭიროა გამოიძებნოს რაღაც შუალედი ამ ორ უკიდურესობას შორის, რათა სტუდენტებისათვის ხელმისაწვდომი გახდეს ფილოსოფია. სახელმძღვანელოში ნაცადია ასეთი შუალედის ძებნა და რამდენად გაამართლებს ის, ამას ისევ სწავლების პრაქტიკა გვიჩვენებს. ტექსტის გამარტივებისა და უკეთესად ათვისების მიზნით, ყოველი ახალი ფილოსოფიური ტერმინის ან მიმდინარეობის პირველად გამოყენების შემთხვევაში, მისი განმარტება გადატანილია წიგნის ბოლოს მოკლე ლექსიკონში (იქვე მითითებულია, იხ. ლექსიკონი, იგულისმება ეს მოკლე ლექსიკონი).

სახელმძღვანელო შედგება ორი ნაწილისაგან. პირველ ნაწილში გამარტივებული სახით განხილულია ფილოსოფიის ძირითადი საკითხები, ხოლო მეორე ნაწილი ეხება ფილოსოფიის ისტორიის მოკლე მიმოხილვას. ასეთი თანმიმდევრობა ტრადიციულად მიღებული არ იყო. სახელმძღვანელოებში ფილოსოფიის ისტორია ყოველთვის წინ უძღოდა ძირითადი პრობლემების განხილვას. ჩვენ მივიჩნევთ, რომ ეს უნდა იყოს შებრუნებით, რადგან სტუდენტებმა ჯერ უნდა შეისწავლონ ფილოსოფიის ელემენტარული და ძირითადი საკითხები, რათა შემდეგ უფრო გასაგები გახდეს ფილოსოფიის ისტორიის რთული პრობლემები.

სახელმძღვანელოს შედგენის დროს ვემყარებოდით, როგორც უცხოურ ლიტერატურას, ასევე თანამედროვე ქართული ფილოსოფოსების შრომებს. წიგნის მეორე ნაწილის I-V თავები ემყარება ტექნიკური უნივერსიტეტის ფილოსოფიის კათედრის მიერ 1992 წელს გამოცემულ დამხმარე სახელმძღვანელოს, რომელიც ავტორთა კოლექტივის ლექცია-კონსპექტების კრებულს წარმოადგენს. ხოლო მეორე ნაწილის ბოლო თავი, რომელიც ქა-

რთული ფილოსოფიის ისტორიის მიმოხილვას ეხება, ემყარება საქართველოს ფილოსოფიის ინსტიტუტის, ქართული ფილოსოფიის განყოფილების გამგის, პროფესორ მიხეილ მახარაძის მიერ შედგენილ პროგრამას და მასალებს, რისთვისაც დიდ მადლობას ვუხდით მას.

ავტორები სიამოვნებით მიიღებენ და გაითვალისწინებენ საქმიან შენიშვნებს და სურვილებს

ავტორები

თეორიული და კლასიკური ფორმით ფილოსოფია ძველ საბერძნეთში (VII-IV ს. ძვ.წ.ა.) ჩამოყალიბდა. სიტყვა ფილოსოფია ბერძნულადაა წარმოდგენილი სიტყვების „ფილოს“ - მიყვარს, „სოფია“ - სიბრძნე. სიბრძნის სიყვარულში ბერძენი ფილოსოფოსები ძირითადად სამყაროს მეცნიერულ ცოდნას გულისხმობდნენ. ამიტომ ყველა დიდ მეცნიერს ფილოსოფოსი ეწოდებოდა. ეს იყო ფილოსოფიის საგნის ფართო გაგება, რომელიც თითქმის მე-18 საუკუნემდე გაგრძელდა. ასეთი გაგებით, ერთი მეორისაგან არ იყო გამიჯნული ფილოსოფიისა და სხვა მეცნიერების ფუნქციები სამყაროს შესწავლაში.

ფილოსოფიის საგნის ობიექტი დავინროვდა მას შემდეგ (მე-18ს), როდესაც კვლევა-ძიებამ ადამიანის შემეცნებელი უნარების შესაძლებლობების კრიტიკულ შესწავლაზე გადაინაცვლა, როდესაც ფილოსოფიაში ეჭვის ქვეშ დადგა მეცნიერული და საერთოდ ცოდნის სინამდვილესთან შესაბამისობის საკითხი. ამ მიზნით იწყება ადამიანის შემეცნებელი უნარების (გრძნობადი, ლოგიკური და ინტუიციური) კრიტიკული გააზრება, რასაც მოჰყვა სხვადასხვა გნოსეოლოგიური (იხ. ლექსიკონი) თეორიების ჩამოყალიბება (ამ საკითხზე საუბარი იქნება III თავში).

მე-20 საუკუნის დასაწყისში „სიცოცხლის ფილოსოფიამ“ და შემდეგ „ეგზისტენციალიზმმა“ ფილოსოფიის კვლევის საგნად ადამიანის ყოფიერებისა და მისი არსის შესწავლა გამოაცხადა. ამ ფილოსოფიამ მიზნად დაისახა პასუხის გაცემა კითხვაზე: რა არის ადამიანური სიცოცხლისა და ცხოვრების აზრი და რა მიზნებს უნდა ემსახურებოდეს ის (ამ საკითხზე მსჯელობა იქნება IV თავში). ასეთი გაგებით ფილოსოფიის საგანი კიდევ უფრო დავინროვდა.

ყველა დროის ფილოსოფია თავისი ეპოქის საჭირობო პრობლემებით იყო დაინტერესებული და ამდენად ფილოსოფიური კვლევა თვითმიზანს არასოდეს არ წარმოადგენდა. მიუხედავად განსხვავებული პრობლემებით დაინტერესებისა, ერთი მთავარი საკითხი ყველა დროის ფილოსოფიაში იდგა. ეს არის ადამიანისა და სამყაროს ურთიერთობის საკითხი; სადაც ყველა მიმართებაში ადამიანია მოქცეული ყურადღების ცენტრში; ყველა-

ფერი დაკავშირებულია ადამიანის მატერიალურ და სულიერ მო-
თხოვნილებებთან, ადამიანურ ყოფიერებასთან. სიბრძნის სიყვ-
არული ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში ძირითადად ასეთი ურთი-
ერთობის გარკვევას ნიშნავდა. ამიტომ სიბრძნეს და საერთოდ
ცოდნას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ადამიანთა ყოფიერები-
სა და ცხოვრების გააზრებაში.

ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში ადამიანისა და ადამიანური
ყოფიერების კვლევას საფუძველი ჩაუყარა დიდმა ბერძენმა ფი-
ლოსოფოსმა სოკრატემ (470-339 ძვ.წ.). სოკრატეს არაერთარი
ნიგნი არ დაუნერია, მაგრამ მისმა ფილოსოფიამ ჩვენამდე მოა-
ღწია მისი მოწაფეების ნიგნებიდან (ცნობილია, რომ სოკრატე
იყო დიდი ბერძენი ფილოსოფოსის პლატონის მასწავლებელი,
ხოლო პლატონი იყო ასევე დიდი ფილოსოფოსის არისტოტელეს
მასწავლებელი).

იმისათვის, რომ უკეთ გავიგოთ, რა არის ფილოსოფიის საგა-
ნი და დანიშნულება და არ გაგვიჭირდეს შემდეგ უფრო რთული
საკითხების ათვისება, ამ მიზნით შესავალში მოკლედ განვიხილ-
ოთ სოკრატეს ფილოსოფიური შეხედულებები სიბრძნეზე და სი-
ბრძნის სიყვარულზე.

სოკრატესათვის მთავარია გაარკვიოს სიბრძნის მნიშვნელო-
ბა და ამ მიზნით სვამს კითხვას: ვის უნდა ეწოდოს ბრძენი? ძვე-
ლ ბერძნულ ფილოსოფიაში სოკრატემდე ბრძენი ეწოდებოდა
მცოდნეს, მეცნიერს, მაგრამ სოკრატეს მიხედვით ცოდნა და სი-
ბრძნე ერთიმეორეს არ ემთხვევა. მისი აზრით ფიზიკოსებმა (პი-
რველი მატერიალისტი ფილოსოფოსები იყვნენ, ამის შესახებ II
თავში იქნება საუბარი) ბევრი რამ იციან სამყაროს საგნების შე-
სახებ, მაგრამ მათ არ იციან, თუ რა არის თვითონ ცოდნა, მათ
აკლიათ ცოდნის ცოდნა. ეს მოითხოვს საკუთარი მეს გაცნობიე-
რებას, თვითშემეცნებას და ძიებას: ძიება ემსახურება ჭეშმარი-
ტებისა და სიკეთის დადგენას, ხოლო ჭეშმარიტების და სიკეთის
დადგენა ნიშნავს სიბრძნის სიყვარულს. სოკრატეს აზრით ადამ-
იანი შეიძლება იყოს სიბრძნის მოყვარული და არა ბრძენი, ნამ-
დვილი ბრძენი მხოლოდ ღმერთია, მხოლოდ ღმერთმა იცის ყვე-
ლაფერი და არა ადამიანი.

სოკრატე არ აცხადებდა პრეტენზიას, რომ ის არის ბრძენი,
მაგრამ რადგანაც მას აქვს სიბრძნის ძიებისაკენ მისწრაფება, ის

არის სიბრძნის მოყვარული და არა ბრძენი. მაშ რას ემსახურება თუთუშეშეცნება, რას უნდა მიაღწიოს ადამიანმა ასეთი შემეცნებით? სოკრატე ამასთან დაკავშირებით ამბობს: ადამიანებს საგნებისა და მოვლენების შესახებ სხვადასხვა წარმოდგენა აქვთ. ეს წარმოდგენები ერთიმეორეს არ ემთხვევა, ამიტომ უნდა დადგინდეს რა არის ამ საგნების ნამდვილი არსი, ნამდვილი ცოდნა, რომელსაც სოკრატე ცნებას უწოდებს. ე.ი. მიზანია ცნების დადგენა და მოჩვენებითი და ყალბი წარმოდგენების უარყოფა. მისი აზრით წარმოდგენა სუბიექტური თვისებაა, რადგან ერთსა და იმავე საგანზე ადამიანებს შეიძლება სხვადასხვა წარმოდგენა ქონდეთ; ცნება კი ასეთ სუბიექტურობისაგან თავისუფალი უნდა იყოს; წარმოდგენა ცვალებადია, ცნება კი უცვლელია; წარმოდგენა ერთი და იმავე საგნის შესახებ მრავალია, ცნება კი მრავალი საგნის შესახებ ერთია.

სოკრატეს აზრით სუბიექტურ და ყალბ პოზიციაზე დგანან სოფისტები (იხ. ლექსიკონი), რადგან ისინი ყოველგვარ სუბიექტურ წარმოდგენას ჭეშმარიტებად თვლიან და ცდილობენ მის გამართლებას. სოკრატესათვის მიუღებელია სოფისტების ასეთი გაგება, რადგან აქ დასაშვებია ჭეშმარიტების სიმრავლე; მისი აზრით ჭეშმარიტება ერთია და არა მრავალი. სოფისტები ჭეშმარიტების საზომად სასარგებლოს მიიჩნევენ და აქედან გამომდინარე ცდილობენ ყოველგვარი სასარგებლოს გამართლებას. ეს დაუშვებელია სოკრატესათვის, რადგან ერთისთვის სასარგებლო, შეიძლება მეორესთვის საზიანო იყოს და ბოროტების მომტანი. ამიტომ ჭეშმარიტი ცოდნა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა გამორიცხავდეს სიკეთეს და სათნოებას. ამაში ხედავს სოკრატე ადამიანის ნამდვილ თავისუფლებას და სიცოცხლის დანიშნულებას. ამის გამო ის ებრძვის სოფისტების აღზრდის პრინციპებს, რომელნიც ახალგაზრდობას ნაცვლად ჭეშმარიტებისა და განათლებული ადამიანის აღზრდისა, ისინი ზრდიან მოჩვენებით განათლებულებს, ლამაზი სიტყვის ოსტატებს, ქარაფშუტატორებს, რომლებსაც არ გააჩნიათ აზროვნების სიმტკიცე და ნებისყოფის სინდინდე. მისი აზრით, ვისაც მტკიცე ზნეობა არა აქვს, მას არც მტკიცე სარწმუნოება ექნება. ამიტომ ის, ვერც მტკიცე ხელოვნებას შექმნის და ვერც მტკიცე სახელმწიფოს. სოკრატისათვის ზნეობა არის ის საფუძველი, რომელზედაც შე-

ნდება რელიგია, სახელმწიფო და ხელოვნება.

სოკრატეს აზრით, სოფისტების შეცდომა იმაშია, რომ ისინი მუდამ წარმოდგენის დონეზე რჩებიან და არ ცდილობენ ცნებამდე ამაღლებას; ამით ისინი იცავენ თავიანთ სასარგებლო საქმეს და ავიწყდებოდათ, რომ ჭეშმარიტება უფრო მაღლა დგას პირად სასარგებლოზე.

ამიტომ სოკრატე კამათში იწვევს სოფისტებს და ამ გზით ცდილობს მათი ცოდნა წარმოდგენებიდან ცნებამდე აამაღლოს.

წარმოდგენიდან ცნებამდე მისაღწევად, სოკრატე დიალოგის, კამათის მეთოდს იყენებს, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ მოკამათეების წარმოდგენათა დაპირისპირება უნდა მივიდეს ცნების აღიარებამდე. მაგალითად, მოკამათეები დავობენ ამა თუ იმ სახელმწიფო მეთაურის დადებით და უარყოფით მხარეებზე, მაგრამ ყველას განსხვავებული წარმოდგენა აქვს ამ საკითხზე. სოკრატეს აზრით, იმისათვის რომ გაირკვეს ვის უნდა ეწოდოს ჭეშმარიტი სახელმწიფო მეთაური, ამისათვის ჯერ უნდა დადგინდეს ასეთი მეთაურის ცნება. ეს რომ მოხდეს, ამისათვის საჭიროა იმ ძირითადი ნიშნების ჩამოყალიბება, რაც ამ ცნებას უნდა ახასიათებდეს. ამ ცნების დასადგენად სოკრატე შემდეგ ძირითად ნიშნებს გამოყოფს: 1. ის არის ჭეშმარიტი სახელმწიფო მეთაური, ვინც შემოსავლებს ზრდის და ქვეყანას აძლიერებს, 2. სამხედრო თვალსაზრისით ის არის უკეთესი მეთაური, ვინც მტკიცედ ამაგრებს სახელმწიფო საზღვრებს, 3. დიპლომატიაში ის არის ნიჭიერი მეთაური, რომელიც მტრებს მოკავშირეებად აქცევს და 4. სახელმწიფო მართვაში ის არის უკეთესი, ვინც არევ-დარევას ბოლოს მოუღებს და თანხმობას დაამყარებს ქვეყანაში. რა თქმა უნდა სახელმწიფო მეთაურს ასევე ბევრი სხვა დადებითი თვისება უნდა გააჩნდეს, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილი ოთხი ნიშანი მთავარია სახელმწიფოს მეთაურის ცნების დასადგენად. სოკრატეს სწორედ ასეთი მეთოდით მიყავდა დიალოგი ანუ კამათი სადაო საკითხების გადასაწყვეტად და ცნების დასადგენად. ასეთ დიალოგის მეთოდს, ძველ საბერძნეთში დიალექტიკა ეწოდებოდა და უამრავი საკითხის განხილვა ხდებოდა ამ მეთოდით. მაგრამ ვინც სოკრატეს პოზიციას არ იზიარებდა, მათ შესახებ სოკრატე აღნიშნავდა: ჭეშმარიტების წვდომა და გააზრება შეუძლია მხოლოდ იმას, ვისაც ჭეშმარიტების სიყვარული (ეროსი)

აქვს. სწორედ ასეთ სიყვარულს მიიჩნევდა სოკრატე საზოგადოების შემაკავშირებელ ძალად, ხოლო ამის უარყოფელს, დამანგრეველ ძალას უწოდებდა. ამიტომ სოკრატეს ყველაზე დიდ ბოროტებად მიაჩნდა ის, როდესაც სახელმწიფო მართვას ხელს ჰკიდებდა უვიცი და შეუგნებელი ადამიანი, რომელსაც არ ქონდა არც ცოდნა და არც ჭეშმარიტების სიყვარული.

დიალოგის დაწყების წინ სოკრატე არ აღიარებდა, რომ ის ყველაფრის მცოდნეა, პირიქით ის ამბობდა, რომ მან არაფერი იცის და საჭიროა დიალოგით მივიდეს ცოდნის აღიარებამდე. ხოლო მისი მოწინააღმდეგე თავიდანვე აღიარებდა, რომ მან ყველაფერი იცის, მაგრამ დიალოგის ბოლოს აღმოჩნდებოდა, რომ მან არაფერი იცოდა. ასეთი პროცესის ფინალი მაყურებელში ირონიას იწვევდა, მაგრამ დაცინვა და ვინმეს დამცირება სოკრატეს თვითმიზანი არ იყო, მისი მთავარი მიზანი იყო ჭეშმარიტების დადგენა.

სოკრატე დიალოგის მეთოდს აღმოჩენის მეთოდს უწოდებდა. ამ მეთოდით აღმოაჩენინებდა თანამოსაუბრეს იმას, რისი შესაძლებლობაც მას უკვე ქონდა დაფარული გონებაში. ე.ი. შეაგნებინებდა მას იმას, რაც უკვე გააჩნდა სულში პოტენციურად, მაგრამ არ ქონდა ჯერ შეგნებული. ამ გაგებით, ამბობდა სოკრატე: „იცან თავი შენი“. შეცნობისა და აღმოჩენის მეთოდს სოკრატე ბებიაქალის ხელობას ადარებდა (რასაც მაიევეტიკა ეწოდება) და ამბობდა, როგორც ბებიაქალი ეხმარება მშობიარეს ბავშვის დაბადებაში, ისე ეხმარება ის ადამიანებს ცოდნის დაბადებაში. ე.ი. ცოდნას გარედან კი არ შეაძენინებდა, არამედ მას გონებიდან დააბადებინებდა.

სოკრატეს მიხედვით ცოდნა და სიკეთე განუყოფელია. არ არსებობს სიკეთე და სათნოება ცოდნის გარეშე. ამიტომ არ ეთანხმება და ეკამათება იმათ, ვინც სიკეთეზე მსჯელობს მხოლოდ შედეგებით და ყურადღებას არ აქცევს სუბიექტურ მოტივს ანუ შეგნებას. მისი აზრით, მამაცობა ასეთი მოტივის გარეშე სათნოებად არ ჩაითვლება. ეს იქნება მხოლოდ ფიზიკური გამბედაობა და არა სათნოება. ამ გაგებით ებრძოდა სოკრატე წარმართულ რელიგიას, სადაც ადამიანები უმეტეს შემთხვევაში შეუგნებლად ემსახურებოდნენ ბოროტებას. სოკრატეს მიხედვით, სიკეთე გულისხმობს ობიექტურ შედეგებს, მაგრამ შედეგებით ზნეობაზე ვერ ვიმსჯელებთ, არამედ პირიქით, შედეგებს უნდა ეწოდოს

კეთილი იმის მიხედვით, თუ მას კეთილი კაცი აკეთებს, აქ ზნეობის განმსაზღვრელია ადამიანის გონების შინაგანი კანონი, ანუ მსაჯული, რასაც სინდისი ეწოდება.. მაგალითად, მეგობრისათვის სიამოვნების მოტანას, თუ ამას ჩადის შეუგნებელი ანუ უსინდისო კაცი, არავითარი ზნეობრივი ფასი არა აქვს. სოკრატეს მიხედვით ღირებულია არა ქცევის შედეგი, არამედ ქცევის მოტივი ანუ შეგნება. ამიტომ ის მოუწოდებს საზოგადოებას იზრუნონ არა სხეულზე და ქონებაზე, არამედ სულზე, ვინაიდან სული და სათნოება ქონებიდან კი არ მოდის, არამედ პირიქით, ცოდნიდან და სათნოებიდან მოდის ყოველი ქონება და კეთილი საქმე. აქედან გამომდინარე სიამოვნება კი არ ქმნის სიკეთეს, არამედ სიკეთის ქმედებას მოსდევს ნამდვილი სიამოვნება.

სოკრატე ადამიანის სულის სიღრმეში ეძებს იმ იდეებს, რასაც ღირებულება გააჩნია ადამიანურ ცხოვრებაში. მაგრამ მისმა ძიების მეთოდმა მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ დიალოგისა და ლოგიკური მსჯელობის გზით ყოველთვის შეუძლებელია ამ იდეების და პრინციპების აღმოჩენა, ე.ი. სულში რჩება ისეთი რამ, რაც ლოგიკურად მიუწვდომელია. ამის გამო ადამიანი ხშირად ექცევა ისეთი გადასანყვეტი პრობლემის წინაშე, სადაც ლოგიკა უძლურია. სოკრატეს აზრით, ასეთი უძლურობის დროს ადამიანს ეხმარება სულიერი იდუმალი ძალა. ამ ძალას, სოკრატე ღვთიურ ხმას ანუ დაიმონიონს უწოდებს. ასეთი შეხედულებით სოკრატე მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ადამიანის სიცოცხლეს და მის აქტივობას განსაზღვრავს როგორც არაცნობიერი, ასევე ცნობიერი ძალები. ფილოსოფოსობა ნიშნავს თვითშემეცნების გზით ცნობიერ და არაცნობიერ სულიერ პროცესში სწორად გარკვევას და სწორი გადაწყვეტილების მიღებას, რათა შეგნებული, ზნეობრივი და საზრიანი გახადო ცხოვრება.

მიუხედავად იმისა, რომ სოკრატემ ძირითადად რაციონალისტურ (იხ. ლექსიკონი) ზნეობის თეორიას ჩაუყარა საფუძველი, მის მოძღვრებაში ჩადებულია, როგორც რაციონალიზმის, ასევე ირაციონალიზმის (იხ. ლექსიკონი) ფილოსოფიური საწყისები. სოკრატეს ფილოსოფია არის რეფლექსია (იხ. ლექსიკონი) ადამიანის სულიერ სამყაროზე. აქ არის მოცემული ფილოსოფიური ფენომენოლოგიის (იხ. ლექსიკონი) ამოსავალი პრინციპები, რასაც თანამედროვე ფილოსოფიაში განსაკუთრებული ყურადღე-

ბა ექცევა. ამიტომ ყველა აღიარებს, რომ, კაცობრიობის წინაშე დიდია სოკრატეს დამსახურება, როგორც ფილოსოფიის, ასევე საერთოდ სულიერი კულტურის განვითარების საქმეში.

სოკრატეს პიროვნებაზე მის ფილოსოფიურ შეხედულებებთან ერთად, მისი ცხოვრება და მისი ბედი ღალატდება. ცნობილია, რომ სოკრატე გაასამართლეს იმ მოტივით, რომ ის პატივს არ სცემდა არსებულ სახელმწიფო კანონებს, სარწმუნოებას (წარმართობას), უფროს თაობას, მათ წეს-ჩვეულებებს და რყვნიდა ახალგაზრდობას. სოკრატეს სასამართლოზე სთხოვეს დანაშაულის აღიარება და მონანიება, რითაც მას სასჯელი მოეხსნებოდა. სოკრატემ ასეთი ქმედება დიდ უზნეობად ჩათვალა, რადგან ამ შემთხვევაში ის თავისი პრინციპების და ჭეშმარიტების მოღალატედ გადიქცეოდა. ამიტომ, თავი დამნაშავედ არ სცნო. სასამართლომ მას სიკვდილით დასჯა გადაუწყვიტა. ციხეში ყოფნის დროს მისმა მოწაფეებმა და მეგობრებმა შესთავაზეს გაქცევის შესაძლებლობა, მაგრამ სოკრატემ ამაზეც სასტიკი უარი განაცხადა. სიკვდილის აღსრულების დღეს სოკრატემ მშვიდად შესვა ჯალათისგან მიწოდებული შხამით სავსე ფიალა. ასე დაასრულა თავისი სიცოცხლე სიკეთის, ჭეშმარიტებისა და სამართლიანობისათვის მებრძოლმა დიდმა ფილოსოფოსმა.

გასამართლების პროცესი ასე შეაფასეს მისმა მხილველმა სალუდ მოაზროვნე ადაშიანებმა და მოწაფეებმა: „სასამართლოს პროცესზე ნათლად ჩანდა, თუ როგორ ასამართლებდა თვითონ სოკრატე მართლმსაჯულებას, მათ სიყალბეს და ბოროტებას“. ხოლო მისმა მოწაფემ ქსენოფანტემ სოკრატეს უმირიულ სიკვდილზე თქვა: „განა შეეძლო ვინმეს ასე დიდებულად მომკვდარიყო, განა რომელი სიკვდილი შეიძლება მცოდნე უფრო მშვენიერი იმ სიკვდილზე, რომელსაც კაცი ულამაზესად ეგებება?“ ბევრი მოაზროვნე კი სოკრატეს სიკვდილს ქრისტეს წამებულ სიკვდილს ადარებს, რადგან ორთავემ ჭეშმარიტების, სიკეთისა და სამართლიანობისათვის ბრძოლას შესწირეს ამქვეყნიური სიცოცხლე.

I განყოფილება

თავი I

ფილოსოფიის საგანი და როლი საზოგადოებაში

1. ფილოსოფია და კონკრეტული მეცნიერებანი

~~ძველ-საბურძნეთში, ფილოსოფია მეცნიერულ ცოდნასთან~~
იყო გაიგივებული. ამ დროისათვის მეცნიერება და ფილოსოფია
გამყოფილი არ იყო ერთმეორისაგან, ამიტომ ყველა დიდი მე-
ცნიერო, ~~ამავე დროს დიდი ფილოსოფოსიც~~ იყო. ძველი ბერძენი
ფილოსოფოსები, ფილოსოფიასთან ერთად იყვნენ მათემატიკო-
სები, ~~ასტრონომები, ფიზიკოსები, ფსიქოლოგები~~, ლოგიკოსები
და სხვა. მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ასეთი დამოკიდებულე-
ბა-თითქმის მე-19 საუკუნის ბოლომდე გაგრძელდა. დიდი მათე-
მატიკოსები და ფიზიკოსები დეკარტი (1596-1650), ლაიბნიცი
(1646-1716), პასკალი (1623-1662), ლაპლასი (1749-1827) და
სხვები დიდი ფილოსოფოსებიც იყვნენ. მაგრამ როდესაც მეცნი-
ერებაში დამკვიდრდა ექსპერიმენტული მეთოდი, დაიწყო კონკ-
რეტულ მეცნიერებათა დიფერენციაცია (დაყოფა), გაჩნდა მრავ-
ალი საბუნებისმეტყველო, სოციალური და ფსიქოლოგიური ექ-
სპერიმენტული მეცნიერებანი; ამას მოჰყვა მეცნიერებათა ფუნ-
ქციების დიფერენციაცია.

ამრიგად მთელი სამყაროს შემადგენელი სფეროები დანაწი-
ლდა კონკრეტულ მეცნიერებებზე. მაგრამ ეს დანაწილება თვი-
თნებურად არ მომხდარა, ის საზოგადოებრივი ცხოვრების პრა-
ქტიკული მოთხოვნილებების საფუძველზე წარმოიშვა. საე-
რთოდ ყველა მეცნიერებას გააჩნია თავისი პრაქტიკული დანიშ-
ნულება, არ არსებობს მეცნიერება მეცნიერებისათვის ანუ უბ-
რალო ცნობისმოყვარეობისათვის. მართალია, მეცნიერული ცოდ-
ნის მიღება გაკვირვებიდან და ცნობისმოყვარეობიდან იწყება,
მაგრამ ეს არ არის საკმარისი მეცნიერული ფეთქების ჩამოყალი-
ბებთანათვის. ყველა მეცნიერების წარმოშობისა და განვითარე-
ბის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს ადამიანთა მატერიალუ-
რი და სულიერი მოთხოვნილებანი.

ყველა კონკრეტული მეცნიერება შეისწავლის რა რომელიმე კონკრეტული სფეროს კანონზომიერებას, ამ ცოდნის საფუძველზე ახორციელებს ამ სფეროს მოვლენებისა და პროცესების წინასწარხედვას და პროგნოზირებას, ანალიზს უკეთებს მიღებული შედეგების მნიშვნელობას. ეს არის ყველა კონკრეტული მეცნიერების პრაქტიკული დანიშნულება. ეს ითქმება არა მხოლოდ საბუნებისმეტყველო და სოციალურ მეცნიერებაზე, არამედ ფსიქოლოგიაზეც. ექსპერიმენტული ფსიქოლოგია შეისწავლის რა ადამიანის ქცევებს, მის ხასიათს, ნებისყოფას, ტემპერამენტს და სხვა ფსიქიკურ თვისებას, ამის საფუძველზე ახდენს იმის პროგნოზირებას, თუ, როგორ მოიქცევა ესა თუ ის ადამიანი ამა თუ იმ კონკრეტულ სიტუაციაში. ასეთ გამოკვლევებს ფართო პრაქტიკული გამოყენება აქვს მედიცინაში, პედაგოგიკაში, იურისპრუდენციაში და სხვაგან.

იბადება კითხვა: რადგან მთელი სამყაროს სფეროები დანაწილდა კონკრეტულ მეცნიერებებზე, რა დარჩა შესასწავლი ფილოსოფიას და რა პრაქტიკული დანიშნულება გააჩნია მას? თუ ამ ფუნქციას ფილოსოფია ვერ შეასრულებს, მაშინ ცხადია, ფილოსოფია საჭირო არ იქნება. მაგრამ ფილოსოფიურმა კვლევამ ძიებამ სწორედ მაშინ მოახა თავისი ნამდვილი შესასწავლი საგანი, როდესაც სამყარო კონკრეტულმა მეცნიერებებმა დაინაწილეს. მეცნიერებათა ასეთმა დიფერენციაციამ ფილოსოფიას მისცა საშუალება მოეხაზა მისთვის მნიშვნელოვანი, წმინდა ფილოსოფიური პრობლემები. დარჩა ისეთი კითხვები, რომელსაც არცერთი კონკრეტული მეცნიერება არ შეისწავლის, მას მხოლოდ ფილოსოფია იკვლევს. ეს კითხვებია: რა კავშირია მატერიალურ და სულიერ სამყაროს შორის? რა არის სულიერი და მატერიალური სამყაროს საფუძველი ანუ ხაზყისი? რას წარმოადგენს ამ სამყაროში საზოგადოებრივი ყოფიერება? გააჩნია თუ არა საზოგადოებრივი ყოფიერებას კანონზომიერება? შეიძლება თუ არა საზოგადოებრივი ყოფიერების და საზოგადოებრივი ისტორიის მართვა? რას წარმოადგენს ამ სამყაროში ადამიანი? რა არის ადამიანის სიცოცხლის აზრი და ცხოვრების მიზანი? და სხვა. ამ კითხვებზე სხვადასხვა ფილოსოფიურ სისტემებში განსხვავებული პასუხები არსებობს. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ყველა პასუხს გააჩნია თავისი ღირებულება, რადგან ის გარკვე-

ულ მსოფლმხედველობას წარმოადგენს და ადამიანთა სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას ემსახურება. ზემოთ თქმულიდან ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ფილოსოფიური მიმდინარეობები ამის შემდეგ საერთოდ ემიჯნებიან კონკრეტულ მეცნიერებებს და სრულიად იზოლირებულად ქმნიან თავიანთ მსოფლმხედველობრივ სისტემებს. ეს არცერთ ფილოსოფიურ მიმდინარეობაზე არ ითქმის. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება ის ითქვას, რომ ზოგი მეტად დასცილდა კონკრეტულ მეცნიერებებს, ზოგი – ნაკლებად. ეს გამოიწვია კვლევის ობიექტის განსხვავებულობამ და კვლევის ამოცანებმა. ასე მაგალითად, თანამედროვე ფილოსოფიიდან ნეოპოზიტივიზმი (იხ. ლექსიკონი) თავისი კვლევის მთავარ ამოცანად თელის კონკრეტულ მეცნიერებათა მონაცემების ლოგიკურ ანალიზს და ამის საფუძველზე თეორიული და მეთოდოლოგიური პროგრამების ჩამოყალიბებას, რომლითაც ამა თუ იმ კუთხით, საზოგადოების მომავლის პროგნოზირება ხდება. ეს არის ამ ფილოსოფიის მთავარი დანიშნულება. ხოლო ეგზისტენციალიზმი (იხ. ლექსიკონი) ფილოსოფიური კვლევის საგნად მხოლოდ ადამიანის სიცოცხლესა და მისი ყოფიერების კანონზომიერების კვლევას მიიჩნევს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი საერთოდ არ ახდენენ კონკრეტულ მეცნიერებათა მიღწევების გაანალიზებას. პირიქით, ისინი დიდ ყურადღებას უთმობენ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის თეორიულ გააზრებას, რადგან ამას უშუალო კავშირი აქვს ადამიანურ და საზოგადოებრივ ყოფიერებასთან რადგან, ამის გარეშე ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა ვერ ჩამოყალიბდება.

მაგრამ, მთავარი მაინც ის არის, რომ დღეისათვის არსებობს ფილოსოფიის-დარგი, რომელსაც მეცნიერების ფილოსოფია ეწოდება. თავის მხრივ, ეს იყოფა ბუნებათმეცნიერების ფილოსოფიად და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ფილოსოფიად. არსებობს ტექნიკის ფილოსოფია, კიბერნეტიკის ფილოსოფია, ფსიქოლოგიის ფილოსოფია, ისტორიის ფილოსოფია, ზამართლის ფილოსოფია, კულტურის ფილოსოფია, რელიგიის ფილოსოფია და სხვა. ამრიგად ფილოსოფია არ ემიჯნება არც მეცნიერებას და არც რელიგიას, მაგრამ ფილოსოფია იმ კუთხით აწარმოებს აღნიშნულ სფეროებში თავის კვლევა-ძიებას, რაც აუცილებლობით სჭირდება ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბ-

ბებას. აქედან კარგად ჩანს ფილოსოფიის პრაქტიკული დანიშნულება. ყველა პრობლემა ადამიანის სულიერი მოთხოვნილებიდან გამომდინარეობს და ამ გაგებით, ფილოსოფია თვითონ არის სულიერი კულტურის ერთ-ერთი ფენომენი. გარდა ამისა, ფილოსოფია თვითონ იკვლევს კულტურას და კულტურულ ღირებულებებს და ეს არის მისი უმთავრესი დანიშნულება. აქედან გამომდინარე ცხადია, რომ ფილოსოფია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საკაცობრიო ღირებულებებისა და კულტურის განვითარებაში. ეს არის მისი საზოგადოებრივი ფუნქცია და პრაქტიკული დანიშნულება. ამიტომ ფილოსოფიის ყოფნა-არყოფნის საკითხი საბოლოოდ მოხსნილია და ის არასოდეს არ დაისმება სანამ კაცობრიობა და მისი კულტურა იარსებებს.

- კონკრეტულ მეცნიერებათა პრაქტიკული დანიშნულება განსხვავდება ფილოსოფიის პრაქტიკული დანიშნულებისაგან იმით, რომ ისინი კონკრეტული პროცესების პროგნოზირებას და მეცნიერულ წინასწარხედვას ძირითადად ექსპერიმენტული მონაცემების საფუძველზე ახდენენ. ფილოსოფია ასეთ პრაქტიკულ ფუნქციას არ ასრულებს, მას არ ევალება კონკრეტული მოვლენების ან პროცესების წინასწარხედვა, არამედ ის აყალიბებს ისეთ იდეებს, შეხედულებებს და პრინციპებს, რომელიც მომავალი საზოგადოების და ადამიანის ინტერესებს ითვალისწინებს. აქ მთავარია „ინტერესის პროგნოზირება“. ფილოსოფიის წარმატება-წარუმატებლობას სწორედ ასეთი „პროგნოზირება“ განსაზღვრავს. როდესაც ადამიანთა ინტერესებსა და ფილოსოფიურ პრინციპებს შორის შეუსაბამობა ხდება, მაშინ ეს ფილოსოფია დამარცხებული გადის „ფილოსოფიური ასპარეზიდან“.

კონკრეტული მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ძირითადი განმასხვავებელი თავისებურება იმაშია, რომ კონკრეტული მეცნიერებანი სინამდვილის ობიექტურ კანონზომიერებას შეისწავლიან და ამდენად, ისინი სინამდვილის ობიექტური ცოდნის მეცნიერულ სურათს ქმნიან; ფილოსოფია - პირიქით, აყალიბებს სუბიექტურ შეხედულებას ანუ პოზიციას ობიექტური სინამდვილის შესახებ. სუბიექტურ პოზიციაში იგულისხმება იდეები, შეხედულებები და პრინციპები სამყაროს შესახებ. ამ პოზიციაში მოცემულია ადამიანის დამოკიდებულება ობიექტურ სინამდვილეზე; აქ დასაშვებია პოზიციის არჩევის შესაძლებლობა.

პოზიციაში ჩამოყალიბებული იდეები, შეხედულებები და პრინციპები წარმოადგენენ კულტურულ ღირებულებებს, რომელიც საფუძვლად უდევს ადამიანთა ცხოვრების წესს და მას ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა ეწოდება.

2. ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა

ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებას ისტორიულად წინ უძღოდა მითოლოგიური და რელიგიური მსოფლმხედველობის არსებობა. მითოლოგიური მსოფლმხედველობა შეიქმნა კაცობრიობის წარმოშობის პირველსავე საფეხურზე, რამდენიმე ათასწლეულის წინ. მითოლოგიური ცნობიერება ყალიბდებოდა ზეპირსიტყვიერ ხალხურ თქმულებებში და მოდგმიდან მოდგმას გადაეცემოდა. თქმულებები და ლეგენდები მოიცავს უძველეს შეხედულებებს ბუნებაზე და საზოგადოებაზე. მათში მოცემულია წარმოდგენები ღვთაებათა და გმირთა ცხოვრებაზე, მათ საქმიანობაზე. მის საფუძველზე შეიქმნა რიტუალთა სისტემა, რომელიც წარმოადგენდა კულტაყვანისცემას. ეს იყო მათი ცხოვრების წესი. მითებში და ლეგენდებში გადმოცემული იყო ბრძოლა ბოროტ და კეთილ ძალებს შორის. ადამიანები აღმერთებდნენ და თავიანთ კერპებად მიიჩნევდნენ იმ გმირებს, რომელთაც კეთილდღეობა მოჰქონდათ მათთვის. ამდენად, მითოლოგიამ ადამიანებს ჩამოუყალიბა ისეთი მსოფლმხედველობა, სადაც დაგმობილია ბოროტება, ხოლო სიკეთის ქმედება წარმოადგენს ადამიანთა სიცოცხლის აზრს და ცხოვრების მიზანს. ადამიანთა სიცოცხლის დანიშნულებად სიკეთის ქმედების მიჩნევა იყო პირველი ბიძგი კაცობრიობის კულტურისა და ცივილიზაციის ჩამოყალიბებაში.

რელიგიური მსოფლმხედველობა მითოლოგიურ მსოფლმხედველობაში ჩაისახა. იმ დროისათვის ადამიანები აღმერთებდნენ, როგორც ბუნების სტიქიურ ძალებს, ასევე ადამიანებს. ამიტომ მითოლოგიურ მსოფლმხედველობაში გაბატონებული იყო მრავალღმერთიანობა, ფეტიშიზმი (აღმერთებენ ბუნების სტიქიურ ძალებს), ტოტემიზმი (აღმერთებდნენ ცხოველებს და მცენარეებს) და ანიმიზმი (აღმერთებდნენ სულებს). მრავალღმერთიანობის მსოფლმხედველობას პოლითეიზმი (პოლი ბერძნულად მრავალს ნიშნავს) ეწოდება. საზოგადოების შემდგომმა განვითარე-

ბამ, დიდი სახელმწიფოების და მონარქიების წარმოშობამ, გამოიწვია ერთი ღმერთის აღიარება, ერთღმერთიანული რელიგიური მსოფლმხედველობის წარმოშობა, რომელსაც მონოთეიზმი (მონოს ბერძნულად ერთს ნიშნავს, ხოლო თეოს - ღმერთს) ეწოდება. დღეისათვის მსოფლიოში ოთხი დიდი მონოთეისტური რელიგიაა გაბატონებული. ესენია: იუდაიზმი (ებრაული), ბუდიზმი (ინდოეთში, ჩინეთში და სხვაგან), ქრისტიანობა (ევროპის ქვეყნებში) და ისლამი (აზიის ქვეყნებში). ამ დიდ რელიგიებს თავისი სხვადასხვა განშტოებები გააჩნიათ, მაგრამ მათ ეჭვი არ შეაქვთ ერთი ღმერთის არსებობაში. მონოთეისტური რელიგიების წარმოშობამ ხელი შეუწყო საზოგადოების სულიერ გამთლიანებას და საერთო მიზნისაკენ სწრაფვას.

მითოლოგიური მსოფლმხედველობის მსგავსად, რელიგიურმა მსოფლმხედველობამაც ადამიანის სიცოცხლის დანიშნულებად სიკეთის ქმედება გამოაცხადა. ეს არის ნიშანდობლივი ყველა რელიგიური მსოფლმხედველობისათვის. ამდენად, ყველა დიდი რელიგია თავის მოძღვრებაში ისეთ მცნებებს, პრინციპებს და დოგმებს აყალიბებს, რომელიც მორწმუნე ადამიანისათვის ცხოვრების სამოქმედო პრინციპებს წარმოადგენს. ასეთი გაგებით, რელიგია ადამიანებს უყალიბებს გარკვეულ პოზიციას ცხოვრების ამა თუ იმ წესზე. რელიგიის ამოსავალი პრინციპია ღმერთის, როგორც უმაღლესი სიკეთის და შემოქმედის აღიარება და, ამის საფუძველზე, სიკეთის განხორციელებისაკენ სწრაფვა. ასეთმა მსოფლმხედველობამ შექმნა რელიგიური მორალი, რამაც დიდი როლი ითამაშა კაცობრიობის სულიერი კულტურის განვითარების საქმეში.

ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა არ უარყოფს მითოლოგიური და რელიგიური მსოფლმხედველობის ღვაწლს საკაცობრიო კულტურის განვითარებაში; პირიქით, ის ემყარება მათ, იზიარებს მათ მორალურ პრინციპებს და უმაღლესი სიკეთისაკენ სწრაფვის მნიშვნელობას, მაგრამ ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა არ არის მხოლოდ რწმენაზე დამყარებული თეორია, არამედ ის ლოგიკურ აზროვნებას და მეცნიერულ დასაბუთებას მიმართავს თავისი პოზიციის ჩამოყალიბებაში. ფილოსოფია აყალიბებს ისეთ მსოფლმხედველობრივ პრინციპებს, რითაც ადამიანები ერთიანდებიან და ქმნიან საერთო პოზიციას ცხოვ-

რებაზე. მსოფლმხედველობრივი პოზიციის საყრდენს წარმოადგენს ადამიანთა საერთო მისწრაფებები და ინტერესები, რომელიც მათთვის მისაღებია და ამავე დროს ოპტიმიზმის საფუძველს იძლევა.

ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის შინაარსი სხვადასხვა ეპოქის ფილოსოფიურ სისტემებში ერთიმეორეს არ ემთხვევა. ეს გამოწვეულია იმით, რომ ყველა ეპოქას თავისი კანონზომიერება, თავისი ცხოვრების წესი და თავისი პრობლემები გააჩნია. არა მხოლოდ სხვადასხვა ეპოქების ფილოსოფია, არამედ ერთი და იმავე ეპოქის ფილოსოფიური სისტემებიც ხშირად დიამეტრალურად განსხვავდებიან თავიანთი პრობლემებით და მსოფლმხედველობრივი შეხედულებებით. ეს განსაკუთრებით ითქმება თანამედროვე ფილოსოფიაზე. ასე მაგალითად, ნეოპოზიტივიზმი (იხ. *ლექსიკონი*) ფილოსოფიის მთავარ დანიშნულებად მეცნიერული მონაცემების ლოგიკურ ანალიზს და ამის საფუძველზე სამეცნიერო-მეთოდური პროგრამების ჩამოყალიბებას და მომავლის პროგნოზირებას მიიჩნევს. მათი აზრით, მსოფლმხედველობრივი პრობლემები მხოლოდ რელიგიამ უნდა იკვლიოს და არა ფილოსოფიამ, რადგან ეს ფილოსოფიას არაფერს არ აძლევს. ამიტომ ფილოსოფიამ ხელი უნდა აიღოს მსოფლმხედველობრივი პრობლემების კვლევაზე. ხოლო ეგზისტენციალიზმის (იხ. *ლექსიკონი*) მიხედვით, ფილოსოფიის უპირველესი დანიშნულებაა მსოფლმხედველობრივი პრობლემების კვლევა. მათი აზრით, ფილოსოფიას არაფერი არ ესაქმება მეცნიერული მონაცემების სფეროში, არამედ ფილოსოფიამ უნდა იკვლიოს თვითონ ადამიანი, მისი ყოფიერება, მისი სიცოცხლის აზრი და საერთოდ სულიერი სამყაროს ფენომენები.

მიუხედავად აზრთა სხვადასხვაობისა, ფილოსოფიის მსოფლმხედველობრივი ფუნქციის უარყოფა შეუძლებელია. ვერც პოზიტივიზმი და ვერც ნეოპოზიტივიზმი ვერ თავისუფლდება მსოფლმხედველობრივი ფუნქციებისაგან, რადგან მათი ფილოსოფიაც სამყაროსთან მიმართებაში თავის მსოფლმხედველობრივ პოზიციას აყალიბებს; მას აფასებს სარგებლიანობის სუბიექტური პოზიციიდან. ამიტომ ფილოსოფია და მსოფლმხედველობა მოუცილებადია ერთიმეორისაგან.

ფართო გაგებით, მსოფლმხედველობა, როგორც სუბიექტის

პოზიცია, ადამიანის ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკის გამოხატველია; მასში მონაწილეობს რაციონალური და ირაციონალური ელემენტები, როგორცაა აზროვნება, ინტუიცია, განწყობა, გრძნობები, ნებისყოფა, ტემპერამენტი, მრწამსი, მისწრაფებები, ინტერესები და სხვა. ყოველივე ეს მთლიანობაში ქმნის სუბიექტის პოზიციას სამყაროზე და ცხოვრებაზე. ხოლო ვინრო გაგებით, მსოფლმხედველობა არის ისეთი ზოგადი პრინციპების, იდეების და შეხედულებების ერთიანობა, რასაც ლოგიკური აზროვნება აყალიბებს. მსოფლმხედველობის ფართო გაგებაში იგულისხმება, როგორც სიმბოლური ცოდნის, ასევე ლოგიკური ცოდნის შინაარსი, ხოლო ვინრო გაგება მხოლოდ ლოგიკურ ცოდნას ითვალისწინებს. როგორც სიმბოლოებში, ასევე ლოგიკურ ცნებებში მოცემულ ღირებულებებს სუბიექტისაგან დამოუკიდებელი ობიექტური არსებობა კი არ გააჩნიათ, არამედ ისინი მხოლოდ სუბიექტისათვის მნიშვნელობენ, სუბიექტის გარეშე მნიშვნელობას კარგავენ. ეს არის ყველაზე ნიშანდობლივი მსოფლმხედველობისათვის. რადგანაც ეს ასეა, ცხადია ყველა ეპოქის ფილოსოფიას თავისი ღირებულებები და თავისი შემფასებელი გააჩნია. დიდი გერმანელი ფილოსოფოსის ჰეგელის (1770-1831) მიხედვით, „ფილოსოფია არის ეპოქა გამოხატული აზრებში“. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ განსხვავებულ ეპოქებს აბსოლუტურად განსხვავებული ფილოსოფიური აზრები ჰქონდეს ან უკვალოდ ქრებოდეს ის ღირებულებანი, რაც ამ ეპოქებში იქმნება. ეს ასე არ არის. ყველა ეპოქის ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობას თავისი ღირებულებებით მსოფლიო კულტურის განვითარებაში თავისი წვლილი შეაქვს. ეს იმას ნიშნავს, რომ უკვალოდ არ ქრებიან ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებანი, არამედ მას ითვალისწინებს და ემყარება მომდევნო თაობის ფილოსოფია.

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ეპოქის ფილოსოფია განსხვავებული პრობლემებით არის დაინტერესებული, ისინი მაინც ერთი ძირითადი საკითხის ირგვლივ ტრიალებენ. ეს ძირითადი საკითხი იყო, არის და იქნება ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის კამათის ობიექტი. ესაა მატერიისა და სულის, ყოფიერებისა და ცნობიერების ურთიერთობის საკითხი, რომელიც ძირითადად სამ ფილოსოფიურ პრობლემას წარმოშობს: 1. რა არის

სამყაროს არსი, რომელსაც ონტოლოგია (იხ. ლექსიკონი) შეისწავლის; 2. შეიძლება თუ არა სამყაროს შემეცნება, რომელსაც გნოსეოლოგია (იხ. ლექსიკონი) შეისწავლის; 3. როგორ მოვიქცეთ ან რას უნდა ველოდეთ სამყაროსაგან, რომელსაც აქსიოლოგია (იხ. ლექსიკონი) შეისწავლის.

ძველი ბერძნული ფილოსოფია ძირითადად ონტოლოგიურ პრობლემებს იკვლევდა, გერმანული კლასიკური ფილოსოფია უმთავრესად გნოსეოლოგიური პრობლემებით იყო დაკავებული, ხოლო თანამედროვე ფილოსოფია დიდ ადგილს უთმობს აქსიოლოგიურ პრობლემებს. სწორედ ამის გამო, ჩვენი შემდეგი საუბარი ძირითადად ამ სამი პრობლემისა და აღნიშნული სამი ეპოქის ფილოსოფიის მოკლე განხილვას დაეთმობა.

ონტოლოგიური საკითხები ფილოსოფიაში

1. სუბსტანციის ცნება ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში

ონტოლოგიის ფილოსოფიური პრობლემები სხვადასხვა ფილოსოფიურ სისტემებში ერთიმეორეს არ ემთხვევა. მიუხედავად ამისა, ონტოლოგიის ქვეშ ყველა გულისხმობს სამყაროს არსის კანონზომიერების რაობას. აქ იგულისხმება სამყაროს კოსმიური წესრიგი, სიცოცხლის კანონზომიერება, საზოგადოებრივი და პიროვნული ყოფიერების კანონზომიერება და ყოველივე ამის პირველმიზეზი და საფუძველი, რასაც ფილოსოფიაში სუბსტანცია (იხ. *ლექსიკონი*) ეწოდება. ამდენად სუბსტანციის ცნება არის ონტოლოგიის ის ცენტრალური საკითხი, რის გარეშეც სხვა ონტოლოგიური საკითხები ვერ წყდება. სუბსტანცია ლათინურად არსებას ნიშნავს; აქ იგულისხმება ისეთი არსება, რაზედაც დამოკიდებულია ყველაფერი ამ სამყაროში.

ქართულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიაში ამ ცნებას სანყისი ეწოდება, მაგრამ ეს ცნება არ უნდა აეურიოთ დასაწყისის ცნებაში. იმას, რასაც დასაწყისი აქვს, დასასრულიც გააჩნია. სანყისი კი ნიშნავს იმას, რასაც არც დასაწყისი აქვს და არც დასასრული, არამედ მარადიულია, უსასრულოა, ყველაფერს ის განსაზღვრავს, ყველაფერი მასზეა დამოკიდებული, ხოლო თვითონ განუსაზღვრელია. ამდენად ის თვით მიზეზოვანიც არის. პოლანდიელი ფილოსოფოსი ბენედიქტე სპინოზა (1632-1677) სუბსტანციის ცნებას ასე განსაზღვრავს: „სუბსტანციის ქვეშ მე მესმის ის, რაც არსებობს თავისთავად და რაც წარმოიდგინება თავისი თავის საშუალებით, ე.ი. ის, რისი წარმოდგენა არ საჭიროებს სხვა საგნის წარმოდგენას, რომლისგანაც ის უნდა აიგოს; ამდენად სუბსტანცია არის თავისთავის მიზეზი.“ სპინოზა სუბსტანციას სხვა ნიშნებითაც ახასიათებს, რაც ცნების თვალსაზრისით დავას არ იწვევს სხვადასხვა ფილოსოფიაში, მაგრამ მთელი ფილოსოფიის ისტორიის მანძილზე დავა არსებობს იმაზე, თუ რა უნდა იქნას მიჩნეული სუბსტანციად, მატერია თუ სული.

სუბსტანციის საკითხზე დავა მრავალმხრივია, მაგრამ ეს დავა ფილოსოფიის ისტორიაში ორ მიმართულებას წარმოშობს, მატერიალისტურს და იდეალისტურს. მატერიალიზმი სამყაროს სუბსტანციად მატერიას მიიჩნევს, ხოლო იდეალიზმი - სულს ანუ აბსოლუტურ გონს. ასევე დავობენ ფილოსოფიაში სუბსტანციის რაოდენობის საკითხში. ვინც ამტკიცებს, რომ სამყაროს ერთი საწყისი აქვს - მონიზმი ეწოდება (*იხ. ლექსიკონი*). მონიზმი არსებობს მატერიალისტურიც და იდეალისტურიც. მატერიალიზმისათვის სამყაროს ერთადერთ საწყისს მატერია წარმოადგენს, ხოლო იდეალიზმისათვის - სული, აბსოლუტური გონი ანუ ღმერთი. არსებობს ისეთი ფილოსოფიაც, რომელიც ორ სუბსტანციას აღიარებს. ასეთ ფილოსოფიას დუალიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) ეწოდება. დუალიზმი მატერიას და სულს მიიჩნევს თანაბარმნიშვნელოვან საწყისებად. მათი აზრით, ეს საწყისები აბსოლუტურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ვერც ერთი ვერ განსაზღვრავს მეორეს; ვერც სულს ავხსნით მატერიით და, პირიქით, ვერც მატერიას - სულით; ვერც სული წარმოშობს მატერიას და ვერც მატერია - სულს. ისინი დამოუკიდებელი სუბსტანციები, არ წარმოშობილან და არც ისპობიან.

ფილოსოფიაში არსებობს მესამე თვალსაზრისიც სუბსტანციის რაოდენობრიობის შესახებ. ეს არის პლურალიზმი (*იხ. ლექსიკონი*), რომლის მიხედვითაც სამყაროს უსასრულოდ მრავალი საწყისი გააჩნია. მათი აზრით, მრავალფეროვანი სამყაროს ახსნა შეუძლებელია ერთი ან ორი საწყისით, ამიტომ უნდა დავუშვათ მრავალი საწყისის არსებობა. ფილოსოფიის ისტორიაში არსებობს, როგორც მატერიალისტური, ასევე იდეალისტური პლურალიზმი.

სუბსტანციის ცნება ფილოსოფიის ამოსავალს წარმოადგენს; ამ პრობლემის კვლევის სათავე ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაშია. ამ პრობლემას ბერძნულ ფილოსოფიაში არხეს (ემართავ) პრობლემა ეწოდა. ბერძნული ფილოსოფია თალესის (VII ს. ძვ. წ.) ფილოსოფიით იწყება. თალესმა საფუძველი ჩაუყარა მილეტის ფიზიკის სკოლას. მან პირველმა დასვა საკითხი, თუ რა არის მრავალფეროვანი მოვლენების საწყისი. მისი აზრით, სამყაროს მრავალფეროვნებას ერთი და ყველასათვის საერთო საწყისი უნდა ჰქონდეს, რომლისგანაც მრავალი მოვლენა წარმოიშობა ბუნებაში.

თაღესი ასეთ სანყისს თვითონ ბუნებაში ეძებს. მისი აზრით, სამყაროს სანყისი უნდა იყოს წყალი, რადგან ყველაფერი წყლისგან წარმოიშობა და ბოლოს ყველაფერი წყალში გადადის. ე.ი. ყველაფრის დასანყისი და დასასრული ბუნების საგნებისათვის წყალია; ყველაფერი იცვლება, მაგრამ წყალი უცვლელი და მარადიულია. კითხვაზე, თუ რა ამოძრავებს წყალს, თაღესი პასუხობს: წყალი თვითმოძრავია, რადგან სულიერია. ასეთ თვალსაზრისს ფილოსოფიაში ჰილოძოიზმი (იხ. *ლექსიკონი*) ეწოდება.

თაღესის შეხედულებას არ ეთანხმება მისი მოწაფე ანაქსიმანდრე. მისი ამოსავალი დებულებაა: „არაფრისაგან რაიმე არ წარმოიშობა და რაიმე არაფერში არ გადავა.“ ამ დებულებას ვერ უძლებს თაღესის აზრი, რადგან ბუნებაში არის ისეთი საგნები, რომლებიც წყალს არ შეიცავენ. ასეთია, მაგალითად, რკინა, ცეცხლი და სხვა. ანაქსიმანდრეს აზრით, წყალი განსაზღვრული სტიქიაა და ამიტომ, ის ყველაფრის ძირი ვერ იქნება, არხედ არ გამოდგება; არხე უნდა იყოს განუსაზღვრელი, რომელიც ყველაფერს შეიცავს. განსაზღვრულ მოვლენათა სანყისი უნდა იყოს თვითონ განუსაზღვრელი, რასაც ანაქსიმანდრემ აპეირონი უწოდა (აპეირონი ბერძნულად განუსაზღვრელს ნიშნავს). მისი აზრით, აპეირონი უსაზღვროა თვისობრივადაც და რაოდენობრივადაც, ის არც მაგარია, არც თხიერი, არც ჰაეროვანი, არც თბილი და სხვა. აპეირონი მოცულობითაც უსაზღვროა და დროშიც უსასრულო. აპეირონს შეუძლია თავისი თავიდან წარმოშვას ყველაფერი, ამიტომ ის ყოვლად ძლიერია, ის უსაზღვროდ გასულიერებული ნივთიერებაა; რაც შეეხება საგნების წარმოშობას, ეს ნიშნავს აპეირონიდან მათ გამოყოფას. ეს საგნები აპეირონში მზამზარეულად არსებობენ და დროდადრო ახორციელებენ გამოყოფას და დაბრუნებას.

ანაქსიმანდრეს შეხედულებას არ ეთანხმება ასევე მილეთის სკოლის შემდეგი წარმომადგენელი ანაქსიმენი. ანაქსიმენის აზრით, ანაქსიმანდრე თაღესის საპირისპირო უკიდურესობაში გადავიდა; თაღესის უკიდურესობა იყო განსაზღვრული სუბსტანციის დაშვება, ხოლო ანაქსიმანდრეს უკიდურესობას წარმოადგენს სუბსტანციის გაურკვეველობა; ანაქსიმენის მიხედვით, გაურკვეველობიდან მზამზარეული საგნების წარმოშობა ნიშნავს არარაობიდან რაიმეს წარმოქმნას. ეს კი შეუძლებელია. ანაქსიმენ-

ნმა ამ სიძნელის დაძლევა რაოდენობრივი პრინციპით სცადა. ანაქსიმენი ფიქრობს, რომ არხე საგანთა პირველი ნივთიერებაა, სადაც არ არის საგანთა განსხვავებანი. საგნები ერთიმეორისაგან განსხვავდება მხოლოდ პირველი ნივთიერების რაოდენობრივით. საგანთა თვისობრიობას პირველი ნივთიერების რაოდენობრივი მოცემულობა განსაზღვრავს. ანაქსიმენის აზრით, ჰაერი არის ის პირველი ნივთიერება, რომლის გასქელება და გათხელება იძლევა სამყაროს მრავალფეროვნებას. ჰაერი რაოდენობრივად და თვისობრივად განუსაზღვრელი კოსმოსია. ის არის მსოფლიო სული, რომლის გარეშე მსოფლიო დაიშლებოდა და ქაოსად გადაიქცეოდა.

მილეთის გულუბრყვილო და სტიქიური მატერიალიზმი განავითარა პერაკლიტე ფეესელმა (530-470). პერაკლიტემ, მილეთელებისაგან განსხვავებით, სამყაროს სუბსტანციად მარად უცვლელის ნაცვლად, მარადცვალებადი ცეცხლი აღიარა. იგი ამბობს: „ეს კოსმოსი, რომელიც ერთი და იგივეა მთელი არსებულისათვის, არ შეუქმნია არავითარ ღმერთს და არავითარ ადამიანს; არამედ იგი მუდამ იყო, არის და იქნება მარად ცოცხალი ცეცხლი, რომელიც კანონზომიერად ინთება და კანონზომიერად ქრება.“ მთელი ეს პროცესი ლოგოსს (კანონს) ემორჩილება, რომელიც ობიექტურია. პერაკლიტეს მიხედვით, სამყაროს საგნები არა მხოლოდ რაოდენობრიობის მიხედვით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, არამედ ისინი თვისობრივადც ერთიმეორეს უპირისპირდებიან და ებრძვიან. მიუხედავად ამისა, ამ საგნებს სწორედ ეს დაპირისპირება და ბრძოლა აერთიანებს, სიცოცხლეს აზრი აქვს სიკვდილით, სიკვდილს კი - სიცოცხლით; ყველაფერში წინააღმდეგობა და ცვალებადობაა, ყველაფერი იცვლება, როგორც ცეცხლი. ხოლო თვითონ ცვალებადობა მარადიულია, ცეცხლი მარადიული ცვალებადობაა.

ძველ ბერძნულ გულუბრყვილო მატერიალიზმს (VI-V ს.ძვ.წ.) დაუპირისპირდა ძველი ბერძნული იდეალისტური ფილოსოფია, რომელიც ელევატური მეტაფიზიკის (იხ. ლექსიკონი) სახელით არის ცნობილი. მისი წარმომადგენლები არიან ქსენოფანე კოლოფონელი, პარმენიდე, ძენონი და მელისო. ელევატური მეტაფიზიკა წარმოადგენს მილეთის ფიზიკოსების საპირისპირო თეორიას. მეტაფიზიკა ბერძნულ ფილოსოფიაში ნიშნავდა არაგრძნობად სი-

ნამდვილეს, რომელიც შეგარძნებებში არ ეძლევა ადამიანს, არამედ მისი შემეცნება მხოლოდ გააზრებით შეიძლება. ელვატური მეტაფიზიკის მთავარ არგუმენტს წარმოადგენს სწორედ ის დებულება, რომ ფიზიკური სინამდვილე, რომელიც გარდნობებში ეძლევა ადამიანს, მუდამ იცვლება, აქ საგნები წარმოიშობიან და ისპობიან. ამიტომ ფიზიკურ სინამდვილეში სუბსტანციის ძიება უაზრობაა. მათი აზრით, სუბსტანცია უნდა იყოს ისეთი რამე, რაც არ წარმოიშობა და არც ისპობა, რაც თვითონ არ მოძრაობს, მაგრამ სხვას ამოძრავებს. ის რაც მოძრაობს მოჩვენებითობაა; ჭეშმარიტება მხოლოდ უძრავს და მარადიულ სინამდვილეს გააჩნია. ელვატური მეტაფიზიკის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი პარმენიდე თავის ფილოსოფიას ამყარებს ასეთ აქსიომაზე: „რაც არის, ის არის და რაც არ არის, ის არ არის; ანუ არსი არის და არარსი არ არის.“ მისი აზრით, ჭეშმარიტების მიღება მხოლოდ ამ დებულებაზე დაყრდნობით შეიძლება. პერაკლიტეს ფილოსოფია ამ დებულებას ვერ უძლებს, რადგან პერაკლიტეს მიხედვით, საგნები წარმოიშობიან და ქრებიან, ე.ი. ისინი არიან და არც არიან. დებულებიდან, რომ არსი არის და არარსი არ არის, გამომდინარეობს ის, რომ არსი არის ერთი. იგი ერთზე მეტი არ შეიძლება იყოს. არსი რომ ორი ან მეტი იყოს, მაშინ მათ შორის იქნებოდა საზღვარი. საზღვარი ნიშნავს არ არსს. არარსის დაშვება კი შეცდომაა, რადგან არარსი არ არსებობს. ე.ი. არსი არ უნდა იყოს სიმრავლე. არსი არის სრული, უნაკლო, უცვლელი, მარადიული, გაუყოფელი. ეს არსი დროისა და სივრცის გარეშეა. დროში და სივრცეში მხოლოდ ფიზიკური ცვალებადი საგნებია. პარმენიდეს ფილოსოფიამ საფუძველი მოუშადა დიდი ბერძენი მოაზროვნეების პლატონის და არისტოტელეს ფილოსოფიას.

სანამ პლატონისა და არისტოტელეს შეხედულებებს განვიხილავდეთ სუბსტანციის შესახებ, უნდა შევეხოთ კვლავ ძველ ბერძნულ მატერიალისტურ ფილოსოფიას, რომელმაც ბრძოლა გამოუცხადა ელვატურ მეტაფიზიკას. მილეთის მატერიალისტებისა და ფიზიკოსების ნააზრევი განავითარეს ემპედოკლემ და ანაქსაგორამ (V ს. ძვ. წ.). ემპედოკლეს მიხედვით, ერთი სუბსტანციიდან მრავლის ახსნა სასწაულს ნიშნავს; მისი აზრით, სამყაროს მრავალფეროვნებას გააჩნია ოთხი სუბსტანცია. ესენია: წყალი, ჰაერი, ცეცხლი და მიწა. ყველაფერი ამ ოთხი ელემენტიდან იწყე-

ბა და ამ ოთხ ელემენტზე იშლება; სხვადასხვა საგნების არსებობას განაპირობებს ამ ოთხი ელემენტის სხვადასხვა ზომით შეერთება. ამით ემპედოკლემ საფუძველი ჩაუყარა პლურალისტულ მატერიალიზმს. ემპედოკლესაგან განსხვავებით ანაქსაგორამ ბუნების უსასრულო მცირე ნაწილაკები მიიჩნია სამყაროს სუბსტანციებად. ისინი სუბსტანციებია იმ გაგებით, რომ დაყოფას არ ექვემდებარებიან და მათი შეერთება იძლევა უსასრულო მრავალფეროვან სამყაროს.

ემპედოკლესა და ანაქსაგორას პლურალისტური მატერიალიზმი უფრო მაღალ დონეზე აიყვანა დემოკრიტემ (V-IV ს. ძვ. წ.). დემოკრიტეს მატერიალისტური მოძღვრების ამოსავალს წარმოადგენს ბუნება. მისი აზრით, საჭიროა ბუნების მრავალფეროვანი საგნების ახსნა და არა უარყოფა, როგორც მას ელვატილები აკეთებდნენ. პარმენიდეს სანინააღმდეგოდ, რომელიც სამყაროს განუყოფელ ერთ არსს აღიარებდა, დემოკრიტემ სიმრავლის არსებობა დაუშვა. პარმენიდესათვის მიუღებელი და დაუშვებელი იყო სიმრავლის არსებობა იმის გამო, რომ სიმრავლე მოითხოვდა საზღვრის არსებობას, რომელიც პარმენიდესთან ნიშნავდა არ არსებობას, სიცარიელეს. დემოკრიტემ სწორედ ეს სიცარიელე გამოიყენა სიმრავლის ასახსნელად. პარმენიდესთან ბუნება უსასრულოდ დაყოფადია და ქრება. დემოკრიტეს მიხედვით ეს დაუშვებელია, რადგან ბუნების არსებობა ფაქტია და მისი გაქრობა შეუძლებელია. ამის გამო, დემოკრიტემ დაუშვა განუყოფელი ნაწილაკების ანუ ატომების (ატომი ბერძნულად განუყოფელს ნიშნავს) არსებობა, ხოლო ამ ატომების მოძრაობის პირობად სიცარიელე აღიარა. დემოკრიტეს აზრით, ვინაიდან ატომი განუყოფელი და შეუვალია, უნდა არსებობდეს სიცარიელე, რათა ატომების დაჯახების დროს შესაძლებელი იყოს გადაადგილება. დემოკრიტემ ატომებს სუბსტანციები უწოდა, მან მთელი სამყარო ატომებით, მოძრაობით და სიცარიელის ცნებებით ახსნა. რაც შეეხება სამყაროს მრავალფეროვნებას, ეს გამოწვეულია განსხვავებული ფორმისა და სიდიდის ატომები შეერთებით. დემოკრიტეს აზრით, ადამიანის აზროვნებაც ატომებისაგან შედგება, მხოლოდ ეს ატომები თავისი ფორმით და თვისებებით სხვა ატომებთან შედარებით ცეცხლოვანი და დახვეწილია. ე.ი. მთელი სამყარო მხოლოდ უსასრულოდ მრავალი განსხვავებული მატერიალური ატომ-

მეზისაგან შედგება. ატომს სივრცითი განზომილებაც გააჩნია. ასე რომ არ იყოს, მაშინ უნდა დაგვეშვა არარაობიდან რაიმეს წარმოშობა.

დემოკრიტემ ატომისტური შეხედულებებით ააგო თავისი კოსმოგონია. მისი აზრით, მსოფლიოს არა აქვს დასაწყისი და დასასრული, ხოლო კოსმოსი კი წარმოშობადია. კოსმოსი წარმოიშვა გაბნეული ატომების შეერთებით მოძრაობის პროცესში. ასე წარმოიშობა არა ერთი, არამედ მრავალი კოსმოსი. დემოკრიტეს ფილოსოფიამ და საერთოდ ბერძნულმა გულუბრყვილო მატერიალიზმმა საფუძველი მოუშადა მე-17-18 საუკუნეების მექანიკურ და მეტაფიზიკურ მატერიალიზმს.

ძველ ბერძნულ მატერიალისტურ ფილოსოფიას მკვეთრად დაუპირისპირდა პლატონის (427-347) იდეალისტური მოძღვრება. პლატონმა განსაკუთრებით კრიტიკულად შეაფასა და უარყო პერაკლიტეს ფილოსოფია, რომელიც მოძრაობის მარადიულობას აღიარებდა, ხოლო ელევატური ფილოსოფია მან მთლიანად გაიზიარა, რომელიც მოძრაობის მოჩვენებითობას ასაბუთებდა. პლატონმა ამის გამო სამყარო ორად დაყო: 1. ფიზიკური, მოძრავი, მოჩვენებითი, ამქვეყნიური მოვლენების სამყაროდ და 2. მარადიული, უძრავი, სრულყოფილი იდეების იმქვეყნიურ სამყაროდ. მისი აზრით, ამქვეყნიური მოვლენების მოძრაობას იწვევს იმქვეყნიური იდეებისაკენ სწრაფვა. ე.ი. მოვლენებს ამოძრავებს მიზანი. ეს მიზანი მდგომარეობს სრულყოფილებისაკენ სწრაფვაში. ამიტომ მოძრაობს მხოლოდ ის, რაც ნაკლოვანია. ხოლო, იდეებს მათი სრულყოფილების გამო არავითარი მოძრაობა არ სჭირდებათ. ელევატური მეტაფიზიკისაგან განსხვავებით, პლატონმა დაუშვა მიზნის ცნება. ამით სამყაროს მოძრაობას კანონზომიერი ხასიათი მისცა. პლატონის აზრით, ამქვეყნიურ სამყაროს ჰყავს შემქმნელი მიზეზი ანუ დემიურგი, რომელიც აწესრიგებს ყველაფერს ამ სამყაროში, ეს არის ღმერთი. ღმერთი არის უმაღლესი სიკეთეც და შემოქმედიც. ღმერთი აბსოლუტური სუბსტანციაა. პლატონის აზრით, ღმერთმა ამქვეყნიური სამყარო ანუ მოვლენების სამყარო იდეების სამყაროსთან დააკავშირა მსოფლიო სულის საშუალებით.

პლატონის აზრით, ობიექტური და ჭეშმარიტი არსებობა გააჩნია მხოლოდ იმას, რაც უცვლელი და მარადიულია, რაც ზოგადია

ყველა ერთეულისათვის, ხოლო, ის რაც დროში და სივრცეში მოძრაობს და ცვალებადობს, ის არის არანამდვილი, მოჩვენებითი არსებობა. ამის გამო პლატონის ფილოსოფიას ობიექტური იდეალიზმი ეწოდება.

პლატონის ობიექტური იდეალიზმის თეორია კრიტიკულად გაიაზრა და განავითარა მისმა მოწაფემ არისტოტელემ (384-322). არისტოტელე იყო ძველი ბერძნული ფილოსოფიის მწვერვალი. მან საფუძველი ჩაუყარა მრავალ მეცნიერებას: ფიზიკას, ასტრონომიას, ლოგიკას, ფსიქოლოგიას, ეთიკას, ესთეტიკას, რიტორიკას, პოლიტიკას და სხვა. კითხვაზე: რა არის მეცნიერების საგანი? არისტოტელე პასუხობს: ეს არის სიბრძნე; ხოლო სიბრძნე არის პასუხი კითხვაზე - „რატომ?“ არისტოტელე პირველ ფილოსოფიას უწოდებს მეცნიერების იმ დარგს, რომელიც სამყაროს პირველ მიზეზს ანუ სუბსტანციას იკვლევს. სუბსტანცია არის დამოუკიდებლად არსებული პირველი მიზეზი, რომელზედაც ყველაფერია დამოკიდებული, ეს არის ყველაფრის არსება ანუ „უსია“. ხოლო მეცნიერების იმ დარგს, რომელიც სხვაზე დამოკიდებულ საგნებს ანუ ბუნებას შეისწავლის არისტოტელე „მეორე ფილოსოფიას“ ანუ ფიზიკას უწოდებს.

არისტოტელეს მიხედვით, პლატონის უმთავრესი შეცდომა მდგომარეობს მოვლენათა და იდეათა სამყაროების ერთიმეორისაგან მოწყვეტაში. მისი აზრით, არ შეიძლება გრძნობადი და კონკრეტული საგნები მოწყვეტილად იდეებს ანუ ზოგადობას; არ შეიძლება იდეები საგნების მიღმა არსებობდეს. ზოგადი იდეა ყოველთვის ერთეულებში არსებობს ფორმის სახით. შეუძლებელია არსებობდეს ადამიანობის იდეა ადამიანების გარეშე. არისტოტელეს აზრით, ყოველ არსებულს აქვს ოთხი მიზეზი: ფორმალური, მატერიალური, მოქმედი და ბოლოვადი მიზეზი ანუ მიზანი. მატერია მხოლოდ შესაძლებლობის სახით არსებობს, მისი გაფორმება და მოქმედება ნიშნავს განვითარებას პირველ მიზეზისკენ ანუ მიზნისკენ, რომელიც სინამდვილეა. შესაძლებლობა არის სინამდვილის შესაძლებლობა და ის ყოველთვის სინამდვილეზეა დამოკიდებული; სინამდვილე კი დამოუკიდებელია; სინამდვილე მიზანია და ის წინ უსწრებს იმას, რისი მიზანიც არის. არისტოტელეს მიხედვით სამყარო სამ სფეროდ არის დაყოფილი: მატერია, ბუნება და ღმერთი; რაც არ მოძრაობს და იმოძრაეობს, არის მატერია,

რაც მოძრაობს და იმოძრაავებს, არის ბუნება და რაც მხოლოდ ამოძრაავებს და არ მოძრაობს, არის ღმერთი. ღმერთი არის სამყაროს მამოძრავებელი მიზეზიც და მიზანიც. მთელი ბუნება მოძრაობის პროცესში ფორმისა და მატერიის სხვადასხვა დონით შეერთების „იერარქიულ კიბეს“ წარმოადგენს. თუ ფორმათა განსხვავების კიბეს დაბლა დაყვებით, მაშინ უფრო მეტი მატერიისა და ნაკლები ფორმის მქონე საგნებთან გვექნება საქმე. სულ ბოლოს იქნება უფორმო მატერია; თუ, პირიქით, კიბეს მაღლა აეყვებით, მეტი ფორმისა და ნაკლები მატერიის საგნებს ვიხილავთ, სულ ბოლოს კი იქნება უმატერიო ფორმა, ანუ ფორმის ფორმა. სწორედ ამ ფორმის ფორმას უწოდებს არისტოტელე საბოლოო მიზანს, სუბსტანციას ანუ ღმერთს. ფორმათა განსხვავების მიხედვით სამყარო ასე ლაგდება: არაცოცხალი ბუნება (უფორმო მატერია), მცენარეთა სამყარო, ცხოველთა სამყარო, ადამიანი და ბოლოს - ღმერთი. სამყაროსა და სუბსტანციის ასეთ დამოკიდებულებას, სადაც ყველაფერი საბოლოო მიზნით განისაზღვრება ტელეოლოგია (იხ. *ლექსიკონი*) ეწოდება.

2. მატერიის ცნება ფილოსოფიაში

ფილოსოფიაში მატერიის ცნების დადგენას მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ ცნობიერებასთან მიმართებაში. სხვა მხრივ მატერიას უამრავი კონკრეტული მეცნიერება იკვლევს, მაგრამ მათ წინაშე ეს ამოცანა არ დგას. მატერიისა და ცნობიერების ურთიერთობის პრობლემა ფილოსოფიის ცენტრალურ საკითხს წარმოადგენს. მატერიალური და სულიერი პროცესების ურთიერთობის საკითხის კვლევა ყოველთვის იყო და იქნება ფილოსოფიის უპირველესი ამოცანა. ამ ამოცანის მნიშვნელობა არა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ გავიგოთ რომელი რომელს განსაზღვრავს, ან როგორია თავისთავად მატერიისა და სულის შინაგანი კანონზომიერება, არამედ ამ კანონზომიერების ცოდნა იძლევა საშუალებას გავიგოთ, რას წარმოადგენს ამ სამყაროში ადამიანი და ადამიანთა ისტორია. იდეალიზმისა და მატერიალიზმის დაპირისპირება სწორედ მატერიისა და ცნობიერების ცნებების განსხვავებულმა შეხედულებებმა განსაზღვრა. მატერიალიზმის ამოსავალ ცნებას მატერია წარმოადგენს, ხოლო იდეალიზმისას - ცნობიერება.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ძველი ბერძენი მატერიალისტი-ბის მიხედვით, მატერია არის სუბსტანცია, ხოლო იდეალისტების მიხედვით - პასიური ნივთიერება. არისტოტელე მატერიას უფორმო, ინერტულ მასას უწოდებდა. ეს აზრი თავისებურად განავითარა მე-17-18 საუკუნის მექანიკურმა მატერიალიზმმა. ხოლო ყველა ეპოქის იდეალისტური ფილოსოფია, სხვადასხვა არგუმენტებით, მთლიანად უარყოფს არა მარტო მის სუბსტანციალურ არსებობას, არამედ მის მარადიულ და რეალურ ასებობას. ინგლისელი სუბიექტური იდეალიზმის წარმომადგენელი ჯორჯ ბერკლი (1685-1753) ორი არგუმენტით ცდილობდა მატერიის უარყოფას: 1. მატერია ზოგადი ცნებაა, ზოგადი კი რეალურ სინამდვილეში არ არსებობს, რეალურად მხოლოდ ერთეული საგნები არსებობენ. ასეთ აზრს ფილოსოფიაში ნომინალიზმი (იხ. ლექსიკონი) ეწოდება. ნომინალიზმის მიხედვით ზოგადობა მხოლოდ სახელია, სიტყვაა და მეტი არაფერი. ამდენად, მატერია, როგორც ზოგადობა არ არსებობს.

2. რეალური არსებობა არ გააჩნია ასევე ერთეულ მატერიალურ საგნებს, რადგან ერთეული საგნების ყველა თვისება მხოლოდ სუბიექტური შეგრძნებების თვისებების გამოვლენაა; ამიტომ ყველა ერთეული საგანი უნაშთოდ იშლება სუბიექტურ შეგრძნებებზე. ასე მაგალითად, ვაშლის გემო, ფერი, სუნი და სხვა თვისება მხოლოდ სუბიექტური შეგრძნებების კომპლექსია და სხვა არაფერი. მართალია, ასე ყველა სუბიექტური იდეალისტი არ მსჯელობს, მაგრამ მატერიის სუბსტანციურ არსებობას ყველა უარყოფს, ეს ითქმება ყველა სახის იდეალისტურ ფილოსოფიაზე.

ამდენად, თუ მატერიას მატერიალისტებისათვის ფუნდამენტური მნიშვნელობა აქვს, რადგან ამ ცნებაზე დაყრდნობით აგებს თავის თეორიას, იდეალიზმისათვის, მატერია ყოველგვარ მნიშვნელობას კარგავს. თვით მატერიალისტებს შორისაც არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა. მათ ერთმნიშვნელოვნად არ ესმით მატერიის ცნება. ფილოსოფიის ისტორიაში მატერიის ცნების სხვადასხვა გაგებასთან არის დაკავშირებული მატერიალიზმის სხვადასხვა ფორმების არსებობა. მექანიკურმა მატერიალიზმმა, ბერძნული მატერიალიზმისაგან განსხვავებით, მატერია უმოძრაო ინერტულ მასად გამოაცხადა. მათი აზრით, მატერია, როგორც მასა, თავდაპირველად უმოძრაო მდგომარეობაში იყო, ხოლო შე-

მდეგ მოხდა მისი ამოძრავება. იმის გამო, რომ კლასიკური მექანიკის თეორიამ ფიზიკურ სინამდვილეში ვერ იპოვა მოძრაობის პირველმიზეზი, გარეგანი ბიძგის არსებობა აღიარა. მექანიკური მატერიალიზმი მექანიკის თეორიას ემყარებოდა და მათაც უყოყმანოდ მიიღეს ეს დაშვება. გარეგანი ბიძგის დაშვება ზემატერიალური სუბსტანციის აღიარებას ნიშნავდა. ცხადია, თუ მატერია არ მოძრაობდა და ის „რაღაცამ“ აამოძრავა, მაშინ ის არ ყოფილა სრულყოფილი. ხოლო ის, რაც არასრულყოფილი და ნაკლოვანია, სუბსტანცია ვერ იქნება. სუბსტანციის ადგილს ამ გაგებით პირველმიზეზი ანუ ზემატერიალური ღმერთი იჭერს.

მექანიკური მატერიალიზმის მიხედვით, პირველი ბიძგის შემდეგ მატერია პრესტაბელურად, უცვლელი კანონზომიერებით მოძრაობს, მის მოძრაობა-ცვალებადობაში აღარ ერევა პირველი ამამოძრავებელი ანუ ღმერთი. პირველი ბიძგის თეორია ანგრევს მატერიალისტურ ფილოსოფიას; საფუძველს აცლის მას. ეს კარგად ესმის ყველა მატერიალისტს და ცდილობს გამოსავალის პოვნას. ეს გამოსავალი სპინოზამ, ძველი ბერძენი მატერიალისტების (ჰერაკლიტე, ანაქსაგორა) მსგავსად, ბუნების განსულიერებულად წარმოდგენაში ნახა. სპინოზას აზრით, ბუნება ორგვარია, მწარმოებელი ბუნება და წარმოებული ბუნება. მწარმოებელი ბუნება არის ღმერთი, მაგრამ ღმერთი ბუნების გარეთ კი არ არის, არამედ თვითონ ბუნებაშია, ამიტომ ბუნებას არ სჭირდება არავითარი გარეგანი ამამოძრავებელი. სპინოზას მიხედვით, ბუნებას აქვს ორი მოუცილებადი თვისება ანუ ატრიბუტი, განფენილობა და აზროვნება, ანუ სული. ფილოსოფიაში ასეთ შეხედულებას ჰილოძოიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) ეწოდება.

ბუნების განსულიერებულ არსებობაზე ვულგარული მატერიალიზმიც (*იხ. ლექსიკონი*) მსჯელობდა, ისინი აზროვნებას მატერიასთან აიგივებდნენ. ხოლო მარქსისტულმა მატერიალიზმმა სრულიად განსხვავებული თეორია ჩამოაყალიბა მატერიის შესახებ. მარქსიზმში მიუღებელია უძრავი პირველმამოძრავებელის ცნება. ასევე მიუღებელია პირველი ბიძგის თეორიაც და ჰილოძოიზმიც. მარქსიზმის მიხედვით, მატერია არის, მარად მოძრავი სუბსტანცია, რომელიც არც წარმოიშობოდა და არც მოისპობა, რომელიც ობიექტურად არსებობს სივრცეში და დროში და რომელსაც არ სჭირდება არავითარი ღმერთი მის ასამოძრავებლად.

ყველაფერი, რაც ხდება სამყაროში, ეს არის მატერიის შინაგანი კანონზომიერება, თვით ადამიანი და მისი ცნობიერება, მატერიის განვითარების, მისი ევოლუციის შედეგია.

მე-20 საუკუნის კვანტური ფიზიკის აღმოჩენებმა შეარყია კლასიკური ფიზიკის შეხედულებები მასისა და მატერიის გაგების საკითხში. ატომის დაშლასთან დაკავშირებით გაჩნდა აზრი მატერიის გაქრობისა და არაფრისაგან მისი წარმოშობის შესახებ. კლასიკურ ფიზიკაში დადგენილი იყო, რომ მასა უცვლელია მოძრაობის დროსაც და უძრაობის მასის წონა არ იცვლება მოძრაობის პროცესში. კვანტურმა ფიზიკამ კი აჩვენა, რომ ურანის მასა აფეთქების შემდეგ იცვლება. ის კარგავს გარკვეულ რაოდენობას და თავდაპირველი მასა ყოველთვის მეტია აფეთქების შემდეგ მიღებულ მასაზე; აღმოჩნდა ისიც, რომ მასა მართალია არ იცვლება ჩვეულებრივი მიკროსხეულების სიჩქარის დროს, მაგრამ მიკრონაწილაკების მოძრაობის შემთხვევაში მასა იზრდება და დამოკიდებული ხდება სიჩქარის სიდიდეზე. დადგინდა, რომ მოძრაობის მასა დიდია უძრაობის მასაზე. ატომის დაშლასთან დაკავშირებით წარმოიშვა ენერგეტიზმის თეორია, რომლის მიხედვითაც მატერიის სუბსტანციად აღიარება უაზრობაა. ვინაიდან მასა ანუ მატერია იშლება და ქრება, გადადის არასივრცით მდგომარეობაში და არაფრისაგან კვლავ წარმოიშობა, ამიტომ მატერია, როგორც სუბსტანცია, არ არსებობს. ამ თეორიის მიხედვით, მასა გადადის არასივრცით მდგომარეობაში ანუ ენერგიაში, რომელიც მოძრავ იდეალურ მდგომარეობას გამოხატავს. მათი აზრით, სამყაროს სუბსტანციას, სწორედ ეს მოძრავი ენერგია წარმოადგენს, ხოლო მასა ანუ მატერია დამოკიდებულია ენერგიაზე. ამრიგად, მექანიკური მატერიალიზმისაგან განსხვავებით, რომლებმაც უმოძრაო მატერიის არსებობა აღიარა, ენერგეტიზმის თეორიამ უმატერიო მოძრაობა დაუშვა. ნიუტონის კლასიკურ მექანიკაში კი სივრცეს და დროს აბსოლუტური ხასიათი აქვს. ეს იმას ნიშნავს, რომ დასაშვებია სივრცისა და დროის არსებობა მატერიის გარეშე. აინშტაინის ფარდობითობის თეორიაში ეს მიუღებელია; აქ სივრცე და დრო მატერიის ატრიბუტებია, ხოლო მატერია და მოძრაობა ანუ მასა და ენერგია მოუცილებადია, არ არსებობს მასა ენერგიის გარეშე და პირიქით. მიუხედავად ამისა, აინშტაინი ენერგეტიზმის თეორიისკენ იხრება, რადგან სუბსტანციალურ მნიშ-

ვნელობას ენერგიას მიანერს და არა მასას. თანამედროვე კვანტურ ფიზიკაში სულ ახალ-ახალი აღმოჩენები ხდება, ცნობილია 300 ნაწილაკზე მეტი, მაგრამ ჯერ არ არის ცნობილი ის ნაწილაკი რომელიც საბოლოოდ აღარ გაიყოფა (როგორც ამას დემოკრიტე ვარაუდობდა). ეს კვანტური ფიზიკის დიდ პრობლემას წარმოადგენს, რადგან დაკვირვებაში არ ეძლევა ადამიანს მიკრონაწილაკების ყველა პარამეტრები. ე.ი. მიკრო კანონზომიერებას გააჩნია ფარული პარამეტრები, რომელიც მეცნიერული დაკვირვებისათვის პრობლემურია. ამიტომ, ჯერ არც იდეალიზმს და არც მატერიალიზმს არ გააჩნია აბსოლუტურად უტყუარი მონაცემები მატერიის სუბსტანციალური მდგომარეობის დასამტკიცებლად ან უარსაყოფად.

მატერიის სტრუქტურულ აგებულებაზე მეცნიერებაში ყოველთვის იყო კამათი, ის დღესაც არის და მომავალშიც იქნება, მაგრამ ფილოსოფიისათვის ყველაზე მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ რამდენად შეესაბამება ჩვენი ცოდნა, ჩვენს გარეთ არჩეულ მატერიალურ სინამდვილეს. მატერიალიზმის მიხედვით მატერია, მოძრაობა, დრო და სივრცე ადამიანის ცნობიერებისგან დამოუკიდებლად არსებობს. ის ცოდნა, რომელიც ჩვენ გაგვაჩნია მატერიაზე და მისი არსებობის ფორმებზე შეესაბამება ობიექტურ რეალობას. ხოლო სუბიექტურ-იდეალისტური ფილოსოფიის მიხედვით, ჩვენ მხოლოდ ის ვიცით მატერიაზე, როგორი სტრუქტურის ცნობიერებაც გაგვაჩნია, რა არის თავისთავად მატერია, ჩვენთვის მიუწვდომელია. გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელი იმანუელ კანტი (1724-1804) ამტკიცებს, რომ სივრცე და დრო მატერიის თვისება კი არაა, არამედ ცნობიერების აპრიორული (*იხ. ლექსიკონი*) ფორმებია. ეს აპრიორული ფორმები ყველა ადამიანისათვის საერთოა; ეს არის ჩვენი ცნობიერების „სტრუქტურა“, ჩვენი ცნობიერების კანონზომიერება; ამიტომ ჩვენ ისე აღვიქვამთ საგნებს დროში და სივრცეში, როგორი სტრუქტურის უნარიც გაგვაჩნია. ჩვენ რომ სხვანაირი სტრუქტურის ცნობიერება გვქონოდა, მაშინ სხვაგვარად დავინახავდით ამ სამყაროს მოვლენებს და საგნებს, ანუ სხვაგვარად დავაკავშირებდით მოვლენათა მიმდევრობას და განფერილობას. ეს საკითხი რომ უკეთ გავიგოთ, განვიხილოთ ცნობიერების პრობლემა ფილოსოფიაში.

3. ცნობიერების პრობლემა ფილოსოფიაში

ცნობიერებისა და მატერიის ურთიერთობის პრობლემა ფილოსოფიაში იმ კუთხით არის საინტერესო და მნიშვნელოვანი, რომ ამოიხსნას ადამიანის, როგორც სუბიექტის სიცოცხლის აქტივობის კანონზომიერება და გავიგოთ, თუ რა შეუძლია ადამიანს, არა მხოლოდ გარეგანი სამყაროს რეგულირების საქმეში, არამედ საკუთარი სულიერი პროცესების მართვაში.

მატერიალიზმის მიხედვით, ადამიანის ცნობიერი აქტივობა განპირობებულია მატერიალური სინამდვილით, მის მოქმედებაში არ ერევა არავითარი გარეგანი იდეალური და მისტიკური ძალები. ხოლო იდეალიზმის მიხედვით - ადამიანის ცნობიერება და საერთოდ მისი აქტიური მოქმედება განპირობებულია ტელეოლოგიური (იხ. *ლექსიკონი*) მიზნით. ტელეოლოგიურ მიზანში უკვე დევს ის პროგრამა, რომელიც ადამიანმა უნდა შეასრულოს; ამდენად, ადამიანის აქტივობა მართალია ცნობიერად სრულდება, მაგრამ ამ ცნობიერ აქტივობას არაცნობიერი ღვთაებრივი მიზნები განაგებენ.

თანამედროვე ფიზიოლოგიურმა და ფსიქოლოგიურმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ ადამიანის ფსიქიკა მჭიდრო კავშირშია, როგორც ორგანიზმში მიმდინარე ბიოლოგიურ პროცესებთან, ასევე სოციალურ პროცესებთან. ამდენად, ადამიანი, როგორც მთლიანი „სისტემა“ წარმოადგენს ბიო-სოციალურ არსებას. ადამიანი მთლიანია, არა მარტო სოციალურად, არამედ ბიოლოგიურადაც.

ექსპერიმენტულ ფსიქოლოგიაში დადგენილია, რომ ცხოველური რეფლექსების მსგავსად, ადამიანის ფსიქიკაშიც ყალიბდება მოტორიზირებული ანუ რეფლექსის მსგავსი ჩვევები, რომელიც არაცნობიერად სრულდება. ამას საფუძვლად უდევს მოთხოვნილება. მაგალითად, თუ ადამიანს აქვს მოთხოვნილება შეისწავლოს რომელიმე მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დაკვრა, ამ მოთხოვნილების განხორციელებას თავიდან ცნობიერება ხელმძღვანელობს, ცნობიერება აქტიურად ერევა ამ პროცესში, მაგრამ ვარჯიშის შემდეგ, ადამიანს უყალიბდება ჩვევა, რომლის მიხედვითაც ცნობიერების გარეშე სრულდება თითების მოტორიზებული მოქმედება.

ცხოველური რეფლექსური სტერეოტიპული მოქმედებისაგან ადამიანის მოქმედება იმით განსხვავდება, რომ ადამიანი პრობ-

ლემური სიტუაციიდან გამოსვლის გზებს გააზრებულად წყვეტს და არა ინსტიტუტურად. სწორედ პრობლემის გადაჭრის აუცილებლობამ განსაზღვრა აზროვნების განვითარება.

ცხოველის აქტივობას მოქმედებისაკენ რეფლექსები ანუ მიზანშეწონილება განაგებს, ხოლო ადამიანის აქტივობას - მიზანდასახულობა. ე.ი. ბიოლოგიურ დონეზე ადგილი აქვს მიზანშეწონილობას, ხოლო სოციალურ დონეზე - მიზანდასახულობას. მაგრამ, როგორც ვიცით, ადამიანმა მემკვიდრეობით მიიღო ცხოველური სამყაროსაგან რეფლექსური მოქმედების უნარიც. ეს უნარი მას ცნობიერებასთან ერთად დიდ სამსახურს უწევს.

უდავოა, რომ ადამიანი ფლობს რეფლექსებს და ცნობიერებას, მაგრამ საკითხავია, არსებობს თუ არა რაიმე გარდამავალი რგოლი რეფლექსებსა და ცნობიერებას შორის, რეფლექსურ მიზანშეწონილობასა და ცნობიერ მიზანდასახულობას შორის? თანამედროვე ქართველმა ფსიქოლოგმა დიმიტრი უზნაძემ ფსიქოლოგიურ ექსპერიმენტებზე დაყრდნობით ჩამოაყალიბა განწყობის თეორია, რომელმაც მსოფლიო აღიარება პპოვა. ამ თეორიის მიხედვით, რეფლექსებსა და ცნობიერებას შორის არსებობს არაცნობიერი ფსიქიკური მდგომარეობა, რასაც მან განწყობა უწოდა. განწყობა სუბიექტის მზაობაა, მისი მდგომარეობაა და ის არც მხოლოდ ფსიქიკურია და არც მხოლოდ ფიზიოლოგიური; ის ორგანიზმის მთლიანი მდგომარეობაა, რომელიც ობიექტური სიტუაციისა და სუბიექტური მოთხოვნილებების საფუძველზე ყალიბდება.

უზნაძე ანსხვავებს ორი სახის მოთხოვნილებებს: 1. სუბსტანციალურს და 2. ფუნქციონალურს. პირველ შემთხვევაში ადგილი აქვს საგნობრივ მოთხოვნილებებს (აქ იგულისხმება საკვები, სასმელი და სხვა მატერიალური მოთხოვნილებები); ხოლო მეორე შემთხვევაში მოთხოვნილების საგანია თვითონ აქტივობა, ე.ი. მოთხოვნილება აქტივობისაკენ. აქტივობისაკენ მოთხოვნილება მხოლოდ ადამიანს აქვს. ის სოციალურით არის განპირობებული და სოციალური განწყობა შეესაბამება.

ამის მიხედვით, უზნაძის თეორიაში განსხვავებულია განწყობის ორი დონე. პირველი დონე განისაზღვრება ყოველდღიური საგნობრივი მოთხოვნილებებით. ასეთი მოთხოვნილებები ადამიანს მრავალი გააჩნია და მის შესაბამისად ადამიანის ფსიქიკაში არსებობს სხვადასხვა სახის განწყობა ანუ სუბიექტური მზაობა. გან-

ყოფის მეორე მაღალი დონე ყალიბდება აზროვნების და ნებელობის ზეგავლენით. ამ მოთხოვნილებებში შედის სიცოცხლის აზრისა და ცხოვრების მიზნის გარკვევა. ადამიანს უჩნდება მოთხოვნილება ცოდნაზე, რწმენაზე, ზნეობაზე, მშვენიერებაზე და სხვა. ეს მოთხოვნილებანი სოციალურ სიტუაციასთან მიმართებაში ადამიანის ფსიქიკაში აყალიბებენ შესაბამის მზაობას ანუ განწყობას, რომლის გარეშეც არავითარი საზოგადოებრივი მოქმედება, ქცევა არ ხორციელდება. სწორედ ამ დონეზე წარმოიშობა გარემოსა და სუბიექტის შორის ობიექტივაციის აქტი, რომელიც აზროვნებისა და ნებისყოფის საფუძველზე წყდება. სწორედ ამ ეტაპზე ხდება სოციალური ღირებულებების ჩამოყალიბება. ამ ღირებულებებში იგულისხმება ზნეობრივი ნორმები, რელიგიური მრწამსი, პოლიტიკური შეხედულებები, სამართლებრივი ნორმები და სხვა დებულებები.

განწყობის თეორიით შესაძლებელი ხდება სუბიექტისა და სოციალური გარემოს, სუბიექტური მოთხოვნილებებისა და ობიექტური სიტუაციის განონასწორება. მართალია, თვითონ განწყობა არაცნობიერი მდგომარეობაა, პოზიციაა, მაგრამ ამ მდგომარეობის და პოზიციის გამომწვევი მიზეზების შესწავლა შესაძლებელია, ხოლო თუ ეს პოზიცია ვიცით, მაშინ ადამიანის მოქმედების და აქტივობის ტენდენციის დადგენა შესაძლებელი ხდება. ე.ი. შესაძლებელი ხდება ფსიქიკის და სულიერი პროცესების მართვა. ფსიქოლოგიის, როგორც მეცნიერების, დანიშნულებას სწორედ ეს მიზანი განსაზღვრავს.

უზნადის თეორიის მიხედვით, განწყობა მონაწილეობს ადამიანის ცნობიერი მოქმედების ყველა დონეზე, ემპირიულზეც და თეორიულზეც.

ადამიანის ემპირიულ და თეორიულ მოქმედებას საფუძველად უდევს ერთი მთლიანობითი განწყობა, რომელიც სუბიექტის ყველა აქტივობას განსაზღვრავს, მაგრამ ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ყველა სიტუაციაში ადამიანი ერთნაირად ავლენდეს თავის აქტივობას. ადამიანს ცხოვრებაში უამრავი პრობლემა აქვს გადასაწყვეტი. მისი პრაქტიკული გამოცდილებიდან გამომდინარე, პიროვნებას უყალიბდება ყველა პრობლემისადმი შესაბამისი განწყობა. სიტუაციის შესაბამისად, ეს განწყობანი ადამიანს უბიძგებენ მოქმედებისაკენ. მაგრამ თუ ადამიანი უცნაურ სიტუაცი-

აში ვარდება, რომლის შესაბამისი განწყობაც მას არ გააჩნია, მაშინ მისი მოქმედება ფერხდება და ინტუიციურად სრულდება. სწორედ ეს არის საბუთი იმისა, რომ ადამიანის ფსიქიკაზე გადა-მწყვეტ როლს თამაშობს სოციალური გარემო და არა თანდაყოლილი ბიოლოგიური იმპულსები.

განწყობის თეორია არ უარყოფს თანდაყოლილი რეფლექსები-სა და იმპულსების როლს სუბიექტის აქტივობაში, მაგრამ გადა-მწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებს სოციალურ ფაქტორს. განწყობის თეორია სწორედ ამის გამო დაუპირისპირდა მე-20 საუკუნის გა-მოჩენილი ფსიქოლოგებისა და ფილოსოფოსების, ზიგმუნდ ფროიდის, ანრი ბერგსონის და სხვა ირაციონალისტურ და ინ-ტუიტივისტურ თეორიებს. ფროიდისა და ბერგსონის თეორიაში სუბიექტის აქტიურ მოღვაწეობას ირაციონალური, არაცნობიერი ბიოლოგიური და ღვთაებრივი იმპულსები განსაზღვრავენ. ეს არაცნობიერი იმპულსები თანდაყოლილია ადამიანში. ამიტომ ადამიანის აქტივობა დაპროგრამებულია ამ არაცნობიერი იმპუ-ლსებით. არაცნობიერი იმპულსების გამოვლენის უმაღლეს ფო-რმას წარმოადგენს ინტუიციური აქტივობა. მათი აზრით, ცნობი-ერი მიზანდასახული აქტივობა სწორედ ასეთი არაცნობიერი იმ-პულსებით განისაზღვრება, ეს იმპულსები აიძულებენ ცნობიერე-ბას ამა თუ იმ მოქმედებისაკენ.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, უზნაძის განწყობის თეორიაც აღიარებს, რომ ცნობიერების ყოველგვარ მოქმედებას საფუ-ძვლად უდევს არაცნობიერი განწყობა, რომელიც სუბიექტის მზადყოფნას ნიშნავს აქტივობისაკენ. მაგრამ უზნაძის თეორიის მიხედვით, არაცნობიერი განწყობა არ არის ერთხელ და სამუდა-მოდ მოცემული იმპულსი, არამედ არაცნობიერი განწყობა განი-ცდის ცვალებადობას. ობიექტურ სიტუაციათა ცვალებადობის საფუძველზე.

ცნობიერების ფორმირების კანონზომიერების შესწავლის საქ-მეში ასევე დიდი წვლილი მიუძღვის თანამედროვე ქართველ ფი-ლოსოფოსს კიკა მეგრელაძეს, რომელმაც მოგვცა ფუნდამენტა-ლური გამოკვლევა აზროვნების სოციოლოგიურ პრობლემებზე. მეგრელაძის მიხედვით, აზროვნების ფორმირებას და განვითარე-ბას საფუძვლად უდევს ადამიანთა სოციალური და პრაქტიკული მოღვაწეობა, რომ ამ მოღვაწეობის ისტორიული პროცესი ხასია-

თდება ახალ-ახალი გადასაწყვეტი პრობლემებით. მისი აზრით, პრობლემების გადაწყვეტის პროცესი ემთხვევა აზროვნების განვითარების პროცესს. ამით ხაზი გაესვა იმას, რომ ადამიანის ცნობიერება, უპირველეს ყოვლისა, სოციალური ფაქტორით განისაზღვრება და არა ბიოლოგიური იმპულსებით.

ფსიქიკისა და ცნობიერების ირგვლივ მრავალი პრობლემა და მრავალი თეორია არსებობს, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომელი მიმართულება რას მიიჩნევს ცნობიერების აქტივობის საფუძვლად, ამით მთავარი ონტოლოგიური პრობლემა მაინც გადაუწყვეტელი რჩება. გადაუწყვეტელი რჩება ცნობიერების და საერთოდ სულის წარმოშობის პირველსაწყისის ანუ სუბსტანციის პრობლემა. ვერც იდეალიზმი და ვერც მატერიალიზმი ამას ვერ ასაბუთებს. სულის წარმოშობის მატერიალისტური არგუმენტი ასეთია: მატერიას პოტენციალურად გააჩნია შესაძლებლობა წარმოშვას სიცოცხლე და ცნობიერება. ეს ვარაუდი რომ გამართლდეს, მაშინ არაცოცხალი ბუნებისაგან სიცოცხლის წარმოშობის შესაძლებლობა უნდა დასაბუთდეს. დღეს მეცნიერებაში მრავალი ექსპერიმენტი ტარდება ამის დასამტკიცებლად, მაგრამ ჯერჯერობით დადებითი პასუხი არ არსებობს. ამდენად, დარვინის ევოლუციური თეორია, მართალია, ბევრს მსჯელობს სახეობათა ცვალებადობისა და მემკვიდრეობითობის შესახებ, მაგრამ ამ თეორიას არ გააჩნია პასუხი სიცოცხლის წარმოშობის შესახებ.

ამ სიძნელეს თავიდანვე ხედავს ჰილდოში (იხ. *ლექსიკონი*) და ამის გამო სიცოცხლეს ბუნების მოუცილებლად თვისებად მიიჩნევს. სპინოზას მიხედვით, აზროვნება ბუნების მოუცილებლადი ატრიბუტია, ის არ წარმოშობილა და არც მოისპობა. მაგრამ ასეთი დაშვება არ არის თანამიმდევრული მატერიალიზმი, რადგან ღმერთის ცნება დაშვებულია, ძნელია შემდეგ იმის მტკიცება, ის ბუნებაშია თუ მის გარეთ.

სიცოცხლისა და ცნობიერების წარმოშობის ონტოლოგიური დასაბუთება არც სუბიექტურ და არც ობიექტურ იდეალიზმს არ გააჩნია. სუბიექტური იდეალიზმი ბევრს მსჯელობს ფსიქიკის თვისებებზე და ცნობიერების კანონზომიერებაზე, მაგრამ არც მათ გააჩნიათ პასუხი კითხვაზე, თუ საიდან გაჩნდა ასეთი სახის შეგრძნებები და აზროვნების უნარი. ისინიც ღმერთის ცნებას იშველიებენ ამ პასუხის თავიდან ასაცილებლად. რაც შეეხება ობიექ-

ქტურ იდეალიზმს, რომ აღარაფერი ეთქვათ რელიგიურ ფილოსოფიაზე და თეოლოგიაზე, ისინი ადამიანის ცნობიერებას და აზროვნებას აბსოლუტური სულის ანუ ღმერთის გამოვლენად თვლიან. როგორ და რა სახით, პასუხი არც მათ გააჩნიათ. ამდენად, სიცოცხლის და ცნობიერების წარმოშობის ონტოლოგიური პრობლემა იყო, არის და იქნება ფილოსოფოსთა მსჯელობის საგანი.

სიცოცხლისა და ცნობიერების წარმოშობის ონტოლოგიურ პრობლემას პოზიტივიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) და ნეოპოზიტივიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) მეტაფიზიკურს უწოდებს. მათი აზრით, ის, რაც მეცნიერულ კვლევა-ძიებას არ ექვემდებარება, შეუძლებელია მისი ანალიზიც. ამიტომ სამყაროს სასრულობა-უსასრულობის, სიცოცხლის წარმოშობისა და ღმერთის არსებობის საკითხი არ შედის მეცნიერული ფილოსოფიის კომპეტენციაში. მათი აზრით, ეს არის მხოლოდ რელიგიის მსჯელობის საგანი და ფილოსოფიამ ხელი უნდა აიღოს ასეთი პრობლემების კვლევაზე. ფილოსოფიამ უნდა იკელიოს მხოლოდ ადამიანური ცნობიერების ის ასპექტი, რაც დაკავშირებულია რეალურ ქცევებთან, ალქმის ასოციაციებთან.

ასე არ მსჯელობს ეგზისტენციალიზმი. მათი აზრით, ფილოსოფიის უპირველეს ამოცანას ადამიანის სულიერი პროცესების და ცნობიერების თვითშემეცნება და რეფლექსია (*იხ. ლექსიკონი*) წარმოადგენს. რეფლექსია ნიშნავს საკუთარი სულიერი განცდების თვითდაკვირვებას და ამ გზით სულიერი, სიღრმისეული ეგზისტენციების ანუ ფენომენების წვდომას. ეს ეგზისტენციები წარმოადგენენ ფსიქიკის საყრდენ საფუძვლებს და პიროვნების ცხოვრების წესს. სწორედ ასეთი სიღრმისეული ეგზისტენციების და ფენომენების დადგენა არის ფილოსოფიის ამოცანა. ამის გამო ეწოდება ამ ფილოსოფიას ეგზისტენციალიზმი, რაც ნიშნავს მოძღვრებას ადამიანურ არსებობაზე.

როგორც ვხედავთ, ცნობიერების წარმოშობისა და მისი კანონზომიერების ონტოლოგიურ პრობლემებზე განსხვავებული პასუხები არსებობს. ეს გარემოება ბადებს კითხვას: არის თუ არა საჭირო ფილოსოფიაში ამ პრობლემების შესახებ მსჯელობა. ამ კითხვაზე უარყოფითად პასუხობს პოზიტივიზმი და ნეოპოზიტივიზმი, მაგრამ უარყოფითი პასუხი არ ნიშნავს პრობლემის თავიდან მოცილებას, ნეოპოზიტივიზმი მაინც მსჯელობს იმაზე, თუ

რა უნდა აკეთოს ცნობიერებამ, რა საზრისით უნდა იცხოვროს ადამიანმა, ანუ რა მიმართულებით უნდა განვითარდეს ცნობიერება. ეს ფილოსოფია ტელეოლოგიური მიზნის არსებობას არც ამტკიცებს და არც უარყოფს, მაგრამ ის მაინც ცდილობს ადამიანური ცნობიერების აქტივობას მისცეს ისეთი საზრისი, რომელიც მეცნიერებაზე იქნება დამყარებული. ამ ფილოსოფიისათვის მეცნიერება არის განუსაზღვრელი შესაძლებლობის მქონე და არ დაუშვებს ადამიანური ცნობიერების არასწორი გზით სვლას. მეცნიერებაზე ასეთ შეხედულებას ფილოსოფიაში სციენტიზმი (იხ. ლექსიკონი) ეწოდება. სციენტისტურ პოზიციას იცავს მატერიალიზმიც, ხოლო ამ ფილოსოფიურ შეხედულებას უპირისპირდება ანტისციენტიზმი, რომელიც უარყოფს მეცნიერების როლს უსასრულო სამყაროს შემეცნებაში და მითუმეტეს სულიერი პროცესების გაცნობიერებაში. მათი აზრით, ცნობიერების აქტივობა განისაზღვრება ირაციონალური ანუ არაცნობიერი ღვთაებრივი იმპულსებით და ამიტომ ადამიანის ცნობიერების აქტივობას საზრისს ღვთაებრივი სანყისი ანუ ღმერთი აძლევს.

მიუხედავად იმისა, რომ სხვადასხვა ფილოსოფია განსხვავებულად მსჯელობს ცნობიერებისა და საერთოდ ფსიქიკის წარმოშობისა და კანონზომიერების შესახებ, ყველა შეხედულებაში არის დადებითი და პოზიტიური, რითაც ადამიანის ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკის შესწავლის საქმე წინ მიიწევს. თანამედროვე ფსიქოლოგიაში ბევრს მსჯელობენ ადამიანის ფსიქიკის პოტენციალურ შესაძლებლობებზე, მაგრამ მიზნად არავენ არ ისახავს ფსიქიკის იმ გაგებით შესწავლას, რომ მოხდეს ფსიქიკური „სტრუქტურის“, ფსიქიკური ნყობის შეცვლა და სხვაგვარად მოაზროვნე ადამიანის ჩამოყალიბება. არამედ ფსიქოლოგიაც, სოციოლოგიაც და ფილოსოფიაც ადამიანის ცნობიერების შესწავლას ახდენენ იმ მიზნით, რომ დაადგინონ პიროვნული ღირსებები და ის მასტიმულირებელი ფაქტორები, რითაც ადამიანი აქტიურ შემოქმედებას ეწევა ცხოვრებაში და კონფლიქტურ სიტუაციას არ ქმნის საზოგადოებასთან მიმართებაში.

ასეთი მიზნისაკენ სწრაფვა ადამიანებს საზოგადოების წარმოშობის პირველსავე საფეხურზე გაუჩნდათ. პიროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესების გააზრებული მოქმედება გარკვეულ კომუნიკაციურ ურთიერთობას მოითხოვდა და ამას მოჰყვა ენისა

და მეტყველების წარმოშობა. ადამიანის ცნობიერების განვითარების პროცესი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ენის განვითარებასთან. მართალია, აზროვნება არის ცოდნის გამოხატვის საშუალება, ხოლო მეტყველება ცოდნის გადაცემის საშუალება, ისინი ერთიმეორის გარეშე არ არსებობენ. ამდენად, აზროვნებით და მეტყველებით ახერხებენ ადამიანები პიროვნული და საზოგადოებრივი ინტერესების და ღირებულებების შემუშავებას, რითაც ისინი ურთიერთობაში ებმებიან. რადგანაც ეს ასეა, ადამიანური ცნობიერების შინაარსი ძირითადად საზოგადოებრივი და პიროვნული ყოფიერების ინტერესებით განისაზღვრება და ფილოსოფიის ერთ-ერთ ამოცანს სწორედ ამ ინტერესთა შესწავლა წარმოადგენს.

4. სამყაროს კანონზომიერების პრობლემა ფილოსოფიაში

გარდა სუბსტანციის პრობლემისა, ონტოლოგიაში შემდეგი ძირითადი კითხვები დგას: როგორი კანონზომიერების არის სამყარო? რა კანონებში გამოიხატება სამყაროს მოძრაობა-ცვალებადობა? რა არის მისი ფორმა და შინაარსი? გააჩნია თუ არა მოძრაობა-ცვალებადობას მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი? რა არის სინამდვილე და შესაძლებლობა? რა კავშირია აუცილებლობასა და შემთხვევითობას შორის? და სხვა. ყველა ეს კითხვა და მასზე გაცემული პასუხი სამყაროს კანონზომიერების პრობლემას ეხება.

კანონის ცნება. ზემოთ დასმული კითხვები რომ გაირკვეს, უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა გავიგოთ, თუ რა არის კანონი. ამ შემთხვევაში საქმე ეხება ობიექტურ მეცნიერულ კანონს და არა ნორმატიულ კანონს, რომელსაც სახელმწიფო ადგენს და აუქმებს. ობიექტური იმას ნიშნავს, რომ ის არაა დამოკიდებული ადამიანის ცნობიერებაზე, ის თავისთავადია. ე.ი. კანონის პირველი ნიშანი არის ობიექტურობა. გარდა ობიექტურობისა, კანონს გააჩნია ზოგადობა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ის სფერო, სადაც კანონი მოქმედებს, ყველა საგანს ეხება. ამ თვალსაზრისით ანსხვავებენ სპეციფიკურ, განსაკუთრებულ და უზოგადეს კანონებს. უზოგადესი კანონი მთელ სამყაროში მოქმედებს, განსაკუთრებული - რამდენიმე სფეროში, ხოლო სპეციფიკური - მხოლოდ ერთ სფეროში. ზოგადობასთან და ობიექტურობასთან ერთად კანონი ვრცელდება არა მხოლოდ რომელიმე სფეროს ყველა მოვლენაზე,

არამედ ის ყოველთვის ასე უნდა მოხდეს და არა სხვაგვარად. ეს ასე გამოითქმება: ერთი და იგივე მოვლენა ერთსა და იმავე პირობებში ერთსა და იმავე შედეგს იძლევა. კანონის შემდეგი ნიშანია არსებობა. კანონი უხილავია, შეგრძნებებში არ გვეძლევა, კანონის არსება მხოლოდ მოვლენებში ვლინდება. ამ არსების შემეცნება აზროვნებით ხდება. ყველა ამ ნიშანს რითაც კანონი ხასიათდება, უნდა დაემატოს მიზეზობრიობის ნიშანი, თვისება. მოვლენათა მიზეზობრივი კავშირის გარეშე არავითარი კანონი რეალურად არ ვლინდება. ამდენად კანონი შეიძლება ასე განესაზღვროთ: კანონი არის მოვლენათა ისეთი კავშირის წესი, რომელიც ხასიათდება ობიექტურობით, ზოგადობით, არსებობით, აუცილებლობით, საყოველთაოობით და მოვლენათა განვითარების ტენდენციას, ანუ მიმართულებას აჩვენებს.

კანონის პრაქტიკული გამოყენებითი მნიშვნელობა სწორედ იმაშია, რომ ის მოვლენებისა და პროცესების მიმართულებას აჩვენებს; სწორედ ამის საფუძველზე ხდება სამყაროს მეცნიერული სურათის შექმნა და მეცნიერული პროგნოზირება. ამ გაგებით, მეცნიერული კანონები წარმოადგენენ სამყაროს შემეცნებისა და მისი გარდაქმნის მეთოდოლოგიურ საფუძველებს. ფილოსოფია, როგორც მსოფლმხედველობრივი მეცნიერება, ცხადია, ემყარება და ითვალისწინებს ბუნების და საზოგადოების ობიექტურ კანონზომიერებას, მაგრამ ფილოსოფიურ კვლევა-ძიებას თავისი მეთოდოლოგია გააჩნია.

დიალექტიკა და მეტაფიზიკა. ფილოსოფია თავის კვლევა-ძიების პროცესში ძირითადად ორ მეთოდს, დიალექტიკას და მეტაფიზიკას ემყარება. სიტყვა დიალექტიკა (იხ. *ლექსიკონი*) ბერძნულად საუბარს, მსჯელობას ნიშნავს. ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში ის მიჩნეული იყო კამათის ხელოვნებად, კამათი იყო ის მეთოდი და საშუალება, რითაც ჭეშმარიტება უნდა დაედგინათ. შემდეგში დიალექტიკის ცნებამ ფართო ხასიათი მიიღო. პეგელმა დიალექტიკა სამყაროს შემეცნებისა და აზროვნების განვითარების საყოველთაო პრინციპად მიიჩნია. პეგელის მიხედვით, შემეცნების პროცესი იწყება აზრისა და არსის დაპირისპირებით, ეს არის ის პირველი საფუძველი, რომელიც ადამიანს უბიძგებს თვითშემეცნებისაკენ. თვითშემეცნება ყოველ ეტაპზე აწყდება წინააღმდეგობას ცოდნასა და არცოდნას შორის, ამ აღმავალ პროცე-

სში, ეს შინაგანი წინააღმდეგობა წარმოშობს ცოდნის სულ ახალ-ახალ კატეგორიებს და კანონებს; ამ გზით ხდება აბსოლუტური სულის ანუ ღმერთის თვითშემეცნება. ეს აზროვნების განვითარების პროცესი შეწყდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც აბსოლუტური სული თავისთავს ბოლომდე შეიცნობს. ამის შემდეგ არავითარი განვითარება აზროვნებას აღარ სჭირდება. ე.ი. დიალექტიკური პროცესი და საერთოდ დიალექტიკა მხოლოდ აზროვნებისთვის არის დამახასიათებელი. არავითარი განვითარება ბუნებას არ სჭირდება და არც არსებობს ბუნებაში განვითარება. ხოლო, რაც შეეხება ღმერთს, ის აბსოლუტური სრულყოფილებაა და სრულყოფილებას განვითარება არ სჭირდება. აზროვნების დიალექტიკური სწრაფვა მხოლოდ ადამიანისთვის არის დამახასიათებელი. ამდენად, ჰეგელთან განვითარება ეხება მხოლოდ აზროვნების პროცესს. განვითარება გულისხმობს ძველის უარყოფით ახლის წარმოშობას, ხოლო ეს ახალი აზრები და ცნებები კვლავ უარიყოფა საკუთარი წინააღმდეგობების საფუძველზე და ასე შემდეგ. აზროვნების თვითშემეცნების პროცესის დიალექტიკური მეთოდი ნიშნავს იმას, რომ ამ პროცესში ყველაფერი ყველაფერთან კავშირშია, არ არსებობს არავითარი იზოლირებული და თავისთავადი ცნებები. თუ გვინდა გავიგოთ რომელიმე ცნება, უნდა გავითვალისწინოთ ყველა დანარჩენი. ამიტომ, დიალექტიკური აზროვნების წესი, ამავე დროს, სამყაროს შემეცნების და გაგების მეთოდიც არის. ჰეგელის მიხედვით, მთელი სამყარო აბსოლუტური გონის გამოვლენაა, მისი შემოქმედებაა ბუნებაც, საზოგადოების ისტორიაც და ადამიანური აზროვნებაც. ამათგან განვითარებადია მხოლოდ აზროვნება, რადგანაც მხოლოდ მას შეუძლია ჰქონდეს აბსოლუტური გონის თვითშემეცნების სურვილიც და უნარიც.

ჰეგელის იდეალისტური დიალექტიკა მატერიალისტურად გადაამუშავეს მარქსმა და ენგელსმა. მათ საერთოდ მოხსნეს და უარყვეს ჰეგელის მოძღვრებიდან ღმერთის ცნება და მის ნაცვლად სამყაროს სანყისად მატერია გამოაცხადეს. მაგრამ ჰეგელის დიალექტიკური მეთოდი თავისი ფილოსოფიის მეთოდად აღიარეს. ამის გამო მარქსისტულ ფილოსოფიას დიალექტიკური მატერიალიზმი ეწოდა. დიალექტიკური მატერიალიზმის მიხედვით მთელი სამყარო განვითარებადია, ე.ი. ამ პროცესში ადგილი აქვს ახლის

წარმოშობას და პროგრესულ განვითარებას. მარქსიზმი დაემყარა ჰეგელის აზროვნების დიალექტიკას, მის კანონებს და კატეგორიებს და ისინი მთელი სამყაროს უზოგადეს პრინციპებად გამოაცხადა. ეს კანონებია: დაპირისპირებულთა ერთიანობის და ბრძოლის კანონი, რომელიც სამყაროს მოძრაობა-ცვალებადობის მიზეზს წარმოადგენს. ეს კანონი პასუხობს კითხვაზე: რატომ, რა მიზეზით ხდება განვითარება? ამ კანონის საფუძველზე ვგებულობთ, რომ მატერიალური სამყაროს განვითარების მიზეზს შინაგანი წინააღმდეგობა წარმოადგენს, რომ მატერიას არ ესაჭიროება გარეგანი ბიძგი მის ასამოძრაებლად. არამედ ყველაფერს დაპირისპირებულთა ერთიანობა და წინააღმდეგობა ამოძრავებს. ეს დაპირისპირებული მხარეები ყველა მატერიალურ და სულიერ პროცესებს გააჩნია. ესენია: მიზიდულობა-განზიდულობა, ქმედება-უქუქმედება, ასიმილაცია-დისიმილაცია, სიკეთე-ბოროტება და სხვა. დიალექტიკის მეორე კანონს წარმოადგენს რაოდენობრივი ცვლილების თვისობრიობაში გადასვლის კანონი. ეს კანონი პასუხობს კითხვაზე: როგორ ხდება განვითარება? ამ კანონის საფუძველზე დგინდება, რომ განვითარება არის უწყვეტობისა და წყვეტადობის, ევოლუციისა და რევოლუციის ერთიანობა, სადაც გადამწყვეტ როლს რაოდენობრიობის ზრდა ასრულებს. ერთი თვისობრიობიდან მეორეში გადასვლას იწვევს რაოდენობრივი ზრდის კულმინაციურ წერტილში ასვლა, რომელიც ანგრევს ძველ თვისობრიობას და გადაჰყავს ახალში. მესამე კანონი არის უარყოფის უარყოფის კანონი, რომელიც განვითარების ტენდენციას, მიმართულებას აჩვენებს. აქ ადგილი აქვს დიალექტიკურ უარყოფას, რომლის მიხედვითაც, ყოველი ახლის წარმოშობა ნიშნავს ძველის ისეთ უარყოფას, როდესაც ახალს ძველიდან მოაქვს ყოველივე დადებითი და თავის მხრივ, ეს ახალი თავის თავში იტოვებს თავისი თავის უარყოფის შესაძლებლობას. ეს პროცესი აღმავეალი სპირალური და ღია პროცესია, რომელიც არც იწყება და არც მთავრდება. დიალექტიკურმა მატერიალიზმმა მთელ სამყაროზე გაავრცელა დიალექტიკის ის კატეგორიები, რომელსაც ჰეგელი მხოლოდ შემეცნების დიალექტიკაში იყენებდა. ეს კატეგორიებია: არსება და მოვლენა, ფორმა და შინაარსი, შესაძლებლობა და სინამდვილე, აუცილებლობა და შემთხვევითობა და სხვა.

დიალექტიკის საპირისპიროდ, მეტაფიზიკური (იხ. *ლექსიკონი*)

თეორია და მეთოდოლოგია ამტკიცებს, რომ სამყაროში არავითარი ახლის წარმოშობა და განვითარება არ ხდება, ყველაფერი მოცემულია ერთხელ და სამუდამოდ. სამყაროში ხდება მხოლოდ მოძრაობა-ცვალებადობა, რომელიც მხოლოდ რაოდენობრივ ზრდას ან კლებას ნიშნავს. ამ მოძრაობა-ცვალებადობაში ადგილი აქვს მხოლოდ ძველის განმეორებას და წრეში ტრიალს. ამიტომ სამყაროს მოვლენები ერთი მეორეზე ვერავითარ გავლენას ვერ ახდენენ ახლის წარმოშობის თვალსაზრისით. ე.ი. მოვლენებს შორის არ არსებობს საყოველთაო კავშირები. ეს არის ძველი მეტაფიზიკური თეორია, რომლის მიხედვითაც სამყაროში ყველაფერი განსაზღვრულია მარად უცვლელი ტელეოლოგიური მიზნით. ამ გაგებით, ღმერთმა ისე შექმნა სამყარო რომ შემდეგში არავითარი ახლის წარმოშობა და შემოქმედება აღარ ხორციელდება.

მეტაფიზიკის ასეთ თეორიას არ ეთანხმება ბერგსონის „შემოქმედებითი ევოლუციის“ თეორია. ბერგსონი არის სიცოცხლის ფილოსოფიის წარმომადგენელი (ამაზე საუბარი იქნება ქვემოთ), რომელიც ეწინააღმდეგება ტელეოლოგიურ პრინციპს და ასაბუთებს, რომ ღმერთს სამყარო არ მოუცია ერთხელ და სამუდამოდ უცვლელი პრინციპების მიხედვით, არამედ ის შემოქმედების შესაძლებლობას უტოვებს ბუნებას და ადამიანს.

ბერგსონის აზრით, ღმერთი თვითონ არის შემოქმედი, მაგრამ ბუნებასაც ანიჭებს შემოქმედების უნარს, ბუნების საგნებს აძლევს სასიცოცხლო სწრაფვის უნარს და ამ სწრაფვის პროცესში ადგილი აქვს ახლის წარმოშობას. ამ სასიცოცხლო სწრაფვას აქვს თავისი მიმართულება: ბუნებაში ყველაფერი მიისწრაფვის სრულყოფილებისაკენ ანუ ღმერთისაკენ. ასეთი გაგება, ტელეოლოგიისაგან ბოლომდე ვერ თავისუფლდება, რადგან ღმერთის დაშვებით, მიზნის წინასწარი დაშვებაც ხდება. ხოლო, როგორ ხდება ახლის წარმოშობა, აუხსნელი რჩება.

ამდენად, სამყაროს განვითარებისა და ახლის წარმოშობის პრობლემა მატერიალიზმშიც და იდეალიზმშიც მხოლოდ დაშვების და არა მტკიცების დონეზე წყდება. მატერიალიზმი უშვებს, რომ სამყაროს განვითარების და ახლის წარმოშობის შესაძლებლობა დევს მატერიაში, ხოლო იდეალიზმის მიხედვით - ღმერთში. ეს დაშვებები ფილოსოფიის სადავო პრობლემებს განეკუთვნება და მისი ცალსახად მტკიცება მეცნიერებას არ შეუძლია. მიუხედა-

ვად ამისა, ფილოსოფიური მსოფლმხედველობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს რომელ გადანყვეტილებას ავირჩევთ, ანუ რომელ პოზიციაზე დავდგებით, რადგან პოზიციაზე დგომის გარეშე არავითარი შემოქმედება და მოღვაწეობა არ არსებობს. პოზიციაზე დგომა ცხოვრების წესის არჩევას ნიშნავს. აქ თავისუფლებასთან გვაქვს საქმე. ადამიანი ათეისტური წესით იცხოვრებს თუ ღმერთის რწმენით, ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს მსოფლმხედველობისათვის.

დეტერმინიზმი და ინდეტერმინიზმი. დეტერმინიზმი (იხ. ლექსიკონი) და ინდეტერმინიზმი დაპირისპირებულ თეორიებს წარმოადგენენ სამყაროს კანონზომიერების შესახებ. დეტერმინიზმის მიხედვით, სამყაროში მიმდინარე პროცესები განსაზღვრულია მიზეზობრივი კავშირებით, ხოლო ინდეტერმინიზმის მიხედვით, სამყაროში მხოლოდ შემთხვევითობათა ერთიანობა ბატონობს. დეტერმინიზმის მიხედვით, სამყაროში უმიზეზო მოვლენები არ არსებობენ, შემთხვევითია მხოლოდ ის, რასაც მიზეზი არ გააჩნია, ასეთი რამ კი სამყაროში არ არის. ამიტომ შემთხვევითობას არავითარი ობიექტურობა არ ახასიათებს, ის მხოლოდ სუბიექტური შეცდომის შედეგია. ეს შეხედულება ჯერ კიდევ ბერძნულ ფილოსოფიაში (პერაკლიტე, დემოკრიტე) წარმოიშვა, შემდეგში ის თავისებურად განვითარდა მექანიკურ მატერიალიზმსა და დიალექტიკურ მატერიალიზმში. მექანიკური მატერიალიზმის მიხედვით მიზეზ-შედეგობრივი კავშირები გამორიცხავენ შემთხვევითობის ობიექტურ არსებობას. ვინაიდან, მათ შემთხვევითობა ესმით უმიზეზო მოვლენად, ხოლო სამყაროში უმიზეზოდ არაფერი არ ხდება, ამიტომ შემთხვევითობაც არ არსებობს ობიექტურად. მაშ, რა არის შემთხვევითობა? მათი აზრით, შემთხვევითობას ანუ შემთხვევითს ვუნდობთ ისეთ რაიმეს, რისი გამომწვევი მიზეზიც ჩვენთვის უცნობია, ამიტომ შემთხვევითობა არის სუბიექტური შეცდომის შედეგი; როგორც კი აღმოვაჩენთ ამ შემთხვევითის მიზეზს, მაშინ ეს შემთხვევითობა აუცილებლობად გადაიქცევა. ე.ი. თავისთავად არავითარი შემთხვევითობა სამყაროში არ არსებობს, არამედ სამყაროში გაბატონებულია მკაცრი მიზეზ-შედეგობრივი აუცილებლობა.

დიალექტიკური მატერიალიზმი ასეთ მკაცრ დეტერმინიზმს არ ეთანხმება და ამტკიცებს, რომ აუცილებლობაც და შემთხვე-

ვითობაც ობიექტურად არსებობს სამყაროში. დიალექტიკური მატერიალიზმის მიხედვით არ შეიძლება მოვლენების დაყოფა აუცილებლობისა და შემთხვევითობის ნიშნით, არ არსებობს ცალკე შემთხვევითი და ცალკე აუცილებელი მოვლენები, არამედ ერთი და იგივე მოვლენა აუცილებლობის მატარებელიც არის და შემთხვევითობისაც. ე.ი. ყოველგვარი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი მხოლოდ აუცილებლობაზე არ დაიყვანება, არამედ არსებობს შემთხვევითი მიზეზობრივი კავშირებიც.

მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის აუცილებლობას ისიც გამოხატავს, რომ მიზეზი ყოველთვის წინ უსწრებს შედეგს, მათი ერთდროული არსებობა ან შებრუნებითი კავშირი (შედეგი განსაზღვრავს მიზეზს) დაუშვებელია. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დროში მიმდინარე მოვლენებზე ყოველთვის ვამტკიცოთ: „ამის შემდეგ“ ე.ი. „ამის გამო“. ამ პრინციპზე დაყრდნობით ინგლისელი ფილოსოფოსი დავით იუმი (1711-1776) უარყოფს მიზეზობრიობის და აუცილებლობის კანონის ობიექტურ არსებობას. მისი აზრით, მიზეზობრიობის შემეცნება შეუძლებელია, რადგან შემეცნებაში მხოლოდ მოვლენების შთაბეჭდილებები გვეძლევა, მიზეზობრიობის არავითარი შთაბეჭდილება შემეცნებაში არ გაგვაჩნია. მაშ, რა არის მიზეზობრიობა და აუცილებლობა? იუმის აზრით, ეს არის მხოლოდ დროში მიმდინარე პროცესების რეგულარული განმეორების საფუძველზე ჩვენს ცნობიერებაში ჩამოყალიბებული ჩვეულება: „ამის შემდეგ“, ე.ი. „ამის გამო“. სუბიექტში ჩამოყალიბებული ჩვეულება ნიშნავს მიზეზობრივ კანონს, ეს კანონი კი არსებობს ჩვენში და არა ჩვენს გარეთ ობიექტურად. ასეთი პოზიცია გახდა საფუძველი ინდეტერმინიზმისათვის, რომელსაც თანამედროვე ნეოპოზიტივიზმის (*იხ. ლექსიკონი*) თეორია იცავს.

ამის საწინააღმდეგოდ დეტერმინიზმი ამტკიცებს, რომ დროული თანამიმდევრობა ყოველთვის არ არის მიზეზობრიობის გამომხატველი, დროში გასწრება არ არის მიზეზობრიობის აუცილებელი პირობა. არამედ მიზეზობრიობა ემყარება გენეტურ კავშირს, რომელიც, უპირველეს ყოვლისა, უშუალო კავშირს გულისხმობს. შესაძლებლობა უკვე გულისხმობს პოტენციალურად იმ სინამდვილეს, რომელიც დროის თვალსაზრისით შემდეგში უნდა წარმოიშვას. ე.ი. მიზეზში არსებობს პოტენციალურად შედეგის სინამდვილედ განხორციელების შესაძლებლობა. ამიტომ, აქ სასწაულე-

ბი გამორიცხულია.

მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი გულისხმობს არა მხოლოდ მოვლენებს შორის ცალმხრივ დამოკიდებულებას, არამედ მრავალმხრივი კავშირების ერთიანობას. ამდენად, სამყაროში გაშუალებულად თუ უშუალოდ ყველაფერი ყველაფერთან კავშირშია. ამ კავშირების განხორციელება მოითხოვს პირობებს, რის გარეშეც არავითარი შედეგი არ მიიღება. ე.ი. თუ არსებობს პირობა, მაშინ არსებობს შედეგიც. დინამიკური კანონზომიერების მიხედვით, თუ პირობა ცნობილია, მაშინ შედეგის წინასწარხედვა შესაძლებელია.

მე-20 საუკუნის აღმოჩენებმა კვანტურ ფიზიკაში, დაამტკიცა დინამიკური მიზეზობრიობით მიკრონაწილაკთა კანონზომიერების ახსნის შეუძლებლობა. აღმოჩნდა, რომ ერთსა და იმავე პირობებში მიკრონაწილაკები იძლევიან სრულიად განსხვავებულ შედეგებს, შეუძლებელი ხდება მიკრონაწილაკების ტრაექტორიის დადგენა. ამიტომ, დინამიკური მიზეზობრიობის კანონით მიკროსინამდვილის შესწავლა შეუძლებელია. ამის გამო, მიკრო კანონზომიერების შესასწავლად მეცნიერებამ მიმართა ალბათობის სტატისტიკურ კანონებს. ამ კანონებით, მართალია, არ ხერხდება ცალკეული მიკრონაწილაკის ტრაექტორიის გამოთვლა, მაგრამ შესაძლებელი ხდება ნაწილაკთა სიმრავლის კანონზომიერების პროგნოზირება და განსაზღვრა.

კვანტურმა ფიზიკამ აღმოაჩინა, რომ მატერიის მასა, რომელიც ატომებისაგან შედგება, არ წარმოადგენს მარადიულ და უცვლელ სინამდვილეს, არამედ ატომები იშლებიან უსასრულოდ მცირე ნაწილაკებად და გადადიან სრულიად სხვა მდგომარეობაში, ელექტრომაგნიტურ ველში, რომელსაც მასა და სივრცითი განზომილებანი აღარ გააჩნია. აღმოჩნდა ისიც, რომ მიკრო ნაწილაკები არავითარ მიზეზობრიობას არ გამოხატავენ, არამედ მათი მოქმედება განუსაზღვრელია. სწორედ ამ განუსაზღვრელობის ფაქტზე დაყრდნობით წარმოიშვა ახალი ინდეტერმინისტული თეორია. ინდეტერმინიზმის მიხედვით, არა მხოლოდ მიკრო სინამდვილეში, არამედ მთელ სამყაროში გაბატონებულია ალბათობა და შემთხვევითობა. რაც შეეხება მიზეზობრიობისა და აუცილებლობის კანონებს, ეს მხოლოდ მეცნიერული კონვენციებია (შეთანხმებებია) და მეტი არაფერი. ეს კონვენციები ანუ სუბიექტური კა-

ნონები ძალაშია მანამ, სანამ ისინი ახერხებენ მოვლენების დრო-ში მიმდინარეობის აღწერას. მეცნიერული კანონი ძალას კარგავს თუ ერთი ფაქტიც კი აღმოჩნდება ამ აღწერის დროს კანონის სა-წინააღმდეგო.

ამდენად, მიზეზობრიობისა და აუცილებლობის კანონის შესა-ხებ დეტერმინიზმში და ინდეტერმინიზმში ასეთი პასუხები გვაქვს: მექანიკური დეტერმინიზმის მიხედვით, მიზეზობრიობა და აუცილებლობა ობიექტურად არსებობს სამყაროში, ხოლო შე-მთხვევითობა და ალბათობა, მხოლოდ სუბიექტური ცნებებია, სი-ნამდვილეში არავითარ შემთხვევითობას ადგილი არა აქვს. აქ ყველაფერი მკაცრად არის განპირობებული ანუ დეტერმინირე-ბული. ხოლო ინდეტერმინიზმში ამის საპირისპიროდ, ამტკიცებს, რომ სამყაროში არავითარი ობიექტური აუცილებლობა და მიზე-ზობრიობა არ არსებობს, არამედ სამყარო არის შემთხვევითი და ალბათური პროცესების ერთიანობა. რაც შეეხება, მიზეზობრიო-ბის და აუცილებლობის კანონებს, ისინი მხოლოდ სუბიექტური ცნებებია. დიალექტიკური მატერიალიზმი კი ამტკიცებს, რომ აუ-ცილებლობაც და შემთხვევითობაც ობიექტურად არსებობს სამ-ყაროში. ამ პოზიციას ის დიალექტიკურ დეტერმინიზმს უწოდებს.

ბოლოს უნდა ითქვას, რომ დეტერმინიზმი არის რაციონალის-ტური ფილოსოფია, ხოლო ინდეტერმინიზმი - ემპირისტული ფი-ლოსოფია. რაციონალიზმიც და ემპირიზმიც გნოსეოლოგიურ თე-ორიებს წარმოადგენენ. ამ საკითხს შემდეგი თავი ეხება. ამიტომ ყველა ის კატეგორიები და ცნებები, რომელზედაც ზემოთ გვქო-ნდა საუბარი და რომელსაც არ შევხებივართ, გნოსეოლოგიაში უფრო კარგად გამოჩნდება. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ონტოლო-გია და გნოსეოლოგია მჭიდრო კავშირშია ერთიმეორესთან. არ არსებობს ონტოლოგიური პრობლემების გადაჭრა გნოსეო-ლოგიის გარეშე და პირიქით, არავითარი აზრი არა აქვს წმინდა გნოსეოლოგიას ონტოლოგიის გარეშე.

გნოსეოლოგიური პრობლემები ფილოსოფიაში

1. შემეცნების არსი და სტრუქტურა

გნოსეოლოგია არის ფილოსოფიური თეორია ცოდნის კანონზომიერების შესახებ. ქართულად მას შემეცნების თეორია ეწოდება. შემეცნება ნიშნავს ცოდნის მიღებას და ცნობიერების შინაარსის გაფართოებას. ცხადია, ამის გარეშე არავითარი აქტიური მოქმედება არ სრულდება. მაგრამ ფილოსოფიის მიზანს, თვითონ ცოდნის შირაარსის კვლევა კი არ წარმოადგენს, არამედ მას აინტერესებს, ცოდნის შესაძლებლობისა და სინამდვილესთან მისი შესაბამისობის საკითხი. ცოდნა, რომელიც ჩამოყალიბებულია მეცნიერულ კანონებში, კატეგორიებში და თეორიებში ფაქტია და ამაზე თვითონ მეცნიერება მსჯელობს, მაგრამ ფილოსოფიას აინტერესებს, როგორ არის შესაძლებელი ამ ცოდნის საყოველთაოობა, რა აძლევს ამ საყოველთაოობის ხასიათს მეცნიერულ ცოდნას და რამდენად შეესაბამება ეს ცოდნა იმას, რისი ცოდნაც ის არის. ამასთან დაკავშირებით, გნოსეოლოგიაში შემდეგი კითხვები დგას: რა არის შემეცნების ობიექტი და სუბიექტი? შეუძლია თუ არა სუბიექტს შეიმცნოს ობიექტი? რა უნარებით და მეთოდებით ხდება ეს შემეცნება? რა არის ჭეშმარიტება? რითი იზომება ჭეშმარიტება? და სხვა. ამ საკითხების კვლევა თვითმიზანს არ ემსახურება, არამედ ამ კვლევის მიზანია მატერიალური და სულიერი პროცესების ურთიერთ დამოკიდებულების გარკვევა და ამის საფუძველზე პრაქტიკული მოღვაწეობა.

საკითხი ცოდნის კანონზომიერების შესახებ, ჯერ კიდევ ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში დაისვა. ბერძენმა ფილოსოფოსმა სოკრატემ (V ს. ძვ. წ.), რომელიც პლატონის მასწავლებელი იყო, ცოდნა ორად დაყო: 1. ცოდნა საგნების შესახებ და 2. ცოდნა თვითონ ცოდნის შესახებ (ანუ ცოდნის ცოდნა). მისი აზრით, მეორე რიგის ცოდნა უფრო მნიშვნელოვანია ადამიანისთვის, რომელიც თვითშემეცნებით ხორციელდება. ფილოსოფიის მიზანს სწორედ ასეთი თვითშემეცნება წარმოადგენს. სოკრატემ ასეთი მოთხოვნა წამო-

აყენა: „შეიცან თავი შენი“, რათა გაიგო რა შეგიძლია, რა იცი და რა არ იცი. და თუ აღიარებ იმას, რაც არ იცი, ამით ცოდნას კი არ უარყოფ, პირიქით, ამით მოუწოდებს საკუთარ თავს ახალი ცოდნის შემეცნებისაკენ.

ზემოთ დასმულ კითხვებზე რომ პასუხი გაეცეს, საჭიროა ვიცოდეთ რას ეწოდება შემეცნების ობიექტი და სუბიექტი. შემეცნების ობიექტი ორგვარია: 1. ის, რაც სუბიექტისაგან დამოუკიდებლად არსებობს და 2. თვითონ სუბიექტის შინაგანი სულიერი სამყარო. მთლიანობაში შემეცნების ობიექტს წარმოადგენს მატერიალური და სულიერი სამყარო. ხოლო, რაც შეეხება შემეცნების სუბიექტს, ეს არის პიროვნება, რომელიც შემეცნებას ახორციელებს. ამდენად სუბიექტი შემეცნებას მიმართავს მის გარეთ, ტრანსცენდენტურ (იხ. ლექსიკონი) და მის შიგნით, იმანენტურ (იხ. ლექსიკონი) სინამდვილეში.

ახლა ვუპასუხოთ კითხვას: რა უნარები გააჩნია ადამიანს შემეცნების განსახორციელებლად? ადამიანი სამყაროს და თავის თავს სამი უნარით შეიცნობს. ეს უნარებია: გრძნობადობა, განსჯა ანუ ლოგიკური აზროვნება და ინტუიცია. სამყაროს და მის საგნებს გააჩნია, როგორც გარეგანი, ასევე შინაგანი კანონზომიერება. გრძნობადობა სინამდვილის გარეგან მხარეს იმეცნებს, ხოლო ლოგიკური აზროვნება - შინაგან კანონზომიერებას. რაც შეეხება ინტუიციას, ის ორივე მიმართებაში ფუნქციონირებს არაცნობიერად. გრძნობადობას გააჩნია სამი ფორმა: შეგრძნება, აღქმა, წარმოდგენა. შეგრძნებები ორგვარია: გარეგანი და შინაგანი. გარეგანი შეგრძნებებია: მხედველობა, სმენა, გემო, ყნოსვა, შეხება; ხოლო შინაგან შეგრძნებებს განეკუთვნება: ტკივილის, წყურვილის, შიმშილის და სხვა შეგრძნებები. შეგრძნებებში მიღებულ საგანთა სხვადასხვა თვისებებს აღქმა ამთლიანებს. ამტომ აღქმა არის საგნის მთლიანობითი ასახვა. ხოლო წარმოდგენა ეწოდება ადრე აღქმულის გახსენებას ცნობიერებაში.

გრძნობადობა სინამდვილის უშუალო შემეცნებას წარმოადგენს. ხოლო ლოგიკური აზროვნება, გაშუალებულია გრძნობადი შემეცნებით. ლოგიკური შემეცნება აბსტრაქტულ აზროვნებას ემყარება. აბსტრაქცია ნიშნავს განყენებას, განზოგადებას; ის უშუალოდ არ უკავშირდება სინამდვილეს, არამედ გაშუალებულია შეგრძნებებში და აღქმებში მიღებული ინფორმაციით. ლოგი-

კური აზროვნება აბსტრაქციის გზით ახდენს საგნებიდან არსებითი ნიშნების გამოყოფას და ცნებების ჩამოყალიბებას. ამიტომ ლოგიკური აზროვნების პირველი ფორმა არის ცნება. საგნის არსებითი ნიშნების ერთიანობას ცნება ეწოდება. ცნებაში მოცემულია საგნის ან საგანთა კლასის ძირითადი დამახასიათებელი თვისებები და არა ყველა თვისება. ლოგიკური აზროვნების მეორე ფორმას წარმოადგენს მსჯელობა. მსჯელობა ნიშნავს რაიმეს მტკიცებას ან უარყოფას. ერთის მხრივ, ცნებები მსჯელობით ყალიბდება, ხოლო მეორეს მხრივ, მსჯელობებში მოცემულია ცნებათა კავშირი. ლოგიკური აზროვნების მესამე ფორმა არის დასკვნა. დასკვნა ეწოდება ლოგიკური აზროვნების ისეთ უნარს, რომლითაც ორი ან რამდენიმე განსხვავებული მსჯელობიდან ახალი ცოდნა მიიღება.

ლოგიკური აზროვნების მეთოდებია: ანალიზი და სინთეზი, ინდუქცია და დედუქცია, ექსპერიმენტი და დაკვირვება, ჰიპოთეზა და სხვა. ანალიზი ნიშნავს, აბსტრაქციის გზით საგნის ნიშნებად, ელემენტებად და თვისებებად დაშლას, რითაც არსებითი და არარსებითი ნიშნები დგინდება. ამ ლოგიკურ ოპერაციას მოსდევს სინთეზი. სინთეზის საშუალებით ხდება არსებითი ნიშნების გამთლიანება და ცნების ჩამოყალიბება. ამდენად, ანალიზი და სინთეზი ერთიმეორეს ავსებენ და ერთიმეორის გარეშე აზრი არა აქვთ.

ინდუქციური მეთოდის საშუალებით ერთეული მოვლენების ცოდნიდან ზოგადი ცოდნა მიიღება; აქ განზოგადება ხდება აბსტრაქციის საფუძველზე. მაგალითად, ერთეულ ლითონებზე დაკვირვებით ირკვევა, რომ ისინი ელექტრობას ატარებენ. აქედან გამომდინარე, მიიღება ზოგადი დასკვნა, ყველა ლითონი ელექტრობის გამტარია. მაგრამ მეცნიერებაში მხოლოდ ერთეული ცოდნიდან კი არ ხდება ზოგადი ცოდნის მიღება, არამედ, პირიქითაც, ზოგადი ცოდნიდანაც მიიღება ერთეული ცოდნა. ამ მეთოდს დედუქციის მეთოდი ეწოდება. მაგალითად, მიზიდულობის ზოგადი კანონიდან ვასკენით, რომ მაღლა ასროლილი კონკრეტული სხეული დაბლა ჩამოვარდება.

რაც შეეხება ექსპერიმენტისა და დაკვირვების მეთოდებს, ეს ყველა კონკრეტულ მეცნიერებაში თავისებურად გამოიყენება. ასევე თავისებურად გამოიყენება სხვადასხვა მეცნიერებაში ჰი-

პოთეზის მეთოდიც. ჰიპოთეზა ბერძნულად ვარაუდს ნიშნავს. მეცნიერებაში აუხსნელი ფაქტების ან კანონზომიერების შესახებ გამოითქმება ვარაუდები და თუ ეს ვარაუდები ექსპერიმენტულად გამართლდება, მაშინ ჰიპოთეზა ჭეშმარიტებად ცხადდება, ხოლო თუ არ დამტკიცდება - უარიყოფა და მის ნაცვლად ახალი ჰიპოთეზის წამოყენება ხდება. ეს პროცესი ჭეშმარიტების მიღებამდე გრძელდება. ამდენად, ჰიპოთეზათა წამოყენებისა და მოხსნის მეთოდი ცოდნის მიღების მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენს. ყველა კონკრეტულ მეცნიერებას შემეცნების თავისი მეთოდებიც გააჩნია, მაგრამ აქ ამას არ შეეხებით.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მეთოდი ახსნითი ხასიათისაა და მას ლოგიკური აზროვნება ახორციელებს. მაგრამ ცოდნის მიღება არალოგიკური საშუალებითაც ხდება. ეს განსაკუთრებით ხელოვნებას ეხება. ხელოვნებაში ლოგიკური მეთოდი მნიშვნელობას კარგავს. აქ ლოგიკური ოპერაციებით მხატვრული სახის შემეცნება შეუძლებელია. ხელოვნების ღირებულებათა სფერო, რომელიც ადამიანისათვის მნიშვნელობს ლოგიკური ახსნითი მეთოდებით არ მიიწვედომება. მხატვრულ ნაწარმოებთა საზრისის და ღირებულებათა წედომა, ხშირად ინტუიციური ალღოს, ინტუიციური „განათების“ საშუალებით ხდება. ხოლო, როგორ ხდება ეს ხედვა, ლოგიკურად გაუაზრებელია. ეს ხედვა, საგნის დანაწევრებას და სინთეზს არ ექვემდებარება, არამედ ის ერთიანი დაუნაწევრებელი ხედვაა.

ინტუიციის, როგორც არაცნობიერი უნარი, დიდ როლს ასრულებს არა მხოლოდ ხელოვნებაში, არამედ მეცნიერებაშიც და ყოველდღიურ პრაქტიკულ საქმიანობაშიც. არავინ არ დავობს იმაზე, რომ დიდი მეცნიერები თავიანთ აღმოჩენებს. არაცნობიერი ინტუიციის უკავშირებენ. ინტუიციის უნარი, ასევე დიდ როლს ასრულებს სულიერი ფენომენების შემეცნებაში.

ფილოსოფიის ისტორიაში გნოსეოლოგიური თეორიები ერთიმეორისაგან სწორედ იმით განსხვავდებიან, თუ ვინ რომელ უნარს ანიჭებს უპირატესობას შემეცნებაში და ჭეშმარიტი ცოდნის მიღებაში. ვინც ასაბუთებს, რომ ჭეშმარიტი ცოდნა მხოლოდ ლოგიკური აზროვნებით მიიღება, რაციონალიზმი ეწოდება; ვინც ამის საპირისპიროდ ამტკიცებს, რომ ჭეშმარიტი ცოდნა მხოლოდ შეგრძნებებში და ცდაში გვეძლევა, ემპირიზმი ეწოდება; ვინც არ ია-

ზრებს ორივე ამ აზრს და ამტკიცებს ინტუიციით მიღებული ცოდნის უპირატესობას, ირაციონალიზმი და ინტუიტივიზმი ეწოდება, ხოლო ვინც უარყოფს შემეცნების შესაძლებლობას, აგნოსტიციზმი ეწოდება. განვიხილოთ ყველა ცალ-ცალკე.

2. რაციონალიზმი

რაციონალიზმი არის ისეთი ფილოსოფიური თეორია, რომელიც ჭეშმარიტი ცოდნის მიღების ერთადერთ უნარად გონებას მიიჩნევს, ხოლო შეგრძნებებით მიღებულ ცოდნას, არასარწმუნო ცოდნად თვლის. რაციონალიზმის მიხედვით, ცდიდან მიღებული ცოდნა, მხოლოდ ერთეულ ცვალებად საგნებს ეხება და თვითონაც ცვალებადია. მათი აზრით, ნამდვილ ცოდნას უნდა ახასიათებდეს მარადიულობა და საყოველთაობა. ეს პრობლემა ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში დაისვა და პლატონმა ის რაციონალისტურად გადაწყვიტა. პლატონის აზრით, საყოველთაობის და ზოგადობის მატარებელი ცოდნას მხოლოდ ობიექტური იდეების შემეცნება იძლევა. კითხვაზე, საიდან მოვიდა ცნობიერებაში ცოდნა? პლატონი უპასუხებს: ცოდნა თანშობილია ადამიანში, რადგან თვითონ ადამიანიც იდეათა სამყაროს გამოვლენაა. მაშ, რას ნიშნავს შემეცნება? პლატონის აზრით, შემეცნების მიზანს წარმოადგენს თანშობილი იდეების გაცნობიერება. გაცნობიერება ანუ შემეცნება კი ნიშნავს ამ იდეების გონებიდან დაბადებას. პლატონის აზრით, გონებიდან იდეების დაბადება ხორციელდება კამათის ანუ დიალოგის საშუალებით. ამდენად, ნამდვილი ცოდნა მხოლოდ თანშობილ იდეებს გააჩნია, ხოლო რაც შეეხება გრძნობადობით მიღებულ ცოდნას, ის წარმავალი და მოჩვენებითია.

რაციონალიზმის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელია ფრანგი ფილოსოფოსი და მათემატიკოსი რენე დეკარტი (1596-1650). დეკარტი თავის რაციონალისტურ ფილოსოფიას აფუძნებს ღმერთის არსებობის მტკიცებაზე. დეკარტი ასე მსჯელობს: რადგანაც ჩვენ გონებაში გვაქვს ყოვლად სრულის, ყოვლად ძლიერის ანუ ღმერთის იდეა, საჭიროა გაირკვეს, საიდან მოვიდა ჩვენს გონებაში ეს ყოვლად სრულის იდეა? მისი აზრით, ყოვლად დაუშვებელია იდეის წარმოშობის მიზეზი იყოს ცდა, რომელსაც შეგრძნებებით უკავშირდებით. ცდაში მოცემული საგნების ცოდნიდან არავითარ შემთხვევაში ღმერთის იდეა არ წარმოიშობა. ასეთი

იდეის შექმნა არც ადამიანს არ შეუძლია, რადგან ადამიანი არ არის ყოვლად სრული, ამიტომ ის ვერ შექმნის მასზე უფრო სრულ იდეას; არ შეიძლება მიზეზი ნაკლები იყოს შედეგზე, ნაკლები რეალობიდან მეტი რეალობის მიღება შეუძლია. ადამიანი ვერც იმას დაუშვებს, დეკარტის აზრით, რომ ღმერთი მასზე ნაკლებ ძლიერია. ეს ადამიანს ვერ ათავისუფლებს ყოვლად ძლიერი იდეის დაშვებისაგან, რადგან მან იცის, რომ ის არ არის ყოვლად ძლიერი. ამიტომ ადამიანმა უნდა დაუშვას ღმერთის არსებობა.

ამის შემდეგ, დეკარტი სვამს ასეთ კითხვას: როგორ ვარსებობ მე? რა არის იმის დამამტკიცებელი, რომ მე ვარსებობ? ე.ი. მე მიჩნდება ეჭვი ჩემს არსებობა-არარსებობაზე, მაგრამ ჩემს არსებობას ამტკიცებს ის, რომ მე ვეჭვობ. რადგან ვეჭვობ ე.ი. ვაზროვნებ და რადგანაც ვაზროვნებ ე.ი. ვარსებობ. რადგანაც ვაზროვნებ და ვარსებობ, ჩემი მიზეზი ანუ შემქმნელი უნდა იყოს ჩემზე ძლიერი, ყველაფრის შემძლე სუბსტანცია ანუ ღმერთი. ამიტომ ღმერთის იდეა ჩადებულია ჩემში ღმერთის მიერ. სხვაგვარად მე ღმერთის იდეას ვერ გავიგებდი. რადგანაც არსებობს ღმერთი, გამორიცხულია, რომ ის მატყუებდეს, რადგან ტყუილი არასრულყოფილებაა. მაშ საიდან ხდება, ის რომ ადამიანი უშვებს შეცდომებს? სვამს კითხვას დეკარტი და პასუხობს: ადამიანს, გარდა გონებისა, აქვს ნებისყოფა ანუ არჩევანის შესაძლებლობა. ნებისყოფა უფრო ფართო ცნებაა ვიდრე გონება, ის ვრცელდება ისეთ საგნებზეც, რაც გონებას არა აქვს ცხადად მოაზრებული. ადამიანი მსჯელობის პროცესში უშვებს შეცდომებს, თორემ გონებაში არსებული იდეები ყოველთვის ჭეშმარიტია. ხოლო როდესაც იდეები ცხადად ეძლევა ადამიანს, მაშინ ის შეცდომებს არ უშვებს. ამიტომ სიცხადე არის ჭეშმარიტების კრიტერიუმი. ყველაზე ცხადი დებულებაა ვაზროვნებ, მაშასადამე ვარსებობ. ეს დებულება არის დეკარტის ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპი, რომელიც ლოგიკური დასაბუთებიდან კი არ გამოდის, არამედ ინტუიციურად მიიღება. ვაზროვნებ ე.ი. ვარსებობ, ეს არ არის ორი ან მეტი განსხვავებული ცოდნიდან მიღებული ახალი ცოდნა, არამედ ის არის მხოლოდ ერთი მსჯელობიდან მიღებული ცხადი აზრი ანუ აქსიომა. დეკარტი ასეთ ცხად აქსიომებზე დაყრდნობით აყალიბებს მათემატიკისა და ფილოსოფიის თეორიას. შემეცნების მეთოდის როლს დეკარტთან დაეჭვება ასრულებს. დაეჭვე-

ბის გზით სიცხადეზე გადასვლას მიეყავართ ჭეშმარიტებამდე.

ამდენად, ჭეშმარიტების მისაღებად გონება თავისი თავიდან არსად არ გადის, ის თავის იმანენტურ სინამდვილეში პოულობს საყოველთაოობისა და აუცილებლობის მატარებელ პრინციპებს. დეკარტის დუალიზმი, სწორედ იმას ამტკიცებს, რომ მატერია და სული აბსოლუტურად მოწყვეტილია ერთიმეორეს და არ შეიძლება მატერიალურისაგან სულის წარმოშობა და პირიქით, სულისაგან მატერიის წარმოშობა ვამტკიცოთ, ისინი ორ დამოუკიდებელ სუბსტანციებს წარმოადგენენ. ამდენად, დეკარტის შემეცნების თეორია ადამიანის გონებაში ჩაკეტილ იმანენტურ ფილოსოფიას წარმოადგენს. მაგრამ, თუ მატერია და სული ორი დამოუკიდებელი სინამდვილეა, როგორ იმეცნებს ადამიანი ბუნების წესრიგს? ამ კითხვაზე დეკარტი პასუხობს ასე: ღმერთმა ისეთივე წესი და რიგი ჩადო ბუნებაში, როგორც ჩვენს გონებაში, ამიტომ, ჩვენი გონების წესრიგს შეესაბამება ბუნების წესრიგი. ამით მან შემეცნების შესაძლებლობის საკითხიც დადებითად გადაწყვიტა.

დეკარტის რაციონალისტური ფილოსოფია განავითარა გერმანელმა ფილოსოფოსმა და მათემატიკოსმა ლაიბნიცმა (1646-1716). დეკარტის მსგავსად, ლაიბნიციც იდეების თანდაყოლილობას აღიარებს. მისი აზრით, ფაქტების შემეცნება უმნიშვნელოა, რადგან იქედან არავითარი ჭეშმარიტების მიღება არ შეიძლება. ლაიბნიცმა ჯონ ლოკის ემპირისტულ დებულებას გონებაში არაფერია ისეთი, რასაც შეგრძნებებში არ გაეელოს - უპასუხა: გონებაში არაფერია ისეთი, რასაც შეგრძნებებში არ გაეელოს, გარდა თვითონ გონებისა. ამით ლაიბნიცი უარყოფს ლოკის აზრს, იმის შესახებ, რომ გონება არის დაუნერვლი დაფა. თუ ლოკისათვის გონების შინაარსი, სხვა არაფერია თუ არა შეგრძნებებით მიღებული ცოდნა, ლაიბნიცისათვის გონებაში არსებული ცოდნის შინაარსი, ისევ გონებით განისაზღვრება.

რაციონალიზმის მიხედვით, სამყაროს შემეცნების შესაძლებლობა ადამიანის გონებისათვის შეუზღუდავია; შეუზღუდავია, უპირველეს ყოვლისა, იმის გამო, რომ შესამეცნებელი სამყაროს მარადიული იდეები ანუ პრინციპები თვითონ გონებაშია მოცემული. ამდენად, გონება საკუთარი იმანენტური შესაძლებლობით ამ პრობლემას შეუზღუდავად წყვეტს. ასეთი რაციონალისტური გნოსეოლოგია თავისებურად განავითარა გერმანული კლასიკუ-

რი ფილოსოფიის დიდმა წარმომადგენელმა ჰეგელმა (1770-1831). როგორც ყველა რაციონალისტი, ასევე ჰეგელიც აღიარებს აბსოლუტური გონის ანუ ღმერთის არსებობას და აქედან გამოყავს მთელი სამყარო. ჰეგელის მიხედვით, ყველა მოვლენის საფუძველია აბსოლუტი, სულიერი და გონიერი სანყისი - „აბსოლუტური იდეა“, „მსოფლიო გონება“. თვით ადამიანი და ადამიანთა ისტორიაც სწორედ მისი გამოვლენაა. ამიტომ ადამიანის აზროვნებას თვითშემეცნების გზით შეუძლია ამაღლდეს აბსოლუტური იდეის ცნებამდე და ამით გაიგოს და ჩანდეს იმას, რამაც ის გამოავლინა. ეს პროცესი, მართალია, რთული დიალექტიკური პროცესია, მაგრამ მასში არ არსებობს გადაულახავი საზღვარი ცოდნასა და არცოდნას შორის. რაციონალიზმის შემეცნების თეორიას უპირისპირდება ემპირიზმი.

3. ემპირიზმი

ემპირიზმი (ბერძ. ემპირია - ცდა) არის რაციონალიზმის საპირისპირო გნოსეოლოგიური თეორია. მათი განმასხვავებელი ნიშნებია: 1. რაციონალიზმი ემყარება გონების მარადიულ პრინციპებს, ხოლო ემპირიზმი - ცდას და შეგრძნებებს. 2. რაციონალიზმი თავის თეორიას დედუქციური მეთოდით აყალიბებს, ხოლო ემპირიზმი - ინდუქციურ მეთოდს ემყარება. ემპირიზმის არგუმენტი რაციონალიზმის წინააღმდეგ შემდეგია: რაციონალიზმი ემყარება ისეთ ზოგად პრინციპებს, რომელიც თვითონ მოითხოვს კრიტიკულ გადასინჯვას; მცდარი საფუძვლიდან ყოველთვის მცარიე ცოდნა მიიღება. რაციონალიზმის ზოგად პრინციპებს, ემპირიზმი დოგმებს (ბერძნულად დაუსაბუთებელი) უწოდებს, რომელიც არაფრით არ განსხვავდება რელიგიური სქოლასტიკისაგან (იხ. ლექსიკონი).

არსებობს ორგვარი ემპირიზმი, მატერიალისტური და იდეალისტური. მატერიალისტური ემპირიზმის მიხედვით ცოდნა, რომელიც შეგრძნებებით და აღქმებით მიიღება, შეესაბამება ობიექტურ სინამდვილეს, სადაც ობიექტური სინამდვილე განსაზღვრავს ცოდნას. ხოლო იდეალისტური ემპირიზმის მიხედვით, შეგრძნებებს თვითონ გააჩნია სპეციფიკური სუბიექტური თვისებები, რითაც ადამიანი უკავშირდება სინამდვილეს. ამიტომ აქ შეგრძნებები თვითონ განსაზღვრავენ ობიექტურ სინამდვილეს. რა-

ციონალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა გამწვავდა მას შემდეგ, როდესაც მეცნიერებამ ბუნების ექსპერიმენტული კვლევა დაიწყო. ინგლისელმა მატერიალისტმა ფრენსის ბეკონმა (1561-1626) ბრძოლა გამოუცხადა რაციონალისტურ ფილოსოფიას, რომელთაც უცვლელ დოგმებზე დაყრდნობით, დედუქციური მეთოდით გამოყავდათ მცდარი ანუ ყალბი ცოდნა. მისი აზრით, ასეთი ყალბი ცოდნით დანაგვიანებულია ადამიანთა ცნობიერება, რომელიც განმენდას მოითხოვს. ცნობიერებაში არსებულ ყალბ ცოდნას ბეკონი იდოლებს უწოდებს, ეს იდოლები მცდარი ტრადიციებიდან მომდინარეობს და საჭიროა მისგან განთავისუფლება. ბეკონი ყალბი ცოდნისაგან განთავისუფლების ერთადერთ საშუალებად ინდუქციურ მეთოდს მიიჩნევს. მისი აზრით, მხოლოდ ინდუქციის გზით მიღებული ზოგადი ცოდნა იძლევა ჭეშმარიტებას.

ბეკონი მხოლოდ ინდუქციურ მეთოდს ემყარებოდა და რაციონალიზმის მსგავსად, მეორე უკიდურესობაში გადავიდა. თუ რაციონალიზმში ერთადერთ დასაყრდენ მეთოდს დედუქცია წარმოადგენს, ბეკონმა ერთადერთ მეთოდად ინდუქცია გამოაცხადა. როგორც კონკრეტულ მეცნიერებაში, ასევე ფილოსოფიაშიც, ასეთი უკიდურესობის დაშვება მიუღებელია, რადგან ინდუქცია და დედუქცია ერთიმეორის გარეშე ვერავითარ ჭეშმარიტებას ვერ ადგენენ.

მატერიალისტური ემპირიზმის გნოსეოლოგიური თეორია ჩამოაყალიბა ინგლისელმა ფილოსოფოსმა ჯონ ლოკმა (1632-1704). ლოკი იცავს ბეკონის შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ადამიანის ბუნებაზე გაბატონების მთავარ დასაყრდენს თვითონ ბუნების კანონების ცოდნა იძლევა. ლოკი აკრიტიკებს დეკარტის მტკიცებას ღმერთის არსებობის შესახებ. დეკარტის სანაშაულოდ, ლოკი ამტკიცებს, რომ ღმერთის იდეა ყველა ადამიანს არ გააჩნია, ათეისტებს ღმერთის იდეა არ გააჩნიათ და ამიტომ იდეების არსებობიდან რეალური არსებობის გამოყვანა შეცდომაა. ლოკის აზრით, ცნობიერებაში რაიმე იდეის არსებობიდან არ გამომდინარეობს მისი შესაბამისი საგნის რეალური არსებობა. ლოკის მიხედვით, ადამიანის სული არის დაუნერგელი დაფა, სუფთა ფურცელი, სადაც თავდაპირველად ვერ ვიპოვით ვერავითარ იდეას, ვერავითარ პრინციპს, არამედ იდეებს ადამიანი აყალიბებს ცდაზე დამყარებული და ცდიდან მოპოვებული მასალის სა-

ფუძველზე. ამით ლოკმა უარყო თანდაყოლილი იდეების არსებობა. ლოკი სრულიად სხვაგვარად წყვეტს ცოდნის და საერთოდ იდეების წარმოშობის საკითხს. ის ასე მსჯელობს: რაკი არ არსებობს თანდაყოლილი იდეები, მაშინ უნდა დამტკიცდეს, როგორ არიან ისინი მიღებული გარე სამყაროდან. ლოკის აზრით, ერთადერთი დასაყრდენი იდეების მიღებისა არის ცდა, მაგრამ ცდა ორგვარია, გარეგანი და შინაგანი. გარეგან ცდას წარმოადგენს შეგრძნებების კავშირი საგნებთან, ხოლო შინაგანი ცდა არის გარედან მიღებულ იდეებზე რეფლექსია (*იხ. ლექსიკონი*). ადამიანის გონებაში გარედან შემოდის მარტივი იდეები, ხოლო რეფლექსიით მიიღება რთული იდეები. მარტივი და რთული იდეების დაყოფის საფუძველს ლოკი ობიექტურ სინამდვილეში ეძებს. მისი აზრით, საგნებს გააჩნიათ პირველადი და მეორადი თვისებები. საგნის პირველადი თვისებები დაკავშირებულია თვითონ საგანთან, მათი ჩამოშორება საგნიდან შეუძლებელია, ასეთი თვისებებია: განფენილობა, მოძრაობა, სიმძიმე და სხვა. ხოლო მეორადი თვისებები, მართალია საგანთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ის არ არსებობს შემეცნებული სუბიექტის გარეშე, ის არ შეესაბამება მის გამომწვევ მიზეზებს და უშუალოდ სუბიექტთან არის დაკავშირებული. ასეთებია: ფერი, გემო, სუნი, ხმა და სხვა. მაგრამ ლოკს არ აქვს პასუხი კითხვაზე: რა არის მეორადი თვისებების გამომწვევი მიზეზი?

ლოკის მიერ საგნების პირველად და მეორად თვისებებად დაყოფამ ხელი შეუწყო სენსუალიზმისა (*იხ. ლექსიკონი*) და აგნოსტიციზმის (*იხ. ლექსიკონი*) წარმოშობას. სენსუალიზმს მთელი სინამდვილე შეგრძნებებზე დაჰყავს, ხოლო აგნოსტიციზმს შემეცნების საგნად მხოლოდ მოვლენების სამყარო მიაჩნია; რაც ნეებება მოვლენების მიზეზობრივ კავშირს, ის შეუმეცნებად სამყაროდ ცხადდება.

სენსუალიზმი არის იდეალისტური ემპირიზმი. მისი ტიპური წარმომადგენელია ინგლისელი ფილოსოფოსის ჯორჯ ბერკლი. ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, თუ როგორ უარყო ბერკლმა მატერიის არსებობა შეგრძნებების საფუძველზე. აქედან ცხადია, რომ ბერკლი შემეცნების ერთადერთ წყაროდ შეგრძნებებს მიიჩნევს. ის არ ეთანხმება ლოკის აზრს საგნის პირველად და მეორად თვისებებად დაყოფის შესახებ. მისი აზრით, საგანში არაფერი არ რჩება

ისეთი, რაც თავისთავად არსებობდეს, არამედ საგნები უნაშთოდ იშლებიან შეგრძნებებზე. ამიტომ ცოდნა, რომელიც ჩვენ გაგვაჩინია, არის სუბიექტის შეგრძნებათა თვისება, კომპლექსი. ამ თვისებათა იქეთ არაფერი არ არსებობს. მაშ, რა უნდა დაისახოს მიზნად ადამიანმა შემეცნების თვალსაზრისით? ამ კითხვაზე ბერკლი უპასუხებს: ადამიანმა უნდა შეიმეცნოს თვითონ შეგრძნებების და გრძნობების კანონზომიერება. მაგრამ კითხვაზე: საიდან ჩნდება ჩვენში ასეთი შეგრძნებები? ბერკლი ამას ღმერთის არსებობით ხსნის: ღმერთმა ჩვენ ასეთი შეგრძნებები მოგვანიჭა და ასე ვხედავთ სამყაროს, სხვანაირი შეგრძნებები რომ მოენიჭებინა ჩვენთვის ღმერთს, მაშინ სხვაგვარად დავინახავდით სამყაროს.

ემპირისტული ფილოსოფია ბერკლის შემდეგ სხვადასხვა ფორმით გაგრძელდა პოზიტივიზმში (იხ. *ლექსიკონი*), ნეოპოზიტივიზმში და პოსტპოზიტივიზმში. მართალია, ამ ფილოსოფიურ მიმდინარებებში აზროვნების როლის უარყოფა არ ხდება (პირიქით, აზროვნება ანარმოებს მნიშვნელოვან შემეცნებით ლოგიკურ ოპერაციებს), მაგრამ მათთან შემეცნების, ერთადერთ წყაროდ ცდა და ექსპერიმენტი ცხადდება. მათი აზრით, ლოგიკურად ჩამოყალიბებული დებულების ჭეშმარიტება დამოკიდებულია ცდაზე; თუ ცდაში არ ხერხდება რომელიმე დებულების შემოწმება ანუ ვერიფიკაცია (იხ. *ლექსიკონი*), მაშინ ეს დებულება ჭეშმარიტების მნიშვნელობას კარგავს. ე.ი. ნეოპოზიტივიზმში შემეცნების ერთადერთ დასაყრდენს ცდა წარმოადგენს და ცდა განსაზღვრავს შემეცნების მიზანსაც. ამიტომ, მეცნიერებამ უნდა წამოაყენოს ისეთი დებულებები, რომელიც ცდაში შემოწმებადია. თუ დებულებები ამ მოთხოვნას ვერ ასრულებენ, მაშინ მათი უარყოფა ხდება. აქ შემეცნების მიზანს და მის პრაქტიკულ დანიშნულებას სარგებლიანობის პრინციპი განსაზღვრავს. ის, რაც არ ემსახურება ამ პრინციპს მეცნიერებისთვის მიუღებელია. სწორედ ამის გამოა მიუღებელი ნეოპოზიტივიზმში ისეთი მსოფლმხედველობრივი საკითხების კვლევა, რომელიც ცდის გარეთ გადის; როგორიცაა სამყაროს სასრულობა-უსასრულობის, მიზეზობრიობის, სუბსტანციის და სხვა საკითხები. მათი აზრით, ეს არ არის ფილოსოფიის კვლევის საგანი, არამედ ეს არის მეტაფიზიკური პრობლემა, რომელზეც მხოლოდ რელიგიამ უნდა იმსჯელოს. ამის

გამო, მიიჩნევენ, რომ ემპირიზმი არის ცალმხრივი გნოსეოლოგიური თეორია. ემპირიზმმა ვერ შეძლო იმანენტურისა და ტრანსცენდენტურის დაკავშირება, ვერ შეძლო ხიდის გადება იმანენტურსა და ტრანსცენდენტურ სამყაროს შორის. ამის გარეშე, კი არავითარი სრულყოფილი გნოსეოლოგიური თეორია არ ყალიბდება. ის, დღესაც გნოსეოლოგიის გადაუწყვეტელ პრობლემას წარმოადგენს.

ტრანსცენდენტურისა და იმანენტურის ცნებები კარგად გამოიკვეთა აგნოსტიციზმის თეორიაში. ვნახოთ, როგორ მსჯელობს ამ საკითხებზე აგნოსტიციზმი.

4. აგნოსტიციზმი

აგნოსტიციზმი (ბერძნულად) ცოდნის ანუ შემეცნების უარყოფას გამოხატავს. აგნოსტიციზმის საერთო დამახასიათებელი ნიშანია ადამიანის შემამეცნებელი უნარების შეზღუდულობის აღიარება, რის გამოც შემეცნება მთავრდება, იქ, სადაც ეს უნარები ძალას კარგავენ. ამიტომ ონტოლოგიური კანონზომიერების კვლევა შემეცნების კომპეტენციას არ შეადგენს. რა კავშირია მიზეზსა და შედეგს შორის, მოვლენასა და არსებას შორის, ერთეულსა და ზოგადს შორის, შემთხვევითობასა და აუცილებლობას შორის და სხვა ონტოლოგიურ პრობლემებზე მსჯელობა შეუძლებელია. თუ მაინც და მაინც იმსჯელებს ამ საკითხებზე ფილოსოფია, მხოლოდ ალბათურ ცოდნასთან ექნება საქმე.

აგნოსტიციზმი სუბიექტურ-იდეალისტურ ფილოსოფიას წარმოადგენს. ბერკლის სუბიექტური იდეალიზმი აგნოსტიციზმის მიმართულებით განავითარა დავით იუმმა. იუმის აზრით, ადამიანის ცნობიერებაში არაფერია, გარდა შთაბეჭდილებებისა და იდეებისა. შთაბეჭდილებები მიიღება შეგრძნებების საფუძველზე, ხოლო იდეები არის ამ შთაბეჭდილებათა წარმოსახვა. იუმი ამტკიცებს, რომ შთაბეჭდილებები უფრო მკაფიო ხასიათისაა, ხოლო იდეები ამ შთაბეჭდილებათა სუსტ ასლებს წარმოადგენენ. იდეებს ყოველთვის წინ უსწრებენ შთაბეჭდილებები, ამიტომ არ არსებობს იდეები შთაბეჭდილებების გარეშე. ყველა შთაბეჭდილებას იმეორებს მარტივი იდეა. მაგრამ არსებობს რთული იდეებიც. რთულ იდეებს წარმოადგენს მარტივ იდეათა შეერთება და წარმოსახვა. იუმისათვის მიუღებელია მთელი სინამდვილის

შეგრძნებებზე დაყვანა, როგორც ამას ბერკლი ასაბუთებდა, არამედ არსებობს სუბიექტისაგან დამუკიდებელი ტრანსცენდენტური სამყაროც, მაგრამ მის შესახებ ჭეშმარიტების თვალსაზრისით ვერაფერს დავამტკიცებთ. ამიტომ სუბიექტი შემეცნების პროცესში უნდა ჩაიკეთოს თავის იმანენტურ შთაბეჭდილებებში და იდეებში და ამით ამტკიცოს რა არის ჭეშმარიტება ან მცდარობა. იუმი ასე მსჯელობს: ჩვენი შემეცნების ობიექტი არ შეიძლება ჩვენს გარეთ იყოს, ჩვენს გარეშე არაფერი არ წარმოიდგინება, არ შეიძლება მსჯელობა იმაზე, რაც არ ვიცით, შთაბეჭდილებებზე დაყრდნობით და იდეათა კავშირით ჩვენ გარემოს მხოლოდ წარმოვსახავთ, მაგრამ რა არის თავისთავად ეს გარემო, ამის შესახებ ვერაფერს გავიგებთ.

იუმი განსაკუთრებით მწვავედ ეხება მიზეზობრიობის საკითხს. მისი აზრით, მიზეზობრიობის ობიექტურობის დამტკიცება არ შეგვიძლია შემდეგი გარემოების გამო: ვინაიდან ყველა იდეას თავისი შთაბეჭდილება გააჩნია, მიზეზობრიობის იდეასაც უნდა ჰქონდეს თავისი შესაბამისი შთაბეჭდილება. ჩვენ მხოლოდ დროში მიმდინარე მოვლენების შთაბეჭდილებები გვეძლევა, ხოლო რა კავშირია ამ მოვლენებს შორის, ის არავითარ შთაბეჭდილებაში არ აღიქმება. ამის ასახსნელად, მას მოაქვს ჭექა-ქუხილის მაგალითი. მისი აზრით, გაელეების შთაბეჭდილებას დროში თან მოსდევს ქუხილის შთაბეჭდილება. მაგრამ რა კავშირია ამ ორ მოვლენას შორის, ანუ რა არის ჭექა-ქუხილის მიზეზი, ეს არავითარ შთაბეჭდილებაში არ გვეძლევა. მაშ, საიდან გაჩნდა მიზეზობრიობის კანონის ცნება? ამ კითხვაზე იუმი პასუხობს: დროში მოვლენების თანამიმდევრობა ჩვენში წარმოშობს ჩვეულებას „ამის შემდეგ, მაშასადამე, ამის გამო“. ეს დებულება მცდარია, რადგან ელვა არ არის ქუხილის მიზეზი, ელვაში არაფერია ქუხილის, ამიტომ მათ შორის მიზეზობრივი კავშირის აღიარება სრულიად უსაფუძვლოა. იუმის მიხედვით, დროში მიმდინარე მოვლენების ხშირი განმეორება იწვევს ჩვენს ცნობიერებაში იდეების ასოციაციას; საგნები კი არ იწვევენ ერთიმეორეს, არამედ იდეები იწვევენ ერთიმეორეს; მსგავსი შემთხვევების ხშირი განმეორება იწვევს იდეათა ასოციაციურ კავშირს, ხოლო რა კავშირია თავისთავად მოვლენებს შორის ეს ჩვენთვის მიუწვდომელია. ამდენად, იუმის აზრით, მიზეზობრიობის მცდარი იდეა შეიქმნა მხოლოდ

ჩვეულების საფუძველზე, ჩვეულება გაუტოლდა მიზეზობრიობას; ეს იუმისათვის მიუღებელია, რადგან ჩვეულება სუბიექტური რწმენაა და მეტი არაფერი. იუმი აქედან გამომდინარე, იმასაც ამტკიცებს, რომ ფიზიკა არ არის მეცნიერება, რადგან ფიზიკური სინამდვილის შემეცნება შეუძლებელია, ფიზიკაში მიღებული სინთეზური ახალი დებულებები არ შეიძლება ჭეშმარიტი იყოს. მისი აზრით, ერთადერთი მეცნიერება, ეს არის მათემატიკა, რომელიც ფიზიკური რეალობიდან კი არ ამოდის, არამედ, აბსტრაქციის გზით აანალიზებს იმას, რაც არის და პრეტენზიას არ აცხადებს ახლის მიღებაზე.

იუმმა, მართალია უარყოფითად გადანყვიტა მიზეზობრიობის აუცილებლობისა და საყოველთაოობის მატარებელი ცოდნის მიღების შესაძლებლობა, მაგრამ მან წამოაყენა ისეთი საკითხი, რომელიც გადანყვიტას მოითხოვდა, რომელის გარეშე გნოსეოლოგიური თეორია ვერ განვითარდებოდა.

იუმის დასმულ კითხვაზე, თუ როგორ შეიძლება მიღებული იქნას ახალი ცოდნა, რომელიც ობიექტურიც იქნება და საყოველთაოობის მატარებელიც, გერმანელმა ფილოსოფოსმა იმანუელ კანტმა (1724-1804), განსხვავებულად გადანყვიტა.

კანტი არის გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელი; ის თავდაპირველად ბუნებათმეცნიერი იყო, მან შექმნა მზის სისტემის აგებულებისა და მისი წარმოშობა-განვითარების მექანიკური თეორია, რომელსაც იმ დროისათვის გარკვეული მეცნიერული ღირებულება ჰქონდა, მაგრამ კანტს მსოფლიო აღიარება მოუტანა მისმა ფილოსოფიამ. კანტი როდესაც ღრმად გაეცნო იუმის ფილოსოფიას, მან მიზნად დაისახა მისი დასმული პრობლემა ახსნა. ვინაიდან იუმმა ვერ მონახა ცოდნის ობიექტურობისა და საყოველთაოობის საფუძვლები, კანტმა ფილოსოფიის გადაუდებელ და უმნიშვნელოვანეს პრობლემად მათი ძიება დაისახა. კანტი მსჯელობს: არსებობს ფიზიკა და მათემატიკა და არსებობს მეცნიერული ცოდნა, ეს უდავოა, მაგრამ საჭიროა გაირკვეს, როგორ არის შესაძლებელი მეცნიერული ცოდნა, როგორია ის ლოგიკური პირობები, რითაც უნდა გავამართლოთ მეცნიერული ცოდნის საყოველთაოობა და აუცილებლობა. კანტი კარგად ხედავს ემპირიზმისა და რაციონალიზმის ცალმხრივობას და ცდილობს ამ ცალმხრივობის გადალახვას; მისი აზრით, რადგან მეც-

ნიერული ცოდნა ვერ აშენდება ვერც, მხოლოდ, ცდის საფუძველზე და ვერც მხოლოდ გონების საშუალებით, ამიტომ უნდა მოხერხდეს მათი შეერთება ანუ სინთეზი. კანტის მიხედვით მეცნიერული ცოდნა ღირებულია მაშინ, თუ ის სიახლეს იძლევა. მისი აზრით, ბუნებისმეცნიერება სინთეზური და ახალი ცოდნის მატარებელია, მაგრამ ასეთი ცოდნა შემთხვევითობაზეა დამყარებული. ხოლო მათემატიკა აპრიორული და ანალიზური მეცნიერებაა, რომელიც არ საჭიროებს არავითარ ცდისეულ შემონმებას, მასში მოცემულია აუცილებლობა და საყოველთაობა, მაგრამ ასეთი ცოდნა არავითარ სიახლეს არ შეიცავს. კანტის ამ მსჯელობიდან მოსჩანს ემპირიზმისა და რაციონალიზმის ნაკლის შევსების აუცილებლობა. ეს ორმხრივი ნაკლი რომ დაიძლიოს, კანტის აზრით, შესაძლებელი უნდა გახდეს ისეთი მსჯელობების მიღება, რომელიც ერთდროულად აპრიორულიც იქნება და სინთეზურიც. ე.ი. შესაძლებელი უნდა გახდეს სინთეზურ-აპრიორული მსჯელობების მიღების და გამართლების შესაძლებლობა.

კანტი ეთანხმება იუმის და საერთოდ ემპირიზმის დასკვნას, რომ ცდა თავისთავად არავითარ აუცილებლობას და საყოველთაობას არ იძლევა. მაგრამ აუცილებლობის არსებობა მეცნიერული ფაქტია და საჭიროა მისი ახსნა. კანტის აზრით, რადგანაც აუცილებლობას ცდა არ იძლევა, ის უნდა მოიძებნოს თვით ადამიანის ცნობიერებაში. სწორედ ასეთ ძიებას მან მიუძღვნა თავისი ფუნდამენტური ნაშრომი, რომელსაც „წმინდა გონების კრიტიკა“ უწოდა. კანტი კვლევა-ძიებისა და კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ მეცნიერული ცოდნის ობიექტურობის, აუცილებლობისა და საყოველთაობის საფუძველი ადამიანის ცნობიერებაშია მოცემული. მისი აზრით, ცნობიერებას გააჩნია სამი უნარი: გრძნობადობა, განსჯა და გონება. გრძნობადობა წარმოიშობა მაშინ, როდესაც ადამიანის ცნობიერება უკავშირდება მის გარეთ არსებულ საგნებს, რასაც კანტი მოვლენებს უწოდებს. მოვლენების მოქმედება ადამიანის გრძნობადობაზე იძლევა სააზროვნო მასალას, რომელიც თავისთავად გაუფორმებელია, მაგრამ მას აფორმებს და აწესრიგებს გრძნობადობის აპრიორული უნარი, რომელსაც კანტი წმინდა დროს და წმინდა სივრცეს უწოდებს. ე.ი. ცდის საგნებში წესრიგი შეაქვს სუბიექტში არსებულ აპრიორულ დროს და სივრცეს, ხოლო სივრ-

ცისა და დროის აპრიორული ფორმებით მონესრიგებულ ფენომენებს განსჯის უნარი აკავშირებს და ამ კავშირს წმინდა კატეგორიებში გამოხატავს. ეს კატეგორიებია: აუცილებლობა, მიზეზობრიობა, საყოველთაობა, სუბსტანციურობა და სხვა. ამრიგად, იუმის მიერ წამოჭრილი პრობლემა, რომ ცდა არ იძლევა აუცილებლობას და საყოველთაობის კანონს, კანტმა ასე გადაწყვიტა: აუცილებლობა და საყოველთაობა არსებობს არა ტრანსცენდენტურის სფეროში, არამედ ის სუბიექტის იმანენტურ კანონზომიერებაშია მოცემული. აქედან გამომდინარე, კანტი დაასკვნის: კანონები, რომელზეც მეცნიერება მსჯელობს, ბუნების კანონებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ ბუნებაში კანონები თვითონ ცნობიერებას შეაქვს. ე.ი. ცნობიერების აპრიორული ფორმები განსაზღვრავენ ბუნების კანონებს და საერთოდ ბუნებას. ამიტომ შემეცნება ნიშნავს არა ბუნების შემეცნებას, არამედ სუბიექტში არსებული კანონზომიერების შემეცნებას. კანტს ცნობიერების აპრიორული უნარიდან გამოყავს არა მხოლოდ აუცილებლობა და საყოველთაობა, არამედ ის ამტკიცებს, რომ ეს აუცილებლობა და საყოველთაობა ობიექტურიც არის. რას ნიშნავს ობიექტურობა? კანტის აზრით, ის რაც ყველა ადამიანისათვის საყოველთაოა, ობიექტურიც არის. თუ მოიძებნება სხვაგვარად მოაზროვნე ადამიანი, რომელსაც არ ექნება საყოველთაო სტრუქტურის აპრიორული ცნობიერება, მაშინ ობიექტურობა მისთვის სრულიად სხვა იქნება, მაგრამ ადამიანთა მოდგმას ერთნაირი, „სტრუქტურის“ ცნობიერება აქვს და ამიტომ საყოველთაო ცოდნა ობიექტურია; ადამიანი, რომ ასე მსჯელობს და არა სხვანაირად, ეს ცოდნის ობიექტურობის მაჩვენებელია.

კანტის ფილოსოფიაში ცნობიერების სამ უნარს, გრძნობადობას, განსჯას და გონებას, სამი დონე შეესაბამება: ემპირიული ცნობიერება, ტრანსცენდენტალური ცნობიერება და იდეები. შემეცნების მიზანია, ემპირიული დონიდან ტრანსცენდენტალურ დონეზე ამაღლება. ე.ი. შემეცნება ნიშნავს ემპირიული სუბიექტის მიერ თავის თავში ჩაღრმავებას და ტრანსცენდენტალურ სუბიექტამდე ამაღლებას. ამ პროცესს ადამიანი გრძნობადობაში მიღებული ცოდნის გააზრებისა და კატეგორიებში დაკავშირების საფუძველზე ახორციელებს.

მაშ, რაღაში მდგომარეობს კანტის აგნოსტიციზმის არსი? კა-

ნტის მიხედვით, შემეცნებელი სუბიექტი ჭეშმარიტებას ადგენს, მხოლოდ მოვლენათა სფეროს მიმართ. ცნობიერებაში გაფორმებულ მოვლენებს, კანტი ფენომენებს უწოდებს. მისი აზრით, სწორედ ფენომენებზე შეიძლება ჭეშმარიტება-მცდარობის მტკიცება. ხოლო რაც შეეხება მოვლენების მიღმა არსებულ „ნივთს თავისთავადს“, რომელიც გრძნობადობაში სუბიექტს არ ეძლევა, მის შესახებ გონების მსჯელობა იძლევა არა ფენომენებს, არამედ ნოუმენებს. ნოუმენებზე გამოთქმული მსჯელობები არც ჭეშმარიტია და არც მცდარი, და ის არ ეკუთვნის მეცნიერული შემეცნების სფეროს, არამედ ის არის მეტაფიზიკის საგანი. მეტაფიზიკა, კანტის აზრით, არ არის მეცნიერება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ფილოსოფიამ ის უარყოს. პირიქით, მეტაფიზიკური პრობლემები ფილოსოფიისათვის მოუცილებადია. ისეთი პრობლემები, როგორიც არის ღმერთის არსებობა-არარსებობის, სასრულობა-უსასრულობის, აუცილობლობა-თავისუფლების და სხვა, ადამიანისათვის რეგულატურ ფუნქციას ასრულებენ. კანტის აზრით, შეუძლებელია ყოვლად სრული იდეის არსებობით ღმერთის არსებობა ვამტკიცოთ, მაგრამ ამით კანტი არ გამოორიცხავს მსჯელობას ღმერთის შესახებ. ის ამტკიცებს, რომ ღმერთის არსებობის ონტოლოგიური დასაბუთება შეუძლებელია, მაგრამ მისი დაშვება ან არდაშვება შესაძლებელია. ეს თავისუფლებისა და ნებელობის სფეროს განეკუთვნება, რომელიც ადამიანს პრაქტიკული მოქმედებისათვის სჭირდება და არანაკლებ მნიშვნელოვანია. ნებელობას და ადამიანის პრაქტიკულ მოქმედებას, კანტი ზნეობის სფეროს აკუთვნებს (ამის შესახებ საუბარ იქნება მომდევნო თავში).

ბოლოს უნდა ითქვას, რომ კანტმა თავისი გნოსეოლოგიური თეორიით ვერ შეძლო იმანენტური და ტრანსცენდენტური სამყაროს დაკავშირება, რადგან მან შემეცნება შემოსაზღვრა მხოლოდ მოვლენების სფეროთი, ხოლო „ნივთი თავისთავადი“ შეუმეცნებად ტრანსცენდენტურ სინამდვილედ გამოაცხადა. სწორედ ამის გამო ეწოდება კანტის შემეცნების თეორიას აგნოსტიციზმი და იმანენტუიზმი.

კანტმა თავისი იმანენტური ფილოსოფია, რომლის მიხედვითაც, ადამიანი შემეცნების პროცესში თვითონ ქმნის ბუნებას, კოპერნიკისეულ გადატრიალებას შეადარა. (როგორც ცნობილია

კოპერნიკამდე ჩვენი გალაქტიკის ცენტრად დედამიწა მიაჩნდათ, ხოლო კოპერნიკმა დაამტკიცა, რომ გალაქტიკის ცენტრში მზე იმყოფება). ამ გადატრიალების მნიშვნელობას კანტი შემდეგში ხედავს: მისი აზრით, აქამდე მეცნიერებას და ფილოსოფიას გულუბრყვილოდ მიაჩნდა, რომ ცოდნა შეესაბამება რეალობას, ამიტომ ცოდნის ასახსნელად რეალობას მიმართავდნენ. კანტის აზრით, ეს პირიქითაა. თუ გვინდა გავიგოთ მეცნიერული ცოდნა რა კანონზომიერებისაა, ამისათვის უნდა მივმართოთ საკუთარ იმანენტურ ცნობიერებას და არა ბუნებას. კანტის აზრით, იმანენტური და ტრანსცენდენტური ცნობიერება თვითონ განსაზღვრავს ბუნების კანონზომიერებას.

კანტის ფილოსოფიური მოძღვრება მრავალი პრობლემის მომცველია, მის საფუძველზე განვითარდა არა მხოლოდ გერმანული კლასიკური ფილოსოფია, არამედ მისი გავლენა ბევრმა ფილოსოფიურმა მიმდინარეობამ განიცადა. ყველამ სხვადასხვაგვარად გაიგო კანტის ფილოსოფია და ყველა კანტს თვლიდა თავის წინამორბედად. ეს არ ეხება ინტუიტივიზმურ ფილოსოფიას, რომელიც სულიერი სამყაროს შემეცნების ერთადერთ უნარად ინტუიციას მიიჩნევს. კანტი აღიარებდა გრძნობად ინტუიციას, მაგრამ მისთვის ეს გადამწყვეტს არ წარმოადგენდა შემეცნებაში. კანტის კრიტიკული ფილოსოფია ძირითადად რაციონალისტურ მოძღვრებას წარმოადგენს. მისი რაციონალიზმი ვრცელდება მხოლოდ მოვლენათა სფეროზე. ხოლო როცა გონება ცდილობს მოვლენების სფეროდან გასვლას „ნივთი თავისთავადის“ სამყაროში, მაშინ გონება, მართალია ჭეშმარიტებას ვერ ადგენს, მაგრამ ის დიალექტიკურ აზროვნებას ემყარება და არა ემოციურ ან მისტიკურ ინტუიციას, როგორც ეს ინტუიტივიზმშია. განვიხილოთ ინტუიტივიზმი.

5. ინტუიტივიზმი

ინტუიცია ლათინურად ჭვრეტას, მიხვედრას ნიშნავს. ზოგ შემთხვევაში მას სუბიექტურ ალღოს უწოდებენ, რადგან ინტუიციის სუბიექტური ალღოს გამომხატველია, ის მონაწილეობს ადამიანის ყოველგვარ მოქმედებაში და აქტივობაში. ამის მიხედვით არსებობს გრძნობადი, ინტელექტუალური და ემოციონალური ინტუიცია. რომელ ფორმაშიც არ უნდა გამოვლინდეს ინტუიცია, ის

უშუალო ცოდნას იძლევა, ის არ არის გაშუალებული რაიმე ლოგიკური მსჯელობებით, არამედ ის არის უშუალო ჭერეტიტ მიღებული ცოდნა. ცოდნა იმის შესახებ, რომ ორ წერტილს შორის უმოკლესი მანძილი სწორი ხაზია, გრძნობადი ინტუიციის გამომხატველია, ის აქსიომაა და მტკიცებას არ მოითხოვს. ყველა მეცნიერება ემყარება აქსიომებს და აქსიომათა სისტემას. ამის გარეშე მეცნიერება ვერ განვითარდება. რაც შეეხება ემოციონალურ ინტუიციას, მას ფართო მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ის ძირითადად მხატვრული სახეებისა და ღირებულების წედომის საშუალებას წარმოადგენს.

ინტუიციის ასეთ მნიშვნელობას არავინ არ უარყოფს. ინტელექტუალურ ინტიციას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ რაციონალისტები დეკარტე, სპინოზა, ლაიბნიცი და სხვები. ისინი ინტელექტუალურ ინტუიციას უშუალო დასკვნას უწოდებენ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ისინი ინტუიციას არ ანიჭებენ უპირატესობას შემეცნებაში. მათი აზრით, შემეცნების გადამწყვეტ უნარს წარმოადგენს ლოგიკური აზროვნება, რომელიც ცნებების, მსჯელობებისა და დასკვნებისაგან შედგება.

ამის სანინააღმდეგოდ ინტუიტივიზმი აღიარებს, რომ ლოგიკური შემეცნება და საერთოდ ინტელექტუალური მოღვაწეობა, ინტუიციურ აქტივობასთან შედარებით, უმნიშვნელოა და ზოგ შემთხვევაში დამაბრკოლებელიც ადამიანისათვის. ხოლო ინტუიციური ხედვა ანუ ალღო არის ადამიანის მოქმედების ორიენტირი და გზის მაჩვენებელი. სწორედ ამის გამო ეწოდებათ მათ ინტუიტივისტები. ინტუიტივიზმი საერთოდ უარყოფს მეცნიერების როლს ადამიანის სულიერი სამყაროს შემეცნებაში. მათი აზრით, ადამიანისათვის და კაცობრიობისათვის სწორედ ადამიანის სულიერი სამყაროს კანონზომიერების გაცნობიერება არის მთავარი და არა მატერიალური სინამდვილის შემეცნება.

ინტუიტივისტური ფილოსოფია, რადგანაც აზროვნების რაციონალურ შემეცნებას უმნიშვნელოდ მიიჩნევს, ცხადია, ის უარყოფს ყოველგვარ რაციონალიზმს. მაგრამ ისინი შემეცნების შესაძლებლობას კი არ უარყოფენ, არამედ შემეცნების ერთადერთ უნარად არაცნობიერ ანუ ირაციონალურ ინტუიციას მიიჩნევენ. მათი აზრით, ინტუიციას არ გააჩნია საზღვრები შემეცნებაში, ის უსაზღვროა. ეს ეხება განსაკუთრებით მისტიკურ (იხ. ლექსიკო-

ნი) ინტუიციას, რომლითაც ადამიანი ღმერთთან მისვლასაც ახერხებს.

საინტიერესოა, რა არგუმენტებით ცდილობს ინტუიტივიზმი რაციონალური აზროვნების როლის უარყოფას შემეცნებაში. ამ მიზნით უნდა განვიხილოთ ინტუიტივიზმის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლის ანრი ბერგსონის არგუმენტები, რომლითაც ის უარყოფს ინტელექტის ყოვლისშემძლეობას და ამტკიცებს მის უსუსურობას. ბერგსონის უპირველესი არგუმენტი ასეთია: შეუძლებელია ლოგიკური აზროვნებით, ცნებებით და მსჯელობებით შევიმეცნოთ სიცოცხლე, სიცოცხლის კანონზომიერება და განსაკუთრებით ადამიანური სიცოცხლე; სულიერი პროცესები, მისი შინაგანი განცდები და ემოციები არავითარ ლოგიკურ ცნებებში არ თავსდება. ბერგსონის აზრით, ინტელექტი ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჩანდება მოძრავ სულიერ პროცესებს, ამიტომ ინტელექტის ფუნქცია შემეცნებაში შეზღუდულია, მას შეუძლია მხოლოდ სივრცეში განფენილი მატერიალური საგნების შემეცნება, მხოლოდ ის, რაც ადამიანის პრაქტიკული მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსახურება; ხოლო რა არის ადამიანის სიცოცხლე, ინტელექტი ასეთ თეორიულ პრობლემას ვერასოდეს ვერ გადაწყვეტს.

ბერგსონის მიხედვით, სიცოცხლის წვდომა, შეუძლია მხოლოდ ინტუიციას; ინტუიცია არის ინსტიქტური აქტივობის გაგრძელება, რომელიც ადამიანს გზას უნათებს შემეცნებისაკენ, თეორიული ცოდნისაკენ; ინტუიციას შეუძლია მოძრაობაში დაიჭიროს სიცოცხლე, რომლის არსი შემოქმედებაა. კითხვაზე, საიდან გაჩნდა ან რა ბუნებისაა თავისთავად ინტუიცია? ბერგსონი უპასუხებს: ინტუიცია არის სასიცოცხლო სწრაფვის გამოხატულება, რომელიც იმპულსების სახით არსებობს ადამიანში. ინტუიცია არაცნობიერია, მაგრამ ადამიანის სიცოცხლის აზრის განხორციელებას ემსახურება, ხოლო ინტელექტი ხშირ შემთხვევაში ამ სასიცოცხლო იმპულსებს წინ ეღობება და განხორციელების საშუალებას არ აძლევს, ამით ინტელექტი ზღუდავს ადამიანის სიცოცხლის აქტივობას და თავისუფლებას. ამდენად, ინტუიცია არის ის არაცნობიერი უნარი, რითაც ადამიანი გებულობს სიცოცხლის დანიშნულებას და ახორციელებს შემოქმედებით აქტივობას.

ინტუიტივიზმის მიხედვით, ინტუიციის უპირატესობა შემეც-

ნებაში არა მხოლოდ იმით განისაზღვრება, რომ ის სიცოცხლეს იმეცნებს, არამედ იმითაც, რომ არავითარი ინტელექტუალური მოღვაწეობა არ განხორციელდება, თუ მას სასიცოცხლო იმპულსები არ უზიძგებენ მოქმედებისაკენ. ამდენად, ადამიანის ყოველგვარ აქტივობას საფუძვლად უდევს არაცნობიერი იმპულსების დაუოკებელი სასიცოცხლო სწრაფვა, რომელსაც გზას უნათებს არაცნობიერი ინტუიცია. ბერგსონის ინტუიტივიზმს ჰყავს თავისი მომხრეებიც და მოწინააღმდეგეებიც. ბერგსონის ინტუიტივიზმს არ ეთანხმება თანამედროვე არგენტინელი ფიზიკოსი და ფილოსოფოსი მარიო ბუნგე. ბუნგეს აზრით, წმინდა სახით არავითარი ინტუიცია არ არსებობს, არამედ ინტუიცია არის სწრაფი დასკვნის ინტელექტუალური უნარი, რომელიც თან ახლავს აზროვნების პროცესს. ბუნგეს აზრით, ინტუიციური ალლო ადამიანში გაილეხება სწორედ მაშინ, როდესაც აზროვნება წინააღმდეგობაში და პრობლემურ სიტუაციაში ვარდება. ამდენად, შემეცნებაში გადამწყვეტი როლი ინტელექტს აკისრია და არა ინტუიციას. გარდა ამისა მეცნიერება მსჯელობს იმის შესახებაც, თუ რამდენად ჭეშმარიტია ინტუიციით მიღებული ცოდნა. თანამედროვე გამოჩენილი ფიზიკოსი ალბერტ აინშტაინი არ უარყოფს ინტუიციის როლს მეცნიერულ აღმოჩენებში, მაგრამ მიაჩნია, რომ ინტუიცია ყოველთვის არ იძლევა უტყუარ ცოდნას.

მეცნიერება დღეს მიზნად არ ისახავს ინტუიციური „მექანიზმის“ იმ მიზნით ამოხსნას, რომ შემდეგ შეძლოს ამ მექანიზმის გამოყენება სამყაროს შემეცნებაში. ეს რომ შეიძლებოდეს, მაშინ ინტუიცია მეთოდად გადაიქცეოდა და არაცნობიერი აღარ იქნებოდა. ასეთი კვლევა უაზრობაა. ინტუიციას იმ მიზნით იკვლევს ფსიქოლოგიაც და ფილოსოფიაც, რომ ამოხსნას ადამიანის სიცოცხლის აქტივობის კანონზომიერება და გააზრებული გახადოს ადამიანური აქტივობის მიზანი. თორემ თუ მივიჩნევთ, რომ იდამიანს მხოლოდ არაცნობიერი სასიცოცხლო იმპულსები მართავენ, მაშინ მეცნიერულ კვლევას არავითარი აზრის არ ექნება.

ასეთ მსჯელობას არც ინტუიტივიზმი უარყოფს, რადგან მათ კარგად იციან, რომ მეცნიერული თეორია ინტუიციით კი არ აიგება, არამედ ლოგიკური აზროვნებით და ლოგიკური მეთოდებით ყალიბდება. ისინი სწორედ ლოგიკური მეთოდებით ცდილობენ ინტუიციის უპირატესობის დამტკიცებას შემეცნებაში. ეს ისეთი

პრობლემა, რომელიც ცალსახა გადანწყვეტას არ ექვემდებარება, ამიტომ არსებობს ფილოსოფიაში სხვადასხვა შეხედულება ამ საკითხზე. ახლა განვიხილოთ, თუ რა არის ჭეშმარიტება და რას მიიჩნევენ ჭეშმარიტებად ზემოთ განხილული გნოსეოლოგიური თეორიები.

6. ჭეშმარიტების პრობლემა ფილოსოფიაში

ჭეშმარიტების დადგენა ფილოსოფიის უპირველეს ამოცანას წარმოადგენს. ამ ამოცანის არსი იმაშია, რომ ჭეშმარიტი ცოდნის საფუძველზე ახერხებს ადამიანი სინამდვილისა და საკუთარი სულიერი სამყაროსადმი დამოკიდებულების გარკვევას. ჭეშმარიტი ცოდნის გარეშე არ იქმნება არც მატერიალური და არც სულიერი კულტურა. ჭეშმარიტება წარმოადგენს ცოდნას, ობიექტურ სინამდვილეზე და საკუთარ სულიერ სამყაროზე, მაგრამ ჭეშმარიტება არც მხოლოდ ისეთი რამ არის, რომელიც სუბიექტისაგან აბსოლუტურად დამოუკიდებელი იყოს და არც ისეთი რამ, რაც მხოლოდ - სუბიექტური, ის არც მხოლოდ ობიექტურია და არც მხოლოდ სუბიექტური. ჭეშმარიტება არის აზრი ობიექტურის შესახებ, მაგრამ ეს აზრი არც წმინდა ფსიქიკური განცდაა და არც უშინაარსო ლოგიკური მსჯელობა. თუმცა ცოდნა ჭეშმარიტია თუ მცდარი, ყოველთვის ლოგიკური მსჯელობებით გამოითქმება. ამდენად ცოდნა ორგვარია, ჭეშმარიტი და მცდარი, მაგრამ შემეცნების ობიექტთან მიმართებაში ცოდნა შეიძლება გამოითქვას ფაქტებზე ან ამ ფაქტების გამომწვევ მიზეზებზე, კანონებზე. ფაქტებზე გამოთქმული ცოდნა უდავო ჭეშმარიტებას გამოხატავს. მაგალითად, ეს ვაშლი წითელია, ეს სახლი მაღალია და სხვა. მაგრამ მეცნიერებას აინტერესებს არა ფაქტების ჭეშმარიტება, არამედ ამ ფაქტების გამომწვევი მიზეზების და კანონების შესახებ გამოთქმული ცოდნის ჭეშმარიტება.

ერთიმეორეში არ უნდა აურიოთ სიმართლისა და ჭეშმარიტების ცნებები. ადამიანი მართალია, როდესაც ის არ ცრუობს, მაგრამ მთავარი ეს არ არის. ადამიანი მართალია მაშინაც, როდესაც თავისი პრინციპებით და მრწამსით მოქმედებს, მაგრამ თუ ეს პრინციპები თავისთავად მცდარია, მაშინ მისი მრწამსიც მცდარი იქნება და არა ჭეშმარიტი. ამიტომ სიმართლე, ძირითადად სუბიექტური ცნებაა, ხოლო ჭეშმარიტება - ობიექტური.

ჭეშმარიტების ობიექტურობა არ უნდა გავიგოთ ისე, თითქოს ის სუბიექტისგან იყოს დამოუკიდებელი. თავისთავად ობიექტური სინამდვილე არც ჭეშმარიტია და არც - მცდარი. ჭეშმარიტება არის აზრი ობიექტური სინამდვილის შესახებ. ერთი შეხედვით, ეს თითქოს მარტივი საკითხია, მაგრამ ფილოსოფიაში ეს საკითხი მარტივად არ წყდება. ფილოსოფიაში საკითხი ასე დგას: თუ ობიექტური საგანი და ობიექტური სინამდვილე სუბიექტური სინამდვილისგან აბსოლუტურად განსხვავებულია, მაშინ ისმება კითხვა: რამდენად შეესაბამებიან სუბიექტური იდეები ობიექტურ საგნებს? ვინაიდან ვერც მატერიალურ საგნებს შევიტანთ ცნობიერებაში და ვერც იდეებს გამოვიტანთ ცნობიერებიდან, რათა ისინი ერთიმეორეს შევუდაროთ, ეს შეუძლებელია და მუდამ პრობლემად რჩება. ამის გამო ადამიანებს უჩნდებათ განსხვავებული აზრები საგნების შესახებ, რაც ხშირად იწვევს ისეთ კამათს, რომელიც გადაუჭრელი რჩება. ამ გაგებით, ამბობდა ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი პროტაგორა (V ს. ძვ. წ.), რომ საგანი ერთისთვის ასეთია, მეორესთვის სხვა. ერთს ასე ეჩვენება, მეორეს - სხვაგვარად; თაღისი სხვას ამტკიცებს, ანაქსიმანდრე - სხვას და რადგანაც ადამიანებს არ გააჩნიათ საერთო ზოგადი აზრი სინამდვილის შესახებ, არც ზოგადი ცოდნა არსებობს. პროტაგორას აზრით, ადამიანი არის ყველა საგნის საზომი. ამიტომ რამდენი ადამიანიცაა, იმდენია ჭეშმარიტება. პროტაგორა სოფისტი (იხ. *ლექსიკონი*) იყო და ცდილობდა ყველაფერი ისე აეხსნა, რაც მისი პოზიციის სარგებლიანობიდან გამომდინარეობდა. პროტაგორას მიერ ზოგადი ცოდნის შესაძლებლობის უარყოფა, დასაყრდენი ხდება პრაგმატიკულ (იხ. *ლექსიკონი*) და საერთოდ ემპირისტულ ფილოსოფიაში. შეიძლება თუ არა სარგებლიანობა ჩაითვალოს ჭეშმარიტების საზომად? რა თქმა უნდა, ჭეშმარიტება სასარგებლოა, მაგრამ ყველა სასარგებლო ჭეშმარიტება არ არის, რადგან ერთისთვის სასარგებლო, შეიძლება მეორესთვის საზიანო იყოს ამდენად, სარგებლიანობა ჭეშმარიტების საზომად ვერ გამოდგება.

ჭეშმარიტი ცოდნის მისაღებად აუცილებელ მოთხოვნას წარმოადგენს მისი ობიექტურობა. მაგრამ ყოველგვარი ობიექტური ცოდნა კი არ აინტერესებს მეცნიერებას, არამედ ზოგადი და საყოველთაო ობიექტური ცოდნა, რომელიც არ არის სუბიექტის განცდებზე და ემოციებზე დამოკიდებული. როგორც ზემოთ ვნა-

ხეთ, რაციონალიზმი ჭეშმარიტებად მიიჩნევს ისეთ ცოდნას, რომელიც ცხადია და თვითონ აზროვნებიდან გამოიყვანება. მათი აზრით, ჭეშმარიტებას მაშინ აღწევს სუბიექტი, როდესაც ის ახერხებს გონებაში არსებული თანშობილი იდეების გაცნობიერებას. ამ იდეების შემეცნებით ადამიანი მოიპოვებს იმ უცვლელ პრინციპებს, რომელიც განაგებს მთელი სამყაროს პრესტაბელურ ჰარმონიას. მაგრამ როგორ აეხსნათ, რამდენად ჭეშმარიტია ეს იდეები და პრინციპები. რაციონალიზმს ამ კითხვაზე ერთი პასუხი გააჩნია: ცოდნის ჭეშმარიტება უნდა აიხსნას სიცხადით. ის, რაც გონებისთვის ცხადია, ჭეშმარიტია. ამდენად რაციონალიზმის მიერ აღიარებული ცოდნა არის გონებაში ჩაკეტილი იმანენტური ჭეშმარიტება, რომელიც აბსოლუტურობით და უცვლელობით ხასიათდება.

რაციონალიზმის მიერ აღიარებულ აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას არ ეთანხმება ემპირისტული ფილოსოფია. ემპირისტული ფილოსოფია, საერთოდ უარყოფს აბსოლუტურ უცვლელ პრინციპებს და აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას. ემპირიზმის მიხედვით, ჭეშმარიტება მხოლოდ და მხოლოდ შეფარდებითია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ზოგადი დებულებები, რომლებიც ემპირიული ფაქტების ჭეშმარიტებას გამოთქვამენ, არ არის ურყევი და მარადიული. ისინი ჭეშმარიტია მანამ, სანამ ემპირიული ფაქტების აღწერას ანუ ვერიფიკაციას ახდენენ, მაგრამ აუცილებლობით ვერ ვიტყვი, რომ ისინი ყოველთვის მოახდენენ ასეთ აღწერას. ამიტომ ჭეშმარიტება მხოლოდ შეფარდებითია. ასეთ შეხედულებას ჭეშმარიტების შესახებ ფილოსოფიაში რელატივიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) ეწოდება. რელატივიზმი უარყოფს ჭეშმარიტების ობიექტურობასაც და აბსოლუტურობასაც, ხოლო შეფარდებითი ჭეშმარიტება მათ მხოლოდ სუბიექტურ კონსტრუქციად მიაჩნიათ.

ჭეშმარიტების ობიექტურობას არ უარყოფს კანტის ფილოსოფია, მაგრამ ეს ობიექტური ჭეშმარიტება თვითონ სუბიექტშია; მისი გამომხატველია ტრანსცენდენტალური სუბიექტი, რომელიც ემპირიული სუბიექტის სიღრმეშია. ემპირიული სუბიექტი ჭეშმარიტებას მაშინ აღწევს, როდესაც ის მალდება და დაემთხვევა ტრანსცენდენტალურ სუბიექტს. ეს დამთხვევა ნიშნავს ობიექტური ჭეშმარიტების მოპოვებას. კანტის აზრით, ობიექტურია ჭეშმარიტება, იმდენად, რამდენადაც ის, საყოველთაოა ყველა

სუბიექტისათვის. კანტის ეს აზრი ბევრად არ განსხვავდება რაციონალისტური შეხედულებისაგან, რადგან ჭეშმარიტების საზომად თვითონ იმანენტური სიცხადე გვევლინება. სხვა საშუალებით ადამიანი ვერ მიხვდება, როდის მალდება ეპირიული სუბიექტი ტრანსცენდენტილურ სუბიექტამდე.

ჰეგელთან ჭეშმარიტება აბსოლუტური გონის შემეცნებას ნიშნავს. ჰეგელის აზრით, ფილოსოფიის ისტორია აბსოლუტური გონის შემეცნების საფეხურებს ემთხვევა; ყველა ეპოქის ფილოსოფია სხვადასხვა მხრიდან და სხვადასხვა სიღრმით ახდენს აბსოლუტური გონის შემეცნებას; ამიტომ ყველა ფილოსოფიაში მოიპოვება აბსოლუტური ცოდნის რაციონალური მარცვალი მსოფლიო გონის შესახებ. ამდენად, ეს ცოდნის დიალექტიკური პროცესი, ყველა ფილოსოფიაში აღმოაჩენს შეფარდებით და ამავე დროს აბსოლუტურ ცოდნას გონის შესახებ. ჰეგელის აზრით, მთელი ფილოსოფიის ისტორია მარტივი პრობლემებიდან იწყება და თანდათანობით გადადის უფრო რთულ და სიღრმისეულ პრობლემებზე. ამ პროცესში ერთი თეორიის მიერ მეორის დიალექტიკური უარყოფა და შემდგომი განვითარება ხდება. ჰეგელი მიიჩნევს, რომ მისმა ფილოსოფიამ დაასრულა აბსოლუტური გონის თვითშემეცნების პროცესი და ამით მიაღწია აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას. ჰეგელის მოძღვრებას ჰყავს თავისი მიმდევრები და მონიშნაღმდეგეებიც, მაგრამ ის რაც მან ჩამოაყალიბა აბსოლუტური და შეფარდებითი ცოდნის ჭეშმარიტების შესახებ, მნიშვნელოვანია გნოსეოლოგიისათვის.

ჰეგელის შემეცნების დიალექტიკურ მეთოდს მარქსისტული ფილოსოფია იზიარებს, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ მარქსიზმი აბსოლუტური გონის ადგილზე მატერიას სვამს. თუ ჰეგელთან, სამყარო აბსოლუტური გონის გამოვლენაა, მარქსთან სამყარო არის მატერიის ქმნადობა. ჰეგელთან შემეცნების პროცესში, ყველაფერი გონიერებიდან ამოდის და კვლავ გონებას უბრუნდება. მარქსთან ყველაფერი მატერიიდან იწყება და ყველაფერი გონიერებისკენ მიდის. მარქსისტულ ფილოსოფიაში ჭეშმარიტება არის ობიექტური ცოდნა, რომელიც მატერიალურ სინამდვილეს ასახავს და ის შეფარდებითიც არის და აბსოლუტურიც. აბსოლუტური იმ გაგებით, რომ ის ერთიანი სამყაროს აბსოლუტურ კანონზომიერებას ეხება. ხოლო შეფარდებითია იმ გაგებით, რომ

ის სინამდვილის რომელიმე მხარეს ასახავს. ცოდნის ჭეშმარიტების საზომად მარქსიზმში პრაქტიკა ცხადდება. აქ სიცხადის სარგებლიანობის, ცდაში შემონმებადობის პრინციპები, მაშინ ჩაითვლება ჭეშმარიტების დადგენის პრინციპებად, თუ ყოველივე ამას პრაქტიკა ადასტურებს. პრაქტიკა ნიშნავს ადამიანთა მიზანდასახულ მოღვაწეობას; პრაქტიკა უბიძგებს მეცნიერებას შემეცნებისაკენ და პრაქტიკაში მოწმდება მიღებული ცოდნის ჭეშმარიტებაც. ადამიანი რომ ასე აზროვნებს და არა სხვაგვარად, ესეც პრაქტიკით აიხსნება მარქსიზმში. მარქსიზმის მიხედვით, ადამიანი არის სოციალური არსება. სოციალური პრობლემების გადაჭრა კი ნიშნავს აზროვნების განვითარებას. ამიტომ აზროვნების განვითარების ისტორია ემთხვევა სოციალურ პრობლემათა გადაჭრის ისტორიას, რომელიც პროგრესისა და აღმავლობის გზით მიდის გონიერებისაკენ. ამ დასკვნას ეჭვის თვალით უყურებს ირაციონალისტური ფილოსოფია, მათი გაგებით, მარქსიზმი გადაჭარბებით აფასებს მეცნიერებისა და ინტელექტუალური აზროვნების როლს შემეცნებაში, რადგან ადამიანის სასრულო გონებას არ შეუძლია უსასრულობის შემეცნება. და აქედან გამომდინარე ადამიანს არ შეუძლია სწორად განსაზღვროს კაცობრიობის მომავალი. მათი აზრით, ბუნდოვანია, ასეთი განვითარება პროგრესია თუ რეგრესი საზოგადოებისათვის. ამიტომ თუ არ ვიცით საითკენ მიდის კაცობრიობა, პროგრესისაკენ თუ რეგრესისაკენ, მაშინ ამ საზოგადოების პრაქტიკა ჭეშმარიტების კრიტერიუმად ვერ გამოდგება. ეს განსაკუთრებით ეხება მსოფლმხედველობრივ პრინციპებს. ასე მსჯელობს ირაციონალისტური ფილოსოფია.

ირაციონალიზმს და ინტუიტივიზმს ფილოსოფიის მიზნად არ მიაჩნია მეცნიერული ცოდნის შესაძლებლობისა და სინამდვილესთან მისი შესაბამისობის საკითხის კვლევა. არამედ ფილოსოფიის მიზანია სულიერი სამყაროს და მისი შინაგანი განცდების ინტუიციური წვდომა. მათი აზრით, ჭეშმარიტება ნიშნავს სულიერი მდგომარეობის გაგებას. ასეთი ჭეშმარიტება ცხადია, საყოველთაოების და ობიექტურობის მატარებელი ვერ იქნება. აქ დასაშვებია ჭეშმარიტებათა სიმრავლე.

ამრიგად, ერთიანი აზრი ჭეშმარიტების შესახებ, ფილოსოფიაში არ არსებობს. ყველა ფილოსოფია ჭეშმარიტების საზომად სხ-

ვადასხვა არგუმენტს ემყარება. ამჯერად საქმე არ ეხება წმინდა ლოგიკურ მსჯელობებს. ორჯერ ორი, რომ ოთხია, ამაზე არავინ დავობს, ეს ჭეშმარიტებაა, მაგრამ როდესაც საქმე ეხება სუბიექტურ აზრს, ანუ სუბიექტურ პოზიციამ, მაშინ ჭეშმარიტების კრიტერიუმის საკითხი სხვადასხვა მნიშვნელობას იძენს.

სოციალური და აქსიოლოგიური პრობლემები ფილოსოფიაში

1. კულტურა და ღირებულებები

კულტურა ლათინურად დამუშავებას ნიშნავს. თავდაპირველად ის მიწის დამუშავებასთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ შემდეგში ფართო მნიშვნელობა მიიღო. კულტურის ცნებაში იგულისხმება ყოველივე ის, რაც ადამიანის თეორიულ და პრაქტიკულ შემოქმედებასთან არის დაკავშირებული. სწორედ ამიტომ დამკვიდრდა ასეთი გამოთქმები: მცენარეული კულტურები (რაც ახალი სახეობების მიღებასთან არის დაკავშირებული), შრომის კულტურა, ფიზიკური კულტურა, მეტყველების კულტურა, ქცევის კულტურა, აზროვნების კულტურა, პოლიტიკური კულტურა, სამართლებრივი კულტურა, სწავლისა და განათლების კულტურა და სხვა. კულტურის ცნება კიდევ უფრო გაფართოვდა მას შემდეგ, როდესაც სოციალურმა მეცნიერებამ კაცობრიობის სხვადასხვა ეპოქების შეფასება კულტურის მიხედვით დაიწყო. ამ გაგებით ამბობენ: ძველი ეგვიპტური, ბაბილონური, ინდური, ჩინური, ბერძნული და თანამედროვე ევროპული კულტურები. ხოლო ვინრო გაგებით, კულტურის ცნებაში ლიტერატურა და ხელოვნება იგულისხმება.

ამრიგად, კულტურის ცნება დაუპირისპირდა ნატურის ცნებას. ნატურა ლათინურად ბუნებას ნიშნავს და ცხადია აქ იგულისხმება ყოველივე ის, რასაც ბუნება თვითონ „ანარმოებს“ ადამიანისაგან დამოუკიდებლად. ამ შემთხვევაში, საქმე არ ეხება იმას, თუ როგორ ანარმოებს ამას ბუნება, ღმერთის მეშვეობით თუ დამოუკიდებლად, მთავარი ის არის, რომ ბუნება ანუ ნატურა ადამიანის ცნობიერებისგან დამოუკიდებლად ქმნის საოცრებებსაც და მშვენიერებებსაც, რაც ადამიანში გაოცებას და ესთეტიკურ განცდას იწვევს. მაგრამ ასეთი მშვენიერება კულტურის ფენომენს არ განეკუთვნება. თვით ადამიანიც მხოლოდ ნატურას წარმოადგენდა მანამ, სანამ პრიმიტიული იარაღის კეთებას

დაიწყებდა. სწორედ იარაღის კეთებამ გამოყო ადამიანი ბუნე-
ბისაგან და სწორედ ამის გამო უნოდა ამერიკელმა
განმანათლებელმა ფრანკლინმა (1706-1790) ადამიანს იარაღის
მკეთებელი ცხოველი. ამრიგად, კულტურის განვითარების სა-
თავეს გააზრებული შრომისა და პრიმიტიული იარაღების კეთე-
ბის დაწყება წარმოადგენდა. აქედან იწყებს ზრუნვას ადამიანი
საკუთარ თავზე და ამით საფუძველი ეყრება ნატურიდან კულ-
ტურაზე გადასვლას. მანამდე ადამიანი თავის ვიტალურ (ბიო-
ლოგიურ) მოთხოვნილებებს მხოლოდ ბუნების მზამზარეული
პროდუქტებით იკმაყოფილებდა, სახლდებოდა ხელსაყრელ გე-
ოგრაფიულ გარემოში და ცხოვრობდა გამოქვაბულებში. კაცობ-
რიობის ისტორია იწყება აქედან და რაც მას დღემდე თავისი შე-
მოქმედებით შეუქმნია, ფართო გაგებით, ის არის საკაცობრიო
კულტურა.

ადამიანის აქტივობას და შემოქმედებას თავისი მოტივები და
სტიმულები გააჩნია; ეს არის მატერიალური და სულიერი მოთ-
ხოვნილებანი და ინტერესები. ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფი-
ლების პროცესში იქმნება მატერიალური და სულიერი კულტუ-
რა. მატერიალურ კულტურაში იგულისხმება უპირველეს ყოვ-
ლისა, ის შრომის იარაღები და საშუალებები, რითაც ადამიანები
საარსებო საშუალებებს აწარმოებენ. მატერიალურ კულტურაში
შედის ასევე ადამიანის შრომის კულტურა. მატერიალური კულ-
ტურის ნივთობრივ გამოხატულებას ტექნიკა წარმოადგენს. ის
არის მატერიალური კულტურის უმაღლესი გამოხატულება.
სწორედ ამის გამო, ამა თუ იმ ეპოქის მატერიალური კულტურის
განვითარების დონე ფასდება იმის მიხედვით, თუ რითი აწარმო-
ებდნენ, რა ტექნიკით აწარმოებდნენ და არა იმით, თუ რას აწარ-
მოებდნენ.

ახლა გავარკვიოთ საკითხი იმის შესახებ, თუ როდის გაჩნდა
სულიერი კულტურა და რამ განაპირობა მისი წარმოშობა. ზე-
მოთ აღვნიშნეთ, რომ სულიერი კულტურა წარმოშვა სულიერმა
მოთხოვნილებებმა. აქვე პირდაპირ უნდა გავცეთ პასუხი, რომ
სულიერი კულტურის წარმოშობას საფუძველი საეყარა მაშინ,
როდესაც ადამიანებს გაუჩნდათ მოთხოვნილება ჭეშმარიტება-
ზე, სამართლიანობაზე, ზნეობაზე, მშვენიერებაზე, თავისუფ-
ლებაზე, რწმენაზე და სხვა. ეს ყველაფერი ერთდროულად არ

წარმოშობილა, მის წარმოშობას ხანგრძლივი პერიოდი დასჭირდა, რადგან ადამიანთა საზოგადოების საწყის ეტაპზე უმთავრეს მოთხოვნილებად მატერიალური მოთხოვნილება რჩებოდა. მიუხედავად ამისა, პირველყოფილ ადამიანთა საცხოვრებლებში, გამოქვაბულებში მონახულია ქვაზე შესრულებული ცხოველის ან ადამიანის გამოსახულებანი. ცხადია, რომ ასეთი ნახატები მათ ვერავითარ მატერიალურ დაკმაყოფილებას ვერ შეასრულებდა და ამიტომ ვარაუდობენ, რომ სილამაზისადმი და სულიერი მოთხოვნებისადმი სწრაფვა ადამიანს იმთავითვე გააჩნდა. ამის დამადასტურებელი საბუთია აბორიგენების პრიმიტიული კულტურა, რომელიც ცეკვებში და სიმღერებში გამოიხატება.

გარდა ამისა, ისიც უნდა ითქვას, რომ მატერიალურ კულტურასა და სულიერ კულტურას შორის რაიმე გადაულახავი ზღვარი არ დევს. პირიქით, სულიერი კულტურა მატერიალურ კულტურაში ჩაისახა. ამას ადასტურებს ის რომ, თვით პრიმიტიული იარაღების დამზადების დროსაც კი, ადამიანები ცდილობდნენ, რომ ეს იარაღები ყოფილიყო არა მხოლოდ მოხერხებული, არამედ - ლამაზიც. ამაზე მეტყველებს ტექნიკის განვითარების ისტორია და თანამედროვე დიზაინი, რომელიც ტექნიკური ესთეტიკის პრობლემებით არის დაინტერესებული.

სულიერი კულტურის უმაღლეს გამოხატულებას ხელოვნება წარმოადგენს. ხელოვნება ადამიანის სულიერი შემოქმედების ისეთი სფეროა, სადაც ადამიანი თავისუფალია უტილიტარული (იხ. *ლექსიკონი*) მოთხოვნილებისაგან. ამას არა აქვს მნიშვნელობა, ვინ ქმნის და ვის მოსწონს ხელოვნების ნიმუშები. ხელოვნება იზიდავს ყველას, ყველა მიისწრაფვის მისკენ და ყველა განიცდის ესთეტიკურ სიამოვნებას. სხვადასხვა საკითხია როგორ იქმნება ხელოვნება და რატომ მოგვწონს ის. ყველასათვის ცნობილია, რომ ლოგიკური აზროვნებით ხელოვნების ნიმუშები არ იქმნება. კულტურას ქმნის ხელოვანის წარმოსახვის უნარი და ფანტაზია, რომელიც მხატვრულ სახეებშია დაფიქსირებული, მხატვრული სახე არის ხელოვანის ფანტაზიის ნაყოფი. ხშირ შემთხვევაში თვითონ ხელოვანიც გაოცებული რჩება მის მიერ შესრულებული ქმნილებით. ამ ფაქტს ფსიქოლოგები და ესთეტიკოსები ფსიქიკის არაცნობიერ ინტუიციურ შემოქმედებას უკავშირებენ, რომელიც ზეშთაგონებით არის გამსჭვალული. მხატვ-

რული სახე ლოგიკურ ახსნას არ ექვემდებარება, მისი გაცნობიერება გაგების უნარს მოითხოვს. გაგების უნარი ყველა ადამიანში ასე თუ ისე განსხვავებულია, განსხვავებული ხასიათისა და ტემპერამენტის გამო, განსხვავებული განწყობისა და ინტერესების გამო, მაგრამ ყოველივე ამის მიუხედავად, ყველა ადამიანში არსებობს მისწრაფება იმისკენ, რასაც სრულყოფილება და მშვენიერება ჰქვია. რა არის ის, რის გამოც ადამიანებში ჩნდება არა უტილიტარული მოთხოვნილება და ინტერესი, რომელიც უბიძგებს მას გაგებისაკენ. მარტივად, რა არის ის, რაც ხელოვნების ამა თუ იმ კულტურულ ნაწარმოებში „დევს“ და ადამიანში ინვევს კმაყოფილების განცდას. ავიღოთ მაგალითისათვის რაიმე ქანდაკება. არც მარმარილო, არც მისი სიდიდე, არც მისი ფერები თავისთავად არაფერს არ ამბობენ ქანდაკების შესახებ. ქანდაკების ღირსება იმაშია, რომ მასში „დევს“ მოქანდაკის ფანტაზია, იდეა, რომელიც ქანდაკების ღირსებას წარმოადგენს. ე.ი. ქანდაკებაში დევს იდეა, რომელიც ადამიანისათვის ღირებულია. ასეთი მსჯელობა შეიძლება არა მხოლოდ ქანდაკებაზე, არამედ ხელოვნების ყველა კულტურულ ნაწარმოებზე, ლიტერატურაზე, ფერწერაზე, მუსიკაზე, თეატრზე და სხვა. ცხადია, ღირებულების ასეთი ცნება არ უნდა აურიოთ მატერიალურ და უტილიტარულ ღირებულებებში, რადგან აქ საქმე ეხება არა ობიექტურ საგნებს, არამედ ადამიანისთვის ღირებულ იდეებს.

ამდენად, ხელოვნება როგორც სულიერი კულტურის გამოხატულება, თავის თავში ატარებს ისეთ რაიმეს, რაც ადამიანისათვის მნიშვნელობის მქონეა და ღირებულებას წარმოადგენს. რაც უფრო დიდია ამ ღირებულების მნიშვნელობა ადამიანისათვის, იმდენად დიდია ამა თუ იმ ხელოვანის შემოქმედება. სწორედ ასეთი სიდიდით და ამაღლებულობით შესრულებული კულტურის შედეგები იძენენ ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობას. ე.ი. მხატვრულ სახეებში გადმოცემული იდეები ღირებულია იმდენად, რამდენადაც ის ადამიანებს მოსწონს. ამდენად, კულტურა იქმნება იმ იდეების ხორცშესხმით, რომელთაც ღირებულება გააჩნია. ამ გაგებით, კულტურის აუცილებელი ფუნქციაა ღირებულების გამოხატვა.

სულიერი კულტურის გამომხატველია ზნეობრივი კულტურაც, რომელიც ადამიანთა ქცევებში ვლინდება. ზნეობრივი კუ-

ლტურა, ხელოვნებისაგან განსხვავებით, მხოლოდ ადამიანის ქცევებს ეხება, ის არ ტოვებს ხელშესახებ ნივთიერ ძეგლებს. მაგრამ მას ხელოვნებასთან უშუალო კავშირი აქვს. ხელოვნების ნიმუშები გამსჭვალულია ზნეობრივი იდეალებით და პრინციპებით. ზნეობრივ კულტურას დასაბამი მიეცა მაშინ, როდესაც ადამიანმა პასუხისმგებლობა იგრძნეს ერთიმეორისადმი. ზნეობა გამოხატავს ადამიანებს შორის კავშირს. ქცევა ზნეობრივია მაშინ, თუ ის სხვის მიმართ არის კეთილი სურვილით გამსჭვალული. სიკეთის ქმედება უნებლიე მოქმედებას არ ნიშნავს. სიკეთის ქმედებას საფუძვლად უდევს იდეა, რომელიც ადამიანს უკრძალავს ან ნებას რთავს რაიმე მოქმედებას.

იდეა თუ პრინციპი, რომლითაც ადამიანი ებმება სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში, მისგან მოითხოვს ისეთი ნორმის დაცვას, რომელიც საშუალებად არ გაიხდის სხვა ადამიანებს თავისი მიზნის მისაღწევად. სხვას არ მოექცევა ისე, რასაც საკუთარ თავს არ უსურვებს. ამასთან ერთად, ზნეობა ადამიანისაგან იმასაც მოითხოვს, რომ მისი მოქმედება იყოს ისეთი მნიშვნელობის, რომ ის ყველასათვის მისაბაძი გახდეს. კანტმა ასეთ მოთხოვნებს, ზნეობრივი კანონის მნიშვნელობა მიანიჭა და მას კატეგორიული იმპერატივი უწოდა. კატეგორიული იმპერატივი ასე გამოითქმება: „მოიქეცი ისე, რომ შენი ნებისყოფის მაქსიმას შეეძლოს გახდეს ამავე დროს საყოველთაო კანონმდებლობის პრინციპი“. ეს არის ზნეობრივი მოვალეობა. ვის წინაშეა ადამიანი ვალდებული და ვის წინაშე უნდა აგოს მან პასუხი? ადამიანმა, უპირველეს ყოვლისა, პასუხი უნდა აგოს თავისი თავის წინაშე, თავისი სინდისის წინაშე. აქ მჟღავნდება ადამიანის ზნეობრივი კულტურა.

კანტის მიხედვით, ზნეობრივობა თავისუფლების სფეროს მიეკუთვნება. აქ ადამიანი ავტონომიურია, არ არის დამოკიდებული არავისზე. ადამიანს საშუალება ეძლევა აირჩიოს როგორ მოიქცეს. მაგრამ ისმება კითხვა: რისთვის არის საჭირო კატეგორიული იმპერატივი? რატომ რთავს ნებას ან უკრძალავს ის ადამიანს რაიმეს მოქმედებას? კანტი უპასუხებს: ვინაიდან ადამიანს გააჩნია გრძნობები და ნებისყოფა, ისინი ადამიანებს ხშირად უბიძგებენ უკონტროლო მოქმედებისაკენ, რაც ადამიანისათვის და საზოგადოებისათვის მიუღებელია. ამიტომ გონებამ უნდა

უკარნახოს გრძნობებს და ნება დართოს ან აუკრძალოს ესა თუ ის მოქმედება. ხოლო თუ ადამიანი მაინც ჩაიდენს უზნეო საქციელს, მაშინ მან პასუხი უნდა აგოს საკუთარი სინდისის წინაშე. ადამიანის ზნეობრივი ცხოვრების ასპარეზზე ერთიმეორეს უპირისპირდება ნებისყოფა და გონება. კანტის ეთიკის თეორიას მოვალეობის ეთიკა ეწოდება, სადაც გონებას აკისრია უპირატესი ფუნქცია ნებისყოფასთან შედარებით. გარდა ამისა, ზნეობრივი კანონი, რომელიც ადამიანის მოქმედების ნორმას წარმოადგენს, აპრიორულად არსებობს ადამიანის ცნობიერებაში და სრულიად არ არის ის დამოკიდებული ემპირიულ სინამდვილეზე. კანტის ეთიკის თეორიას ჰყავს მიმდევრებიც და მოწინააღმდეგეებიც, რომლებიც დავობენ ნებისყოფისა და გონების უპირატესობებზე, მის ფორმალიზმზე და აპრიორიზმზე (ამ საკითხებს ქვემოთ შევეხებით).

კანტის კატეგორიულ იმპერატივს ჩვენ შევეხეთ მხოლოდ იმ კუთხით, რომ გვეჩენებია რა უდევს საფუძვლად ზნეობრივ კულტურას. კატეგორიული იმპერატივი აჩვენებს, თუ როგორი საქციელი ჩაითვლება ზნეობრივად და მისაღებად ყველასათვის. ამდენად, კატეგორიული იმპერატივი ასრულებს ზნეობრივი ქცევის შეფასების კრიტერიუმის (საზომის) როლს. ამ შემთხვევაში საქმე ეხება ისეთ ზნეობრივ ნორმას, რომელიც მისაღებია საზოგადოებისათვის და ამდენად საზოგადოებრივი აზრის გამომხატველიც არის. საზოგადოებრივი აზრის გარეშე არ შეიძლება ლაპარაკი ზნეობრივი ქცევის ავ-კარგიანობაზე. ცხადია, რადგან ზნეობა საზოგადოებრივ აზრს გამოხატავს, ის სხვადასხვა საზოგადოებაში განსხვავებული ნორმების მიხედვით ფუნქციონირებს, მაგრამ არსებობს ზოგადსაკაცობრიო ზნეობაც და შესაბამისი ზნეობრივი ნორმებიც, რაც ადამიანთა ქცევებს მნიშვნელობას და ღირებულებას აძლევენ. სწორედ ეს ზნეობრივი პრინციპები და ნორმები ადამიანთა ცხოვრების წესს და სიცოცხლეს გარკვეულ საზრისს აძლევენ. ამის გამო იძენენ ღირებულებას და მნიშვნელობას ზნეობრივი იდეები. ზნეობის ერთ-ერთ კატეგორიას გამოხატავს მეგობრობა. შეიძლება მეგობარმა მეგობარს უღალატოს და ამით უზნეო საქციელი ჩაიდინოს, მაგრამ მეგობრობა, როგორც ასეთი, ზოგადი იდეაა და ის არ იცვლება, ის ზოგადსაკაცობრიოა და ადამიანისათვის ღი-

რეზულების და მნიშვნელობის გამომხატველია. არა აქვს მნიშვნელობა, ვინ რა შინაარსს დებს მეგობრობის ცნებაში; მთავარია ის, რომ მეგობრობის იდეა ადამიანისთვის ღირებულია და მის გარეშე ადამიანთა ურთიერთობა აზრს კარგავს. ეს აზრი ვრცელდება ზნეობის ყველა კატეგორიაზე. ადამიანთა ყველა ზნეობრივ ქცევას თავისი ღირებულების მქონე იდეა შეესაბამება. ამიტომ უნდა დავასკვნათ, რომ ადამიანის ცნობიერებაში არსებობენ ღირებულების მქონე იდეები, ხოლო ზნეობრივი კულტურა წარმოადგენს ამ ღირებულებების პრაქტიკულ განხორციელებას. ეს ითქმება სულიერი კულტურის ყველა ფორმაზე: ხელოვნებაზე, რელიგიურ კულტურაზე, პოლიტიკურ და სამართლებრივ კულტურაზეც და სხვა. სულიერი კულტურის ცხოვრებაში განხორციელებას საფუძვლად უდევს ღირებულების მქონე იდეები და იდეალები, რომლებიც წარმოადგენენ ადამიანთა ცხოვრების წესის მარეგულირებელ პრინციპებს. ფილოსოფიის უმნიშვნელოვანეს პრობლემას ამ ღირებულებების შესწავლა წარმოადგენს. ფილოსოფიას აინტერესებს ამ ღირებულებათა ობიექტურობის და მარადიულობის, წარმოშობა-ცვალებადობის, მისი ფორმირებისა და გადაფასების კანონზომიერების საკითხები, რათა უფრო ღრმად ჩანედეს ადამიანისა და კაცობრიობის ისტორიის საზრისს. ამ პრობლემებს ფილოსოფიის განსაკუთრებული დარგი შეისწავლის და მას აქსიოლოგია (*იხ. ლექსიკონი*) ეწოდება.

2. კულტურა და ფილოსოფია

ფილოსოფია სხვა პრობლემებთან ერთად შეისწავლის კულტურულ ღირებულებებს და ამდენად ის თვითონაც სულიერი კულტურის ფენომენია. კულტურასა და ფილოსოფიას შორის კავშირი ღირებულებების გააზრების საფუძველზე მყარდება. აქსიოლოგიური კვლევის პრობლემები სწორედ იქეთკენაა მიმართული, რომ ახსნას კულტურისა და ღირებულებების საკითხი, რათა აჩვენოს რა ფაქტორები, რა სტიმულები და მოტივები განაპირობებენ ადამიანთა ცხოვრების წესს. ამ ახსნამ უნდა აჩვენოს ის ტენდენციები საითკენაც ადამიანი და საზოგადოების ისტორია უნდა მიისწრაფვოდეს, რათა გაუცხოებას (*იხ. ლექსიკონი*) თავი დააღწიოს და ნამდვილ თავისუფლებას ეზიაროს. გაუცხოება

სწორედ იმას ნიშნავს, რომ ადამიანი და საზოგადოება შეგნებულად ან შეუგნებლად აკეთებენ იმას, რაც მას თავისუფლებას ართმევს. ამიტომ, ადამიანი ცდილობს დაემყაროს იმ ღირებულებებს, რომელიც მას მომავალში სიკეთეს და წარმატებას მოუტანს. აქ საქმე ეხება იმას, რაც ჯერ არ არის მაგრამ უნდა დადგეს, უნდა განხორციელდეს. ამას ფილოსოფიაში ჯერარსის პრობლემა ეწოდება. რაც უნდა მოხდეს და ჯერ არ არის, ამას არეგულირებს ღირებულების მატარებელი იდეა ან იდეალი. ამ გაგებით ღირებულებები გვევლინებიან იდეების და იდეალების როლში. ცხადია, იდეა და იდეალი ადამიანისათვის ანმყოში არსებობს, მაგრამ ის არის იმ ჯერარსის გამომხატველი, რაც მომავალში უნდა განხორციელდეს. ამიტომ ჯერარსი საზრისის მქონე ხდება ღირებულებით. ადამიანს, როგორც მოაზროვნეს საშუალება აქვს აირჩიოს ის იდეები და ღირებულებანი, რომელიც მის თავისუფლებას; მის ჯერარსს შეესაბამება. ნებისყოფის თავისუფლება სწორედ იმას ნიშნავს, რომ მას არჩევანის შესაძლებლობა აქვს. მაგრამ რომ აირჩიოს ამისათვის საჭიროა გონება, რომელმაც უნდა შეაფასოს მისი არჩევანი და იფიქროს იმ ჯერარსზე და იმ შედეგებზე, რასაც ამ არჩევანისგან ელოდება. ამიტომ, ადამიანი როგორ შემფასებელი, არეგულირებს გრძნობების, ემოციების, ნებისყოფის და გონების ურთიერთობებს.

ასეთი გაგებით, ადამიანის სიცოცხლის აზრს და ცხოვრების მიზანს, მის შემოქმედებით აქტივობას და თავისუფლებას ღირებულებების ხედვა და სწორი არჩევანი განსაზღვრავს. გერმანელი ფილოსოფოსი, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის (იხ. ლექსიკონი) და აქსიოლოგიის პრობლემების ყველაზე თვალსაჩინო მკვლევარი მაკს შელერი (1874-1928) მხედველობის სიბრძნევს ადარებს, ვინც ღირებულებებს ვერ ხედავს და სწორ არჩევანს ვერ აკეთებს. მისი აზრით, ღირებულებათა წვდომა ანუ ხედვა ემოციურ ინტუიციასა და დამყარებული, ხოლო სწორი არჩევანის საფუძველს ინტუიციური სიცხადე წარმოადგენს. შელერს ღირებულებების წვდომის და გაგების ერთადერთ საშუალებად ფენომენოლოგიური რედუქციის (იხ. ლექსიკონი) მეთოდი მიაჩნია. ამ მეთოდით ადამიანი უღრმავდება თავის სულიერ სამყაროს, მის განცდებს და ემოციებს, მის ინტერესებს და მისწრაფებებს. ამ მეთოდის თავისებურება იმაშია, რომ ის განცდის ფაქტები-

დან ანუ შედეგებიდან მიზეზების ძიებას აწარმოებს. ე.ი. გონება უკან უბრუნდება იმას, რამაც ის პროცესები გამოიწვია. ფენომენოლოგია მეცნიერებათა მეთოდი კი არ არის, არამედ ეს არის ისეთი ინტუიციური ხედვა, რომელიც სულიერ ფენომენებში, ღირებულებებში დაგვანახებს ისეთ რაიმეს, რაც მის გარეშე სრულიად დაფარული დარჩებოდა. ასეთ ხედვას, შელერი ფენომენოლოგიურ განწყობას უწოდებს.

შელერის მიხედვით, ინტუიციური ხედვა აღმოაჩენს ღირებულებათა რანგობრივ წესრიგს, დაბალ და მაღალ ღირებულებებს. ერთ ღირებულებას უპირატესობა აქვს მეორესთან მიმართებაში სიყვარულის სიძლიერის გამო. ღირებულებანი სიძულვილისა და სიყვარულის ხარისხების მიხედვით განსხვავდებიან, ხოლო ამ განსხვავებისა და უპირატესობის ხედვა ინტუიციური სიცხადით მიიწვედომება. შელერის მიხედვით სიყვარულის უმაღლეს მწვერვალს წარმოადგენს უმაღლესი სიკეთე ანუ ღმერთი. ხოლო ყველა დანარჩენი ღირებულებანი გასხივოსნებულია ღმერთი იდეით. ამიტომ, ადამიანის სიცოცხლეს აზრს აძლევს უმაღლესი ღირებულებებისაკენ სწრაფვა.

ფილოსოფიაში მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს იმის გარკვევა, თუ როგორ, რა ფორმით არსებობენ ღირებულებანი. სხვადასხვა ფილოსოფიურ სისტემებში ეს საკითხი განსხვავებულად წყდება. ერთნი ამტკიცებენ, რომ ღირებულებანი არსებობენ მხოლოდ სუბიექტურად, ხოლო მეორენი ამტკიცებენ, რომ ღირებულებები ობიექტურია და არ არის დამოკიდებული სუბიექტზე, სუბიექტურ ემოციებზე და სხვა. მაგრამ ყველა აღიარებს, რომ ღირებულებებს გააჩნიათ მნიშვნელობა, რომ ისინი ადამიანისთვის მნიშვნელოვან და საზრისს აძლევენ ადამიანის ცხოვრებას. ეს უდავოა, რადგან თუ კაცობრიობის კულტურა ღირებულებათა ხორცშესხმაა და მთელი ადამიანური შემოქმედება მასზეა აგებული, მაშინ ფილოსოფიისათვის იმაზე მნიშვნელოვანი რა უნდა იყოს, ვიდრე ღირებულებათა გააზრება და ამის საფუძველზე ჯერარსის განსაზღვრა. ეს არის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის უპირველესი ამოცანა და დანიშნულება. ყველა ფილოსოფიური პრობლემა, ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური და აქსიოლოგიური სწორედ ამ ამოცანის გადანყვეტას ემსახურება.

ფილოსოფიური მსოფლმხედველობანი ერთიმეორისაგან განსხვავდებიან არა მარტო იმით, თუ რას მიიჩნევენ სამყაროს სუბსტანციად ან აღიარებენ თუ არა სამყაროს შემეცნების შესაძლებლობას, არამედ იმით, თუ რა შინაარსს დებენ ისინი ღირებულებებში ან რომელ ღირებულებებს ირჩევენ თავიანთი თეორიის შესაქმნელად. ასე მაგალითად, მატერიალისტური ფილოსოფიის მიხედვით, სამყაროს სუბსტანცია არის მატერია, რომლის შემეცნება ადამიანისთვის შეუზღუდავია და უსასრულოა, ამიტომ ეს ფილოსოფია არ ეძებს არავითარ ზემატერიალურ არც სანყისებს და არც ღირებულებებს, არამედ ღირებულებებს თვითონ აყალიბებს და თვითონ აძლევს მას მნიშვნელობას. ამაზეა დამყარებული ზნეობრივი, სამართლებრივი, პოლიტიკური და სხვა შეხედულებები და პრინციპები. ცხადია, ორიენტირი აღებულია ადამიანისა და საზოგადოების კეთილდღეობაზე, მაგრამ რამდენად სწორად ხდება ამ პრინციპების შემუშავება და არჩევა, ეს პრობლემურია. აქ გამორიცხულია ტელეოლოგიური ღვთაებრივი მიზნის დაშვება, რადგან ტელეოლოგიის როლს აქ მეცნიერულად შემუშავებული პრინციპები ასრულებენ. და თუ ეს პრინციპები ვერ გაამართლებენ, მაშინ უნდა ჩამოყალიბდეს ახალი ღირებულების მქონე პრინციპები. ე.ი. აქ დასაშვებია ღირებულებათა ცვალებადობა. ასეთი თვალსაზრისი ემპირისტულ და რელატივისტურ გადანყევტამდე მიდის, რომლის მიხედვითაც არ არსებობს არც მარადიული ჭეშმარიტება და არც მარადიული ღირებულებანი.

მატერიალიზმში მთელ პასუხისმგებლობას თავისთავზე იღებს მეცნიერება; აქ ჯერარსული პრობლემებიც და გაუცხოებისაგან თავის დაღწევის გზების არჩევა მეცნიერულ დონეზე წყდება. ამ გაგებით, მატერიალიზმი და თანამედროვე ყველა ემპირისტული ფილოსოფიური თეორია ერთი-მეორისაგან არ განსხვავდება. ასეთ თეორიას სციენტუიზმი ეწოდება (*იხ. ლექსიკონი*). ამ თეორიის საპირისპიროდ არსებობს ანტისციენტური თეორიები, რომლებიც ღირებულებათა მარადიულობას ცნობენ და მისი წვდომის საშუალებად ინტუიციას აცხადებენ. მაგალითად, შელერი მიუხედავად იმისა, რომ ღირებულებებს მხოლოდ მატერიალურთან მიმართებაში განიხილავს, ის მაინც ამტკიცებს, რომ ღირებულებების ყოფიერებიდან გამოყვანა შეუძლებელია

და ვერც საგნების არსებობას გამოვიყვანთ ღირებულებიდან. საგნები ღირებულების გამო არ არსებობენ, ისინი ღირებულებას იძენენ ადამიანთან მიმართებაში. მიუხედავად ამისა, ღირებულება ობიექტური და მარადიულია. ცვალებადობა მხოლოდ ჯერარსს ეხება, რადგან ის დროშია. როგორც კი ჯერარსი სინამდვილედ განხორციელდება, ის ისტორიად გადაიქცევა, ხოლო ღირებულებანი იდეის სახით დროის გარეშე არსებობენ ობიექტურად და მარადიულად. მათი მოსაზრების საფუძველზე კელავ წარმოიშობა ახალი ჯერარსული მისწრაფებანი. ეს გრძელდება უსასრულოდ, სანამ კაცობრიობა იარსებებს. სწორედ ამიტომ აქვთ ღირებულებებს ადამიანისათვის ასეთი დიდი მნიშვნელობა. მიუხედავად ამისა, ღირებულებების ობიექტურობა-სუბიექტურობის პრობლემა ფილოსოფიაში სადაო საკითხს წარმოადგენს.

თანამედროვე ფილოსოფიაში ღირებულებებთან დაკავშირებულ პრობლემებზე დავა არც ახლაა შენელებული და ის ალბათ უსასრულოდ გაგრძელდება, რადგან აქ საქმე ეხება ისეთ მსოფლმხედველობრივ საკითხებს, რომლის ცალსახად გადანყვეტა შეუძლებელია. ამ საკითხების ცალსახად გადანყვეტა რომ შეიძლებოდეს, მაშინ ფილოსოფია საჭირო არ იქნებოდა. ფილოსოფია, უპირველეს ყოვლისა, ძიებას ნიშნავს და არა დამთავრებულ დოქტრინას. ფილოსოფიური ძიების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს ადამიანის პრობლემა. განვიხილოთ ეს საკითხი.

3. ადამიანის პრობლემა ფილოსოფიაში

ადამიანი, როგორც ბიოსოციალური არსება, უნიკალურია თავისი აზროვნებით და ემოციებით. ადამიანი არა მხოლოდ აზროვნებს, არამედ განიცდის, უხარია ან წუხს, იცინის ან ტირის, მოსწონს ან არ მოსწონს. ამის გამო ადამიანს ხან ოპტიმისტური განწყობა ეუფლება, ხან - პესიმისტური, ხან იმედით შეჰყურებს სამყაროს, ხან - უიმედოა. ადამიანი არ კმაყოფილდება მიღწეულით, ის სულ ახალ-ახალ მიზნებს ისახავს. ყოველივე ეს ქმნის ადამიანის სასიცოცხლო ფაქტორებს, რასაც ადამიანი აქტიური შემოქმედებით პასუხობს. ადამიანი თავისი აქტიური ცხოვრებით მუდმივ ძიებაშია, ის იძიებს არა მხოლოდ გარე სამყაროს,

არამედ საკუთარ თავსაც.

ადამიანის შესწავლით დაინტერესებულია მრავალი ბიოლოგიური, ანთროპოლოგიური (იხ. ლექსიკონი), ფსიქოლოგიური და სოციოლოგიური მეცნიერებანი. ისინი სხვადასხვა კუთხით, სხვადასხვა მიმართებით შეისწავლიან ადამიანის ბუნებას, ხოლო ფილოსოფიას აინტერესებს არა მხოლოდ ადამიანის არსებობის საკითხი, არამედ მისი ყოფნის, ადამიანად ყოფნის საკითხი. ადამიანად ყოფნის და მისი ყოფიერების კვლევა ფილოსოფიის ერთ-ერთ ცენტრალურ პრობლემას წარმოადგენს. ეს პრობლემა ყველა ფილოსოფიურ სისტემაში იდგა. ამ პრობლემას დასაბამი მისცა ძველი ბერძენი ფილოსოფოსის სოკრატეს მონოდებამ: „შეიცან თავი შენი“. აქედან მოყოლებული მთელი ფილოსოფიის ისტორიის მანძილზე არ შენელებულა ადამიანის რაობის კვლევა, მაგრამ ყველაზე დიდი მნიშვნელობა ამ პრობლემას კანტის ფილოსოფიაში მიეცა. კანტმა მთელი სიღრმით გააანალიზა ადამიანის თეორიული და პრაქტიკული უნარების შესაძლებლობანი და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ადამიანის არსებას არა მხოლოდ აუცილებლობა და თეორიული მოღვაწეობა განსაზღვრავს, არამედ ადამიანი, უპირველეს ყოვლისა, არის თავისუფალი ავტონომიური არსება. თავისუფლება არის ის, რითაც ადამიანი ახორციელებს ნამდვილ ყოფიერებას. ამდენად ადამიანად ყოფნის უპირველესი ნიშანია თავისუფლება. კანტის მიხედვით, თავისუფლება ნიშნავს კატეგორიული იმპერატივის მიხედვით ცხოვრებას. როგორც ზემოთ ვნახეთ, კატეგორიული იმპერატივი წარმოადგენს ნებისყოფისა და გონების ისეთ ურთიერთობას, სადაც გონების მოთხოვნებს ემორჩილება ნება. გავიხსენოთ ეს მოთხოვნები. ადამიანი ყოველთვის მიზანია და არა საშუალება, ე.ი. სხვა ადამიანს ნუ გაიხდი შენი მიზნის მიღწევის საშუალებად; მოიქეცი ისე, რომ შენი ნებისყოფის მაქსიმალური შედეგად გახდეს ამავე დროს საყოველთაო კანონმდებლობის პრინციპი. ამრიგად, ნებისყოფის მოვალეობაა დაიცვას გონების ეს მოთხოვნები, რომელიც საზოგადოებისათვის მისაღებია. ამ შემთხვევაში თავისუფლება ასე განისაზღვრება. თავისუფლება არის გაცნობიერებული მორალური კანონი და მის საფუძველზე მოქმედება. ე.ი. თავისუფლება არის გაცნობიერებული ტრანსცენდენტალური აუცილებლობა.

კანტის მიერ აღიარებული ნებისყოფის თავისუფლების კანონი, რომელიც გონების უპირატესობაზე იყო დამყარებული, ჰეგელმა კიდევ უფრო გააფართოვა. თუ კანტის გონების ცნებაში ტრანსცენდენტალური და იმანენტური გონება ჰქონდა გააზრებული, ჰეგელმა ეს აბსოლუტური გონით შეცვალა. თავისუფლების ცნების განმარტება იგივე დარჩა ჰეგელთან, რაც კანტთან იყო, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ კანტთან კანონმდებელია ტრანსცენდენტალური გონი, ხოლო ჰეგელთან აბსოლუტური გონი. ჰეგელის მიხედვით, თავისუფლება ნიშნავს აბსოლუტური გონის გაცნობიერებას და ამის საფუძველზე მოქმედებას. აქ უმაღლესი მიზანია აბსოლუტური გონი, რამაც ყველაფერი გამოავლინა სამყაროში და რითაც ყველაფერი ისევ მისკენ მიისწრაფვის. ასეთმა გაგებამ წარმოშვა მოთხოვნა, მიზანი ამაართლებს საშუალებას, სადაც ადამიანი მიზნის ნაცვლად, საშუალებად გადაიქცა.

თავისუფლების ცნების ჰეგელისეული გაგება მარქსისტულმა ფილოსოფიამ გაიზიარა, მაგრამ ჰეგელისაგან განსხვავებით, მარქსიზმში აბსოლუტური გონის ნაცვლად საზოგადოების ცნება გვევლინება. აქ კანტის კატეგორიული იმპერატივის მოთხოვნა ძალაში რჩება იმ გაგებით, რომ კანტთანაც და მარქსიზმშიც საზოგადოების ინტერესები წინა პლანზე დგას ვიდრე პიროვნების ინტერესები. ეს გარემოება გახდა კრიტიკის უპირველესი მიზეზი, რის გამოც ირაციონალისტურმა ფილოსოფიამ ბრძოლა გამოუცხადა რაციონალისტურ ხაზს, რომელიც კანტის ფილოსოფიიდან ამოვიდა.

ირაციონალისტური ფილოსოფია კანტისგან განსხვავებით ამტკიცებს, რომ გონისა და ნებისყოფის ურთიერთობის გარკვევის დროს უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ნებას, ნებისყოფის თავისუფლებას და არა გონებას. მათი აზრით, ადამიანის ნამდვილ თავისუფლებასთან მხოლოდ ამ შემთხვევაში გვექნება საქმე, რადგან გონება და ცნობიერება თავისუფლებას კი არ ანიჭებს ადამიანს, პირიქით, ის ადამიანის თავისუფლებას ბორკილად ედება. ირაციონალიზმის წარმომადგენელი, გერმანელი ფილოსოფოსი არტურ შოპენჰაუერის (1788-1860) მიხედვით, ნებისყოფის არაცნობიერი ძალა განსაზღვრავს ცნობიერებას და გონებას, ის იმორჩილებს ინტელექტს, რადგან არაცნობიერ სტიქი-

ურ ძალასთან ჭიდილში ცნობიერება უძლურია. ამის ნათელსა-ყოფად შოპენჰაუერი ამბობს: როგორც ლაგამი ვერ მოთოკავს ამხედრებულ ცხენს, ასევე ვერ მოთოკავს ინტელექტი და ცნობიერება ადამიანის ნებას. მისი აზრით, მსოფლიო ნება მართავს სამყაროში ყველაფერს და არა გონება. ამიტომ, ადამიანი თავისუფალია მაშინ, როდესაც ის მოქმედებს და ცხოვრობს ნების კარნახით და არა გონების ამკრძალავი პრინციპებით. ასეთსავე პოზიციას იცავს ფრიდრიხ ნიცშე (1844-1900). მისი აზრით, ადამიანს წარმართავს არაცნობიერი ძალა, რომელიც ძალაუფლების მოპოვებისაკენ მოუწოდებს. ნიცშე სიცოცხლის ფილოსოფიის წარმომადგენელია და მისთვის განსაკუთრებით მიუღებელია კატეგორიული იმპერატივი. მისი აზრით, კატეგორიული იმპერატივი მონად და მორჩილად ხდის ადამიანებს. მოთხოვნა: „შენ უნდა!“ ადამიანს ართმევს თავისუფლებას, ის კლავს ნამდვილ სიცოცხლეს. ნიცშე უარყოფითად არის განწყობილი მეცნიერებისადმი, ის ასევე უარყოფს ტრადიციული მორალის ღირებულებებს, უარყოფს რელიგიურ მორალსაც და საერთოდ რელიგიას. მისი აზრით, ტრადიციული მორალი ადამიანის სიცოცხლის დამმონებელ ურჩხულს წარმოადგენს, ის არის მორჩილების მორალი ანუ მორჩილთა მორალი. ამის საპირისპიროდ ნიცშე წამოაყენებს თავის იმპერატივს. „მე მსურს“, რომელიც არაფრად აგდებს არსებულ ღირებულებებს და იბრძვის აბსოლუტური თავისუფლებისათვის ანუ ძალაუფლებისათვის. „მე მსურს“ არის ზეკაცის იმპერატივი და უმაღლესი ღირებულება.

ამრიგად ნიცშემ დაუშვა ორი მორალი: მორჩილების ანუ მორჩილთა მორალი და ბატონობის ანუ ძლიერთა მორალი. პირველი ხელმძღვანელობს პრინციპით: „შენ უნდა“, ხოლო მეორე - „მე მსურს“.

ნიცშეს აზრით, მორჩილების მორალი გამორიცხავს ადამიანში შინაგან აქტივობას; ის მხოლოდ გარეგანი, საზოგადოებრივი მოთხოვნების შემსრულებლად აქცევს ადამიანს. ხოლო ზეკაცის მორალი ადამიანს აქცევს ნამდვილ თავისუფალ არსებად. ზეკაცისათვის დაუშვებელია ღმერთის არსებობა, რადგან თუ ღმერთს დაუშვებს, მაშინ კვლავ სხვაზე იქნება დამოკიდებული. ამიტომ ნიცშემ ღმერთი უარყო და ამით საზოგადოებას მოუწოდა იბრძოლონ საკუთარი თავისუფლების თვითდამკვიდრებისა-

თვის. ასეთმა გაგებამ ნიცშეს მორალის და ღირებულებების თეორია პლურალიზმამდე და რეალტივიზმამდე მიიყვანა, სადაც ღირებულებანი ფასდება მხოლოდ სუბიექტური პრაგმატისტული პოზიციიდან. გარდა ამისა, ზეკაცი გაურკვეველ სიტუაციაში ვარდება, რადგან ღმერთს უარყოფს და ღმერთის ფუნქციებს თვითონ კისრულობს. ზეკაცმა რაკი ყველაფერი თავის თავზე აიღო, მაშინ ყველაფერზე თვითონ უნდა აგოს პასუხი. ასეთი გაგებით, ნიცშემ შექმნა ისეთი ღია მსოფლმხედველობრივი სისტემა, სადაც მომავალი ბურუსით არის მოცული და შეუძლებელი ხდება ჯერარსის დადგენა. ამის გამო ადამიანის თავისუფლება ჩიხში შედის და გამოსავალს ვერ პოულობს. ეს არის ნიჰილისტური მსოფლმხედველობა, რომელიც საზოგადოებაში ანარქიას უშვებს.

ნიცშესაგან განსხვავებით, ღმერთის არსებობას არ უარყოფს არცერთი სიცოცხლის ფილოსოფიის წარმომადგენელი, მაგრამ მათთვის მიუღებელია ტელეოლოგიური და საბოლოო მიზნის დამდგენი ღმერთი, როგორც ეს ტრადიციულ ფილოსოფიაშია. განსაკუთრებით მიუღებელია მათთვის ჰეგელის ფილოსოფია, რომელიც აბსოლუტურად ნთქავს ადამიანის თავისუფალ შემოქმედებას. გერმანელი ფილოსოფოსის ვილჰელმ დილთაის (1833-1911) მიხედვით, ღმერთი აძლევს ადამიანს თავისუფლებას, არ ბოჭავს მის შემოქმედებას და არ უდგენს საბოლოო უცვლელ მიზანს. მისი აზრით, ადამიანის სიცოცხლის მიზანი თვითონ ადამიანშია, ის არ არის გარედან თავსმოხვეული იძულება; სიცოცხლის სწრაფვა ადამიანის შინაგანი იმპულსია. ვინაიდან ცხოვრება უსასრულოდ მრავალმხრივია თავის შესაძლებლობებით, ადამიანი ირჩევს ამ შესაძლებლობებს მისი შინაგანი თავისუფლების მიხედვით, მისი ინტუიციური ალღოს მიხედვით. მისი აზრით, ადამიანის სულიერ სამყაროს მეცნიერული ახსნის მეთოდებით ვერ შევიცნობთ, არამედ ადამიანის სულიერ მისწრაფებებს, ლტოლევებს და თავისუფლებას მხოლოდ გაგების უნარი წვდება. დილთაი ფილოსოფიის ამოცანად მიიჩნევს სიცოცხლის საიდუმლოების ამოხსნას. მისი აზრით, სულმა თავის თავში უნდა ჰპოვოს განხორციელების შესაძლებლობა და არა საბოლოო მიზანში. აქ თვითონ მოძრაობაა ღირებულება და არა საბოლოო მიზანი; ადამიანი ბედნიერებას ეზიარება. მოძრაობის

დროს და არა საბოლოო მიზნით, რადგან სიცოცხლე ვერ ეგუება გაჩერებას და საზღვარს. ამიტომ ადამიანის შემოქმედებითი თავისუფლება განუსაზღვრელია, მან თავისი თავი უნდა იპოვოს, ისევ თავის თავში და ამით გახდეს თავისუფალი არსება.

ასეთსავე პოზიციას იცავს ბერგსონის სიცოცხლის ფილოსოფიაც. ჩვენ ზემოთ შევეხეთ ბერგსონის შეხედულებებს ცნობიერებისა და შემეცნების პრობლემებთან დაკავშირებით. აქ მხოლოდ თავისუფლების ბერგსონისეულ გაგებაზე შევჩერდებით. ბერგსონის მიხედვით, სიცოცხლის არსი იმაშია, რომ ის გადის მიზანშეწონილების გარეთ და ეს გასვლა ხდის ადამიანს თავისუფლების მაძიებელ არსებად. ადამიანი, მისი აზრით, არა მხოლოდ ეგუება მიზანშეწონილებას, არამედ ეურჩება კიდევაც და ეს ურჩობა აძლევს მას თავისუფლებას. აქ იგულისხმება ის, რომ ადამიანის სიცოცხლის სწრაფვა არ არის ტელეოლოგიურ მარნუხებში მომწყვდეული, არამედ ადამიანი ისევე მრავალმხრივი შემოქმედიც, როგორც ღმერთი. დაუსრულებელი ძიების და შემოქმედების სასიცოცხლო სწრაფვის უნარი მიღებული აქვს ღმერთისგან, მაგრამ ღმერთი არ ზღუდავს ადამიანს მის თავისუფალ მოქმედებაში. ბერგსონი სიცოცხლისა და თავისუფალი მოქმედების საყრდენად ინტუიციას მიიჩნევს; მხოლოდ ინტუიცია ანიჭებს ნებას თავისუფლებას, ხოლო რაც შეეხება აზროვნებას, ბერგსონის აზრით, ის სიცოცხლეს იმისათვის კი არ შეუქმნია, რომ მან კვლავ სიცოცხლე შეიმეცნოს, არამედ ის მოწოდებულია მხოლოდ პრაქტიკული მოქმედებისათვის.

სიცოცხლის ფილოსოფიის მიხედვით, ადამიანის თავისუფლებას წინ ეღობება მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარება. გერმანელი ფილოსოფოსი ოსვალდ შპენგლერი (1880-1936) კულტურას და ცივილიზაციას ერთიმეორისაგან ანსხვავებას და ამბობს, რომ კულტურა არის სულიერების ნაყოფი, ხოლო ცივილიზაცია - ინტელექტის ნაყოფი. კულტურას ადამიანებისათვის ბედნიერება და თავისუფლება მოაქვს, ხოლო ცივილიზაციას - უბედურება და სიძულვილი. ცივილიზაციის დამახასიათებელი ნიშანია პიროვნების გაუფასურება. ცივილიზაცია პიროვნებას ართმევს თავისუფლებას, ადამიანს მხოლოდ შემსრულებელ არსებად აქცევს და ამით საზრისს უკარგავს ადამიანის ცხოვრებას. მისი აზრით, ცივილიზაცია ცხოვრების მიზნად ტექნიკას

მიიჩნევს, ხოლო ამ მიზნის მიღწევის საშუალებად ადამიანს. ეს მიუღებელია. სიცოცხლის ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპია: ადამიანი არის მიზანი, ხოლო ტექნიკა ამ მიზნის მიღწევის საშუალება. თუ ადამიანი ამ პრინციპის გატარებას ვერ შეძლებს, მაშინ გაუცხოებას ვერასოდეს თავს ვერ დააღწევს. სიცოცხლის ფილოსოფიის ეს პრინციპი ამოსავალი გახდა თანამედროვე ფილოსოფიის ისეთ გავლენიან მიმდინარეობაში, როგორიცაა ეგზისტენციალიზმი.

ეგზისტენციალიზმი (*იხ. ლექსიკონი*) სიცოცხლის ფილოსოფიის გაგრძელებას წარმოადგენს. როგორც სიცოცხლის ფილოსოფია მიიჩნევდა ფილოსოფიის კვლევის მიზნად ადამიანის სიცოცხლის აზრის და ცხოვრების მიზნის გააზრებას, ეგზისტენციალიზმიც ამ პრობლემებს აყენებს წინა პლანზე. აქედან გამომდინარე, ეგზისტენციალიზმის უპირველესი ამოცანაა ადამიანის ბედზე ფიქრი; ფიქრი იმაზე, თუ რა არის ადამიანი ამ სამყაროში, როგორ უნდა მოიქცეს ადამიანი ამ სამყაროში და რას უნდა ელოდეს ის ამ სამყაროსაგან.

ეგზისტენციალიზმისათვის მიუღებელია ჰეგელისა და მარქსის რაციონალისტური მოძღვრება, რადგან ამ ფილოსოფიაში ადამიანი, როგორც პერსონა დავინწყებულია და ყველაფერი ემსახურება ან აბსოლუტური გონის საბოლოო მიზანს ან საზოგადოების ინტერესებს. ეგზისტენციალიზმისათვის მიუღებელია ადამიანის ცნების მარქსისტული განსაზღვრება, რომლის მიხედვითაც ადამიანი არის საზოგადოებრივი არსება. მათი აზრით, ასეთი გაგება მიუღებელია, რადგან არაფერს არ ტოვებს ადამიანში ისეთს, რაც პერსონალურია მისთვის. ეგზისტენციალიზმის მიხედვით, სწორედ ის არის მთავარი, რაც კონკრეტულ პერსონას გააჩნია. სწორედ ის გამოხატავს ეგზისტენციას (*იხ. ლექსიკონი*) ანუ პიროვნულად არსებობას, რითაც კონკრეტული პერსონა სხვას არ ემთხვევა და სწორედ ის ანიჭებს პიროვნებას თავისუფლებას. მაგრამ, როგორ უნდა ჩანდეს ამ ეგზისტენციებს პიროვნება, როგორ გაიგოს რა არის მისი პიროვნული ყოფიერების საზრისი, რას უნდა ემსახუროს პიროვნება და რაზე უნდა თქვას უარი. ეგზისტენციალიზმის მიხედვით, პიროვნული ყოფიერების გასაგებად საჭიროა ფენომენოლოგიური ხედვის და გაგების გამომუშავება, სადაც გადამწყვეტ როლს განცდები ას-

რულებენ, ფენომენოლოგიური ხედვა იგივეა, რაც თვითშემეცნება; თვითშემეცნების გზით პიროვნება თავის სულიერ სამყაროში, მის ემოციებში და განცდებში აღმოაჩენს ეგზისტენციებს ანუ ფენომენებს, რომლებიც ადამიანის ყოფიერებას განსაზღვრავენ. ასეთ კვლევას ეგზისტენციალიზმი ყოფიერების ონტოლოგიას უწოდებს (ონტოლოგიის ასეთი გაგება არ ემთხვევა ონტოლოგიის ტრადიციულ გაგებას). მათი აზრით, მთავარია ასეთი იმანენტური ონტოლოგია და არა სამყაროს ონტოლოგია, რადგან სამყაროს გაგება პიროვნების გაგებიდან უნდა მოხდეს და არა პირიქით; პიროვნებას და მის ყოფიერებას ვერ გავიგებთ ტრანსცენდენტური სამყაროს საშუალებით.

ეგზისტენციალიზმის მიხედვით, ადამიანური ყოფიერების ძირითად ფენომენებს წარმოადგენენ არა წმინდა აზრები და ცნებები, როგორც ეს კანტისა და ჰუსერლის ფილოსოფიაშია მოცემული, არამედ განცდები და ემოციები, რომლითაც ყველა პიროვნება ინდივიდუალურია.

ეგზისტენციალიზმი მე-20 საუკუნის ფილოსოფიას წარმოადგენს, მაგრამ მას საფუძველი ჩაუყარა მე-19 საუკუნეში დანიელმა ფილოსოფოსმა კირკეგორმა (1813-1855). კირკეგორი დაუპირისპირდა ჰეგელის ფილოსოფიას. მისი აზრით, ჰეგელთან ლაპარაკია მხოლოდ კაცობრიობაზე, სახელმწიფოზე და სხვა ზოგად პრობლემებზე, მაგრამ არაფერია მოცემული პიროვნების ონტოლოგიურ საწყისებზე. კირკეგორის მიხედვით, შეუძლებელია ლოგიკური აზროვნებით ამ საწყისების ძიება, რადგან ასეთ მსჯელობას პარადოქსებამდე მივყავართ და აუხსნელი რჩება ადამიანის არსება. მისი აზრით, ადამიანი უნდა დაემყაროს ღმერთის რწმენას, მხოლოდ რწმენას შეუძლია იხსნას ადამიანი აუხსნელი პრობლემებისაგან, რომლებიც იწვევენ ადამიანში შიშს და სასოწარკვეთას. შიში არის ადამიანური ყოფიერების ყველაზე მნიშვნელოვანი ეგზისტენცია, მის გარეშე არავითარი გადაწყვეტილების მიღება არ არსებობს, ის მუდამ თანსდევს ადამიანურ ცხოვრებას. შიშის განცდას მრავალი ვითარება იწვევს, მაგრამ ყველაზე მთავარია სიკვდილის შიში. ამიტომ ადამიანმა გამოსავალი რელიგიურ რწმენაში უნდა ჰპოვოს. კირკეგორმა ამით რელიგიურ ეგზისტენციალიზმს ჩაუყარა საფუძველი.

რელიგიურ ეგზისტენციალიზმს ავითარებს მე-20 საუკუნის დიდი ფილოსოფოსი კარლ იასპერსი. მისი აზრით, ადამიანი თავის სულიერ ყოფიერებაში ღრმად მაშინ იყურება, როდესაც ის შიშსა და სასონარკვეთაში ვარდება. სწორედ ამ დროს ხდება გამოუცნობი ეგზისტენციების ხედვა. ამ დროს ადამიანი თავისუფლდება ყოველგვარი საზრუნავისაგან, რომელიც ტვირთად აწევს მას. ამ განცდაში ხდება ეგზისტენციალური გაცისკროვნება და ადამიანი თავიდან იცილებს სხვა წარმოდგენებს და გადადის ღმერთის განცდაზე. მხოლოდ ღმერთის რწმენა აძლევს ადამიანს საშუალებას გავიდეს თავისი იმანენტური სამყაროდან ტრანსცენდენტურ სამყაროში და ეზიაროს ჭეშმარიტებას. რწმენა არის ადამიანის შინაგანი თავისუფლების გამომხატველი; ღმერთი და თავისუფლება განუყოფელია. ადამიანი თავისუფლებას ავლენს არჩევანის შესაძლებლობაში; არჩევანის თავისუფლება გაპირობებულია შინაგანი ეგზისტენციის კარნახით. მაგრამ ადამიანი თავისი ყოფიერებით კავშირს ამყარებს საზოგადოებრივ ყოფიერებასთან ანუ მუნყოფიერებასთან. თუ მოქმედება მუნყოფიერებით იქნება გაპირობებული, მაშინ არავითარი თავისუფლებასთან არ გვექნება საქმე. იასპერსის მიხედვით, მუნყოფიერებაში ყველაფერი დასაშვებია, მტრობა, ვერაგობა, სიცრუე, მიზნის მისაღწევად, მაგრამ ეგზისტენცია გამორიცხავს ასეთ მისწრაფებებს. ეგზისტენცია ნიშნავს სიყვარულისკენ, ღვთაებრივისაკენ სწრაფვას; სწორედ ასეთი სწრაფვა ხდის ადამიანს თავისუფალ არსებად. ღვთაებრივისაკენ სწრაფვა არის შიშის დაძლევისა და სიმშვიდის დამკვიდრების ერთადერთი გამოსავალი.

არარელიგიური ეგზისტენციალიზმი ჩამოაყალიბა თანამედროვე დიდმა გერმანელმა ფილოსოფოსმა მარტინ ჰაიდეგერმა. არარელიგიური, არა ნიცშეს გაგებით, არამედ იმ გაგებით, რომ ფილოსოფია უნდა დაემყაროს თავის თავს, ის თავისი თავიდან უნდა გამოვიდეს და არა სხვისგან, რადგან ადამიანი თავისუფლებას მხოლოდ საკუთარი ყოფიერებაზე მიმართული რეფლექსიის გზით ადგენს. მისი აზრით, რეფლექსიისა და საკუთარი ყოფიერების ღრმა განცდის საშუალებაა დრო. დრო არის ყოფიერებისა და მუნყოფიერების შემაკავშირებელი. საკუთარი ყოფიერებიდან მუნყოფიერებაში გასვლა და იქედან დაბრუნება სა-

კუთარ თავში დროის განცდით შეიძლება. ამიტომ დრო არის ისტორიის პორიზონტი. ჰაიდეგერის აზრით, პიროვნული ყოფიერების ძირითადი ეგზისტენციებია შიში, შემოფოთება, ზრუნვა და სხვა. ეს ეგზისტენციები ყოველთვის თან ახლავს ადამიანის განწყობას. განწყობა არის პიროვნული ყოფიერების ფუნდამენტალური ეგზისტენციალი. ყოფიერებაზე მოძღვრებას ჰაიდეგერმა ფუნდამენტური ონტოლოგია უწოდა. პიროვნებამ, რომ საკუთარი თავი იპოვოს საჭიროა განერიდოს პრაქტიკულ და პრაგმატულ მეცნიერულ განწყობას; ასეთი განწყობისაგან უნდა გაიწმინდოს და გადავიდეს მისი არსებობის ძირითად ეგზისტენციებზე. ამას მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიაღწევს ადამიანი, თუ გააცნობიერებს თავის მოკვდაობას და წარმავლობას. მხოლოდ სიკვდილის გააზრება იძლევა ნამდვილი სიცოცხლის გააზრების საშუალებას. სიცოცხლის გააზრება მხოლოდ გაგებით შეიძლება, მისი მეცნიერული ახსნა შეუძლებელია. ამიტომ გაგება ადამიანური ყოფიერების ძირითადი მახასიათებელია. პიროვნული თავისუფლების საზრისი იმას ნიშნავს, რომ ადამიანმა უნდა აირჩიოს გზა მომავლისაკენ ანუ აირჩიოს მისი მომავალი, მისი ჯერარსი. ანმყოში ყოფნა, ამის გამო, მომავალში ყოფნას ნიშნავს, სადაც მომავალი განსაზღვრავს ანმყოს.

ჰაიდეგერის მიხედვით გაგება (გაგების უნარი) არც ფსიქოლოგიურია და არც ლოგიკური, ის არც გარედან მოდის და არც შიგნიდან, არამედ ის არის სამყაროში ყოფნის წესი. ამდენად ის ონტოლოგიურია და არა გნოსეოლოგიური. ამიტომ თუ ადამიანი ნამდვილად იპოვის თავის თავს გაგების საშუალებით, მაშინ ის სწორად აირჩევს მომავალს. ეს არის ადამიანური თავისუფლების გარანტია, შესაძლებლობის განხორციელების გარანტია. ადამიანი მაშინ ხდება პიროვნება, როდესაც ის გადანყვეტილებას ღებულობს. გადანყვეტილება კი ნიშნავს ნახტომს მომავალ ყოფნაში.

არარელიგიური ანუ ათეისტური ეგზისტენციალიზმის პოზიციაზე დგას თანამედროვე ფრანგი ფილოსოფოსი და მწერალი ჟან პოლ სარტრი. სარტრის ფილოსოფიის უმთავრეს პრობლემას წარმოადგენს ადამიანის თავისუფლების საკითხი. მისი აზრით, ადამიანი ვერ გაექცევა პასუხისმგებლობას, რადგან თავისუფალია. სწორედ თავისუფლებაა ადამიანისთვის ისეთი რამ,

რომელიც მისგან მოითხოვს ყველაფერზე, ყველა მოქმედებაზე პასუხისმგებლობას. ამიტომ მისთვის მიუღებელია რელიგიური ეგზისტენციალიზმის ამოსავალი დებულება, რომლის მიხედვითაც ღმერთი არის ადამიანის თავისუფლების გარანტი, რომ ღმერთისკენ სწრაფვა არის ადამიანის თავისუფლების განხორციელება. თავისუფლების ასეთი გაგება, ადამიანს უხსნის ყველა პასუხისმგებლობას მის მოქმედებაზე და ეს პასუხისმგებლობა ღმერთზე გადადის.

სარტრის აზრით, ღმერთი რომ არსებობდეს, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა მომავლის განსაზღვრა, მაგრამ, რადგანაც არ არსებობს ღმერთი, მომავლის განსაზღვრა შეუძლებელია. ადამიანს შეუძლია წინასწარ დააპროექტოს სახლები, მაგრამ მის მომავალ ქცევებს, მის სულიერ გადანყვეტილებებს წინასწარ ვერ განსაზღვრავს. ამიტომ, ადამიანი ყოველ კონკრეტულ სიტუაციაში თვითონ ღებულობს გადანყვეტილებებს და თვითონვე უნდა აგოს პასუხი მასზე. მისი აზრით, პასუხისმგებლობის გადატანა არც საზოგადოებაზე და არც ბუნებრივ ძალებზე არ შეიძლება. არ არსებობს სხვა რაიმე ღირებულება, რომელიც ადამიანზე მაღლა იდგეს და ის აძლევდეს არჩევანის გზებს და საშუალებებს; ყოველი ღირებულების, ყოველი მიზნის დამსახველი და პასუხისმგებელი თვითონ ადამიანია. ადამიანი ყველაფერს ცნობიერად აკეთებს, ცნობიერად ირჩევს და ამიტომ ის ვერ გადააბრალებს ვერც ძალაუფლებისაკენ სწრაფვას (როგორც ამას ნიცშე ამტკიცებდა) და ვერც სხვა არაცნობიერ ღებულებებს და მისწრაფებებს. ამდენად, თავისუფლება ადამიანისათვის არის მძიმე ტვირთი, რადგან ყველაფერზე თვითონ უნდა აგოს პასუხი. სარტრის აზრით, ძალიან ძნელია იყო ადამიანი, რადგან „ადამიანი დაწყვეტილია თავისუფლებით“.

სარტრის მიხედვით, არ არსებობს არავითარი ობიექტური და საყოველთაო ღირებულებები, არამედ ყველა ღირებულებას თვითონ ქმნის ადამიანი. ასეთი გაგება აუცილებლობით მიდის პლურალიზმის და რელატივიზმის აღიარებამდე, რაც ღირებულებების გაუფასურებას იწვევს და ადამიანის თავისუფლება ანარქიაში გადადის. რელიგიური ეგზისტენციალიზმი ასეთ ანარქიას გამორიცხავს. მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიური და არარელიგიური ეგზისტენციალიზმის მსოფლმხედველობრივი

დასკვნები განსხვავებულია, ისინი მაინც ერთ საჭირობო საკითხზე - ადამიანის ბედზე მსჯელობენ და ამით დიდი წვლილი შეაქვთ საკაცობრიო სულიერი კულტურის განვითარებაში.

ეგზისტენციალიზმში ადამიანის თავისუფლების პრობლემა ყველა ფილოსოფიურ პრობლემას იქვემდებარებს; მთელი ფილოსოფიური კვლევა იქეთკენაა მიმართული, რომ გაიგოს რა არის ადამიანის თავისუფლება. ეს პრობლემა განსაკუთრებით წინა პლანზე წამოიწია მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ. მეორე მსოფლიო ომმა დაანახა კაცობრიობას თუ როგორ გაითელა ადამიანთა პიროვნული თავისუფლება. ერთ შემთხვევაში, პიროვნულობა დაკარგა იმან, ვინც სხვისი გავლენით და ფანატიზმით ეწირებოდა ფაშისტურ იდეებს, ხოლო მეორეს მხრივ, პიროვნულობა და თავისუფლება საერთოდ დაკარგა იმან, ვინც იძულებით და ძალადობით ილუპებოდა ამ ომში.

ეგზისტენციალიზმის ყურადღების ცენტრში რომ ადამიანის თავისუფლება მოექცა, ამის გამომწვევი მეორე ფაქტორი იყო და დღესაც არის სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესით გამოწვეული სოციალური პრობლემები. მათი აზრით, ტექნიკურმა პროგრესმა ადამიანს წაართვა ნამდვილი თავისუფლება, მოახდინა მისი პიროვნული გაუცხოება და მარტოობაში დარჩენილი ადამიანი სამყაროში გადაგდებულად გვევლინება.

ადამიანის პრობლემაზე და მის თავისუფლებაზე ყველა ფილოსოფია თავისებურად მსჯელობს, მაგრამ ეს საკითხი, რომ ნათელი გახდეს, საჭიროა საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და პიროვნების დამოკიდებულების საკითხის გარკვევა. ცხადია, პიროვნულ თავისუფლებაზე ლაპარაკი შეუძლებელია საზოგადოებრივი ყოფიერების კანონზომიერების გათვალისწინების გარეშე, რადგან ღირებულებანი, რასაც ადამიანის თავისუფალი მოღვაწეობა და შემოქმედება ემყარება, საზოგადოებრივი აზრის გამომხატველია და მის გარეშე არ არსებობს.

4. საზოგადოებრივი ყოფიერების სტრუქტურა და კანონზომიერება

საზოგადოების ცხოვრებას და მის მრავალმხრივ კანონზომიერებას სოციოლოგია (*იხ. ლექსიკონი*) შეისწავლის. არსებობს კონკრეტული და ზოგადი სოციოლოგია. კონკრეტული სოციო-

ლოგია შეისწავლის საზოგადოების ამა თუ იმ კონკრეტულ საკითხებს, რომელიც საზოგადოების კონკრეტულ პრობლემას ან კონკრეტულ ჯგუფებს ეხება. ხოლო ზოგადი სოციოლოგია შეისწავლის საერთოდ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ საყოველთაო პრობლემებს. კონკრეტული სოციოლოგია ძირითადად ექსპერიმენტული მეცნიერებაა, ხოლო ზოგადი სოციოლოგია ფილოსოფიურ მოძღვრებას წარმოადგენს. ფილოსოფიას აინტერესებს არა მხოლოდ ადამიანი და ღირებულებები, არამედ საზოგადოება, რომელშიც ადამიანები ერთიმეორეს უკავშირდებიან ამ ღირებულებების საფუძველზე.

საზოგადოება ადამიანთა მრავალმხრივ კავშირებს მოიცავს. ესენია: ეკონომიური, პოლიტიკური, სამართლებრივი (იურიდიული), ზნეობრივი, კულტურული, რელიგიური, მეცნიერული, პროფესიული, ოჯახური, ეროვნული და სხვა. ფილოსოფიას აინტერესებს ის, თუ რა კანონზომიერება გააჩნია ამ მრავალმხრივ კავშირებს, შეუძლია თუ არა ადამიანს ამ კავშირების შემეცნება და მართვა და სხვა. ამრიგად, სოციოლოგიური პრობლემების შესწავლის საქმეში წამოიჭრება ონტოლოგიური, გნოსეოლოგიური და აქსიოლოგიური პრობლემები. აქ თავს იყრის ყველა ის საკითხი, რომელიც დაკავშირებულია არა მხოლოდ ადამიანის, არამედ საზოგადოების და კაცობრიობის ბედთან.

საზოგადოებრივი ყოფიერება და საზოგადოებრივი ცნობიერება. საზოგადოებრივი ყოფიერება ადამიანთა მრავალმხრივი კავშირებისაგან ყალიბდება. ადამიანებს ერთიმეორესთან აკავშირებს სისხლით ნათესაობა, ტერიტორიული ერთიანობა, ეკონომიური ურთიერთობა, რომლის დროსაც წარმოიშობა გვარები, ტომები, ტომთა კავშირები. ამას თან მოსდევს ერთიანი ადათჩვევები, ერთიანი ინტერესების და ერთიანი კულტურის ჩამოყალიბება. ეს განსაზღვრავს ადამიანთა ისეთ ისტორიულ ერთობას, რასაც ეროვნება და ერი ეწოდება. ამ პროცესში ადამიანები ერთიმეორესთან ამყარებენ მატერიალურ და სულიერ კავშირებს.

მატერიალურ ურთიერთობებში იგულისხმება, მატერიალური დოვლათის წარმოება, განაწილება, გაცვლა და კვლავწარმოება. ყოველივე ამას საფუძვლად უდევს მატერიალური დოვლათის

წარმოების წესი. წარმოების წესი ორ მხარეს მოიცავს, საწარმოო ძალებს და წარმოებით ურთიერთობებს. საწარმოო ძალებში შედის შრომის საშუალებები (შრომის იარაღები და დამხმარე საშუალებები) და მწარმოებელი ადამიანები. ხოლო წარმოებით ურთიერთობებში იგულისხმება: ადამიანთა დამოკიდებულება წარმოების საშუალებებისადმი, თვითონ ადამიანთა შორის დამოკიდებულება და მატერიალური დოვლათის განაწილების წესი. პირველი ურთიერთობა გულისხმობს წარმოების საშუალებებზე საკუთრებას. წარმოების საშუალებებში შედის შრომის იარაღები, შრომის დამხმარე საშუალებები და შრომის საგანი (ბუნებრივი რესურსები). მეორე და მესამე ურთიერთობას განსაზღვრავს პირველი; ვინც ფლობს წარმოების საშუალებებზე საკუთრებას, ცხადია, რომ ის განსაზღვრავს შრომის განაწილებასაც და დოვლათის განაწილებასაც. არსებობს წარმოების მრავალი ტიპი, მაგრამ მატერიალური წარმოება ორი სახისაა: 1. საარსებო საშუალებების წარმოება, რომელიც გულისხმობს პირველად მოხმარების პროდუქციის (საკვებს, ტანსაცმელს) წარმოებას და 2. წარმოების საშუალებების წარმოება, რომელიც გულისხმობს შრომის საშუალებებისა და საერთოდ ტექნიკის გაუმჯობესებულ წარმოებას. წარმოების წინსვლას და განვითარებას საფუძვლად უდევს ადამიანთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება; ამის გარეშე წარმოება აზრს კარგავს, კონკურენციაში მარცხდება და კოტრდება. ამდენად, დაპირისპირება მოთხოვნილებებსა და დაკმაყოფილებას შორის მუდმივად არსებობს საზოგადოებაში; ეს არის წარმოების განვითარების ბერკეტი. იმ შემთხვევაში, თუ მოთხოვნილება და დაკმაყოფილება ერთიმეორეს დაემთხვა, მაშინ წარმოება განვითარებას შეწყვეტს. მაგრამ ეს არასოდეს არ მოხდება, რადგან საზოგადოებას მუდამ ახალ-ახალი მოთხოვნილებები უჩნდება. ამიტომ საზოგადოების განვითარების მატერიალური პირობებიდან მთავარი ფაქტორი, მატერიალური დოვლათის წარმოება.

საზოგადოების განვითარების აუცილებელ მატერიალურ პირობას გეოგრაფიული გარემო წარმოადგენს. დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების განვითარებისათვის კლიმატურ პირობებს, წიაღისეულ სიმდიდრეს, ტყეებს, მდინარეებს, ჭებებს, ზღვებს, ოკეანეებს და სხვა. სწორედ ამის გამო, გეოგრაფიული

დეტერმინიზმისა და გეოპოლიტიკის სოციოლოგიური თეორიები საზოგადოების მატერიალური პირობებიდან, გეოგრაფიულ გარემოს გადამწყვეტ ფაქტორად მიიჩნევენ.

ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების განვითარებისათვის მოსახლეობის სიმჭიდროვის როლს. მას შეუძლია დადებითად ან უარყოფითად იმოქმედოს საზოგადოების განვითარებაზე. ინგლისელი ეკონომისტი და მღვდელი მალთუსი (1766-1834) თვლიდა, რომ მოსახლეობის სიმჭიდროვის ზრდა დამლუპველია საზოგადოებისათვის. მისი აზრით, რადგან საარსებო საშუალებების წარმოება ვითარდება ნელა, არითმეტიკული პროგრესიის მსგავსად, ხოლო მოსახლეობა მრავლდება სწრაფად, გეომეტრიული პროგრესიის მსგავსად, ეს წარმოშობს ჭარბ მოსახლეობას, რომლის დაკმაყოფილებაც სახელმწიფოს არ შეუძლია. ამის გამო მალთუსს ჭარბი მოსახლეობის თავიდან აცილების მიზნით, გამართლებულად მიაჩნდა სტიქიური უბედურებები, ეპიდემიები და ომები. მალთუსის თეორიას დღესაც ავითარებს ნეომალთუსიანური სოციოლოგია, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ჭარბი მოსახლეობის თავიდან აცილების მიზნით, სახელმწიფოებს მოუწოდებს ხელოვნური (ადმინისტრაციული) მეთოდებით დაარეგულიროს მოსახლეობის გამრავლება. მალთუსიანელები პლანეტის გლობალურ პრობლემებზეც მსჯელობენ. მათი აზრით, ვინაიდან დედამიწას სასრულო საარსებო რესურსები გააჩნია და მოსახლეობა კი უსასრულოდ იზრდება, ეს კატასტროფის წინაშე დააყენებს მომავალ საზოგადოებას. ამ გლობალურ პრობლემაზე არა მხოლოდ მალთუსიანელები, არამედ მსოფლიოს მეცნიერები მსჯელობენ, რათა ასეთ კატასტროფას მართლა არ ჰქონდეს ადგილი ჩვენს პლანეტაზე. ეს პრობლემა, შორეული მომავლის პრობლემაა, მაგრამ მეცნიერები აქედანვე ეძებენ ამ პრობლემის გადანაცვლების გზებს.

ამრიგად, მატერიალური პირობებიდან, საზოგადოების განვითარებისათვის მთავარია მატერიალური დოვლათის წარმოების წესი, ხოლო გეოგრაფიული გარემო და მოსახლეობის სიმჭიდროვე წარმოადგენენ საზოგადოების განვითარების აუცილებელ პირობებს. მაგრამ საზოგადოებრივი ყოფიერება მხოლოდ მატერიალური ურთიერთობებით არ ამოიწურება. მას გააჩნია უსასრულოდ მრავალმხრივი კავშირები, რომელსაც ადამიანთა

ჯგუფები, ორგანიზაციები, ასოციაციები, დეპარტამენტები და სხვა გაერთიანებები ერთიმეორესთან ამყარებენ; აქ იგულისხმება როგორც მატერიალური, ასევე კულტურული კავშირები. ეს კავშირები სტიქიურად არ ყალიბდება, მას თავისი მომწესრიგებელი და მაორგანიზებელი გააჩნია. ეს არის სახელმწიფო ხელისუფლება. სახელმწიფო გვაროვნულ საზოგადოებაში არ არსებობდა, მისი წარმოშობა განაპირობა წარმოების განვითარებამ და ისეთმა შრომის ურთიერთობამ, სადაც ადამიანთა შორის მოვალეობა და პასუხისმგებლობა კანონის ფორმას ღებულობს. ეს ეხება შრომის პროდუქტების გაცვლას, შრომის გაქირავებას და ყოველივე იმას, რაც ამ ურთიერთობებში ადამიანს მოვალეობას აკისრებს. ამ პროცესმა წარმოშვა მქონებელთა და უქონელთა ფენები და კლასები, რაც აუცილებლობით მოითხოვდა ძალაუფლების დამყარებას. ძალაუფლების განხორციელების მიზნით ჩამოყალიბდა საჯარო ხელისუფლება, რომელიც მოწყვეტილია უშუალო წარმოებას. მათ შესანახად და დასაკმაყოფილებლად წარმოიშვა საგადასახადო სისტემა. ამის შემდეგ დაიწყო ტერიტორიების შემოსაზღვრა, ბრძოლა ტერიტორიების გაფართოებისათვის ან შენარჩუნებისათვის. ასე ჩაეყარა საფუძველი სახელმწიფოს წარმოშობას და განვითარებას. კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე სხდასხვა ტიპის სახელმწიფოები ახორციელებდნენ მმართველობის სხვადასხვა ფორმებს: ტირანიულს, ტოტალიტარულს, დემოკრატიულს, არისტოკრატიულს, ფაშისტურს და სხვა.

სახელმწიფო მმართველობის განსახორციელებლად აყალიბებს თავის კანონმდებლობას ანუ კონსტიტუციას. საზოგადოების განვითარების საქმეში დიდი როლი ენიჭება პოლიტიკას. მნიშვნელოვანია ის, თუ რა პოლიტიკას ახორციელებს (დემოკრატიულს, არისტოკრატიულს თუ ფაშისტურს) მმართველი პოლიტიკური პარტია. პოლიტიკა შეიძლება მისაღები იყოს საზოგადოებისათვის, შეიძლება - მიუღებელი. ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეესაბამება პოლიტიკა საზოგადოების ინტერესებს. ე.ი. პოლიტიკა არის საზოგადოების შეფასების ობიექტი. მაგრამ რაიმე რომ შევაფასოთ საჭიროა კრიტერიუმი (საზომი), რათა გაირკვეს, რამდენად მისაღებია ეს შეფასება. აქ კრიტერიუმის როლს ასრულებს ის იდეები, პრინციპები და ლი-

რეზულტებანი, რომლებიც საზოგადოებრივ აზრს შეესაბამება. ამდენად, პოლიტიკა არის საზოგადოებრივი შეგნების, საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმა. რეაქციული ან პროგრესული პოლიტიკის შეფასება იმ იდეებით, იმ ღირებულებებით ხდება, რომელიც საზოგადოებრივი ცნობიერების შინაარსს წარმოადგენს. ამიტომ, სახელმწიფო არის ის ორგანიზაცია, რომელიც თავისი ძალაუფლებით ამა თუ იმ პოლიტიკას ანხორციელებს.

პოლიტიკა და პოლიტიკური იდეოლოგია ეპოქის ანარეკლია, ეპოქით არის განსაზღვრული, მაგრამ თავისმხრივ პოლიტიკურ იდეოლოგიას თავისი წვლილი შეაქვს საზოგადოებრივი ყოფიერების განვითარებაში. მართალია, ადამიანებს ხშირ შემთხვევაში არ მოსწონთ ესა თუ ის პოლიტიკური ძალაუფლება, მაგრამ იძულებულნი არიან დაემორჩილონ სახელმწიფო კანონებს. ისტორიულად ისიც ხდება, რომ საზოგადოება ვერ უძლებს არსებული პოლიტიკის უსამართლობას და იბრძვის მისი დამხობისათვის. ასეთი რევოლუციური სიტუაციები დგება მაშინ, როდესაც პოლიტიკური ძალადობისა და უსუსური მმართველობის გამო გადაფასებას იწყებს არსებული ცხოვრების წესი და მისი ღირებულებები. საზოგადოებას ძვირი უჯდება ასეთი გაუცხოებისგან თავის დაღწევა.

ასევე ითქმება სამართლებრივ იდეოლოგიაზეც. სახელმწიფოებრივი სამართალი, რომელიც კოდექსებში ანუ იურიდიულ ნორმებშია ჩამოყალიბებული საზოგადოებისათვის ან მისადება ან მიუღებელი. ამის გამო ხდება კონსტიტუციაში ცვლილებების შეტანა ან საერთოდ ახალი კონსტიტუციის მიღება. იურიდიული კანონების უზენაესობას, თვითონ ამ კანონების სამართლიანობა განსაზღვრავს. ხოლო კანონის სამართლიანობა იზომება საზოგადოებრივი აზრით და იმ ღირებულებებით, რომელიც საზოგადოებრივი ინტერესების გამომხატველია. ამიტომ, სამართლებრივი იდეოლოგია საზოგადოებრივი ყოფიერების სტრუქტურაში, ცხოვრების წესის განხორციელებაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობს.

საზოგადოებრივი ყოფიერების და ადამიანთა ცხოვრების წესის განვითარებაში ასევე მნიშვნელოვან როლს თამაშობს საზოგადოებრივი ცნობიერების ისეთი ფორმა, რასაც ზნეობა ანუ მორალი ეწოდება. მორალი დიდ როლს ასრულებს არა მხოლოდ

საზოგადოებრივი ყოფიერების ფორმირებაში, არამედ ის თავის ზემოქმედებას ახდენს პოლიტიკური და სამართლებრივი იდეოლოგიის ჩამოყალიბებაზე. უფრო მეტიც, საზოგადოებრივი ცნობიერების მთელი შინაარსი ზნეობრივი ღირებულებით განისაზღვრება. ზნეობა ადამიანის შინაგანი თავისუფლების გამომხატველია და საფუძვლად უდევს ადამიანთა ისეთ ქცევებს, რაზეც არავითარი სახელმწიფო სამართლებრივი კოდექსები და სანქციები არ გამოიყენება. ზნეობის მსაჯული თვითონ ადამიანია, რაიმე ზნეობრივი ნორმის დარღვევის შემთხვევაში ადამიანი სინდისის ქეჯნით თვითონ სჯის თავის თავს. ხოლო სამართლებრივი ნორმების დარღვევას თან ახლავს სახელმწიფოებრივი სანქცია. ზნეობა, როგორც საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმა, უპირველეს ყოვლისა, ზოგად ადამიანურ და საზოგადოებრივ ინტერესებს ემყარება. ზნეობრივი ღირებულებები ადამიანის ცნობიერებაში ყალიბდება არა მხოლოდ საკუთარი ბედნიერებისა და მისი ეგოისტური მოთხოვნილებების გამო, არამედ ეს ღირებულებები საზოგადოებრივ ინტერესებსაც ითვალისწინებენ, ამის გარეშე არავითარი ზნეობა საზოგადოებაში არ ყალიბდება. ამდენად, ზნეობა ადამიანს საზოგადოების წინაშე მოვალეობას აკისრებს და ამას დიდი მნიშვნელობა აქვს ცხოვრების წესის ფორმირებაში.

საზოგადოებრივი ცნობიერების სტრუქტურაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს რელიგია. რელიგია არის ღმერთის რწმენაზე დამყარებული მოძღვრება, რომელიც ადამიანთა ცნობიერების და ცხოვრების წესის განმსაზღვრელ ფაქტორს წარმოადგენს. რელიგიამ დიდი როლი შეასრულა საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმირების საქმეში. უმაღლეს სიკეთეზე და ჰუმანურ პრინციპებზე შექმნილმა რელიგიურმა ცნობიერებამ გარკვეული როლი ითამაშა კაცობრიობის განვითარების იმ მიმართულებაზე, რომელიც მან განვლო და მომავალშიც უნდა გაიაროს.

ასევე დიდი წვლილი აქვს შეტანილი საკაცობრიო კულტურის და საერთოდ საზოგადოებრივი ყოფიერების განვითარების საქმეში მხატვრულ და ესთეტიკურ ცნობიერებას. საზოგადოებრივი ცხოვრება და მისი ყოფიერება წარმოუდგენელია ლიტერატურისა და ხელოვნების გარეშე (იხ. კულტურა და ღირებულებები).

ამდენად, უნდა დავასკვნათ, რომ საზოგადოებრივი ყოფიერებისა და საზოგადოებრივი ცნობიერების სტრუქტურა ურთიერთგანმსაზღვრელია, ისინი ერთიმეორეს მსჭვალავენ და ერთიმეორის გარეშე არ არსებობენ. მაგრამ როდესაც საზოგადოება ვითარდება და ხდება სოციალური რევოლუციები, ამ განვითარებისა და ცვალებადობის პროცესში სწრაფად იცვლება პოლიტიკური და სამართლებრივი ცნობიერების პრინციპები, ხოლო ზნეობრივი, რელიგიური და მხატვრული პრინციპები და შეხედულებანი ამ ცვალებადობას არ ემორჩილებიან. მართალია, ისინი განიცდიან გავლენას ამ სოციალური გარდატეხის პროცესში, მაგრამ ზნეობას, რელიგიას და ხელოვნებას თავთავიანთი კანონზომიერება გააჩნიათ და მის საფუძველზე ხდება მათი განვითარება. ახლა განვიხილოთ საზოგადოების და მისი ისტორიის კანონზომიერების საკითხი.

ბუნება და საზოგადოება. საზოგადოების კანონზომიერების დადგენის მიზნით ფილოსოფიაში მიმართავენ ბუნებისა და საზოგადოების იგივეობრივ და განსხვავებულ თავისებურებათა განხილვას. ამ თვალსაზრისით, ფილოსოფიაში ორი დაპირისპირებული შეხედულება არსებობს. ერთნი ამტკიცებენ, რომ ბუნებას და საზოგადოებას ერთნაირი ობიექტური კანონები გააჩნიათ. ამდენად, ისინი ერთ კანონზომიერებას ემორჩილებიან და არ განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან. ხოლო მეორენი ამტკიცებენ, რომ ბუნება და საზოგადოება აბსოლუტურად განსხვავებული ორი სინამდვილეა; ბუნებაში ბატონობს ობიექტური კანონზომიერება, ხოლო საზოგადოებას ეს ობიექტური კანონზომიერება არ გააჩნია.

მ-19 საუკუნის ბოლოს წარმოიშვა სოციალ-დარვინიზმის სოციოლოგიური თეორია (ლ. გუმპლოვიჩი, გ. რატცენჰოფერი და სხვ.), რომელიც ამტკიცებდა, რომ საზოგადოებაში ისევე მოქმედებს არსებობისათვის ბრძოლის და ბუნებრივი შერჩევის კანონი, როგორც ბუნებაში. ეს იყო დარვინიზმის თეორიის საზოგადოებაზე გავრცელების ცდა. ასეთსავე პოზიციას იზიარებდა ორგანისტული სოციოლოგია (ჰ. სპენსერი), რომელიც ბიოლოგიური ორგანიზმის ანალოგიურად განიხილავდა „სოციალურ ორგანიზმს“ და მათ შორის იგივეობას ამტკიცებდა. ასეთი

თვალსაზრისი უფრო მაღალ დონეზე განავითარა სიცოცხლის ფილოსოფიის წარმომადგენელმა ოსვალდ შპენგლერმა.

შპენგლერი კულტურის ისტორიას იკვლევდა და ამტკიცებდა, რომ ისტორიული კულტურები ცოცხალი ორგანიზმის მსგავსად იზადებიან, გაივლიან ახალგაზრდობას, მომწიფებულობის, მოხუცებულობის სტადიებს და ბოლოს იღუპებიან. ეს ისტორიული კულტურებია: ინდური, ჩინური, ბაბილონური, ეგვიპტური, ანტიკური, არაბული, ევროპული და რუსული. შპენგლერისათვის მიუღებელია კაცობრიობის ისტორიის განხილვა ძველ სამყაროდ, შუა საუკუნეებად და ახალ დროდ, რომლის მიხედვითაც ყველაფერი ტრიალებს ევროპული ცენტრის გარშემო. მისი აზრით, ეს დაუშვებელია, რადგან ევროპული კულტურა და საერთოდ ყველა კულტურა არ გამოირჩევა რაიმე უპირატესობით. ყველა კულტურა ჩაკეტილია თავის თავში და შეუძლებელია ევროპული კულტურის უპირატესობაზე ლაპარაკი, როგორც ევროპოცენტრიზმის (იხ. ლექსიკონი) იდეაშია მოცემული. ამით შპენგლერი უარყოფს ერთიანი კაცობრიობის განვითარების იდეას და ცდილობს დაამტკიცოს მისი უაზრობა, უსაზრისობა. მისი აზრით, როგორც ცოცხალ ორგანიზმს არ გააჩნია არავითარი მიზანი, გარდა იმისა, რომ იზადება გაივლის სასიცოცხლო სტადიებს და კვდება, ასევე არა აქვს არავითარი მიზანი, არავითარი პროგრამა კაცობრიობის ისტორიას. კულტურები განიცდიან აყვავებას, ეს არის მათი კულმინაცია, შემდეგ იწყება დაბერება ანუ დეგრადაცია და სიკვდილი. ასე ხდება კულტურათა წრებრუნვა. სწორედ ამის გამო ეწოდება შპენგლერის ამ შეხედულებას წრებრუნვის თეორია. ამ თეორიის მიხედვით ევროპულმა კულტურამ თავის კულმინაციას მიაღწია და ახლა დგება მისი დაღუპვის სტადია. ამ საკითხებზე მსჯელობას, მან მიუძღვნა თავისი გამოკვლევა, რომელსაც „ევროპის მზის ჩასვენება“ უწოდა. შპენგლერმა თავისი თეორია კოპერნიკისეულ გადატრიალებას შეადარა. ევროპოცენტრიზმს ის პტოლემეს სისტემას ადარებს (რომელიც დედამიწას მიიჩნევს სამყაროს ცენტრში), ხოლო მის თეორიას - კოპერნიკის აღმოჩენას, რომელმაც კოპერნიკის მსგავსად დაანგრია ევროპოცენტრისტული შეხედულება და იზოლირებულ და თანაბარმნიშვნელოვან კულტურათა წრებრუნვის თეორია ჩამოაყალიბა.

მპენგლერს შეუძლებლად ჰიაჩნია კულტურის მარადიული სიცოცხლე და განვითარება. მისი აზრით, ისევე როგორც, ათასწლოვანი მუხისაგან არავინ არ მოელის მის კელავ განვითარებას, ასევე არ შეიძლება მკვდარი კულტურების განვითარება. მკვდარ ისტორიულ კულტურას შპენგლერი ფესვძლიერ ხმელ მუხას ადარებს, რომელმაც თავისი თავი ამონურა და ისტორიულ ფაქტად დარჩა. ამიტომ, ისტორიაში, ყველაფერი ხდება ერთხელ და არასოდეს არ მეორდება, ის დროში შეუქცევადია. მისი აზრით, კულტურის დაღუპვის დამაჩქარებელია ცივილიზაცია. კულტურა და ცივილიზაცია საპირისპირო ცნებებია. კულტურას ის უწოდებს სულიერების ნაყოფს, ხოლო ცივილიზაციას - გონების ნაყოფს. ტექნიკური პროგრესი არის ცივილიზაციის გამომხატველი, რომელიც ხელს უწყობს კულტურის დეგრადაციას და კედომას. მისი აზრით, ევროპა დიდი ხანია შევიდა ცივილიზაციის სტადიაში და ეს მოასწავებს მისი მზის ჩასვენებას; ის რაც გარდუვალობით დაემართა სხვა ისტორიულ კულტურებს, ასევე დაემართება ყველა შემდგომ კულტურებს. ეს არის ბუნების მსგავსი გარდუვალი და სტიქიური კანონზომიერება.

ნეოკანტიანური ფილოსოფია არ უარყოფს ბუნებაში არსებულ კანონზომიერებას, მაგრამ მათთვის მიუღებელია საზოგადოების ახსნა მიზეზობრიობისა და აუცილებლობის ცნებებით, რადგან ასეთი ობიექტური კავშირები საზოგადოებაში არ არსებობს. მათი აზრით, ბუნების პროცესებში ადგილი აქვს მოვლენათა გამეორებებს და კანონზომიერ პროცესებს, ხოლო საზოგადოებაში ასეთი რამ დაუშვებელია. აქ არავითარი გამეორებები არ ხდება. ვილჰელმ ვინდელბანდის (1848-1915) მიხედვით საბუნებისმეტყველო მეცნიერება იკვლევს ზოგად კანონებს და ის „ნომოთეტურია“ (ბერძნულად ნომოს - კანონი), ისტორიული მეცნიერებანი კი „იდეოგრაფიულია“. ე.ი. იკვლევენ განსაკუთრებულ და ერთეულ მოვლენებს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ საზოგადოების ისტორიას კანონზომიერების თვალსაზრისით არავითარი მსგავსება არა აქვს ბუნებასთან, საზოგადოება აბსოლუტურად განსხვავებული სფეროა; ბუნებას ობიექტური კანონები მართავს, ხოლო საზოგადოებას - იდეები. ამიტომ საზოგადოების ისტორიას არც კანონები აქვს და არც იმის შემეცნება შეიძლება, თუ საით წავა მომავალში ისტორია.

ამდენად, საზოგადოების შესახებ გამოიკვეთა ორი დაპირისპირებული პოზიცია. პირველის მიხედვით, საზოგადოება ისეთ-სავე კანონებს ემორჩილება, როგორც ბუნება, ამიტომ ადამიანი უძლურია შეუცვალოს მიმართულება საზოგადოების ისტორიას. ისტორია მაინც თავისი სტიქიური კანონებით გააგრძელებს მოძრაობას. ხოლო მეორე პოზიციის მიხედვით, ისტორიის მართვა შეიძლება იდეებით, თუმცა შეუძლებელია მისი მიმართულების წინასწარ განსაზღვრა. პირველი თეორია ობიექტურ აუცილებლობას აღიარებს, საზოგადოების განმსაზღვრელ ფაქტორად, ხოლო მეორე - ადამიანთა შგნებულ მოღვაწეობას ანუ თავისუფლებას.

ამ საკითხთან დაკავშირებით თავისი პოზიცია აქვს მარქსისტულ ფილოსოფიას. მარქსიზმის მიხედვით, პირველი თეორია მიდის ფატალიზმის (იხ. *ლექსიკონი*). ხოლო მეორე - ვოლუნტარიზმის - (იხ. *ლექსიკონი*) აღიარებამდე. მარქსიზმი მიიჩნევს, რომ საზოგადოების ისტორიას ორი ფაქტორი განსაზღვრავს: 1. ისტორიული აუცილებლობა, რომელიც ადამიანთა ნება-სურვილის გარეშე არსებობს საზოგადოებაში ობიექტურად, და 2. ადამიანთა შეგნებული მოღვაწეობა ანუ თავისუფლება. ისტორია არის ამ ორი ძალის ტოლქმედი. თავისუფლების როლი ისტორიის აღმავალ პროცესში სულ უფრო მატულობს, მაგრამ ადამიანთა თავისუფალ მოქმედებას არ შეუძლია საერთოდ გააუქმოს აუცილებლობის როლი ისტორიაში. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, მაშინ არავითარ გაუცხოებას საზოგადოებაში ადგილი არ ექნებოდა.

ისტორიულ აუცილებლობას არ უარყოფენ, არც სიცოცხლის ფილოსოფიის და არც ეგზისტენციალიზმის წარმომადგენლები. მათი აზრით, ისტორიას აქვს თავისი წესრიგი (ბედის ლოგიკა - შპენგლერი) და ობიექტური ეპოქალური რელსები (ჰაიდეგერი) და თუ ვინმე შეეცდება მის შეცვლას, ისტორია ამ რელსებიდან უკუაგდებს; მაგრამ ეგზისტენციალიზმისათვის მიუღებელია ის დებულება, რომლის მიხედვითაც, მარქსიზმი თავისუფლების როლის ზრდას აღიარებს ისტორიის მსვლელობის პროცესში. მათი აზრით, საზოგადოებრივი ისტორია სრულიად სანინააღმდეგო მტკიცების საშუალებას იძლევა. თავისუფლების ანუ ადამიანთა შეგნებული მოღვაწეობის როლი ამ ისტორიულ პრო-

ცესში სულ უფრო მცირდება. ამას ადასტურებს ის გარემოება, რომ მეცნიერებისა და ტექნიკის აღმავალმა პროცესმა კიდევ უფრო უმართავი გახადა საზოგადოების ისტორია. სამეცნიერო ტექნიკურმა პროგრესმა კაცობრიობის ისტორიას მრავალი თავსატეხი პრობლემა გაუჩინა. ტექნიკის გაფართოებულმა ზრდამ შთანთქა ადამიანის სულიერი ღირებულებანი და შინაგანი თავისუფლება; ტექნიკა მიზნად გადაიქცა და ადამიანი ამ მიზნის მიღწევის საშუალებად; ამან წარმოშვა ადამიანთა ნიველირება (განსხვავების მოსპობა) და სტანდარტიზაცია; მოხდა ეკოლოგიური ბალანსის დარღვევა, რამაც კატასტროფის წინაშე დააყენა სიცოცხლე მთელ პლანეტაზე.

ამის გამო, მეცნიერებას უნდობლობას უცხადებს ეგზისტენციალიზმი. მათი აზრით, მეცნიერებას არ შესწევს უნარი თავისთავზე აიღოს კაცობრიობის ისტორიის მართვა. სამეცნიერო ტექნიკურმა რევოლუციამ არა მხოლოდ ადამიანის გაუცხოება გამოიწვია, არამედ მოხდა თვით ისტორიის გაუცხოება. ამ გაუცხოებისაგან თავის დაღწევის გზებს ვერც გლობალური მსოფლიო სამეცნიერო ძალისხმევა აჩვენებს. ყოველივე ამის გამო ეგზისტენციალიზმს ანტისციენტისტურ (ანტიმეცნიერულ) და პესიმისტურ მოძღვრებად მიიჩნევენ. მაგრამ თვითონ ეგზისტენციალიზმი ამ ბრალდებას იხსნის და ამტკიცებს, რომ მათი ძალისხმევა ადამიანისა და კაცობრიობის გადასარჩენად უფრო ოპტიმიზმია, ვიდრე - პესიმიზმი.

ეგზისტენციალიზმის საპირისპიროდ თანამედროვე სოციოლოგიაში წარმოიშვა ტექნოკრატიული თეორიები, რომლებიც საზოგადოების მართვის დამაბრკოლებელ ძალად სახელმწიფო პოლიტიკას და პოლიტიკურ იდეოლოგიას თვლიან და მიიჩნევენ, რომ საზოგადოება უნდა მართოს ელიტარულმა (რჩეულთა) ტექნიკურმა ინტელიგენციამ, რომელიც თავისუფალი იქნება ყოველგვარი იდეოლოგიისაგან. თანამედროვე ტექნოკრატიული თეორიებიდან ყველაზე გავლენიანს წარმოადგენს „პოსტინდუსტრიული საზოგადოების“ თეორია, რომელიც ამერიკაში ჩამოყალიბდა (მისი წარმომადგენლები არიან როსტოუ, გელბერტი, ბელი და სხვები). ამ თეორიის მიხედვით, საზოგადოების განვითარებას განსაზღვრავს ინდუსტრიის დონე, მაგრამ მათი აზრით უნდა მოხდეს კონფლიქტის დაძლევა მეცნიერებასა და კულტუ-

რას შორის, მეტი ყურადღება უნდა დაეთმოს ადამიანის სულიერი კულტურის განვითარებას. მეცნიერებისა და კულტურის დარეგულირების როლი - მათი აზრით - უნდა შეასრულოს რელიგიამ. ეს გამოიწვევს საზოგადოების გადაყვანას ჰუმანიზმის პრინციპებზე და კაცობრიობის ისტორიას საზრისის მქონეს გახდის. ეს თეორია არის ოპტიმისტური ფუტუროლოგიური (იხ. ლექსიკონი) თეორია საზოგადოების მომავლის პროგნოზირების შესახებ.

ამრიგად, საზოგადოების მომავალზე და მის ბედზე დაპირისპირებულ პოზიციებს აყალიბებენ რაციონალისტური და ირაციონალისტური, სციენტისტური და ანტისციენტისტური თეორიები, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ეს დაპირისპირება იმ გზების და ტენდენციების ძიებას ემსახურება, საითკენაც კაცობრიობამ უნდა იაროს.

II განყოფილება

ფილოსოფიის ისტორიის ძირითადი მიმართულებანი (მოკლე მიმოხილვა)

ფილოსოფიის ძირითადი პრობლემების ჩამოყალიბება დაიწყო ძველი აღმოსავლეთისა და ბერძნულ რომაული სამყაროდან. ამიტომ თუ თავდაპირველად ძალიან პრიმიტიულ ფორმაში, მაგრამ არსებითად კი სწორად დაისვა ისეთი ფილოსოფიური პრობლემები, როგორიცაა სამყაროს საწყისის და ერთისა და სიმრავლის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხები, შემდეგ ისინი შედარებით დაიხვეწება, ჩამოყალიბდა სუბსტაციის, კანონების, კატეგორიების, მოძრაობის, თვითმოძრაობის, მიზეზის, ცოდნის და სხვა საკითხები, რომლებიც სხვადასხვა კუთხით და სხვადასხვა მოცულობით მუშავდებოდა განსხვავებულ ფილოსოფიურ სისტემებში. ამიტომ ფილოსოფიის თანამედროვე პრობლემების გასაგებად აუცილებელია ვიცოდეთ მათი ისტორიული წარმოშობა, ახსნისა და გადაწყვეტის ისტორიაში არსებული ცდები, პრობლემათა აღმოცენების მიზეზები და თანმიმდევრულობა და სხვა საკითხები. ქვემოთ შემოთავაზებული თავები ფილოსოფიის ისტორიიდან სწორედ ამ ამოცანის ნათელყოფას ემსახურება.

თავი I

ძველი აღმოსავლეთისა და ბერძნულ-რომაული ფილოსოფია

1. ძველი აღმოსავლეთის ფილოსოფია

ფილოსოფიის ელემენტები ჯერ კიდევ უძველეს დროში – პირველყოფილ საზოგადოებაში წარმოიშვა. ამასთანავე ისინი იმ ქვეყნებში უფრო ადრე ჩაისახა, სადაც ყველაზე მეტად იყო განვითარებული საზოგადოებრივი წყობილება მთელი თავისი კულტურული მონაპოვრებით. ასეთი ქვეყნების რიცხვს ეკუთვნოდა ინდოეთი, ჩინეთი, ეგვიპტე, ბაბილონი, საბერძნეთი და სხვ. უძველესი ცნობები ინდური ფილოსოფიური აზროვნების შესახებ

მოცემულია ვედურ (სანკრ. „ვედა“ – ცოდნა) ლიტერატურაში, განსაკუთრებით „რიგვედაში“, რომელიც რელიგიური საგალობლების კრებულს წარმოადგენს და, მკვლევართა ვარაუდით, ძველი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულის ბოლოსა და პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარში შეიქმნა; გარკვეული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა ჩამოყალიბებულია „უპანაშიდეში“ (სანსკრ. „უპანაშიდ“ – „მოძღვრის გვერდით ჯდომა“), რომლის შექმნა დაახლოებით VIII-VII საუკუნეებიდან (ჩ.წ. ა-მდე) იწყება. „რიგვედასა“ და „უპანაშიდეში“ მომხმარებელია ისეთი რთული ფილოსოფიური კატეგორიები, როგორიცაა „ყოფიერება“, „არაყოფიერება“ და სხვ. ამ მოძღვრებებს, რასაკვირველია რელიგიურ-იდეალისტური ხასიათი ჰქონდათ.

ჩინეთის ფილოსოფიური აზრის ისტორიას ანგარიშობენ ძველი წელთაღრიცხვის პირველი ათასწლეულის დამდეგიდან. ცხადია, ამ შემთხვევაშიც მხედველობაშია ცალკეული ფილოსოფიური ელემენტები, რომელიც რელიგიურ მოძღვრებაში იყო მოცემული. მაგალითად, ჯერ კიდევ VIII-VII საუკუნეებში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე გამოთქმული იყო მოსაზრებანი სამყაროს შემადგენელი ხუთი ელემენტის (წყალი, ცეცხლი, ლითონი, ხე, მიწა) შესახებ. ბუნებაში არსებული მოძრაობისა და ცვალებადობის ასახსნელად დაშვებული იყო ორი ურთიერთდაპირისპირებული ძალის არსებობა. უფრო გვიან (VI საუკუნე ჩვ. წ.ალ-მდე) ჩამოყალიბდა კონფუციანელობა, რომელიც არსებითად ეთიკურ-პოლიტიკურ მოძღვრებას წარმოადგენდა.

ფილოსოფიური იდეები გვხვდება ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების მითოლოგიაშიც. მაგალითად, მითში ღმერთი მარდუკის შესახებ, რომელიც ძველი ბაბილონის სახელმწიფოს აყვავების პერიოდს მიეკუთვნება, ლაპარაკია იმის შესახებ, თუ როგორ შექმნა ღმერთმა მარდუკმა სამყარო წყლისაგან. ასევე ჰესიოდეს . მითოლოგიურ თხზულებაში „თეოგონია“ („ღმერთების წარმოშობა“) სამყაროს პირველსაწყისად მიჩნეულია ქაოსი, საიდანაც კოსმოსი წარმოიშვა და სხვ.

2. წინასოკრატული ფილოსოფია

ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა, როგორც ადამიანის სულიერი მოღვაწეობის დამოუკიდებელი დარგი, წარმოიშვა ძვ-

ელ საბერძნეთში VI საუკუნის პირველ ნახევარში (ჩვ.წ.ა-მდე). პირველი ფილოსოფოსი იყო თალესი (624-547 ჩვ.წ.ა-მდე), რომელმაც სცადა პასუხი გაეცა კითხვაზე: საიდან გაჩნდა სამყარო? რა არის სამყაროს პირველსაწყისი? ამ ტრადიციულ კითხვაზე თალესის პასუხი ასეთია: სამყარო გაჩნდა იმისაგან, რისგანაც იგი შედგება. დაკვირვება გვარწმუნებს, რომ ყველა საგანი შეიცავს წყალს, მაშასადამე, სამყაროს პირველსაწყისი არის წყალი.

წყალი სასრულია, იგი ძალიან ბევრია, მაგრამ უსასრულო მაინც არ არის. სწორედ ამიტომ წყალი არ გამოდგება სამყაროში არსებული უსასრულო რიცხვის საგნებისა და მოვლენების წარმოშობის ასახსნელად. უსასრულოს ვერ აგვიხსნის ის, რაც თვითონ სასრულია. მისი ამხსნელი თვითონაც უსასრულო უნდა იყოს. ამ გარემოებას მიხვდა თალესის მოწაფე ანაქსიმანდრე (610-546 ჩვ.წ.ა-მდე) სწორედ ამიტომ მან სამყაროს პირველსაწყისად აპეირონი („უსაზღვრო“) გამოაცხადა. აპეირონში მოთავსებულია ყველაფერი, ამიტომ მას არც ერთი კონკრეტული თვისება არა აქვს.

ანაქსიმანდრეს მოწაფემ ანაქსიმენემ (588-525 ჩვ.წ.ა-მდე) სამყაროს საწყისად ჰაერი მიიჩნია. მისი აზრით, აპეირონი არ შეიძლება სამყაროს საწყისი იყოს, ვინაიდან მას არავითარი კონკრეტული თვისება არა აქვს, ე.ი. გაურკვეველია, ხოლო გაურკვეველი ვერ წარმოშობს გარკვეულ, სრულიად კონკრეტულ საგნებსა და მოვლენებს. ჰაერი კი ბევრია, უსასრულოა, რომლის გასქელება-გათხელების შედეგად საგნები წარმოიშობა.

თალესი, ანაქსიმანდრე და ანაქსიმენი მილეტის (ქალაქია მცირე აზიაში) მკვიდრნი იყვნენ, რომლებიც ბუნებას – ფიზიკურ სინამდვილეს – იკვლევდნენ. ამიტომ მათ ხშირად მილეტის სკოლის ფიზიკოსებს უწოდებენ. ამ შემთხვევაში „ფიზიკოსი“ ბუნების მკვლევარს ნიშნავს. პირველი ბერძენი ფილოსოფოსების კვლევის მთავარ ობიექტს ბუნება წარმოადგენდა. სწორედ ამიტომ მათი თხზულების უმრავლესობას ეწოდება „ბუნების შესახებ“.

მილეტის სკოლის ნატურფილოსოფიური კონცეფცია განავითარა ძველი დროის უდიდესმა დიალექტიკოსმა ჰერაკლიტემ (დაახლ. 540-480 ჩვ.წ.ა-მდე), რომელიც აღიარებს მოძრაობისა და წინააღმდეგობის საყოველთაობას (მას მიაწერენ გამოთქმას: „პანტა რეი“ – „ყველაფერი მოძრაობს“), შინაგანი წინააღმდეგობა, ბრძოლა არის მოძრაობისა და ცვალებადობის წყარო, ყოვე-

ელი არსებულის შემოქმედი და საბოლოო მიზეზი. „ბრძოლა არის ყველაფრის მამაც და ყველაფრის მეუფეც... ყველაფერი ბრძოლისა და აუცილებლობის გზით წარმოიშობა“. პერაკლიტე თვლიდა, რომ წინააღმდეგობა სამყაროს უნივერსალური კანონზომიერებაა. იგი იმდენად ღრმავა, რომ დაპირისპირებულნი ერთმანეთს ემთხვევა. „არსი და არარსი ერთი და იგივეა; ყველაფერი არის და არც არის“. ომი და ზავი, ზამთარი და ზაფხული, დღე და ღამე ურთიერთსაწინააღმდეგოა, მაგრამ ერთმანეთის გარეშე არ არსებობს. ამ შინაგანი წინააღმდეგობის გამო ყველაფერი მოძრაობს, იცვლება, „შეუძლებელია ერთსა და იმავე მდინარეში ორჯერ ჩასვლა“, ვინაიდან მეორედ ჩასვლამდე მდინარის წყალი გაივლის და იგივე მდინარე აღარ იქნება.

რაკი ყველაფერი მოძრაობს, იცვლება, დაპირისპირებულთა ერთიანობას წარმოადგენს. ამიტომ, პერაკლიტეს აზრით, სამყაროს არსება, მისი პირველსაწყისი უნდა იყოს ყველაზე მოძრავი და ცვალებადი. ასეთია ცეცხლი. ყველაფერი ცეცხლისაგან წარმოიშობა და ცეცხლად იქცევა. ცეცხლი კი „კანონზომიერად ინთება და კანონზომიერად ჰქრება“. სამყაროში ყველაფერი კანონზომიერია. შემთხვევითობას იქ ადგილი არა აქვს. ქვეყანა მიზანშეწონილად მოწყობილი კოსმოსია. მის კანონზომიერებას პერაკლიტე ლოგოსს უწოდებს.

პერაკლიტეს დიალექტიკის სრულიად საპირისპირო – მეტაფიზიკური თვალსაზრისი შეიმუშავეს ელეატური სკოლის ფილოსოფოსებმა: ქსენოფანე კოლოფონელმა (VI-V საუკუნეები ჩვ.წ.ა-მდე), პარმენიდე (VI-V საუკუნეები ჩვ.წ.ა-მდე), ძენონმა (დაახლ. 490-430 ჩვ.წ.ა-მდე) და მელისომ (V ს. ქრ. წინ), მათგან ყველაზე დიდი ფიგურები იყვნენ პარმენიდე და მისი მოძღვრების კომენტატორი ძენონი. ეს ფილოსოფიური სკოლა ერთადერთ ჭეშმარიტ სინამდვილედ თვლის უძრავ, მარადიულ, ზედროულ არსს, ყოფიერებას, რომელიც ერთადერთია და არ არის შედგენილი ნაწილებისაგან. ბუნება განუწყვეტლად მოძრაობს და იცვლება; ეს ნიშნავს, რომ იგი არ არსებობს აუცილებლობით, ე.ი. არ არის ნამდვილი. ბუნება მოჩვენებითია. პარმენიდე ბუნებასთან ერთად უარყოფდა მოძრაობას. სივრცეს, დროს, სიმრავლეს და ა.შ. იგი იმ აქსიომატური დებულებიდან ამოდის, რომ „რაც არის, ის არის, რაც არ არის, ის არ არის“. აქედან კეთდება დას-

კენა: „არსებობს მხოლოდ არსი“. თუ მხოლოდ არსი არსებობს, მაშინ ის მხოლოდ ერთი იქნება; იგი არ შედგება ნაწილებისაგან. ვინაიდან არ შეიცავს სიცარიელეს, რომელიც პარმენიდეს ესმის როგორც არარსი. ასეთ შემთხვევაში იგი უძრავი და უცვლელია, მარადიულია.

ფილოსოფიის ისტორიაში ცნობილია ძენონის აპორიები – ლოგიკური სიძნელეები – რომელთა მიზანია ბუნების, კერძოდ, მოძრაობის, სიმრავლის, სივრცის, დროისა და სხვა მსგავსი ბუნებრივი ატრიბუტების მოჩვენებითობის დასაბუთება (მაგალითად, „კუ და აქილევსი“, „ასპარეზი“, „დიხოტომია“ და სხვა.) ძენონმა ისეთი ლოგიკური სიძნელეები აჩვენა, რომლებიც მეცნიერებაში დღემდე დაუძლეველია, პარმენიდე და ძენონი, ცხადია, მოძრაობის ფაქტს კი არ უარყოფდნენ, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ იმას აჩვენებდნენ, რომ მოძრაობის ლოგიკური მოსაზრება შეუძლებელია.

ბერძნული ნატურფილოსოფიის ახალი თაობის წარმომადგენელია ემპედოკლე (დაახლ. 483-423 ჩვ.წ.ა-მდე), რომელიც აგრეთვე სამყაროს საწყისს ეძებს და მის წინაშე იგივე კითხვა („რისგან გაჩნდა სამყარო?“) დგას, რაც წინა თაობის ფილოსოფოსებს აწუხებდათ. იგი, ელემენტებისაგან განსხვავებით, იცავს ბუნების რეალობას და ცდილობს მის ახსნა-დასაბუთებას. მას მიაჩნია, რომ სამყაროს საგანთა და მოვლენათა მრავალფეროვნების ახსნა ერთი საწყისის (წყალი, ჰაერი, ცეცხლი) საფუძველზე შეუძლებელია. ერთი საწყისი ვერ შექმნის მის საპირისპიროს, ვინაიდან მსგავსი მხოლოდ მსგავსისაგან წარმოიშობა და აიხსნება. მეორე მხრივ ბუნების მრავალფეროვნების ასახსნელად არც მრავალი საწყისის დაშვება შეიძლება, ვინაიდან ახსნის ობიექტს სწორედ სიმრავლე წარმოადგენს. სწორედ ამიტომ სამყაროს პირველ ელემენტებად ემპედოკლე – ოთხ სტიქიონს ასახელებს – ცეცხლი, წყალი, მიწა და ჰაერი, რომელთა შეერთებით იქმნება ყველაფერი, ხოლო საგნის მოსპობა ნიშნავს მის დაშლას შემადგენელ ელემენტებად. ეს ელემენტები სხვადასხვა პროპორციით ერთიანდება და ქმნის სამყაროს საგნების მრავალფეროვნებას. ამ ოთხი ელემენტის შეერთება-დაშლას კი სიყვარულისა და სიძულვილის ძალები განაპირობებს. სიყვარული აერთებს, სიძულვილი კი შლის.

ამავე თაობის წარმომადგენელია ანაქსაგორა (500-428 ჩვ.წ.ა-მდე), რომელიც აგრეთვე ბუნების რეალობას ამტკიცებს. მაგრამ ემპედოკლესაგან განსხვავებით, იგი თვლის, რომ ბუნების უსასრულო მრავალფეროვნების ამხსნელი თვითონაც უსასრულო უნდა იყოს როგორც რაოდენობრივად, ასევე თვისებრივად. ოთხი ელემენტი მთელი სამყაროს წარმოშობას ვერ აგვიხსნის. ბუნების საგანთა უსასრულო თვისებრივი მრავალფეროვნების ასახსნელად ანაქსაგორას შემოაქვს ჰომეომერიების ცნება, რასაც იგი უწოდებს უსასრულოდ მცირე ნაწილაკებს – თვისებრივ ატომებს – რომელთაგან ყველაფერი შედგება. ისინი ნივთიერებათა თესლებია, საიდანაც ყველაფერი წარმოიშობა. ჰომეომერიები განუყოფელია იმ აზრით, რომ თვისება გაყოფის შემდეგ კვლავ ამ თვისებად რჩება. ვერცხლის ნაწილი კვლავ ვერცხლია, ხორცის ნაწილი კვლავ ხორცია და ა.შ. მაგრამ მათი გაყოფა უსასრულოდ შეიძლება. არ არსებობს, მისი აზრით, უსასრულოდ დიდი ან უსასრულოდ მცირე, არამედ არის მასზე უფრო მცირე ან დიდი. სამყარო, როგორც კოსმოსი, მისი აზრით, ყველა ნივთიერებათა ერთგვაროვანი ნარევისაგან შეიქმნა. თავდაპირველად ნარევი უძრავ მდგომარეობაში იყო, რომელიც შემდეგ ამოძრავდა და მისგან საგნები წარმოიშვა; ნარევის ამოძრავების მიზეზად ანაქსაგორამ გონება დაასახელა, რომელიც მას გააზრებული ჰქონდა როგორც ნივთიერება.

3. ატომისტური მატერიალიზმი

ანტიკური ფიზიკური ნატურფილოსოფიის მწვერვალს ატომისტიკა (ატომისტური მოძღვრება) წარმოადგენს. მის ფუძემდებლად თვლიან ლევკიპესა (დაახლ. 500-440 წწ. ძვ.წ.) და დემოკრიტეს (დაახლ. 460-470 წწ. ძვ.წ.). ეს უკანასკნელი, ძველი წყაროების მიხედვით ლევკიპეს მოწაფე იყო. უფრო გვიან ატომისტური მოძღვრება დაიცვეს და ნაწილობრივ კიდევ განავითარეს ეპიკურემ (341-270 წწ. ძვ.წ.) და რომაელმა ფილოსოფოსმა ლუკრეციუსმა (დაახლ. 99-55 წწ. ძვ.წ.). მათგან მთავარი მნიშვნელობა დემოკრიტეს აქვს, კლასიკური ატომისტიკის ავტორად ძირითადად დემოკრიტე ითვლება.

ატომისტიკა ბუნებას ერთადერთ რეალობად თვლის და მის მრავალფეროვნების დასაბუთებას ატომებისა და სიცარიელის

საფუძველზე ცდილობს. ატომი (ბერძ. „ატომოს“ – განუყოფელი“ გაგებულია როგორც სამყაროს შემადგენელი ნაწილაკი, რომელიც არ იყოფა და თავის თავში არავითარ სიცარიელეს არ შეიცავს. ამიტომ ატომი არ იშლება, არ ისპობა: საგნის მოსპობა-წარმოშობა ატომისტებს ესმოდათ როგორც ნაწილებად დაშლა და ამ ნაწილებისაგან შედგენა, ხოლო რაკი ატომს ნაწილები არა აქვს, იგი მარადიულია. ატომები იმყოფებიან და მოძრაობენ ცარიელ სივრცეში, ხოლო მთელი სინამდვილე შედგენილია ატომების სხვადასხვაგვარი განლაგების საფუძველზე. ატომებს, დემოკრიტეს მიხედვით, აქვს სუბსტანციური ანუ პირველადი თვისებები: განფენილობა, სიდიდე, ფორმა და ა.შ. ხოლო ყველა დანარჩენი გრძნობადი თვისებები (ფერი, გემო, სუნი და ა.შ.) სუბიექტურია, სუბიექტთან მიმართებაში იმყოფება. აქ თავს იჩენს მოძღვრება მატერიის პირველადი და მეორადი თვისებების შესახებ, რაც ახალ დროში ჯ. ლოკმა (1632-1704) დაიცვა. ძველმა ატომისტებმა სინამდვილის ახსნა მხოლოდ ატომების და სიცარიელის საფუძველზე სცადეს. მაგალიტად, დემოკრატე ამტკიცებდა, რომ თვითონ ადამიანის სულიც კი ატომებისაგან (ფაქიზი ატომებისაგან) არის შედგენილი, აზროვნება ატომების მოძრაობაა და ა.შ. სწორედ ამიტომ ატომისტური მოძღვრება არსებითად მექანიკურ-მატერიალისტურ მსოფლმხედველობას წარმოადგენს.

ფიზიკური ნატურფილოსოფიისაგან განცალკევებით დგას პითაგორეიზმი, რომელიც რელიგიურ-ფილოსოფიურ სკოლას წარმოადგენდა და რომლის ფუძემდებელია პითაგორა (VI ს. ძვ.წ.), პითაგორელთა ფილოსოფიური მოძღვრებას რიცხვთა მეტაფიზიკას უწოდებენ, რაკი მათი რიცხვები საგანთა არსებად გამოაცხადეს. ამ შემთხვევაში ისინი იქიდან ამოდიოდნენ, რომ ყველაფერს აქვს რაოდენობრივი განსაზღვრულობა; მაშასადამე, რაოდენობრიობა ანუ რიცხობრიობა არის საგანთა არსება. რიცხვი კი მათ ესმოდათ როგორც გარდამავალი საფეხური რეალურსა და იდეალურს შორის. რიცხვს, ერთი მხრივ, საგანთა თვისება აქვს, ხოლო მეორე მხრივ, იდეისა. პითაგორელთა მოძღვრებამ დიდი როლი შეასრულა მათემატიკის განვითარებაში. ცნობილია პითაგორას თეორემა, რაც იმას ადასტურებს, რომ ამ მისტიკურ-ფილოსოფიურ სკოლაში მათემატიკური და საბუნებისმეტყველო კვლევა მაღალ დონეზე იდგა.

ევროპული ფილოსოფიის განვითარებაში ახალი მიმართულება შემოიტანეს სოფისტებმა. თუ აქამდე ფილოსოფიას მარტოოდენ ბუნება, ობიექტური სინამდვილე აინტერესებდა, სოფისტებმა ყურადღება ადამიანს მიაპყრეს და კვლევის საგნად გაიხადეს. ამდენად სოფისტურ მოძღვრებას ანთროპოლოგიური (ბერძნ. „ანთროპოს“ – ადამიანი) ხასიათი აქვს. სოფისტი ნიშნავს მცოდნეს, მოხერხებულს, სიბრძნის მასწავლებელს ანუ განმანათლებელს. ისინი ფილოსოფიის მასწავლებლები იყვნენ და ამ საქმეში გვარიან ფულსაც იღებდნენ. სოფისტები, გარდა ფილოსოფიისა, მჭერმეტყველებას – რიტორიკას – ასწავლიდნენ, რაც მათ ხშირად სიტყვების თამაშზე დაჰყავდათ. ამიტომ სოფისტიკამ შემდგომში სიტყვების თამაშზე დაფუძნებული ყალბი მსჯელობის შინაარსი მიიღო, თუმცა თავდაპირველად „სოფისტი“ და „სოფისტიკა“ სალანძღავი სიტყვები არ ყოფილა. //

4. სოკრატე, პლატონი, არისტოტელე

სოფისტურ რელატივიზმსა და სუბიექტივიზმს დაუპირისპირდა სოკრატე (470/469-399 ძვ.წ.), რომელიც შემეცნების თეორიის ფუძემდებლად ითვლება, ვინაიდან მან შემოიტანა ცნება, როგორც შემეცნების საშუალება. ნამდვილი შემეცნება, მისი აზრით, არის ზოგადის და არა ერთეულისა და ინდივიდუალურის შემეცნება; ამიტომ იგი არ არის დამოკიდებული ცალკეულ ინდივიდზე, შემეცნებელ სუბიექტზე. სოფისტებს არ ჰქონდათ ცნება, არამედ მხოლოდ წარმოდგენა, რომელიც კონკრეტულია. შემეცნების პროცესი არის წარმოდგენების გარდაქმნა ცნებად, ე.ი. კონკრეტულად ზოგადზე გადასვლა.

სოკრატესათვის მიუღებელია ჭეშმარიტების რელატივიზაცია, როგორც ამას სოფისტები აკეთებდნენ. ჭეშმარიტების საზომი, მისი აზრით, არ არის ცალკეული სუბიექტი, არამედ არსებობს საყოველთაო, ობიექტური ჭეშმარიტება. ამ აზრის დამკვიდრება სოკრატეს დიდ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს.

სოკრატე თვლის, რომ შემეცნების მთავარი ობიექტია არა ბუნება, როგორც წინა ფილოსოფოსებს მიაჩნდათ, არამედ საკუთარი თავი – თვითშემეცნება. „შეიცან თავი შენი“ – ასეთია სოკრატეს დევიზი. თვითშემეცნება გულისხმობს იმის შემეცნებას, თუ როგორ ყალიბდება ცოდნა, როგორ ხდება შემეცნება, შემეცნებ-

აზე რეფლექსი სოკრატეს დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს.

შემეცნების ძირითად მეთოდად სოკრატე დიალექტიკას მიიჩნევს. დიალექტიკა სოკრატესთან ნიშნავს აზრთა დაპირისპირებას წინააღმდეგობის გზით ჭეშმარიტების აღმოჩენას, მის დაბადებას. შემეცნების პროცესში აზრთა დაპირისპირების გზით იზადება ჭეშმარიტება. ეს არის განთქმული მაიევტიკის (ბებიაქალობის) მეთოდი, რასაც სოკრატეს დიალექტიკაში ცენტრალური ადგილი უჭირავს.

სოკრატეს ფილოსოფიის მთავარ უბანს ზნეობაზე მოძღვრება წარმოადგენს. იგი თვლიდა, რომ ზნეობა ცოდნასთან კავშირშია. სადაც არ არის ცოდნა, იქ არც ზნეობაა. ის, ვინც იცის, თუ რა არის სიკეთე, უთუოდ კეთილად მოიქცევა, ხოლო ის, ვინც ბოროტებას ჩადის, ან არ იცის რა არის სიკეთე და ან იცის, მაგრამ ბოროტებას იმიტომ ჩადის, რომ საბოლოოდ სიკეთემ გაიმარჯვოს, სოკრატეს ეს მოსაზრება ცოდნისა და ზნეობის ურთიერთობის შესახებ შემდგომი თაობებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა.

ანტიკური ეპოქის ფილოსოფიური აზროვნების უდიდესი წარმომადგენელია პლატონი (427-347 წწ. ძვ.წ.). მან გააღრმავა და განავითარა, ერთი მხრივ, პარმენიდეს მეტაფიზიკური მოძღვრება არსის შესახებ, ხოლო, მეორე მხრივ, სოკრატეს ფილოსოფიური იდეები. სოკრატემ შემოიტანა ზოგადი ცნების სახით, პლატონმა კი მისი გასაგნება (ჰიპოსტაზირება) მოახდინა და ჩამოაყალიბა იდეების თეორია. ამ თეორიის მიხედვით, ბუნებაში არსებობს ცალკეული საგნები და მოვლენები, ხოლო მათი არსება, როგორც ზოგადი, იმყოფება მის გარეთ - მიღმა სამყაროში - რომელსაც პლატონმა იდეების სამყარო უწოდა. იდეები ზეგრძნობად რეალობას წარმოადგენს და საგანთა სიმრავლეს აერთიანებს. მაგალითად, ადამიანის იდეა ყველა ადამიანის არსებაა, ასევე მაგიდის იდეა ყველა მაგიდას აერთიანებს და ა.შ. იდეებს შორის უმაღლესია სიკეთის იდეა, რომელიც უძრავია, მაგრამ ყველა დანარჩენის მოძრაობას იწვევს მისკენ, როგორც საბოლოო მიზნისაკენ. ბუნებაში არსებული საგნები და მოვლენები ცვალებადია, წარმავალია, არ არსებობს აუცილებლობის ძალით; ისინი იდეების აჩრდილებია, მათი მიბაძვაა და, მაშასადამე, ნამდვილი ყოფიერება არ გააჩნიათ. ამრიგად, პლატონმა არსება და მოვლენა ერთმანეთს მონყვიტა; მთელი სინამდვილის არსებად

იდეალური არსი გამოაცხადა, რის შედეგად შექმნა პირველი თანმიმდევრული ობიექტური იდეალიზმის სისტემა.

ამის შესაბამისად პლატონი ერთმანეთისაგან განასხვავებს ნამდვილსა და არანამდვილ ცოდნას. ნამდვილია ის ცოდნა („ეპისტემე“), რომლის საგანია იდეები; ამგვარი ცოდნა აუცილებლობის შემცველია, მარადიულია, ვინაიდან ასეთია მისი საგანი. არანამდვილი ცოდნა („დოქსა“) ბუნების საგნებისა და მოვლენების ცოდნაა, რომელიც ასევე მოკლებულია მდგრადობასა და აუცილებლობას, როგორც თვითონ საგნები და მოვლენები. ადამიანის სული იდეების სამყაროში ცხოვრობდა და, მაშასადამე, მას ნამდვილი, ჭეშმარიტი ცოდნა ჰქონდა. მაგრამ შემდეგ ეს ცოდნა დაავიწყდა. შემეცნება სხვა არაფერია, თუ არა დაბადებამდე მიღებული ცოდნის მოგონება, გახსენება (აქედან პლატონის „ანამნეზისი“, ე.ი. მოგონების თეორია), ბუნების საგნები და მოვლენები კი შემეცნების პროცესში ერთგვარი ბიძგის როლს ასრულებს, ისინი მოაგონებენ, ადამიანის სულის იმ ცოდნას, რომელიც მან დაბადებამდე შეიძინა.

შემეცნების მთავარ მეთოდად პლატონი დიალექტიკას თვლის, ჭეშმარიტება აზრთა დაპირისპირების გზით შეიმცნება. ასეა აგებული პლატონის ყველა დიალოგი.

პლატონი ობიექტური იდეალისტია. მას მიაჩნია, რომ ადამიანი უნდა განთავისუფლდეს ამქვეყნიური ცხოვრებისაგან და დაუბრუნდეს იდეების სამყაროს. ეს რაც უფრო ადრე იქნება, მით უკეთესია, მაგრამ ამ პროცესის ხელოვნური დაჩქარება (თვითმკვლელობა) დაუშვებელია.

პლატონის მოძღვრებამ დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომი ეპოქების ფილოსოფიურ აზროვნებაზე. მის საფუძველზე წარმოიშვა ე.წ. ნეოპლატონური სკოლები, რომლის გავლენა თვით ახალ დრომდე არ შენელებულა. პლატონის ფილოსოფიური იდეებმდღესაც დიდ ინტერესს იწვევს. ერთი თანამედროვე ფილოსოფოსის (ა.ნ. უაიტჰედი) აზრით, მთელი დასავლეთის ფილოსოფია პლატონის ფილოსოფიის სქოლიოებს წარმოადგენს; რარიგ გადაჭარბებულიც არ უნდა იყოს ეს შეფასება, ის კი უდავოა, რომ პლატონი დღემდე არსებული ყველა ეპოქის ერთ-ერთი უდიდესი ფილოსოფოსია, რომლისგანაც ერთობ დავალებულია კაცობრიობის აზროვნების ისტორია.

მაგრამ ანტიკური პერიოდის ფილოსოფიის განვითარების მწვერვალს მაინც არისტოტელე (384-322 წწ. ძვ.წ.), წარმოადგენს. არისტოტელე პლატონის მოწაფე იყო (მის აკადემიაში სწავლობდა), მაგრამ შემდეგ იდეურად დაშორდა თავის მასწავლებელს და მწვავედ გააკრიტიკა პლატონის იდეების თეორია, სახელდობრ ის აზრი, რომ პლატონმა საგნები და მათი არსება (იდეები) ერთმანეთს მოწყვიტა.

არისტოტელეს მთავარი თხზულებაა „მეტაფიზიკა“ (ბერძ. „მეტა ფიზიკა“ – „ფიზიკის იქით“), ეს სახელწოდება მას არისტოტელეს მოძღვრების კომენტატორმა ანდრონიკე როდოსელმა (პირველი საუკუნე ქრისტეს წინ) შეარქვა. თვითონ არისტოტელე კი ამ თხზულებას უწოდებდა მოძღვრებას ღვთაების შესახებ. მასში ლაპარაკია სინამდვილის უპირველესსა და უკანასკნელ მიზეზებზე; ამიტომ მას არისტოტელეს „პირველ ფილოსოფიად“ თვლიდა. პირველი ფილოსოფიის საგანია „არსებულის, როგორც არსებულის, ბუნების გარკვევა“. აქ მხედველობაშია მთელი სინამდვილის მიზეზთა მიზეზები, ანუ პირველი მიზეზები, რომელთაც, ცხადია, სუბსტანციური მნიშვნელობა აქვთ. მაგრამ არისტოტელეს არ მოსწონს და მწვავედ აკრიტიკებს პლატონის მოძღვრებას იმის გამო, რომ მან არსება და მოვლენა ერთმანეთს მოწყვიტა, არსებულის არსება გარეთ გაიტანა, რის გამო იგი არსების როლს ვეღარ ასრულებს.

„მეტაფიზიკაში“ ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მთელი სინამდვილე შედგება ფორმისა და მატერიისაგან; მატერია თავისთავად („პირველი მატარია“) უფორმოა, მაშასადამე; განუსაზღვრელი და გაურკვეველია. გარკვეულობის პრინციპია ფორმა, რომელიც აზრისეულია, შემეცნების საწყისია. საგანი ფორმისა და მატერიის ერთიანობას წარმოადგენს. ამავე დროს ფორმა და მატერია არისტოტელემ სინამდვილესა და შესაძლებლობას დაუკავშირა. მატერია შესაძლებლობაა (მისგან შეიძლება რაიმე გაკეთდეს), ფორმა კი განხორციელებული შესაძლებლობაა, ე.ი. სინამდვილეა. სამყაროს განვითარება არისტოტელემ წარმოიდგინა, როგორც შესაძლებლობის განხორციელება. ე.ი. მისი გადაქცევა სინამდვილედ, განვითარებას კი ტელეოლოგიური (ბერძ. „ტელოს“ – მიზანი) ხასიათი აქვს. ყველაფერი მიისწრაფვის წმინდა ფორმისაკენ (ფორმის ფორმისაკენ), თანდათან იცლება შე-

საძლებლობისაგან – მატერიისაგან – და სულ უფრო და უფრო უახლოვდება წმინდა ფორმას. განვითარების ამ იერარქიული კიბის დასასრულს ვიღებთ წმინდა ფორმას, რომელიც აბსოლუტურად სრულქმნილია (არაფერი არ აკლია, ე.ი. არავითარ შესაძლებლობას აღარ შეიცავს), და მაშასადამე, აღარც ვითარდება. ერთი სიტყვით, განვითარება არისტოტელეს ესმის როგორც მიზნისაკენ სწრაფვა, ეს მიზანი კი სრულქმნილი არსია, ღმერთია. ეს უკანასკნელი კი აღარ შეიძლება მოძრაობდეს, ვინაიდან თვითონ არის ყოველგვარი მოძრაობის მიზანი და საბოლოო შედეგი. მაშასადამე, ღმერთი არის პირველი მამოძრავებელი, მაგრამ უძრავი მამოძრავებელი. მოძღვრება ღვთაების შესახებ არის პირველი ფილოსოფია, ვინაიდან იგი სინამდვილის პირველ მიზეზებს ეხება. ფიზიკა კი სწავლობს მეორად მიზეზებს; ამიტომ მას არისტოტელე „მეორე ფილოსოფიას“ უწოდებს. მის ქვეშ იგულისხმება არა ფიზიკა მისი დღევანდელი გაგებით, არამედ მოძღვრება ბუნების უზოგადესი კანონზომიერების შესახებ, ანუ ბუნებისმეცნიერების ფილოსოფია.

არისტოტელეს თხზულებაში „ფიზიკა“ ფილოსოფიურ ასპექტში განხილულია ისეთი ცნებები, როგორიცაა: მოძრაობა, სივრცე, დრო, აუცილებლობა, შემთხვევითობა, მიზეზობრიობა და ა.შ. მან მოგვცა მოძრაობის ფორმების პირველი კლასიფიკაცია და, რაც მთავარია, სრულიად ახლებურად გაიგო მოძრაობა; თუ ძველი მოაზროვნეები (მაგალითად, ატომისტები) მოძრაობის ქვეშ მარტოოდენ სივრცეში გადაადგილებას (ე.ი. მექანიკურ მოძრაობას, გულისხმობდნენ, მან მოძრაობა გაიგო, როგორც სივრცითი მიმართულების ცვალებადობა და, მაშასადამე, საფუძველი ჩაუყარა მოძრაობის რელატივისტურ გაგებას, რის გამოც იგი თანამედროვე რელატივისტური მოძრაობის, სივრცისა და დროის თეორიის წინაპრად ითვლება.

განუზომელია არისტოტელეს წვლილი ლოგიკის მეცნიერები ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში. იგი სრულიად სამართლიანად მიჩნეულია ლოგიკის ფუძემდებლად. მან ჩამოაყალიბა აზროვნების ლოგიკური კანონები, შექმნა ლოგიკა, როგორც დამოუკიდებელი ფილოსოფიური მეცნიერება. არისტოტელეს მიერ შემუშავებული ლოგიკური პრინციპები დღემდე ინარჩუნებს მეცნიერულ ღირებულებას. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელ-

ობისაა მის მიერ აღმოჩენილი ე.წ. „წინააღმდეგობის შეუძლებლობის კანონი“, რომლის მიხედვით, შეუძლებელი რომ ერთსა და იმავე საგანს, ერთსა და იმავე მიმართებაში და ერთსა და იმავე დროს მივანეროთ და არც მივანეროთ ერთი და იგივე ნიშანი.

არისტოტელემ შექმნა ფილოსოფიური სისტემა, რომელიც მოიცავს არა მარტო მეტაფიზიკის, ფიზიკისა და ლოგიკის პრობლემებს, არამედ აგრეთვე გნოსეოლოგიას, ეთიკას, ესთეტიკას, კოსმოლოგიას, პოლიტიკასა და სხვა დისციპლინებს. მას სპეციალური გამოკვლევები აქვს აგრეთვე მეცნიერების სხვადასხვა დარგში (ფსიქოლოგია, პედაგოგიკა, ასტრონომია, ბიოლოგია და სხვ.). პლატონისა და არისტოტელეს ფილოსოფიამ განსაზღვრა მთელი შუა საუკუნეების ფილოსოფიური აზროვნება, მათ შორის, საქართველოშიც.

5. ანტიკური ფილოსოფიის ბოლო პერიოდი

არისტოტელეს შემდეგ ძველ საბერძნეთსა და რომში წარმოიშვა ფილოსოფიური სკოლები. ასეთი იყო, მაგალითად სტოიკების სკოლა, რომლის ფუძემდებელია ძენონი. (336-264 წწ. ძვ.წ.). ცხადია, იგი არ უნდა აურიოთ პარმენიდეს მოწაფესა და კომენტატორ ძენონთან, რომელზეც ზემოთ ვილაპარაკეთ. რომში სტოიციზმი განავითარა სენეკამ (4-65 წწ.).

ეპიკურეს მატერიალისტური და ათეისტური მოძღვრება საფუძვლად დაედო ეპიკურიეზმის წარმოშობას, რომელსაც საკმაოდ ბევრი მიმდევარი ჰყავდა.

დემოკრიტეს ატომისტური იდეების პოპულარიზაციის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის რომაელ ფილოსოფოსს ლუკრეციუსს, რომელმაც ატომისტური იდეები დააღაგა ვრცელ პოემაში „საგანთა ბუნებისათვის“.

სტოიციზმსა და ეპიკურიეზმს დაუპირისპირდა სკეპტიციზმი, რომლის მთავარი წარმომადგენლებია არკეზილა (315-240 წწ. ძვ.წ.), კარნეადი (214-129) წწ. ძვ.წ.), პირონი (360-270 წწ. ძვ.წ.) და ენეზიდემი (პირველი საუკუნე ქრისტეს წინ). ისინი ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ შემეცნების შესაძლებლობას. ცნობილია მათი არგუმენტები („ტროპები“) გრძნობადი და რაციონალური შემეცნების შესაძლებლობის წინააღმდეგ.

ანტიკური ფილოსოფიის უკანასკნელი სკოლაა ნეოპლატონი-

ზმი, რომელსაც მისტიკური და ეკლექტიკური ხასიათი ჰქონდა. მისი მთავარი წარმომადგენლების პლოტინი (205-270 წწ.), პროკლე (410-485 წწ.) და სხვ. ნეოპლატონიზმის ძირითადი ფილოსოფიური მოძრაობა ცნობილია ემანაციის თეორიის სახელწოდებით. ამ თეორიის მიხედვით, ყოველგვარი არსებულის სათავეშია ღმერთი, რომელიც გამოსხივდება (ლათ. „ემანაციო“ – გამომდინარეობა, გამოსვლა), როგორც ღვთაებრივი ბუნება და ქმნის ყველაფერს. მთელი სამყარო გაგებულია როგორც ღვთაებრივი გამოსხივების სფერო.

529 წელს იმპერატორმა იუსტინიანემ (482-565 წწ.) დახურა ანტიკური ფილოსოფიური სკოლები. მათ შორის ნეოპლატონური სკოლაც. ამით დასრულდა ანტიკური ფილოსოფია, მაგრამ არ დასრულებულა ნეოპლატონიზმის ისტორია. იგი თვით ახალ დრომდე შემორჩა ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიას. ნეოპლატონიზმი ფართოდ იყო გავრცელებული შუა საუკუნეების ქართულ ფილოსოფიაშიც. ნეოპლატონიკოსი იყო ცნობილი ქართველი მოაზროვნე პეტრე იბერი (412-488 წწ.), რომელსაც მიანერენ ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის თხზულებების სახელწოდებით ცნობილი წიგნების ავტორობას; უფრო გვიან ნეოპლატონური ფილოსოფია წარმოდგენილია გამოჩენილი ქართველი ფილოსოფოსის იოანე პეტრიწის (XI-XII საუკუნეები) ფილოსოფიურ თხზულებებში. რუსთველოლოგები ვარაუდობენ ნეოპლატონიზმის კვალს შოთა რუსთაველის პოემაში „ვეფხისტყაოსანი“.

თავი II

შუა საუკუნეების ფილოსოფია

1. შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი თავისებურებანი

შუა საუკუნეების ფილოსოფია მოიცავს V-XV საუკუნეებს იგი იყოფა სამ პერიოდად. შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ადრინდელი, განვითარებული და უკანასკნელი პერიოდი. შუა საუკუნეებში იცვლება ფილოსოფიის კვლევის ობიექტი. კვლევის ობიექტი ხდება ღმერთი; ფილოსოფია თავის არსებით არის თეოცენტრული. შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი ფორმულაა – ფილოსოფია თეოლოგიის მსახურია. შუა საუკუნეების ფილოსოფია არის ქრისტიანული ზემოთაგონების და ანტიკური ფილოსოფიის სინთეზი.

შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი საკითხებია: 1. ღმერთი არის ერთი, ყველაფერი სხვა მისი შემოქმედებაა; ღმერთმა შექმნა ბუნება და ადამიანი. ნამდვილ ყოფიერებას ანუ არსებობას ფლობს მხოლოდ ღმერთი. ღმერთი არის უმაღლესი სუბსტანცია. ღმერთი დგას ბუნებაზე ზევით, ის არის ტრანსცენდენტული. ღმერთი არის უმაღლესი სიკეთე; სიკეთე სუბსტანციურია ბოროტება არსებობას მოკლებულია. იგი ემპირიულად არსებობს, მაგრამ მისი არსებობა შემთხვევითია და არა სუბსტანციური

2. ღმერთი მარტივია. მხოლოდ ღმერთში, როგორც მარტივ სუბსტანციაში, არსება და არსებობა ერთმანეთს ემთხვევა, იგივეობრივია, რთულ საგნებში კი არსება და არსებობა არ არის ერთი და იგივე. 3. შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითად პრობლემათა გადანაცვების ცდები რეალიზმისა და ნომინალიზმის სახით ვლინდება. რეალიზმის მიხედვით არსებობენ ზოგადი გვარები – უნივერსალიები. ზოგადი არსებობს ერთეულისაგან დამოუკიდებლად. ზოგადი წინ უსწრებს ერთეულს, ერთეულამდე არსებობს. ნომინალიზმის თანახმად ზოგადი, უნივერსალიები ერთეული საგნებისაგან დამოუკიდებლად არ არსებობენ. ზოგადი რეალურად არ არსებობს. ზოგადი მხოლოდ გონებაშია, ზოგადი სახელია. ზოგადისა და ერთეულის დამოუკიდებულებების საკითხზე რეალიზმისა და ნომინალიზმს შორის ბრძოლა შუა საუ-

კუნეების ფილოსოფიის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხია. 4. შუა საუკუნეების ფილოსოფია ძირითადად პანთეისტურია. პანთეიზმის ცნების შინაარსი არ არის ერთმნიშვნელოვანი. იგი განსხვავებულია. შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში გაბატონებულია თეომონისტური პანთეიზმი. იგი მხოლოდ ღმერთს აკუთვნებდა და მოუკიდებელ არსებობას. ღმერთია ერთადერთი ნამდვილი, სამყარო კი დამოუკიდებელ არსებობას მოკლებულია.

5. შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში ცოდნისა და რწმენის დამოკიდებულების საკითხი აქტუალურია. რწმენა მალა დგას ცოდნაზე, მთავარია რწმენა. აქტუალურია დაუბოლოებლისა და დაბოლოებულის, ერთისა და მრავლის დიალექტიკის კვლევაც.

6. შუა საუკუნეების ფილოსოფია არის სქოლასტიკური. სქოლასტიკის ამოცანაა ქრისტიანული დოგმების ჭეშმარიტების დასაბუთება სქოლასტიკის დამახასიათებელი ნიშანია თეოლოგიის ფილოსოფიასთან, გონების რწმენასთან კავშირის მტკიცება. სქოლასტიკამდე და შემდგომ ეპოქებში რწმენა და ფილოსოფია ერთიმეორისაგან გამოყოფილია.

2. ადრინდელი პერიოდი

ამ პერიოდის ცნობილი წარმომადგენელია ჰერკლიუს ავგუსტინე (354-430 წწ.) მისი ფილოსოფიის ცენტრში ღმერთის ცნებაა. ფილოსოფია და თეოლოგია ერთიანი და მთლიანია, ფილოსოფია სიბრძნისადმი სიყვარულია, სიბრძნე ღმერთია, ამიტომ ნამდვილი ფილოსოფია ღმერთს ეხება, ხოლო ნამდვილი ფილოსოფოსი ღმერთის მეგობარია. ღმერთი არის უმაღლესი არსება. ღმერთი არის აბსოლუტური ერთიანობა, აბსოლუტური ერთი. ღმერთი არის ზეარსი, იგი ყოველი არსებობის საფუძველია. ღმერთი ზეარსი არის ცოდნის ჭეშმარიტების განმსაზღვრელი, იგი არ შეიმეცნება არც გრძნობებით და არც გონებით. ღმერთის მიმართ არ გამოიყენება ცნებები, კატეგორიები. ღმერთი, როგორც ზეარსი მარტივია, იგი არის წმინდა არსებობა. ღმერთის მიმართ პირველობა რწმენას ეკუთვნის. რწმენა ცოდნაზე მალა დგას, მას ემორჩილება გონება. ჭეშმარიტების ცოდნა და რწმენა ერთი და იგივეა; ჭეშმარიტება სარწმუნოა, რაც სარწმუნოა, თავის მხრივ ჭეშმარიტია. შემეცნებისათვის აუცილებელია რწმენა, რწმენა არის შემეცნების საფუძველი. ჭეშმარიტება არის

უმაღლესი ღვთაებრივი რეალობა. ჭეშმარიტება ობიექტურია, იგი თავისთავად არსებულია; ჭეშმარიტება არსებობს ღვთაებრივ უმაღლეს არსებაში.

ღმერთმა შექმნა სამყარო ლოგოსის პრინციპით. ამიტომ ყველაფერში წესრიგია. ღმერთი ჩანს ყოველ მის მიერ შექმნილში. ღმერთმა შექმნა სამყარო, მაგრამ არა თავის თავისაგან, არამედ არაფრისაგან. ღმერთის შემოქმედების ძირითადი მომენტი ადამიანის შექმნა. ადამიანშია ღვთაების მსგავსი უკვდავი სული. ღმერთმა ადამიანი შექმნა თავის მსგავსად, მას გონება მიანიჭა. ავგუსტინეს ფილოსოფიური მოძღვრება არის ქრისტიანობის ფილოსოფიური გამართლება. იგი ამკვიდრებს დამოუკიდებელ ქრისტიანულ ფილოსოფიას. —

3. განვითარებული პერიოდი დიპსკოი .

ამ ეპოქის ერთ-ერთი წარმომადგენელია იოანე დამასკელი (მე-8 საუკუნე). დამასკელი აღმოსავლეთში სქოლასტიკის ფუძემდებელია. დამასკელის ფილოსოფია არისტოტელეს ეყრდნობა. ფილოსოფია არის მეცნიერება არსის ბუნების, მისი შინაგანი ბუნების ცოდნის შესახებ. ფილოსოფია არის მოძღვრება ღვთაებრივი და ადამიანური არსების შესახებ, ფილოსოფია არის ფიქრი, ზრუნვა სიკვდილზე. ფილოსოფია არის ხელოვნებათა ხელოვნება და მეცნიერებათა მეცნიერება. ფილოსოფია არის სიბრძნის სიყვარული. ჭეშმარიტი სიბრძნე ღმერთია, ამიტომ ღმერთისადმი სიყვარული არის ჭეშმარიტი ფილოსოფია. შემეცნება არის არსების ცოდნა. არსება ჭეშმარიტებით მიიღწევა, ჭეშმარიტება ქრისტია, იგი სრული სიბრძნეა.

იოანე სკოტ ერუგენა (810-877) დასავლეთის ფილოსოფიაში სქოლასტიკის მამამთავარია. სკოტის თვალსაზრისით თეოლოგიისა და ფილოსოფიის ობიექტი იგივეობრივია. ფილოსოფია არის მეცნიერება რწმენისა და დოგმების წვდომის შესახებ. ფილოსოფიასა და თეოლოგიას ერთი და იგივე შინაარსი აქვთ, მათ შორის განსხვავება მხოლოდ ფორმაშია. სკოტმა ააგო სრული ფილოსოფიური სისტემა. ეს სისტემა გადმოცემულია შრომაში „ბუნების დანაწილების შესახებ“. ბუნების ცნებაში მოაზრებულია ყოველივე, როგორც ღმერთი, ასევე სასრულ საგანთა სიმრავლეც. ბუნება ამ სიტყვების ფართო მნიშვნელობით თავისში.

მოიცავს ყველაფერ იმას, რაც შექმნილია და იმასაც, რაც შექმნილი არ არის, იგი თავისში აერთიანებს, უკიდურესად დაპირისპირებულებს - არსებულსა და არარსებულს. ამ აზრით ბუნება ოთხი კატეგორიის სახით არსებობს: 1) ის რაც არაა შექმნილი და რაც ქმნის; 2) ის რაც შექმნილია და ის რაც ქმნის; 3) ის რაც შექმნილია და არ ქმნის; 4) ის რაც არაა შექმნილი და არც ქმნის. ამ ოთხი სახიდან არსებობა შესაძლებელია მხოლოდ ერთ-ერთში.

ლმერთი არის ყოველი სუბსტანციის საფუძველი და ყოველი საგნის არსება. ყველაფერი არის ერთი ანუ ღმერთი. ღმერთი არის ყველაფერი, იგია ყველაფერში არსებული. „ღმერთი არის ყოველივეში... იგი არსებობს როგორც ყველა საგანთა არსება“. ღმერთის შესახებ ის ვიცით, რომ იგი არის, მაგრამ არ ითქმის თუ რა არის ის არც მისი თვითშემეცნება შეიძლება კატეგორიებით. კატეგორიები სასრულ საგანთა განსაზღვრულობანია; ღმერთი განუსაზღვრელია, მან არ იცის თავისთავის შესახებ რა არის იგი. ღმერთი მიუწვდომელია თვით თავისთვისა და რაიმე გონებისათვისაც. ყოველივე ეს არ ნიშნავს, რომ ღმერთი ცოდნას, თვითშემეცნებას არის მოკლებული, არამედ ნიშნავს მხოლოდ იმას, რომ „ღმერთის“ შემეცნება არცოდნაა, ხოლო ჭეშმარიტი სიბრძნე ღმერთის არცოდნაშია. „არცოდნა არის ჭეშმარიტი სიბრძნე“.

ანსელმ კენტერბერიელი (1033-1109) ფილოსოფიის თეოლოგია. მისი ფილოსოფიური შრომები ეხებიან რელიგიის ფილოსოფიის საკითხებს. მისი კვლევის ყურადღებების ცენტრშია როგორც რელიგიური რწმენისა და ფილოსოფიური შემეცნების დამოკიდებულების საკითხი, ასევე ზოგადისა და ერთეულის მიმართების გარკვევა, ღმერთის არსებობის დასაბუთება. სწორედ მისი ფილოსოფიის ძირითადი ცნებაა ღმერთის ცნება. ანსელმ კენტერბერიელი იძლევა როგორც რწმენის აუცილებლობის დასაბუთებას, ასევე რელიგიური რწმენის ახსნასაც. მისი აზრით, მეცნიერული შემეცნების აუცილებელი საფუძველია რწმენა. მაგრამ იგი მოითხოვს, რომ ის რაც რწმენის საგანია უნდა დასაბუთდეს, ანსელმის ამოსავალი პრინციპია „მნამს, რათა შევიმეცნო“. ამ პრინციპით იგი მიზნად ისახავს ღმერთის არსებობის დასაბუთებას. ეს არგუმენტები ორგვარია - აპოსტერიორული და აპრიორული. ამ უკანასკნელი არგუმენტითაა ანსელმ კენტერბერიელი ფილოსოფიაში საყოველთაოდ ცნობილი. იგი ასეთია: ღმერთის

შესახებ ცნება ყოვლად სრული არსების შესახებ, როცა ვიაზრებთ ღმერთს, მაშინ მოაზრებული გვაქვს ის როგორც უმაღლესი სრული არსება, რომელზეც უმაღლესი სრულის მოაზრება შეუძლებელია. ეს ნიშნავს ღმერთის ჩვენს გონებაში არსებობის აღიარებას. თუ ღმერთის ცნებაში ყოვლად სისრულეა მოაზრებული, მაშინ ეს ყოვლად სრული როგორც ჩვენს გონებაში, ასევე რეალურად უნდა არსებობდეს, თუ ყოვლად სრული არსება ობიექტურად აუცილებლობით არ იქნებოდა არსებული, მაშინ იგი არ იქნებოდა ყოვლად სრული, ანსელმის ამ მოსაზრებაში გარკვევით ჩანს, რომ ღმერთის ცნებიდან არის გამოყვანილი ღმერთის არსებობა როგორც გონებაში, ასევე ობიექტურ სინამდვილეში.

ღმერთის არსებობის ონტოლოგიური დასაბუთების სანინაღმდეგოდ მრავალი არგუმენტი იქნა წამოყენებული. იგი უარყოფით, თეოლოგიამაც იმ არგუმენტით, რომ შეუძლებელია იმის დასაბუთების მოთხოვნა, რაც ყოველგვარ დასაბუთებაზე მაღლა დგას, ღმერთის არსებობის ონტოლოგიური დასაბუთების უძლიერესი არგუმენტის მკაცრ კრიტიკას იძლევა კანტი. იგი ასეთია: ღმერთის არსების დასაბუთება შეუძლებელია, მცდარია ონტოლოგიური დასაბუთებაც. აბსოლუტურად აუცილებელი არსების ცნება გონების წმინდა ცნებაა, ე.ი. მხოლოდ შიშველი იდეაა, რომლის ობიექტური რეალობა სრულიად არ მტკიცდება იმით, რომ გონება მას საჭიროებს. მე შეიძლება მქონდეს ასი ტალერის ცნება, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მაქვს თვითონ ასი ტალერი. მე მაქვს ყოვლად სრული არსების შესახებ ცნება, მაგრამ ამ ცნებიდან მისი რეალურად არსებობა არ გამომდინარეობს.

ჰეგელმა კი ონტოლოგიური არგუმენტის აზრის კანტისეული კრიტიკა გაუგებრად მიიჩნია და უარყო იგი. ჰეგელის აზრით ღმერთი როგორც ყოვლად სრული არსება არის ის ერთადერთი საგანი, რომლის ცნება მისი საგნის არსებობასაც შეიცავს, მაგრამ სასრულისაგნის ცნებაში საგნის არსებობა არ იგულისხმება აუცილებლობით. ღმერთი (უსასრულო) არის ის, რისი ცნება და არსებობა განუყოფელია. ღმერთი არის ის, რაც მხოლოდ არსებულად მოიაზრება. ჰეგელის შენიშვნით, კანტმა ერთიმეორეში აურიო სასრულის და უსასრულოს არსებობა; რაც ახასიათებს სასრულს ის მოითხოვდა უსასრულოსაგან. კანტმა, შენიშნავს ჰეგელი, არსებობა – არარსებობა – ასი ტალერის არსებობა –

არარსებობა, შეცვალა ასი ტალერის ქონება – არქონებით, რაც დაუშვებელია.

თომა აქვინელი (1225-1274) შუა საუკუნეების აღიარებული ფილოსოფოს-თეოლოგია. იგი ქმნის საკუთარ ფილოსოფიურ სისტემას ფილოსოფიისა და თეოლოგიის მიმართების საკითხზე. იგი არისტოტელეს ფილოსოფიის გამოყენებით ასაბუთებს ქრისტიანულ რელიგიას. მისი მიზანია ქრისტიანობის, როგორც ჭეშმარიტი რელიგიის დასაბუთება.

თომა აქვინელის აზრით, ღმერთის არსებობის დასაბუთება ფილოსოფიის პირველი და მთავარი ამოცანაა. იგი ამ დასაბუთების ხუთ არგუმენტს იძლევა. 1) მოძრაობა არსებობს, ამიტომ უნდა არსებობდეს მისი პირველი მამოძრავებელი; 2) საგნები არ არის თვითმყოფადი (რელატიურია), ამიტომ უნდა არსებობდეს მათი არსებობის თვითმყოფადი მიზეზი; 3) საგნები შემთხვევითია, ამიტომ საჭიროა აუცილებელი არსებობა; 4) საგნებში არსებობს განსხვავებული ხარისხის სისრულე. ამიტომ უნდა არსებობდეს უსრულესი არსება; 5) ბუნებაში არსებობს მიზანშეწონილობა, ამიტომ უნდა არსებობდეს უმაღლესი მიზანი. თომას აზრით ღმერთის არსებობის დასაბუთების ხუთივე არგუმენტი ცდისეულია, რადგან იგი სინამდვილეზე დაკვირვებიდან არის გამოყვანილი. ღმერთის ძირითადი ნიშნებია: ღმერთი არის რთული, ის მარადიულია, არამატერიალურია, არა სხეულებრივია, ღმერთი არის მისი არსება, ღმერთში არსება და არსებობა ერთი და იგივეა. ღმერთის შესახებ აზრსა და მის ობიექტს შორის არ არის განსხვავება. ღმერთში აზრი და ყოფიერება (არსებობა) იგივეობრივია. ეს იგივეობა არის ჭეშმარიტება, მაშასადამე, ღმერთი თვითონ არის ჭეშმარიტება, ის, რომ ღმერთი ჭეშმარიტებაა, გამოდის, რომ ღმერთი არსებობს. ჭეშმარიტების უარყოფა შეუძლებელია, ვინაიდან ის ვინც მას უარყოფს, თვითონ ფიქრობს, რომ მისი აზრი სწორია. ამით კი ამტკიცებს, რომ არსებობს ჭეშმარიტება.

ერთეულისა და ზოგადის დამოკიდებულების საკითხში თომა აქვინელი რეალისტების მხარეზეა. უნივერსალიები (ზოგადები) არსებობენ საგნებამდე ღმერთის გონებაში, არსებობენ საგნებში როგორც ღმერთის ქმნილებებში და საგნების შემდეგ ადამიანის გონებაში, როგორც საგნების ასახვა.

თომა აქვინელის აზრით, არსებობს ორგვარი ჭეშმარიტება:

გონებითი და ზეგონებითი. პირველი მიიღწევა მხოლოდ გონებით, მეორე რწმენით. გონებას შეუძლია დაასაბუთოს, რომ ღმერთი არსებობს, იგი სრულყოფილია. მაგრამ გონებას არ შეუძლია დაასაბუთოს დებულებები: ღმერთი ქრთარსებაა, იგი სამპიროვნია. ეს რწმენის სფეროა. გონების ძირითადი პრინციპები უეჭველია (ჭეშმარიტია); არც რწმენის ჭეშმარიტებაა მცდარი. რადგან ღმერთის მიერ არის დასაბუთებული, ეს ორი ჭეშმარიტება არ შეიძლება ერთიმეორეს ეწინააღმდეგებოდეს, რადგან ორივე ჭეშმარიტია. ამიტომ გონებისა და რწმენის ჭეშმარიტებანი არ შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს ერთმანეთს. გონების ჭეშმარიტება ფილოსოფიის საგანია, რწმენის ჭეშმარიტება - თეოლოგიის, ღმერთი არის უმაღლესი ჭეშმარიტი არსება, ღმერთი არის აბსოლუტური ჭეშმარიტება.

4. უკანასკნელი პერიოდი

ამ პერიოდის ცნობილი წარმომადგენელია დუნს სკოტ (1265-1308). იგი შუასაუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი პრობლემების: სუბსტანციის, მატერიის უნივერსალიებისა და შემეცნების, ცოდნისა და რწმენის, ფილოსოფიისა და თეოლოგიის საკითხების ორიგინალურ გადანყევას იძლევა. სკოტის აზრით ფილოსოფიისა და თეოლოგიის ობიექტია ღმერთი, მაგრამ ან ობიექტისადმი მათი დამოკიდებულება არის განსხვავებული თეოლოგიისათვის ღმერთი მისახედობია გამოცხადებით, უშუალო ნილვით. ფილოსოფიისათვის ღმერთი ყველაფრის პირველი იზეზია, რომელზეც მიიწვდომება გონებით. მაგრამ ფილოსოფიას გონებით არ შეუძლია ღმერთის უსასრულობის წვდომა, გამოსახვა. გონებისათვის ღმერთი მიუწვდომელი და დაუსაბუთებელია. ღმერთის უსასრულობის წვდომის გზა არის გამოცხადება. ფილოსოფია თეორიული მეცნიერებაა, თეოლოგია კი პრაქტიკული, იგი ადამიანის მორალურ სფეროს ეხება. თეოლოგი რწმენის საფუძველზე მსსჯელობს ღმერთის არსებობაზე.

დუნს სკოტის ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ მოღვაწეობაში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სუბსტანციის, მატერიისა და ფორმის საკითხს. ყველაფერი, გარდა ღმერთისა მატერიისა და ფორმისაგან შედგება. უნივერსალური სუბსტანციის ცნება მინარსობრივად გულისხმობს როგორც ღმერთის, ასევე

მასზე დამოკიდებულ მატერიალურ სუბსტანციას. მატერიის და ფორმის პირველმიზეზი, შემოქმედი ღმერთია. მატერია, როგორც უნივერსალური სუბსტანცია ფორმაზე ადრე არსებობს. მატერიის უნივერსალურობა არის მისი თავისთავადობაც. ამიტომ მატერია არის ბუნების თავისთავადი ერთიანი სანყისი, თავისთავადი მიზეზი, თავისთავადი საფუძველი, რთული არსებათა მიზეზი. არსებობს სამი სხვადასხვა გვარის მატერია, მაგრამ ყველაზე მთავარია პირველი მატერია. პირველი მატერია ახასიათებს ყოველ საგანს, სუბსტანციას, თვით სულიერ სუბსტანციასაც. პირველი მატერიის საშუალებით ბუნებაში საგნები დაბალიდან უმაღლეს საფეხურამდე ვითარდებიან.

ერთეულისა და ზოგადის დამოკიდებულების გადანყვებაში სკოტი ნომინალიზმის მხარეზეა. ერთეული საგანთა არსება არის უშუალო რეალობა, შემეცნება კი მიდის ერთეულიდან ზოგადისაკენ. გონება ამოდის ერთეულ გრძნობად საგანთა აღქმიდან. გონება ძირითადად მიმართულია ერთეული საგნებისაკენ და პირველ რიგში მათ იმეცნებს. ერთეული უფრო „განსაზღვრულია“, ვიდრე ზოგადი (უნივერსალური), ამიტომაც ერთეული წინ უსწრებს ზოგადს. უნივერსალიებს (ზოგადს) გონება წარმოქმნის, მაგრამ იგი არ არის ფიქცია, ვინაიდან ზოგადს თავისი საფუძველი საგნებში აქვს.

როჯერ ბეკონის (1214-1194) აზრით, თეოლოგიისათვის დიდი მნიშვნელობის მქონეა ბუნებისმეტყველება და მათემატიკა. მათემატიკა და ცდა სჭირდება ყველა მეცნიერებას. სინამდვილის შემეცნება ეყრდნობა ცოდნას. ცდით მიღებული ცოდნა არის უეჭვო. დასკვნა-დასაბუთებით (სილოგიზმით) მიღებული ცოდნა კი ვერ გამორიცხავს ეჭვის შესაძლებლობას. ცდა არის გრძნობადი და სულიერი. ბუნებისმეტყველება ეფუძნება გრძნობად ცდას. სულიერი ცდა ღვთაებრივ გამოცხადებას ემყარება. ორივე სახის ცდა ჭეშმარიტების წყაროა. უმაღლესი ჭეშმარიტების მიღწევაში ცდას ემყარება ფილოსოფია და თეოლოგია. ისინი არ ეწინააღმდეგებიან ერთმანეთს.

ულიამ ოკამის (1300-1350) თვალსაზრისით, ცოდნისა და რწმენის საგანი, სფერო ერთიმეორისაგან განსხვავებულია. თეოლოგია არ ერევა ცოდნის სფეროში. იგი მხოლოდ რწმენის პრობლემებს იხილავს. თეოლოგია ემყარება არა ცოდნას, არამედ

გამოცხადებას. ღმერთი არ არის ფილოსოფიური შემეცნების საგანი. ღმერთი „მეცნიერული ცოდნის“ გარეთაა.

ოკამი ნომინალისტია, იგი უარყოფს ზოგადის ობიექტურ არსებობას. რეალურად არსებობენ მხოლოდ ერთეული საგნები. ერთეულ საგანთა გარეშე არავითარი ზოგადი არ არსებობს, არც საგანთა შიგნით და არც მათ გარეშე, თუ დავუშვებთ, რომ ზოგადი გონებისაგან დამოუკიდებლად არსებობს, მაშინ იგი ერთეული საგნის სახით მხოლოდ გონებაშია. საგანთა არსებობა და არსება ერთი და იგივეა. ამიტომ ყოფიერების ცნება ამოიწურება ერთეულ საგანთა არსებობით.

ნიკოლოზ კუზანელი (1401-1362) შუა საუკუნეების დასასრულისა და აღორძინების ეპოქის დასაწყისის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელია ფილოსოფიაში. კუზანელის ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპია ღმერთის როგორც აქტიური უსასრულობის დასაბუთება, ღმერთი არის ყოველივეში, ღმერთი არის ყოველი შესაძლებლობის განხორციელება. სამყარო მუდამ ღმერთშია, როგორც განხორციელებული შესაძლებლობა. ღმერთი არ არსებობს სამყაროს გარეშე. ღმერთი არის ყველაფერი, ღმერთი არის აქტუალური უსასრულობა. ღმერთი ვლინდება ყოველ არსებაში. ღმერთის ბუნების ასეთი დახასიათება არის პანთეისტური. კუზანელი პანთეისტი დიალექტიკოსია.

კუზანელი შემეცნებას ჰყოფს ოთხ საფეხურად. შემეცნების პირველი საფეხურია გრძნობადი შემეცნება. მეორე განსჯა, მესამე გონება, მეოთხე ჭვრეტა. შემეცნების შემდგომი საფეხური აუცილებლობით გულისხმობს წინა საფეხურს. თითოეული მათგანი ერთმანეთს განსაზღვრავენ და ავსებენ. ღმერთის ცოდნა არის აბსოლუტური ჭეშმარიტება, თუმცა ღმერთის ცოდნა ცნებაში არ არის მოცემული, ღმერთის ცოდნა არის უსასრულობის ცოდნა, ცნება კი სასრულია.

XVI-XVIII საუკუნეების ევროპული ფილოსოფია

1. რენესანსის ეპოქის ფილოსოფია

შუა საუკუნეების ფილოსოფიისაგან განსხვავებით, რომლის ყურადღების ცენტრში იდგა ღმერთის და საიქიო ქვეყნის არსებობის დასაბუთება, რენესანსის ანუ აღორძინების ეპოქის (XIV-XVI სს.) ფილოსოფოსთა ინტერესი ადამიანისა და ბუნებისკენაა მიმართული. წარმოიშვა ასკეტური რელიგიური მორალისაგან განსხვავებული და მისდამი დაპირისპირებული ჰუმანისტური იდეოლოგია, რომელიც ადამიანის ამქვეყნიურ ცხოვრებას ემსახურება.

ამერიკის აღმოჩენასთან დაკავშირებით საოკეანო ნაოსნობის გაცხოველებამ დღის წესრიგში დააყენა მათემატიკის, მექანიკისა და ასტრონომიის განვითარება. ამასთან ახლად ფეხადგმული კაპიტალისტური წარმოება მოითხოვდა ბუნების შესწავლას და ტექნიკურ პროგრესს, რასაც მოჰყვა ნატურფილოსოფიის განვითარება (ბერნარდო ტელეზიო. ჯორდანო ბრუნო) და ახალი სამრეწველო მანქანების გამოგონება. იქმნება უტოპიური თეორიები ახალი სოციალისტური საზოგადოების შესახებ (თომას მორი, თომაზო კამპანელა). რენესანსის ეპოქის ფილოსოფოსებმა აღადგინეს ანტიკური ეპოქის არარელიგიური ფილოსოფიის ტრადიციები. ამასთან ძალაში რჩება რელიგია, თავისი დოგმატებით, რაც რენესანსის ეპოქის მოაზროვნეებს აიძულებს დადგნენ ორმაგი ჭეშმარიტების პოზიციაზე, ე.ი. აღიარონ როგორც რელიგიის, ისე მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ჭეშმარიტება.

ორმაგი ჭეშმარიტების დაცვა ყველაზე ნათლად გამოიხატა ნიკოლოზ კუზანელის ფილოსოფიაში. იგი ცდილობს დაასაბუთოს ცოდნისა და რწმენის ერთიანობა. იგი ერთის მხრივ ცდილობს ღმერთის არსებობა დაამტკიცოს, ხოლო მეორე მხრივ იძლევა ღმერთის პანთეისტურ გაგებას, რაც მის უარყოფაში გადადის. ამასთან იგი აყენებს ბუნების ცდისეულ-ემპირული შემეცნების ამოცანას, საყურადღებოა აგრეთვე ისიც, რომ ნ. კუზანელი

უარყოფს გეოცენტრიულ სისტემას.

ორმაგი ჭეშმარიტების თეორიის კრიტიკით გამოდის ჯორდანო ბრუნო, თუმცა ისიც ვერ ძლევს მას. აღიარებს რა მატერიის აქტიურობას, თვითმოქმედებას და დამოუკიდებლობას. ჯ. ბრუნო იმ თვალსაზრისს იცავს, რომ მატერია ყველაფერს ჰქმნის თავისთავიდან. იგი მატერიალურ სუბსტანციასთან ერთად ცნობს აგრეთვე სულიერი სუბსტანციის არსებობას. მისი აზრით, ბუნების არსებობა დამოკიდებული არ არის ღმერთის არსებობაზე, ბუნება თვითონ არის ღმერთი. ბუნება მატერიალური და ერთიანია; იგი თვითმოძრავია, რადგან განსულიერებულია. ბრუნო უარყოფს დედამიწისა და ცის რელიგიურ დაპირისპირებას. მისი აზრით, ისინი ერთი ბუნებისაა.

შემეცნების საგნად ბრუნო თვლის ბუნებას. მისი აზრით, შემეცნება დაეჭვებით იწყება. ეჭვის დაწყებისა და მისი დაძლევის საშუალებაა გონება; გონება ერთადერთი ავტორიტეტია და მას უნდა დავემორჩილოთ.

XVII-XVIII საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ფილოსოფია ორი მიმართულებით – ემპირიზმითა და რაციონალიზმით არის წარმოდგენილი.

2. XVII-XVIII საუკუნეების ემპირიზმი

ახალი ფილოსოფია სქოლასტიკის სისტემატური კრიტიკით, ბუნების ექსპერიმენტალური კვლევით და ამ კვლევისათვის საჭირო მეთოდის ჩამოყალიბებით იწყება. ამ ნიშნების მიხედვით, ახალი ფილოსოფიის დამწყებად ითვლება ინგლისელი ფილოსოფოსი ფრენსის ბეკონი (1561-1625). იგი ფილოსოფიის მიზანს პრაქტიკულ დანიშნულებაში ხედავს და მოითხოვს ბუნებაზე გაბატონებას, რაც მისი აზრით, ცოდნით შიილწევა. „ცოდნა ძალაა“ – აცხადებს იგი. მისი აზრით, საზოგადოებრივი ცხოვრების გაუმჯობესება საზოგადოების პოლიტიკური გარდაქმნით კი არ შიილწევა, როგორც ეს თომას მორს ან თომას კამპანელას შიილწნდათ, არამედ მეცნიერული ცოდნისა და ტექნიკური პროგრესის გზით. ამ მიზნით, ბეკონი აყენებს ახალი მეცნიერული მეთოდის შემუშავების ამოცანას. მისი ინდუქციური მეთოდის, რომელიც მოითხოვდა ერთეული ფაქტების განზოგადების საფუძველზე თანდათანობით ზოგად პრინციპებამდე ასვლას, მიმართული

იყო ბუნების საიდუმლოებათა ამოცნობაზე. ბეკონი შემეცნების მთავარ დანიშნულებას საგანთა მიზეზების გამოკვლევაში ხედავდა. იგი აკრიტიკებდა არისტოტელეს მეთოდს, რომელიც, მისი აზრით, გამოუსადეგარი იყო ბუნების კვლევისათვის და მოხერხებული იყო მხოლოდ ცნობილი ქვეშაობრივების დემონსტრირებისათვის, ბეკონი მოითხოვს მეცნიერება და ფილოსოფია მოეძაბოს არა რელიგიური დოგმატიკის დაცვას, არამედ ბუნების ექსპერიმენტალურ შესწავლას. ბეკონი აყენებს ამოცანას, რათა ცდისა და ექსპერიმენტის საფუძველზე შემოწმდეს ყველა მანამდელი ქვეშაობრივები.

მიზნად ისახავს რა მეცნიერების რეფორმას და აღორძინებას, ბეკონი აყალიბებს შემეცნების ინდუქციურ მეთოდს და იდოლეების თეორიას. პირველი იძლევა წესებს ცალკეულ ფაქტთა საფუძველზე ზოგადი დებულების ჩამოყალიბებისათვის, ხოლო მეორე ემსახურება ცდომილებათაგან გონების განწმენდის საქმეს.

ბეკონი, როგორც მატერიალისტი, სამყაროს სუბსტანციად ფილოსოფიას, რომელიც, მისი აზრით, უსაზღვროდ მრავალთვისებას შეიცავს. მისი შეხედულებებით, მატერია არც წარმოიშობა, არც ისპობა. მიუხედავად ამისა, მისი მატერიალიზმი თავისუფალი არაა თეოლოგიური შეხედულებებისაგან. იგი მსჯელობს ღმერთის მიერ ქვეყნისა და მატერიის შექმნის შესახებ, რის გამოც ის რჩება ორმაგი ქვეშაობრივების პოზიციაზე. კაინტერესოა, რომ იგი მატერიის აქტიურობას და მისი ნაწილაკების თვითმოძრაობას აღიარებდა.

ბეკონის მატერიალიზმს უფრო თანმიმდევრულად ავითარებს მისი უმცროსი თანამემამულე თომას ჰობსი (1588-1679). იგი სამყაროს სუბსტანციად მატერიას თვლის, მაგრამ ბეკონისეული მრავალთვისებიანი და მრავალფეროვანი მატერია მასთან არსებითად გეომეტრიზებულია და იგი მხოლოდ სიმკვრივეზე და განფენილობაზეა დაყვანილი. მისი აზრით, მატერია არ შეიძლება წარმოიშვას ან მოისპოს და მისი რაოდენობა სამყაროში გადმოდეს ან შემცირდეს.

ჰობსმა გადალახა ბეკონის მატერიალიზმისათვის დამახასიათებელი თეოლოგიური არათანმიმდევრობა. იგი კატეგორიულად უარყოფს უსხეულო სულების არსებობის რელიგიურ მოძღვრებას. იგი აცხადებს: სულები არ არსებობენ არც ცაში, არც დე-

დამიწაზე, არამედ წარმოადგენენ მხოლოდ ადამიანის წარმოსახვის ნაყოფს". ჰობსი უგულებელყოფს აგრეთვე სულის უკვდავებას და საიქიო ცხოვრებას. ბეკონისაგან განსხვავებით, ჰობსი უპირატესობას აძლევს მათემატიკურ-დედუქციურ მეთოდს, რომლის თანახმად რაციონალურად უნდა იქნას შემეცნებული ცნობილი მიზეზებიდან მათი შედეგები და პირიქით, ცნობილი მოქმედებებიდან მათი მიზეზები. ის აღნიშნავს: "ყოველი ცოდნის ზოგად მეთოდს წარმოადგენს დასკვნა ცნობილ უცნობზე". ჰობსი ემყარება ორგვარ მეთოდს: ანალიზურს და სინთეზურს. ანალიზური-მეთოდის-გზით ხდება ზოგად დებულებათა მიღება. იგი წერს: კელევის პროცესში ჩვენ "საგანთა გრძნობადი აღქმებიდან ავდივართ უნივერსალურ პრინციპებამდე", ხოლო სინთეზური მეთოდი შედარება-დაპირისპირებასა და ამ ოპერაციების შედეგების შეჯამებაში მდგომარეობს. მისი აზრით, დასაბუთებისას ჩვენ მთლიანად სინთეზურ მეთოდს ვიყენებთ და ზოგადი დებულებიდან სხვა დებულებანი გამოგვყავს. ერთმანეთისაგან თიშავს რა ანალიზურ და სინთეზურ მეთოდებს, ჰობსის მიხედვით ანალიზური მეთოდი ზოგადი პრინციპების ძიების მეთოდია და უპირატესად ფიზიკაში და საერთოდ ბუნების ფილოსოფიაში გამოიყენება, ხოლო სინთეზური მეთოდი კი, რომელიც მტკიცებნის მეთოდს წარმოადგენს, გეომეტრიაში, საერთოდ მათემატიკაში, ეთიკასა და სოციოლოგიაში მოიხმარება.

ინტერესს არაა მოკლებული ჰობსის პოლიტიკური შეხედულებანი. მისი აზრით, ადამიანები იძულებულნი არიან შეთანხმდნენ, რათა რომელიმე მფარველ სუვერენს დაემორჩილონ, რადგან ბუნებრივ, თავისუფალ მდგომარეობაში ადამიანი ადამიანისათვის მგელია. ადამიანთა თავისუფალი, ბუნებრივი მდგომარეობა არის "ომი ყველასი ყველას წინააღმდეგ".

ბეკონისა და ჰობსის მატერიალისტური ხაზი გაუბედავად, მაგრამ მაინც გრძელდება ჯონ ლოკის ფილოსოფიაში. ლოკი (1632-1704) მატერიას სუფრო მეტ თვისებებ მიაწერს ვიდრე ჰობსი, ამასთან ის აღნიშნავს: "შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ, რომ მატერია არარაობიდან წარმოშობილიყო". ლოკი პირდაპირ აცხადებს: "მატერიას არ შეიძლება თავისი არსებობის დასაწყისი ჰქონდეს". ლოკი არსებითად რელიგიური პიროვნება იყო, მაგრამ საეჭვოდ თვლიდა უსხეულო ტრანსცენდენტური (მიღმური)

სულების არსებობას, ხოლო ღმერთის მიერ საგნის შექმნა გაუგებრობად მიაჩნდა.

ლოკი აღიარებს ბეკონის ინდუქციურ მეთოდს და აკრიტიკებს შემეცნების რაციონალისტურ მათემატიკურ-დედუქციურ მეთოდს. შემეცნების ინდუქციური წესების ჩამოყალიბებას იგი საჭიროდაც არ თვლის, ვინაიდან მისი გაგებით, უმჯობესია თვით ბუნებას მივყვეთ მის ჩვეულებრივ მეთოდში, რადგან „საგნები თვითონ გვიჩვენებენ როგორ გავიგოთ ისინი“. ლოკის ერთ-ერთი მთავარი დამსახურება იდეათა თანდაყოლილობის რაციონალისტური თეორიის კრიტიკაში მდგომარეობს.

შემდეგმა ინგლისელმა მატერიალისტმა ჯონ ტოლანდმა (1670-1772) ფილოსოფიისა და მეცნიერების ისტორიაში პირველმა ექსპერიმენტალურად დაასაბუთა, რომ მატერიის ნაწილაკები შუდმივ თვითმოძრაობაში იმყოფებიან. მანვე პირველად დაამტკიცა, რომ ტვინი ცნობიერების ორგანოა.

ბეკონი ჰობსი, ლოკი და ტოლანდი ასახვის მატერიალისტურ პოზიციაზე დგანან. ბეკონის აზრით, მთელი ცოდნის მარაგს შეგროვებები იძლევა, ასევე ჰობსის შეხედულებითაც. ჩვენ ყოველ ცოდნას შეგროვებიდან ვიღებთ. ხოლო ლოკი აცხადებს: ჩვენ გონებაში ისეთი არაფერია, რაც წინასწარ ჩვენს შეგროვებებში არ ყოფილიყოს. ბეკონის მიხედვით, გონების როლი შემეცნების პროცესში შეგროვებებით მიღებული მასალის მოწესრიგება და ჭეშმარიტი ცნებებისა და აქსიომების მიღებაა. გონების სარბიელი ცდის სფეროა. ცდის ფარგლებს იქით გონება იბნევა და მისი მოქმედება ცარიელ, უშინაარსო მსჯელობებში გადადის. გონებას არ შეუძლია მოიცვას სამყაროს საზღვარი და დასასრული, აგრეთვე არ ძალუძს, იმის მოსაზრება, რა მარადიულობამ განვლო დღემდე. ამავე თვალსაზრისს იზიარებს ჰობსიც.

3. XVII საუკუნის რაციონალიზმი

ევროპის კონტინენტზე ახალი ფილოსოფია ემპირიზმისადმი დაპირისპირებული რაციონალიზმით იწყება, რომლის დამფუძნებელია ფრანგი ფილოსოფოსი რენე დეკარტე (1596-1650). დეკარტე ცდილობს ყველაფერში ეჭვის შეტანის გზით მონახოს ის უეჭვო დებულება, რომელიც მისი ფილოსოფიური სისტემის ამონათვალი გახდება. შეიძლება ეჭვი შევიტანოთ ჩვენს გარშემო

არსებული საგნების არსებობაში და საკუთარი სხეულის ყოფიერებაში, აცხადებს იგი, მაგრამ არ შეიძლება დავეჭვდეთ იმაში, რომ შე როგორც მოეჭვე ვარსებობ. ხოლო ვინც ეჭვობს - აზროვნებს, ხოლო ვინც აზროვნებს, იგი კიდევაც არსებობს. აქედან გამომდინარეობს, რომ - „მე ვაზროვნებ, მაშასადამე ვარსებობ“. მაგრამ ადამიანში აზროვნებს არა სხეულებრივი, არამედ შოაზროვნე მე. ამ მოაზროვნე მეს თავისი არსებობის გარეგანი მიზეზი აქვს. რადგან ადამიანის აზროვნება თავის თავის მიზეზი ვერ იქნება. ეს გარეგანი მიზეზი კი ღმერთია. დეკარტეს მოჰყავს აგრეთვე ღმერთის არსებობის დასაბუთების ანსელმისეული არგუმენტი. იგი ასკვნის, რომ ღმერთი არ შეიძლება მატყუარა იყოს, ამიტომ ჩვენი აზრები, იდეები, მათ შორის თანდაყოლილი იდეები ჭეშმარიტია. ღმერთის არსებობის საფუძველზე ის ამტკიცებს სამყაროს რეალურ არსებობას და მისი შემეცნების შესაძლებლობას. ღმერთი მისი აზრით, სამყაროს შემქმნელია, იგია ბუნების ნესრიგის დამდგენი; მატერიის მოძრაობის მიზეზი და ა.შ. თავისი სანყისი დებულებიდან მას გამოჰყავს აგრეთვე, რომ არსებობს სულიერი სუბსტანცია - ღმერთი და სხეულებრივი სუბსტანცია - მატერია. მისი აზრით, მატერიალური და არამატერიალური სუბსტანციები ანუ სანყისები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არსებობენ. მატერიალური სუბსტანციის ძირეულ თვისებად აგაგაფხილობას თელის, ხოლო სულიერი სუბსტანციის ძირითად თვისებად კი - აზროვნებას. იგი თავის ფიზიკაში მატერიალისტია, ხოლო მეტაფიზიკაში - იდეალისტი. დეკარტი ტიპიური ონტოლოგიური დუალისტია.

დეკარტეს ონტოლოგიური დუალიზმის დაძლევას შეეცადა დიდი პოლანდიელი პანთეისტ-მატერიალისტი ბენედიქტე სპინოზა (1632-1677). იგი დეკარტეს უსაყვედურებდა, რომ არ შეიძლება სინამდვილის ახსნისა და ფილოსოფიური სისტემის შექმნისას ჩემი აზრიდან გამოვიდე, რადგან ჩემი აზრი სხვა რაიმედაანაა გამოსული, სხვაზეა დაფუძნებული, სხვისგანაა დამოკიდებული. სპინოზას აზრით, სისტემის აგებისას უნდა გამოვიდეთ ისეთი საფუძვლიდან, რაც თავისთავადია, სხვაზე არაა დამოკიდებული, სხვით არაა განსაზღვრული, თავის თავის მიზეზია და მის მოსააზრებლად სხვა რამის მოაზრება საჭირო არაა. ეს კი, მისი აზრით, სუბსტანციაა, რომელსაც იგი ღმერთს ანუ ბუნებას უწო-

დებს. სპინოზას მიხედვით, ბუნება თვითმყოფია, იგი თავის თავის მიზეზია. ბუნება მარადიულია დროში და უსაზღვროა სივრცეში. მისი აზრით, სუბსტანცია – ეს ბუნებაა. ამრიგად, სპინოზას მატერიალიზმი, პანთეისტურია. სუბსტანცია, ღმერთი ანუ ბუნება საგანთა არსებობის მიზეზია. სპინოზას ფილოსოფიაში ღმერთი რომ იგივე ბუნებაა, ეს იმით მტკიცდება, რომ სუბსტანციის ერთ-ერთ ატრიბუტს, მისი აზრით, წარმოადგენს განფენილობა, რაც არავითარ შემთხვევაში არ მიენერება უსხეულო, განუფენელ ღვთიურ სულს. სუბსტანციის ატრიბუტულ თვისებად განფენილობასთან ერთად სპინოზა თვლის აზროვნებას. ამ ატრიბუტის მიხედვითაც არ შეიძლება სპინოზას სუბსტანცია რელიგიურ ღმერთთან გაიგივდეს, რადგან სპინოზას დახასიათებით ღმერთს ანუ ბუნებას არა აქვს ნება და გონება, იგი არც პერსონაა, იგი არარაობიდან არაფერს არ ქმნის, მას არა აქვს მიზანი და ა.შ.

სპინოზას მიხედვით, ღმერთს ანუ ბუნებას განფენილობასა და აზროვნებასთან ერთად სხვა უამრავი ატრიბუტი აქვს, მაგრამ ისინი ჩვენთვის უცნობია. სუბსტანცია, სპინოზას მიხედვით, აწარმოებს მოდუსებს, ანუ თავის სახეცვლილებებს, ე.ი. მდგომარეობებს, რომლებიც, სპინოზას მიხედვით ატრიბუტთა შესაბამისად, მატერიალური საგნებით და ინტელექტუალური ფენომენებით არის წარმოდგენილი. მაგრამ მატერიალური საგნების გამოცხადება სუბსტანციის მდგომარეობებად ან სახეცვლილებებად მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ სპინოზასეული სუბსტანცია – ეს ბუნებაა.

განფენილობისა და აზროვნების სუბსტანციის ატრიბუტებად გამოცხადებით, მართალია, სპინოზამ სუბსტანციონალური დუალიზმი მოხსნა, მაგრამ გამოუსწორებელი შეცდომა დაუშვა. რადგანაც აზროვნება მთელი სინამდვილის თვისებად გამოაცხადა.

სპინოზასაგან განსხვავებით, გერმანელი ობიექტური იდეალისტი გოტფრიდ ლაიბნიცი (1646-1716) ცდილობს დაამტკიცოს, რომ სუბსტანცია არ შეიძლება ერთი ან ორი იყოს, იგი უამრავია. არსებობს უსასრულოდ მრავალი საგანი. ამ სიმრავლის ახსნა ერთი სუბსტანციის საფუძველზე შეუძლებელია. არსებობს უსასრულოდ მრავალი მარტივი სუბსტანცია. ეს სუბსტანციები უსათუოდ განუყოფელია, რადგან განფენილი სუბსტანცია დაყოფადი იქნებოდა და ნამდვილი ატომები არ შეიძლება ყოფილიყვნენ. ეს მარტივი სუბსტანციები სულიერი ატომები ანუ მონადეებია. მატა-

რია ამ მონადებისაგანაა წარმოებული. მონადები აღჭურვილია პერცეფციის ან წარმოდგენის უნარით. ლაიბნიცისათვის მიუღებელია მატერიის განფენილობაზე დაყვანის დეკარტიული კონცეფცია, რადგან მისი აზრით, განფენილობიდან გამომდინარეობს არა სხეულთა ფიზიკური, არამედ გეომეტრიული თვისებანი.

მართალია ლაიბნიცი ბუნების განვითარების შესახებ ლაპარაკობს, მაგრამ მასთან განვითარება გაგებულია არა როგორც თვისობრივი, არამედ როგორც რაოდენობრივი ცვლილება, რაც მასთან პრეფერმიზმის თეორიის სახითაა ჩამოყალიბებული.

ლაიბნიცი ალიარებს გონების და ფაქტის ჭეშმარიტებებს. გონება მისი, შეხედულებებით, იძლევა ზოგად, აუცილებელ და უცვლელ ჭეშმარიტებებს, ხოლო ფაქტის ჭეშმარიტებანი, რომლებიც ცდას ემყარება, ისევე ცვალებადი, შემთხვევითი და ერთეულია, როგორც თვით ფაქტები.

ამრიგად დეკარტი, სპინოზა და ლაიბნიცი რაციონალისტები არიან, რომლებიც შემეცნების ერთადერთ ღირსეულ და სანდო წყაროდ გონებას თვლიან, ხოლო ბეკონის ემპირისტული ხაზის საწინააღმდეგოდ, შეგრძნებების გნოსეოლოგიურ მნიშვნელობას ამცირებენ და მათ არსებითად შეცდომების მიზეზად თვლიან. დეკარტეს მიხედვით, სიმართლე ახასიათებს არა შეგრძნებებს, არამედ მხოლოდ გონებას. ცოდნის მხრივ ჩვენ მხოლოდ გონებისაგან ვართ დავალებული. იდეები და ჭეშმარიტებათა საწყისი ადამიანის სულს თანდაყოლილი აქვს.

ლაიბნიცი, პლატონის მსგავსად, არსებითად თანდაყოლილ ცოდნას ალიარებს. მისი შეხედულებებით სულის ყველა აზრი მისი საკუთარი არსებიდან გამომდინარეობს და არა შეგრძნებებიდან, პლატონის დეკრატესა და ლაიბნიცისაგან განსხვავებით, სპინოზა, როგორც მატერიალისტი არ ცნობს თანდაყოლილ იდეებს; მისი აზრით, უნივერსალურ დებულებებს თვით გონება ქმნის. ჭეშმარიტი იდეების შექმნა, - წერს სპინოზა, - აზროვნების ბუნებას ეკუთვნის; გრძნობადი შემეცნება კი მცდარობის ერთადერთი მიზეზია.

4. ბერკლეს სუბიექტური იდეალიზმი და ჰიუმის აგნოსტიციზმი
მე-17 საუკუნის ინგლისელ მატერიალისტებს დაუპირისპირდნენ ასევე ინგლისელი სუბიექტური იდეალისტი ჯორჯ ბერკლი

(1685-1753) და აგნოსტიკოსი დავით ჰიუმი (1711-1776). ნინაალმდეგ ინგლისელი მატერიალისტებისა, რომლებიც მატერიას თვლიდნენ ყოველი საგნის ზოგად არსებად, ბერკლი ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ მატერია როგორც ზოგადი ისევე არ არსებობს, როგორც არ არსებობს ადამიანი საერთოდ ან ზოგადი სამკუთხედი, ბერკლი როგორც ეპისკოპოსი ყოველმხრივ ცდილობდა დაემტკიცებინა მატერიის არარსებობა. მატერიის არსებობის უარსაყოფად ბერკლი ემყარება ჰობსისა და ლოკის კონცეფციას საგანთა გრძნობადი თვისებებისაგან მატერიალური სუბსტანციის განსხვავებისა და გამიჯვნის შესახებ, ბერკლის აზრით, თუ მატერიას ჩამოვაცილებთ საგნებისათვის დამახასიათებელ გრძნობად თვისებებს, მაშინ მატერიაც გაქრება. მისი გაგებით, მატერია არარსია. უარყოფდა რა მატერიის სუბსტანციურობას, იგი თავისი სუბიექტურ-იდეალისტური ფილოსოფიის მთავარ მიზანს ხედავდა ღმერთის არსებობის დასაბუთებაში, ამდენად, განსაზღვრული აზრით, მისი ფილოსოფია წარმოადგენს სქოლასტიკის აღდგენას ახალ დროში. იგი ამ მიზნით ემყარება იდეალისტურ ემპირიზმს. ბერკლის მიხედვით, საგანი არის შეგრძნება, ალქმა ან ალქმულად ყოფნა. მისი აზრით, ალუბალი ესაა მისი ფერის, ფორმის, გემოს შეგრძნებათა კომპლექსი ანუ ალქმა. საგანი და მისი ალქმა ერთი და იგივეა. მისი აზრით, თუ საგანს მისი ალქმისაგანა განვასხვავებთ, მაშინ ჩვენ არ შეგვიძლია დარწმუნებული ვიყოთ მის არსებობაში. ალქმის მოცილებით საგანსაც ვიცილებთ, საგნის არსებობა მანამ გრძელდება, სანამ მისი ალქმადობა გრძელდება. საგანთა მუდმივი არსებობა ამტკიცებს მის მუდმივ აღმქმელის – ღმერთის არსებობას. აიგივებს რა გრძნობად საგნებს შეგრძნებებთან და ალქმებთან, ბერკლი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ისინი აღმქმელი სუბიექტის გარეშე არ არსებობენ.

აგნოსტიკოსი დ. ჰიუმი მატერიალისტური სუბსტანციისა და მთელ რიგ სხვა საკითხების გაგებაში ჯ. ბერკლის სუბიექტურ-იდეალისტური ფილოსოფიის პრინციპებიდან ამოდიოდა, იგი მატერიალურ სუბსტანციასთან ერთად სულიერ სუბსტანციასაც უარყოფდა. ამ უკანასკნელის უარყოფა ჰიუმის მიერ სავსებით ლოგიკურია, რადგან თუ მატერიალური სუბსტანციის უგულებელყოფა ბერკლისთან იმას ემყარება, რომ იგი ალქმული და

უცნობია, განა ასეთივე არაა სულიერი სუბსტანციაც?

დ. ჰიუმი, რომელიც უარყოფს როგორც მატერიალურ, ისე სულიერ სუბსტანციას, მიზეზობრივი კავშირი გამოჰყავს არა ღმერთიდან, არამედ ადამიანის ცნობიერებიდან. მისი აზრით, მუდმივად შეერთებული ობიექტების იდეები კავშირდებიან ადამიანის გონებაში, ხოლო ობიექტთა იდეების ეს გონებისეული კავშირი ადამიანს გადააქვს თვით ობიექტებზე.

ბერკლი ბუნების ყველა მოვლენას ღმერთის მოქმედების საფუძველზე ხსნის, ამიტომ მასთან მიზეზობრივობის საკითხი პრობლემას არ წარმოადგენს. ეს საკითხი პრობლემის დონეზე ჰიუმთან და კანტთან არის აყვანილი.

მიზეზობრივობის გაგების საკითხში ჰიუმი დაუპირისპირდა XVII საუკუნის რაციონალისტებს (დეკარტე, სპინოზა, ლაიბნიცი), რომელთა აზრით ადამიანს მიზეზის ცნებიდან შეუძლია გონების ძალით შედეგი გამოიყვანოს, რადგან მიზეზი თავის თავში შედეგსაც შეიცავს. ჰიუმის მიხედვით, მიზეზობრივ კავშირს უშუალოდ საგნებზე დაკვირვებით ვერ ვწვდებით. ჩვენ მაგნიტურ რკინას რამდენიც არ უნდა დავაკვირდეთ, ვერასგზით ვერ დავასკვნით, რომ მას მიზიდულობის უნარი აქვს, თუ ეს ცდით არ შევამოწმეთ.

ჰიუმის აზრით, ბუნებაში ყველა მოვლენა ერთმანეთისაგან იზოლირებულია, ერთი მოვლენა მეორეს მისდევს, მაგრამ ჩვენ ვერასოდეს ვერ შევნიშნავთ მათ შორის მიზეზობრივ კავშირს. მაგრამ როდესაც ჩვენს გონებაში ვაკვირდებით მრავალ ერთგვაროვან ფაქტს, ვთქვათ, რომ თოვლს ყოველთვის სიციფე მოსდევს. მაშინ ამ ორი მოვლენის ცნებები მტკიცედ კავშირდებიან ჩვენს ცნობიერებაში, ხოლო მუდმივად შეერთებული ობიექტების იდეების კავშირიდან გამომდინარეობს თვით ამ ობიექტების მიზეზობრივი კავშირი, რადგან იდეები ობიექტებიდან წარმოადგებიან. მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის თეორია ფართოდ ფუნქციობს ფილოსოფიაში. მისი აზრით, ცდისეული მეცნიერებანი ამ თეორიას ემყარება.

ბერკლი და ჰიუმი ერთადერთ მოცემულ რეალობად თვლიან არა ობიექტურად არსებულ საგნებს, არამედ მხოლოდ საკუთარ შეგრძნებებს, შთაბეჭდილებებს; ამდენად შემეცნების ობიექტებად ისინი შთაბეჭდილებებს მიიჩნევენ. რაც შეეხება ჰიუმს, რო-

მელიც ღმერთის არსებობას უარყოფს და მაშასადამე შემეცნების საქმეში ღმერთის იდეას არ ემყარება, აგნოსტიციზმის პოზიციებზე დგას და უარყოფს ობიექტურად არსებული საგნების შემეცნების შესაძლებლობას. მისი აზრით, ჩვენ საგნები ვიცით არა ისე, როგორც ისინი არიან სინამდვილეში, არამედ ისე, როგორც ჩვენ ისინი გვევლინებიან.

5. XVIII საუკუნის ფრანგული მატერიალიზმი

ბერკლის სუბიექტურ იდეალიზმს დაუპირისპირდნენ მე-18 საუკუნის ფრანგი მატერიალისტები: ჟულიენ ლამეტრი, კლოდ ჰელვეციუსი, დენი დიდრო, პოლ ჰოლბახი. მათთან ჩვენ შევჩერდებით დიდროსა და ჰოლბახის, როგორც ფრანგული მატერიალიზმის ყველაზე დიდი წარმომადგენლების, ფილოსოფიის დახასიათებაზე. მათ თანმიმდევრულად განაგრძობდნენ მე-17 საუკუნის ინგლისელი მატერიალისტთა მატერიალისტური და ათეისტური ტრადიციები.

ენციკლოპედიის გამოცემის ინიციატორი დენი დიდრო (1713-1784) ერთდერტ ობიექტურ რეალობად თვლის მატერიას. მისი აზრით, „ფილოსოფოსი არის ადამიანი, რომელიც საგნებს ხედავს ისე, როგორც ისინი სინამდვილეში არიან“. ის აღიარებდა ბუნების საგნებსა და მოვლენებს შორის კავშირს. იგი მატერიის თვისებად თვლის მგრძნობელობას და თვითმოძრაობას, უარყოფს გარეგან ღვთიურ ბიძგს. სხვა ფრანგი მატერიალისტების მსგავსად, დიდრო, იმ დებულებას იზიარებს, რომ ბუნება არავის მიერ არაა შექმნილი, მის გარდა და მის გარეშე არაფერი არ არსებობს. დროსა და სივრცეს იგი თვლის მატერიის ძირითად ფორმებად. მისი აზრით, ორგანული სამყარო არაორგანული სამყაროდანაა წარმოშობილი. სხვა ფრანგი მატერიალისტების მსგავსად იგი ყოველი ცოდნის წყაროდ შეგრძნებებს თვლის, რომლებსაც დიდრო „მონმეების“ როლს აკისრებს. ხოლო გონებას მოსამართლედ თვლის. დიდროს მიაჩნია, რომ ყოველი ცოდნა ცდისა და შეგრძნებებისაგანაა დამოკიდებული. გონება მისი აზრით, იმეცნებს, საგანთა ურთიერთკავშირსა და მთლიანობას. დიდრო ფეოდალურ ფორმაციას უკანონოდ თვლიდა, ხოლო რელიგიას ყოველგვარი უბედურების მიზეზად მიიჩნევდა. რელიგიისაგან ნალხის განთავისუფლების ფაქტორს იგი განათლებაში ხედავდა

და სხვა ფრანგ მატერიალისტებთან ერთად განმანათავისუფლობის პოზიციაზე იდგა. იგი აცხადებდა: „თუ რელიგიაზე და ხელისუფლებაზე გამაჩუმებთ, სალაპარაკო არაფერი არ დამრჩება“.

ჰოლბახი (1723-1789) თავის მთავარ ნაშრომში - „ბუნების სისტემა“ იძლევა არა მარტო თავის შეხედულებათა გადმოცემას, არამედ სისტემატიური სახით ალაგებს აგრეთვე ფრანგ მატერიალისტთა ფილოსოფიურ და სოციალურ-პოლიტიკურ იდეებს. მისი აზრით, მატერია მოძრაობის მრავალგვარი ფორმების მატარებელია. დეკარტესაგან განსხვავებით ის ამტკიცებს, რომ მატერიას მოძრაობა ღმერთის მიერ კი არა აქვს გადაცემული, არამედ იგი თვითმოძრავია. შერძონებულობა მატერიის ისეთივე განუყრელი თვისებაა, როგორც განუფიქრობა და მოძრაობა. ბუნებაში ფუნქციობს მხოლოდ ბუნებრივი მიზეზები. მისი აზრით, მატერიალურ სამყაროში მხოლოდ აუცილებლობა არსებობს, რადგან მატერიალური პროცესი შემთხვევითობას გამორიცხავს. დიდროსაგან განსხვავებით ჰოლბახი ცნობს ნახტომებს ბუნების განვითარებაში. მისი განმარტებით, „მატერია არის ის, რაც ასე თუ ისე ჩვენს გრძნობებზე მოქმედებს“. ჰოლბახი აღიარებს ბუნებაში ობიექტური კანონზომიერების არსებობას, რომ ყველა საგანი და მოვლენა ბუნებაში ობიექტური მიზეზ-შედეგობრივი კავშირებით არის დაკავშირებული, რომელთა შემეცნება მეცნიერების განვითარებით ხდება. მართალია, ჰოლბახი ამბობს: „ჩვენ არ შეგვიძლია ყველაფერი ვიცოდეთ“, „ჩვენ არასოდეს არ შეგვიძლია საგანთა არსების შემეცნება“, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ სრულ აგნოსტიციზმს არ წარმოადგენს. იგი მეტად ათეიზმის წარმომადგენელია. მისი აზრით, ღმერთის ცნება ადამიანის ფანტაზიის შედეგია. მაგრამ პოლიტიკაში იგი რამდენადმე ლიბერალია. იგი ამბობს: „პოლიტიკაში, ისევე როგორც მედიცინაში, გმირული საშუალებანი ყველაზე სახიფათოა“.

მატერიალიზმისა და იდეალიზმის, ემპირიზმისა და რაციონალიზმის ერთ მთლიან მიმდინარეობად გაერთიანებას შეეცადა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ფუძემდებელი იმანუელ კანტი.

გერმანული კლასიკური ფილოსოფია

საკაცობრიო ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიაში ერთ-ერთი ბრწყინვალე ეტაპია გერმანული კლასიკური ფილოსოფია, რომელიც წარმოსდგება ფილოსოფიური აზროვნების ისეთი ტიტანებით, როგორებიც არიან კანტი, ფიხტე, შელინგი, ჰეგელი და ფოიერბახი. გერმანული კლასიკური ფილოსოფია გამოირჩევა ფილოსოფიის მრავალ ფუნდამენტალურ პრობლემათა ახლებური გააზრებით და ალტერნატიული გადაწყვეტილებით. ხაზგასასმელია ერთი გარემოება: გერმანულმა კლასიკურმა ფილოსოფიამ ორიენტირება ადამიანზე აიღო ად ფილოსოფიური მსჯელობების ცენტრში მოაქცია იგი. მისი დიდი დამსახურება იყო ის, რომ ჯერ ერთი – განვითარების იდეა შემოიტანა და დაამკვიდრა ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში – შექმნა განვითარების შესახებ ფილოსოფიური მეცნიერება – დიალექტიკა და მეორე მან წინ წამოსწია სუბიექტის აქტიური როლი ობიექტის მიმართ, რითაც უარყო თვალსაზრისი გარემოს მიმართ სუბიექტის პასიურ, მჭვრეტელობითი დამოკიდებულების შესახებ.

გერმანული კლასიკური ფილოსოფია იწყება კანტით, გაივლის იგი ფიხტესა და შელინგის საფეხურებს და ჰეგელის ნააზრევში სინთეზირდება, რომელსაც უპირისპირდება ალტერნატიული მოძღვრება – ფოიერბახის ანტროპოლოგიურ-მატერიალისტური მსოფლმხედველობის სახით.

1. კანტის ფილოსოფია

იმანუელ კანტი (1724-1804) გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის შემოქმედია, რომლის აზროვნებამ და მსჯელობის სტილმა დიდად განსაზღვრა მთელი საკაცობრიო ფილოსოფიური აზრის შემდგომი მსვლელობა. კანტის ფილოსოფია გნოსეოლოგიურ თეორიას წარმოადგენს და მისი მთავარი ამოცანაა ადამიანის შემეცნებითი შესაძლებლობების პრინციპებისა და საზღვრების დადგენა, მეცნიერებათა (ფიზიკისა და მათემატიკის) არსებობის ფაქტების შესაძლებლობისა და რაობის დადგენა, ხოლო ამ

დადგენის საყრდენი საფუძველი კი ადამიანის ცნობიერების ანალიზია. კანტი თავისი დროის მათემატიკისა და კლასიკური ფიზიკის ანალიზის საფუძველზე აყალიბებს თავის გნოსეოლოგიურ თეორიას. მისი მსჯელობის ლოგიკური სტრუქტურა ასეთია: მეცნიერულ ცოდნას, ობიექტურობის, საყოველთაოობისა და აუცილებლობის ნიშნები უნდა ქონდეს; ცოდნა შემეცნებელი სუბიექტის ქმნილებაა და იგი ობიექტისკენაა მიმართული. ცოდნის ფენომენში ობიექტური და სუბიექტური მხარეები უნდა იყვნენ გაერთიანებულნი, მეცნიერული ცოდნის მთავარი შემოქმედია ადამიანი, რომელიც ცოდნას ქმნის და ავითარებს, მაშასადამე, ცოდნის ფენომენში ადამიანი მთავარი ფიგურაა, რომელსაც სამი ძირითადი უნარი გააჩნია – გრძნობადობა, განსჯა და გონება. ადამიანი ამ პირველი ორი უნარის მეშვეობით ქმნის ცოდნის საგანს და ადგენს სინამდვილის საყოველთაო და აუცილებელ კანონზომიერებას. მართალია, ცოდნის დადგენაში გარკვეულ როლს გონებაც თამაშობს, მაგრამ მისი ფუნქცია ალტერნატიული სიტუაციების ანალიზით და გააზრებით ამოიწურება. შემეცნების პროცესში, კანტის აზრით, ორი ფენომენი მოღვაწეობს. შემეცნებელი სუბიექტი და მისი მოპირისპირე მხარე – საგნობრივი სამყარო. ეს საიგნობრივი სამყარო აისახება ადამიანის ცნობიერებაში, როგორც შეგრძნებათა ქაოტური მასალა. ეს შეგრძნებები საგნების ადექვატურნი არ არიან, ისინი ერთმანეთთანაც არ არიან დაკავშირებულნი, რადგანაც განსხვავებულ შეგრძნებებს განსხვავებული ორგანოები ინვევენ. შეგრძნებათა ქაოსი უფორმო, უკანზომიეროა.

შეგრძნებათა ეს ქაოტური მასალა ეძლევა ცნობიერებას, რომელსაც თავისი სტრუქტურა და უნარი გააჩნია, რომლის ფუნქცია ამ ქაოტური მასალის ორგანიზაციაში მდგომარეობს. ცნობიერება თავისი ბუნებით აპრიორულია (არაცდისეულია) და იგი მოწოდებულია, რათა ამ ქაოტურ მასალაში საყოველთაოობისა და აუცილებლობის მიმართებების შეტანით შექმნას მეცნიერული შემეცნების ობიექტი. ცნობიერება, ამ ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტისათვის იყენებს ტრანსცენტალურ მეთოდს, რომლის ძირითადი ფუნქცია ქაოტური გრძნობადი მასალის კატეგორიულ და მუშავებაში მდგომარეობს. როგორც გრძნობადობას, ასევე განსჯას თავისი აპრიორული ფორმები გააჩნია. გრძნობად-

ობის აპრიორული ფორმებია დრო და სივრცე, ხოლო განსჯისათვის – უზოგადესი კატეგორიები, რომლებსაც საყოველთაობის, აუცილებლობისა და ობიექტურობის ნიშნები აქვთ. გრძნობადობის აპრიორული ფორმები – დრო და სივრცე – შეგრძნებათა ქაოტურ მასალას დროსა და სივრცეში აწყობენ, ხოლო განსჯის აპრიორული კატეგორიები – მიზეზობრიობა, სუბსტანციალობა, აუცილებლობა და ა.შ. (სულ თორმეტი კატეგორია) მონოდეტუალნი არიან ამ შეგრძნებათა მასალის გაფორმებისათვის, მასში საყოველთაობისა და აუცილებლობის მიმართებების შეტანის სახით.

განსჯა თავისი აპრიორული ფორმებით ქმნის მეცნიერების საგანს და იმეცნებს მას.

კანტის მიხედვით ცოდნა მსჯელობაში ვლინდება. მსჯელობები კი ორნაირნი არიან – ანალიზური (რომლებიც ტავტოლოგიებს წარმოადგენენ და ახალ ცოდნას არ იძლევიან) და სინთეზური (რომლებიც ახალ ცოდნას იძლევიან). მსჯელობის ეს ფორმები შეიძლება იყვნენ აპოსტერიორული (ცდისეული) და აპრიორული (არაცდისეული). მეცნიერული ცოდნა აპრიორული ბუნებისაა და იგი მხოლოდ სინთეზურ-აპრიორულ მსჯელობათაგან შედგება, რადგანაც მხოლოდ ასეთ მსჯელობებს აქვთ საყოველთაობისა და აუცილებლობის ნიშნები.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ კანტი განასხვავებდა შემეცნების მესამე უნარს, გონებას. განსჯა შემეცნების ისეთი უნარია, რომელიც ურთიერთ გაპირობებული მოვლენების სფეროს ვერა სცილდება. მაგრამ მას სჭირდება ისეთი უნარი, რომელიც მის წინაშე დააყენებდა შემეცნების უსასრულობისაკენ მისწრაფების მიზნებს. სწორედ ასეთი უნარია გონება. განსჯა სასრულობის სფეროს ვერა სცილდება, გონება კი მას უბიძგებს უსასრულობისაკენ. განსჯა ამ უსასრულობისაკენ მისწრაფებაში წინააღმდეგობაში ვარდება. საქმე ისაა, რომ მის კატეგორიებს ძალა აქვს მხოლოდ გრძნობადი თვალსაჩინოების ანუ ცდის სფეროში. ხოლო როდესაც გონების ნაბიძგებით განსჯა უსასრულობაში გასვლისაკენ მიისწრაფვის იმის ვარაუდით, რომ თავისი კატეგორიებით მიწვდეს მას, ის სიმცდარეში ვარდება, ვინაიდან ის რაც ცდის ფარგლებს სცილდება, ის სხვა სამყაროა, მას კანტი ნივთი თავისთავადის სამყაროს უწოდებს, რომელთა მიმართ გა-

ნსხჯის კატეგორიებს ძალა არა აქვთ და იმ ილუზიაში განსჯა გადაუჭრელი წინააღმდეგობების წინაშე დგება, რომელსაც კანტი ანტინომიებს უწოდებს. მაგალითად თუ ავიღებთ სამყაროს მთლიანობაში, შეიძლება ერთნაირი უფლებით ვამტკიცოთ, როგორც ის რომ სამყარო შეზღუდულია სივრცეში და აქვს დროში დასაწყისი, ისევე ის, რომ სამყარო უსასრულოა სივრცეში და არა აქვს დროში დასაწყისი. ასეთი განსჯა მოვლენების სფეროთი კი არ იფარგლება, რომელიც მისი აშენებულია, არამედ ცდილობს გავიღეს ნივთიების თავისთავად სამყაროში, რომლის კონსტრუირება, აშენება ბოლოვადი ადამიანის განსჯით შეუძლებელია.

კანტმა აგრეთვე ვერ დაძლია იუმის სკეპტიციზმი და იგი დაემყარა გონიერ შინაარსს და ეს გონიერი შინაარსი სამყაროში განსჯის მიერაა შეტანილი. კანტის მოძღვრება აგნოსტიკურია, რადგანაც იგი სამყაროს ყოფს შემეცნებად და შემეცნებად სფეროებად. ამიტომაც ვერ დაძლია ბოლომდე მან იუმის სკეპტიციზმი.

კანტმა კარგად დაინახა ემპირიზმისა და რაციონალიზმის ნაკლოვანებანი. მაგრამ ვერ შეავსო ეს ნაკლოვანებანი დიალექტიკის მიუღებლობის გამო.

კანტმა აგრეთვე ვერ დაძლია იუმის სკეპტიციზმი და იგი დულიზმში ჩავარდა, როდესაც მან ერთის მხრივ დაუშვა „საგნების თავისთავად“ არსებობა, ხოლო მეორეს მხრივ კი იგი შეუმეცნებლად გამოაცხადა. კანტმა მთელი სინამდვილის საგნობრივი სისტემა გაყო ურთიერთდაუკავშირებელ სფეროდ – ფენომენების სფეროდ, რომელთა კანონზომიერებას ადამიანის გონება წვდება და ნოუმენების სფეროდ, რომელიც ადამიანის გონებისათვის მიუწვდომელია. ამ გარემოებათა აღიარებით კანტმა დაამცირა ადამიანის შემეცნებითი შესაძლებლობების უნარი, რაც ადამიანის აშკარა შეუფასებლობას წარმოადგენდა.

მართალია კანტმა ადამიანის შემეცნებითი უნარი შემოსაზღვრა, მაგრამ ადამიანში მან დიდი ზნეობრიობა დაინახა და ამ გარემოებამ განაპირობა კანტის დიდი დამსახურება ადამიანის საყოველთაო ზნეობრივი პრინციპების ჩამოყალიბებაში. კანტის მიხედვით: ადამიანის არსება ზნეობაშია, ადამიანი ისე უნდა მოიქცეს, რომ იგი ბედნიერი იყოს. ბედნიერებისაკენ სწრაფვა საფ-

სებით ზნეობრივი ქცევაა. მაგრამ ბედნიერების გაგება და მიღწევის გზები შეიძლება იმდენი იყოს, რამდენი ადამიანიცაა ქვეყანაზე. ასეთი ბედნიერება არ იქნება საყოველთაო საკაცობრიო მნიშვნელობის მქონე და საკაცობრიო მორალური პრინციპი. კანტი აყალიბებს საკაცობრიო მორალური პრინციპების – კატეგორიული იმპერატივების ძირითად ნიშნებს – საყოველთაობას და აუცილებლობას.

ეს მორალური პრინციპები გამოდიან ადამიანის ბუნებრივი მოთხოვნილებიდან – სწრაფიდან ბედნიერებისაკენ, ოღონდ ეს სწრაფვა არ უნდა ხდებოდეს სხვის ხარჯზე, ადამიანი არსად, არასდროს, (მისი დამცირებისა და მორალური დამონების ხარჯზე) არ უნდა იქნეს გამოყენებული საშუალებად სხვისი ბედნიერების მსიაღწევად, ადამიანმა არ უნდა აკეთოს და არ უნდა ისურვოს სხვისთვის ისეთი რამე, რასაც შენთვის არც გააკეთებ და არც ისურვებ. კანტის მორალური კოდექსი უაღრესად ჰუმანისტური და ზოგადსაკაცობრიოა, რაც ამ დიდ მოაზროვნეს კაცობრიობის ზნეობრივი ამაღლებისათვის მებრძოლთა მონინავე რიგებში აყენებს.

2. ფიხტეს და შელინგის ფილოსოფია

გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის შემდგომი წარმომადგენელია იოჰან გოტლიბ ფიხტე (1762-1814წ.), რომელიც კანტის ნააზრევს ეზიარა და მისი განვითარება სცადა ადამიანის თავისუფლების გაგებისა და უზრუნველყოფის მიმართულებით, ფიხტეს მიაჩნდა, რომ ბუნება დეტერმინირებულია და ამიტომაც არათავისუფალია, ადამიანთა საზოგადოება არ ემორჩილება მიზეზობრიობას და, ამიტომაც იგი თავისუფალია თავისი ნებით. ფიხტე თვლიდა, რომ კანტის ფილოსოფიას სისტემატიურობა აკლია, რადგანაც მას არა აქვს საყრდენი მთავარი პრინციპი, საიდანაც მთელი მისი მოძღვრება გამოვა. რადგანაც მეცნიერება და ცოდნა ადამიანის ქმნილებაა, ამიტომაც ფილოსოფიის შესწავლის ობიექტი უნდა იყოს „მეცნიერებათმცოდნეობა“. ე.ი. თეორია ცოდნის შესახებ. ეს თეორია უნდა სისტემა იყოს, ე.ი. მას საყრდენი, ძირითადი, უეჭვო დებულება უნდა გააჩნდეს. ასეთ დებულებად „ნიეტების“ თავისთავადობის“ არსებობის აღიარება ვერ ივარგებს, რადგანაც იქიდან სუბიექტი (რომელიც ცოდნ-

ის ავტორი და მფლობელია) ვერ გამოვა. სისტემის სანყისი უნდა იყოს მოქმედი სუბიექტი – „მე“, რომლის მთავარი ნიშანია მოქმედება, აქტიუობა. ამ მოქმედების წყალობით „მე“ – სუბიექტი ადგენს თავის „მე“-საც და მის გარეშე მყოფ „არა-მესაც“. „მესა“ და „არა-მეს“ დიალექტიკა, მათი ურთიერთგანსაზღვრა და წინააღმდეგობრივი დაპირისპირება ტრიადული ფორმით ხორციელდება: „მე“ – არის თეზისი, „არა-მე“ ანტითეზისი და სინთეზია მათი უმაღლესი გაერთიანება. ტრიადული განვითარების საფუძველზე დგინდება ძირითადი კატეგორიები: რეალობის („მე“), უარყოფის („არა-მე“), საზღვრის („მეს“ და „არა-მეს“ სინთეზი). შემდეგ ჩამოყალიბდება სუბსტანციის, საფუძვლის, შედეგებისა და სხვა კატეგორიები. ასეთნაირად „მე-ს“ და „არა-მეს“ დიალექტიკით შენდება მთელი „მეცნიერებათმცოდნეობის“ სისტემა, როგორც ჭეშმარიტი ფილოსოფია. ფიხტეს მიხედვით, მთელი ბუნება „მე-ს“ აქტებითაა განსაზღვრული და მისი შემეცნება „მე-ს“ კანონზომიერების გახსნაა. „მე-ს“ შემეცნება კი თავისუფლებაა, რომლის რეალიზაცია მოქმედებაში მდგომარეობს. კანტის ზოგადსაკაცობრიო მორალური კოდექსი, „მე-ს“ თავისუფალი მოქმედების სახით დაკონკრეტდა ფიხტეს მოძღვრებაში.

გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის შემდეგი თვალსაჩინო წარმომადგენელია ფრიდრიხ ვილჰელმ იოზეფ შელინგი (1775-1854 წწ.), რომელმაც ფიხტეს ფილოსოფიიდან გამოსულმა საკუთარი სისტემა ააგო. შელინგის მიხედვით, ბუნება „მე“-ს დადგენილი კი არ არის, არამედ პირიქით, ბუნების ქმნილებაა „მე“. ბუნება თავისი არსით სულიერია და ბუნების განვითარება ცნობიერების განვითარებაა. ბუნება არაცნობიერი სულია მთვლემარე მდგომარეობაში. იგი როგორც დაპირისპირებულ მხარეთა მთლიანობა მაგნიტსა გავს, რომელასც საპირისპირო პოლუსები გააჩნია. რადგანაც ბუნება და გონება ერთიდაიგივეა – ბუნება არის გონება არაცნობიერ ფორმაში, ხოლო გონება კი – ბუნება ცნობიერ ფორმაში. ამიტომაც ისინი ფაქტიურად იდენტურნი არიან. სწორედ ეს იდენტობა არის ბუნებისა და გონების დაპირისპირების ის ბაზა, რაც მათ მიმართულებათა ცვალებადობასა და განვითარებას განაპირობებს. „მე“, როგორც გონიერი არსება უპირისპირდება ბუნებას, მაგრამ ეს დაპირისპირება დროებითია. ეს „მე“ თავისი აქტებით და ამ აქტებზე რეფლექსიით ქმნ-

ის ბუნების ლოგიკურ სტრუქტურას. ფიზიკსათვის „მე“-ს მოქმედების უკანასკნელი საფეხური თავისუფლებაა, შელინგი კი თვლის, რომ გონების მოქმედების უმაღლესი საფეხურია – ხელოვნება. თვითონ გონებაა უმაღლესი ხელოვანი.

შელინგის მიხედვით, განვითარება მთელ სნამდვილეს ეხება და მისი ყოველი საფეხური აბსოლუტური და რეალურია. ამ განვითარებაში სუბიექტური და ობიექტური მომენტები ერთმანეთს უპირისპირდება. მთელი ბუნების წინსვლა წარმოსდგება რეალურისა და იდეალურის რიგის სახით. განვითარების პროცესის საწყისი საფეხურია მატერია, რომელიც სუბიექტურის მინიმუმს და ობიექტურის მაქსიმუმს წარმოადგენს. უკანასკნელი საფეხურია ჭეშმარიტება და ხელოვნება, რომლებიც ობიექტურის მინიმუმია და სუბიექტურის მაქსიმუმი. დიალექტიკური განვითარების პრინციპები შელინგისათვის უკვე გააზრებულია.

3. ჰეგელისა და ფოიერბახის ფილოსოფია

კლასიკური გერმანული იდეალიზმის მწვერვალს წარმოადგენს გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელის (1770-1831 წწ.) მოძღვრება. ჰეგელმა შეისწავლა და გადაამუშავა კაცობრიობის მთელი კულტურული მონაპოვარი (იგი ენციკლოპედიური განათლების გენიოსი იყო) შექმნა ობიექტურ იდეალისტური დიალექტიკური სისტემა.

ჰეგელის ობიექტურ-იდეალისტური მოძღვრება მთელი ეპოქა იყო ფილოსოფიის ისტორიაში, რადგანაც მან წარუშლელი კვალი დააჩნია ფილოსოფიის შემდგომდროინდელ განვითარებას. ჰეგელი დიალექტიკური განვითარების თეორიის შემქმნელი და სისტემატიკოსი იყო, რომელმაც ჩამოაყალიბა ამ თეორიის თითქმის ყველა კანონი და კატეგორია. ჰეგელს მიაჩნდა, რომ სამყარო ისტორიული პროცესია და არა მარტო სამყარო, არამედ მისი ყოველი ფრაგმენტიც განვითარების პრინციპს ემორჩილება.

ჰეგელის მიხედვით, სამყარო საგანთა და მოვლენათა ერთიანი სისტემაა. ერთი და მთელია, და ამ ერთიანობის საფუძველი აბსოლუტური სულია.

ეს ერთი და მთელი სამყარო განვითარებადი სინამდვილეა. განვითარებადობა სამყაროს შინაგანი მდგომარეობაა, რადგანაც სამყაროს თავის თავში აქვს განვითარების შინაგანი წყარო –

შინაგანი წინააღმდეგობის სახით. სწორედ დაპირისპირებულთა ერთიანობა – ჰეგელის მიხედვით, არის მოძრაობისა და განვითარების მიზეზი.

განვითარება მსვლელობაა დაბალიდან მაღლისაკენ, მარტივიდან რთულისაკენ და ყოველი შემდგომი საფეხური წარმოიშობა ძველიდან და ამავე დროს ძველიდან წარმოშობილი ყოველი ახალი საფეხური თვისობრივად ახალია, რის გამოც განვითარებას ნახტომისებური ხასიათი აქვს. განვითარება ემორჩილება „მოხსნა-შენახვის“ პრინციპს, იგი (ისტორია) დადებითს არაფერს არ კარგავს, კაცობრიობის ყოველ მიღწევის გამთლიანობის საფუძველზე ქმნის საკაცობრიო მეცნიერებას და კულტურას.

კაცობრიობის ისტორიას ჰეგელი განიხილავდა, როგორც საზოგადოების თავისუფლების გაცნობიერების ისტორიას. საზოგადოების პროგრესი ეპოქის ცვალებადობით მიმდინარეობს. ჰეგელი ეპოქების ცვალებადობაში ხედავს თვისობრივ ნახტომებს პროგრესის მიმართულებით, რადგანაც მისი აზრით, არც ეპოქა არ ილუპება. მანამ არ ამოწურავს თავისი განვითარების მთელ შესაძლებლობებს, და შემდეგ გადავა იგი სხვა, უფრო მაღალი განვითარების საფეხურზე.

უდიდესია ჰეგელის როლი ფილოსოფიისა და კულტურის სხვა დარგების (ხელოვნების, რელიგიამცოდნეობის) განვითარებაში. მან თავისი ავტორიტეტული სიტყვა თქვა ყველა საჭირობოროტო, საკვანძო საკითხებზე. ჰეგელი გერმანული კლასიკური იდეალისტური ფილოსოფიის გვირგვინს წარმოადგენდა.

კანტის მოძღვრების გნოსეოლოგიურმა პრინციპებმა – ფიქტესა და შელინგის გავლით, ჰეგელის სისტემაში ობიექტური, იდეალიზმის სახე მიიღო. კანტის მიხედვით კანონზომიერება ადამიანის ცნობიერების სტრუქტურითაა შექმნილი. ჰეგელის აზრით კი სამყაროს შემოქმედი თვითონ უნდა იყოს ობიექტური, აბსოლუტური და აქტიური. ეს შემოქმედი ჰეგელის მოძღვრებაში განსხვავებული ტერმინებით ხასიათდება: ლოგიკური იდეა, აბსოლუტური იდეა, გონება, სული. ჰეგელის დიდი დამსახურებაა დიალექტიკური განვითარების თეორიის შექმნა. მასთან ამ დიალექტიკურ განვითარებას სამყაროს შემოქმედი – აბსოლუტური სული - განიცდის, რომელიც განვითარების მსვლელობაში სხვადასხვა ფორმით ვლინდება.

ჰეგელის ფილოსოფიური სისტემა სამი ნაწილისაგან შედგება: ლოგიკა, ბუნების ფილოსოფია და სულის ფილოსოფია. ამ სისტემის პირველ ნაწილში აბსოლუტური იდეა წმინდა ლოგიკური ფორმით არსებობს და მისი დახასიათება ჰეგელს მოცემული აქვს წიგნში „ლოგიკის მეცნიერება“. აბსოლუტი ლოგიკის სფეროშიც განიცდის განვითარებას.

საწყის საფეხურზე იგი აბსტრაქტული არსია, მაგრამ შემდგომი მოძრაობის პროცესში იგი კონკრეტულ გარკვეულობად გადაიქცევა და ქმნადობის პროცესში თავის შესაძლებლობებს კატეგორიათა სისტემის სახით წარმოადგენს: არსი, არ არსი, სუბსტანცია, მიზეზი, მიზანი, რაოდენობრიობა, თვისობრიობა, შემთხვევითი, აუცილებელი და ა.შ.

აბსოლუტური იდეა თავისი განვითარების ლოგიკურ ფორმაში მხოლოდ და მხოლოდ თავის მდიდარ შინაარსს შლის, მაგრამ იგი მხოლოდ წმინდა აზრის ფორმით არსებობს. იგი ჯერ კიდევ არაა სინამდვილე, მისი განამდვილება ბუნებისა და კაცობრიობის ისტორიაში ხდება. დაამთავრებს რა აბსოლუტი თავის განვითარების წმინდა აზრის ფორმით, იგი „გადადის“ ბუნებაში, კვლევს კი ადასტურებს, რომ ბუნება არის „იდეის სხვა“, ე.ი. იდეა თავისი კანონზომიერებით, ოღონდ დროსა და სივრცეში არსებული საგნებისა და მოვლენების სისტემის სახით წარმომდგარი. ბუნების მოვლენები არ განიცდიან განვითარებას, ის მხოლოდ ფონია აბსოლუტური სულის განვითარებისათვის. აბსოლუტური სულის განვითარების უმაღლეს, ამომწურავ საფეხურს აღწევს კაცობრიობის ისტორიაში, ეს ეტაპი ჰეგელს დახასიათებული აქვს თავის „სულის ფილოსოფიაში“. ეს არის აბსოლუტური სულის თავის თავზე რეფლექსის საფეხური, სადაც იგი ავლენს, რომ ყოველი კულტურული ქმნილება, ეს იქნება მხატვრულ-ხელოვნებითი, რელიგიური, მეცნიერული თუ ფილოსოფიური ფენომენი, არის ამ აბსოლუტური სულის შინაარსის კონკრეტული გამოვლენა. აბსოლუტური სულის გამოვლენის ტიპიური ფორმებია: ხელოვნება, რელიგია და ფილოსოფია. ხელოვნებაში აბსოლუტური სული გამოვლინდება სახის ფორმით, რელიგიაში წარმოდგენის ფორმით, ხოლო ფილოსოფიაში ცნების ფორმით. სწორედ ფილოსოფიაში გაიგებს აბსოლუტური სული თავის მთლიან განსაზღვრულობას და იგი აბსოლუტური იდეის, ე.ი. ცნების

წმინდა ფორმას იღებს.

გნოსეოლოგიაში ჰეგელი რაციონალისტია, იგი სამყაროს შემეცნებას და მეცნიერებათა არსებობას ალიარებს, მისთვის ჭეშმარიტების დადგენა ისტორიული პროცესია, ხოლო სიბრძნის უმაღლესი ფორმა ფილოსოფიაა. ჰეგელს მიაჩნდა, რომ აბსოლუტური სულის განვითარება მისი თვითშემეცნების პროცესია და იგი ზედროულია. აბსოლუტი თავის თავის შემეცნებას ფილოსოფიური სისტემების პროგრესულ მონაცვლეობაში ავლენს. ისტორიაში არსებული ყოველი ფილოსოფიური სისტემა რაღაცა კუთხით, რელატიურად გადმოსცემს აბსოლუტის კანონზომიერებას, ხოლო მისი კანონზომიერების სრულ გადმოცემას კი წარმოადგენს ჰეგელის ფილოსოფია.

ჰეგელის უდიდესი დამსახურებაა განვითარების თეორიის – დიალექტიკის შექმნა, მანვე ჩამოაყალიბა ამ თეორიის კანონები და კატეგორიები. ჰეგელმა პირველმა მიუთითა განვითარების შინაგან წყაროზე – შინაგან წინააღმდეგობაზე, და დაასაბუთა, რომ სამყაროს მამოძრავებელია შინაგანი წინააღმდეგობა. სინანდვილემ მან განიხილა როგორც რთული დიალექტიკური პროცესი, ხოლო ადამიანი კი ამ სინამდვილის წევრი, რომელიც იმეცნებს მას. ცოდნის დადგენა კი დაუსრულებელი ისტორიული პროცესია.

ჰეგელის ობიექტურ-იდეალისტური დიალექტიკური სისტემის შექმნით სრულდება გერმანული კლასიკური იდეალისტური ფილოსოფია.

გერმანული კლასიკური იდეალისტური სკოლის ალტერნატიულ მხარეს წარმოადგენს ლუდვიგ ფოიერბახის (1804-1872 წწ.) მეტაფიზიკური ანტროპოლოგიური მატერიალისტური მოძღვრება, რომელმაც თეოლოგიას და კლასიკური გერმანული იდეალიზმისაგან არარაობად ქცეული მატერიალიზმი აღადგინა თავის უფლებებში. ფოიერბახი მატერიალისტია, რადგანაც მიაჩნდა, რომ ბუნება ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელ საგანთა და მოვლენათა სისტემაა და თავისი არსით სამყარო მატერიალურია. ყოფიერება პირველადია, ცნობიერება კი მეორადი. მატერიალურ სამყაროს თავისი არსებობის საფუძველი თავის თავში აქვს. ლ. ფოიერბახი გერმანული კლასიკური იდეალიზმისა და განსაკუთრებით ჰეგელის საწინააღმდეგოდ, ამტკიცებდა, რომ აბსოლუტური იდეის დამოუკიდებელი, სუბსტანციური არსებობის

აღიარება მცდარია, რადგანაც ცნებას, იდეას არა აქვს დამოუკიდებელი არსებობა, მისი შინაარსი ყოველთვის ყოფიერებითაა განსაზღვრული.

ფოიერბახის მიხედვით, ბუნება არა მარტო ობიექტურად არსებულია, არამედ იგი შემეცნებადია. იგი იბრძოდა კანტიანური აგნოსტიციზმის წინააღმდეგ და ამტკიცებდა, რომ ჩვენ ცნობიერებას სავსებით შესწევს უნარი ბუნების კანონზომიერების წაკითხვისა, რადგანაც გრძნობის ორგანოები ობიექტური ინფორმაციას იძლევიან საგნების შესახებ.

ადამიანი ბუნების შვილია. მართალია იგი ცნობიერებითაა დაჯილდოებული, მაგრამ ცნობიერებაც მატერიალურია იმ აზრით, რომ იგი ტვინის პროდუქტია. ფოიერბახი განსაკუთრებით მაღალ შეფასებას აძლევდა გრძნობად ცოდნას და ილაშქრებდა აბსტრაქტული თეორიული აზროვნების გადაჭარბებული შეფასების წინააღმდეგ, თუმცა კი კარგად ესმოდა გონების ფუნქცია. ბუნების წიგნის კითხვის დროს – გრძნობებით ვკითხულობთ ბუნების წიგნს, წერდა იგი, მაგრამ მას გრძნობებით როდი ვიგებთ". მართალია ეს აზრი თავისი ზოგადი ფორმულირებით სწორია, მაგრამ ფოერბახი მეტაფიზიკოსი იყო, რამაც შეუშალა ხელი შემეცნების პროცესში აბსტრაქტული აზროვნების როლის ზუსტ განსაზღვრაში.

ფოიერბახის მატერიალიზმი არა მარტო მეტაფიზიკურია, არამედ ანტროპოლიგიურიც. რადგანაც იგი თვლიდა, რომ ადამიანი უნდა იდგეს კულტურის, მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ცენტრში. ყველაფერი ადამიანის ინტერესებს უნდა ემორჩილებოდეს. ფოერბახის ადამიანი წარმოსდგებოდა როგორც ბიოლოგიური და არა სოციალური ფენომენი, მაგრამ სწორედ ამაში მდგომარეობდა მისი ზრუნვა ზოგადსაქაცობრიო ინტერესებისათვის, რომელიც მიმართული იყო ადამიანის (როგორც ბიოსოციალური ფენომენის) გაჯანსაღებისა და სრულყოფისაკენ. ეს გარემოება ფოიერბახის დიდ ჰუმანურობაზე მიუთითებს.

ფოიერბახი აკრიტიკებდა ჰეგელის მოძღვრებას, იგი მას თეოლოგიის უკანასკნელ თავშესაფარს უწოდებდა. იგი უარყოფდა ჰეგელის მტკიცებას მისი სისტემის აბსოლუტური ჭეშმარიტი ხასიათის შესახებ. მთავარი ნაკლი ჰეგელის მოძღვრების ფოიერბახისეული კრიტიკის, დიალექტიკური განვითარების უარყო-

ფაში მდგომარეობდა. ფოიერბახმა ვერ გაიგო დიალექტიკური მეთოდის ევრისტიკული როლი სამყაროს კანონზომიერების ახსნაში, რადგან თვითონ მეტაფიზიკოსი იყო. ფოიერბახი არ იყო თანმიმდევრული მატერიალისტი, რადგანაც იგი საზოგადოების ისტორიის ახსნაში იდეალიზმის პრინციპებზე იდგა და მიაჩნდა, რომ კაცობრიობის ისტორიის ცვალებადობა რელიგიის ცვალებადობითაა განსაზღვრული.

ფოიერბახმა სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა ქრისტიანულ რელიგიას. იგი განსაკუთრებულად იბრძოდა ღმერთის ქრისტიანული გაგების წინააღმდეგ. მას მიაჩნდა, რომ ღმერთი კი არ არის ადამიანის შემოქმედი, არამედ პირიქით, ადამიანმა შექმნა ღმერთი და აღნიშნავდა, რომ „როგორადაც აზროვნებს ადამიანი, როგორიც არის მისი მრწამსი და განწყობილებები, ისეთია მისი ღმერთი“. მართალია ფოიერბახი აკრიტიკებდა ქრისტიანულ თეოლოგიას, მაგრამ ის არ იყო საერთოდ რელიგიის წინააღმდეგი. იგი ფიქრობდა, რომ რადგანაც კულტურისა და ფილოსოფიის ცენტრში ადამიანი უნდა იდგეს, ამიტომაც მას სჭირდება ისეთი რელიგია, რომელიც მისი არსებობიდან იქმნება გამომდინარე. ფოიერბახს მიაჩნია, რომ რელიგია საზოგადოების წევრების საარსებო კავშირის გამოხატულებაა. ამიტომ უნდა დამკვიდრდეს ახალი რელიგია, ოღონდ ღმერთის როგორც სამყაროს შემოქმედის ცნების გარეშე. მომავალი კაცობრიობის რელიგია იქნება სიყვარულის რელიგია, რომელიც დაარეგულირებს გააკეთილშობილებს ადამიანთა ბუნებრივ ურთიერთობებს და მათ შემდგომ ისტორიას.

ფოიერბახი საინტერესო ფიგურაა გერმანულ კლასიკურ ფილოსოფიაში. მან საფუძველი დაუდო იმ დიდ იდეას, რომ ადამიანი უნდა იდგეს ფილოსოფიის ცენტრში, რაც ადამიანის საზრისის გაშლას გამოიწვევს და ხელს შეუწყობს მისი შემდგომი ჰუმანიზაციის პროცესს.

XIX-XX საუკუნის ფილოსოფია

XIX საუკუნის ორმოციანი წლებისათვის დასრულდა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის საუკუნოვანი ბატონობა, რომელიც შორს გასცილდა გერმანიის ფარგლებს და ღრმად შეიჭრა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ხალხების აზროვნებაში. ამ ფილოსოფიის კორიფეების სიცოცხლის შეწყვეტის შემდეგ კიდევ დიდხანს მიმდინარეობდა აზრთა ჭიდილი მათ მიერ წამოყენებული იდეების ირგვლივ, რის შედეგადაც ჩამოყალიბდა რამოდენიმე ფილოსოფიური მიმართულება. ამ მიმართულებათა განმსაზღვრელი გახდა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის მეტაფიზიკურობისაგან განთავისუფლების ტენდენციები ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ ახლებური გააზრება გერმანული მოძღვრების მიერ დასმული პრობლემებისა. გერმანული ფილოსოფიის ტყვეობისაგან აზროვნების განთავისუფლების ვარიანტებს შორის მნიშვნელოვანი იყო ერთი მხრივ პოზიტივიზმის აღმოცენება საფრანგთსა და ინგლისში, რომელიც შემდეგ მისი ნაირსახეობების – მეორე პოზიტივიზმის, ნეოპოზიტივიზმის, პრაგმატიზმის, ნაწილობრივ ექსისტენციალიზმისა და სხვათა სახით უკვე გაგრძელდა ევროპისა და ამერიკის კონტინენტებზე. მეორე მხრივ, იმავე ჰეგელის დიალექტიკური ფილოსოფიის ფარგლებში ჩამოყალიბდა მარქსისტული ფილოსოფია, იმ განსხვავებით, რომ მან ჰეგელის მოძღვრება ბუნებასა და საზოგადოებაზე მატერიალისტურად გაიაზრა და ნაცვლად ჰეგელის იდეალისტური დიალექტიკური სისტემისა შექმნა მატერიალისტური დიალექტიკური სისტემა, დიალექტიკურ-მატერიალისტური მოძღვრება ბუნებისა და საზოგადოების შესახებ, დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის სახელწოდებით.

შეიძლება ადამიანი იზიარებდეს ამ ფილოსოფიურ მოძღვრებას; შეიძლება არ იზიარებდეს, მაგრამ მათი არსებობისა და მთელი საუკუნის დასავლეთისა და აღმოსავლეთის აზროვნებაზე დიდი გავლენის ფაქტის არსებობის უგულებელყოფა შეუძლებელია. ამიტომ მათი შესწავლა იმ სულიერი ატმოსფეროს შესწავლას ნიშნავს, რომელშიაც ცხოვრობდა და ცხოვრობს ჩვენი პლ-

ანეტიის საზოგადოება გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან ჩვენი საუკუნის მიწურულამდე.

1. მარქსისტული ფილოსოფია

მარქსისტული ფილოსოფია დააფუძნეს კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა, რომლებიც თავიანთი მოღვაწეობის დასაწყისში რევოლუციური დემოკრატები და იდეალისტები იყვნენ და უშუალოდ არ გამოხატავდნენ პროლეტარიატის კლასობრივ ინტერესებს, მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრების ანალიზის პროცესში ისინი თანდათანობით გადავიდნენ იდეალიზმიდან მატერიალიზმისაკენ და რევოლუციურად დემოკრატიზმიდან კომუნიზმისაკენ. 1844 წელს ისინი პირველად შეხვდნენ და ერთმანეთს გაუზიარეს ის თეორიული დასკვნები, რომლებთანაც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მივიდნენ. ამიტომ მათ კავშირი აღარ გაუწყვეტიათ და შეთანხმებულად ენეოდნენ მოღვაწეობას. მაგრამ ამ ფილოსოფიური მოძღვრების აღმოცენებას ხელი სეუწყო გარკვეულმა ისტორიულმა პირობებმა, ფილოსოფიურმა მოძღვრებებმა და მეცნიერულმა აღმოჩენებმა, რომელთა გარეშე იგი, ყოველ შემთხვევაში დღეს ჩვენთვის ცნობილი სახით ალბათ არ იარსებებდა.

წარმოშობის პირობები. მარქსისტული ფილოსოფიის წარმოშობას ხელი შეუწყო მე-19 საუკუნის პიველი ნახევრის ევროპის იმ სოციალურ-ეკონომიკურმა მდგომარეობამ, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო მოვლენების სწრაფი ცვალებადობა, მუშათა კლასის გამოსვლა ისტორიულ სარბიელზე და აღმავალი კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი სხვა პროცესები.

მიუხედავად იმისა, რომ კაპიტალისტურმა წარმოების წესმა მოკლე ისტორიულ დროში უზრუნველყო მატერიალური წარმოებისა და შრომის ნაყოფიერების უდიდესი ზრდა, მან ამავე დროს გაამწვანა წინააღმდეგობა პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის. ამისი შედეგი იყო მუშათა კლასის გამოსვლები 30-40-იან წლებში, რომელთა შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1834 წელს ლიონის მუშების აჯანყება საფრანგეთში, 1844 წელს სილეზიელ ფეიქართა აჯანყება გერმანიაში, ხოლო 1837-1844 წლების ინგლისში პირველი მასობრივი მუშათა მოძრაობა - ჩარტუზმი. მაგრამ ამ პერიოდის მუშათა კლასის მოძრაობა სტიქიური ხასიათისა იყო. მას არ გააჩნდა მოქმედების საკუთარი პროგრა-

მა, თავისი რევოლუციური თეორია და ორგანიზაცია. ეს საკითხები კი თანდათანობით უფრო მკვეთრად დგებოდა დღის წესრიგში. მართალია, გერმანია თავისი ეკონომიკური ჩამორჩენილობის გამო ინგლისსა და საფრანგეთთან შედარებით გვიან დაადგა კაპიტალისტური განვითარების გზა, მაგრამ ორმოციან წლებში პროლეტარიატი აქ უკვე საკმაოდ ძალას წარმოადგენდა და უფრო რევოლუციურად იყო განწყობილი. ამის გამო რევოლუციურმა ცენტრმაც გერმანიაში გადაინაცვლა. პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას შორის წინააღმდეგობა და ბრძოლა აქ პროლეტარული რევოლუციის პროლოგი შეიძლება გამხდარიყო. სწორედ პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობამ განაპირობა როგორც ახალი მსოფლმხედველობის ისე ახალი ფილოსოფიის წარმოშობა გერმანიაში.

თეორიული წყარო. მარქსისტული ფილოსოფიის წარმოშობა თეორიულ-ფილოსოფიური აზროვნების განვითარების მანამდელმა მაღალმა დონემ განაპირობა. ეს განსაკუთრებით ეხება გერმანულ კლასიკურ ფილოსოფიას, რომლის უდიდესი წარმომადგენლები ჰეგელი და ფოიერბახი იყვნენ. სწორედ მათმა მოძღვრებამ მოამზადა ფილოსოფიური წინამძღვრები დიალექტიკური მატერიალიზმის წარმოშობისათვის. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ყურადღებით ეპყრობოდნენ გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის წარმომადგენლების მოძღვრებას, რომლის მთავარ შენაძენად მიაჩნდათ ჰეგელის დიალექტიკა, როგორც განვითარების უაღრესად ყოველმხრივი, შინაარსით მდიდარი და ღრმა მოძღვრება.

ჰეგელი იყო პირველი, რომელმაც პოზიტიურ ფორმაში ჩამოაყალიბა დიალექტიკის თეორია, გამოიკვლია დიალექტიკის ძირითადი კანონები და კატეგორიები და შექმნა დიალექტიკური მოძღვრება კანონებისა და კატეგორიების შესახებ. მართალია, ჰეგელის ფილოსოფია არსებითად იდეალისტური იყო, მაგრამ მატერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში იგი იდეალისტურ საფუძველზე ამუშავებდა დიალექტიკურ მოძღვრებას განვითარების შესახებ. ის გამომდინარეობდა იმ მოსაზრებებიდან. რომ განვითარება განპირობებულია მოვლენებში არსებული შინაგანი წინააღმდეგობებით. ამ გაგებით რაციონალურ მარცვალს ჰეგელის ფილოსოფიაში განვითარების საყოველთაოობის, არსებითობისა და აუცილებლობის იდეა წარმოადგენდა, რომელიც ხორციელდ-

ება შინაგან წინააღმდეგობათა გამოვლენისა და დაძლევის, და-
პირისპირებულთა ურთიერთგარდაქმნის, რაოდენობრივ ცვლი-
ლებათა თვისებრივ ცვლილებებში ნახტომისებური გადასვლის,
ახლის მიერ ძველის უარყოფის გზით. ამ აზრით, ჰეგელის დიალ-
ექტიკა თავისი დროისათვის განვითარების ყველაზე უფრო სრ-
ული თეორია იყო, თუმცა ის განხორციელებული იყო იდეალის-
ტურ სისტემაში. ჰეგელის მიხედვით, განვითარება მხოლოდ უნ-
ივერსალური მსოფლიო გონების სფეროში მიმდინარეობდა. იგი
არ ცნობდა მატერიის, ბუნების განვითარებას, რადგან მას ისი-
ნი მიაჩნდა აბსოლუტური იდეის სხვა სახედ გამოვლინების ფო-
რმად. მიუხედავად ამისა კ. მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ,
პირველად სწორედ ჰეგელმა მოგვცა ამომწურავად და შეგნებუ-
ლად დიალექტიკური მოძრაობის ზოგადი ფორმები.

ამავე დროს იმ სახით, რა სახითაც ჰეგელმა დიალექტიკა შე-
ქმნა, მარქსისათვის მიუღებელი იყო, იგი მის არსებით გადამუშ-
ავებას მოითხოვდა. კ. მარქსის აზრით, ჰეგელის დიალექტიკა
თავდაყირა იდგა. საჭირო იყო მისი გადმობრუნება, რათა მისტ-
იკურ გარსს შიგნით რაციონალური მარცავლი ყოფილიყო აღმ-
ოჩენილი. კ. მარქსმა ჰეგელის იდეალისტური ფილოსოფიიდან
სწორედ მისი რაციონალური მრცვალი აიღო. ეს იყო მისი დიალ-
ექტიკა – მოძღვრება განვითარების შესახებ, რომელმაც ხელი
შეუწყო მატერიალისტური დიალექტიკის ფორმირებას. კ. მარქ-
სმა ჟა ფ. ენგელსმა განვითარების იდეა მთელ სინამდვილეზე
გაავრცელეს. მათი აზრით, განვითარებას განიცდის მთელი მა-
ტერიალური სინამდვილე, რომელიც აისახება ჩვენი ცნობიერე-
ბის მიერ. ამ აზრით იდეალურას განვითარება განპირობებულია
მატერიალური განვითარებით და იგი უსასრულო პროცესს წარ-
მოადგენს. ამით დიალექტიკა პირველად იქნა დაკავშირებული
მატერიალურ სინამდვილესთან.

გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის მეორე დიდი წარმომადგ-
ენლის, ლუდვიგ ფოიერბახის მოძღვრების მნიშვნელობა იმაში მდგ-
ომარეობდა, რომ მან ჰეგელის იდეალისტურ სისტემას დაუპირისპ-
ირა ანთროპოლოგისტური მატერიალიზმი და დაასაბუთა მატერია-
ლიზმის უპირატესობა იდეალიზმის მიმართ. მან მატერიალიზმი,
რომელიც უგულებელყოფილი იყო გერმანული იდეალიზმის მიერ,
თავის უფლებებში აღადგინა. ფოიერბახმა გაბედულად გამოთქვა

თავისი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ბუნება არის სუბიექტი, ხოლო ცნობიერება კი პრედიკატი. ე.ი. ბუნება არის პირველადი, ხოლო ცნობიერება – მეორადი, რომ აზროვნება ღვთაებრივი არსება კი არაა, არამედ ბუნებრივი ადამიანის უნარია, მისი ტვინის თვისებაა და განუყოფლად არის დაკავშირებული მატერიალური სამყაროს გრძნობად ასახვასთან. ამის აღიარებით მართალია, ფოიერბახმა უარყო ჰეგელის იდეალიზმი, მაგრამ მან ამავე დროს ვერ გაიგო ჰეგელის დიალექტიკის მნიშვნელობა, მის იდეალიზმთან ერთად უარყო იგი და დადგა მეტაფიზიკურ პოზიციაზე. მისი შეცდომა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი ვერ მივიდა ადამიანთა საზოგადოების არსებისა და განვითარების კანონების გაგებამდე, ხოლო ადამიანთა ურთიერთობა სიყვარულზე, სულიერ ურთიერთობაზე დაიყვანა, რის შედეგადაც იგი საზოგადოების გაგებაში იდეალისტად დარჩა.

კ. მარქსმა და ფ. ენგელსმა ფოიერბახის მოძღვრებიდან აიღეს მისი ძირითადი მარცვალი – მატერიალიზმი, რომელიც მეტაფიზიკისაგან გაანთავისუფლეს და დიალექტიკაზე დააფუძნეს. ამ აზრით მათ პირველებმა ერთმანეთთან დააკავშირეს მატერიალიზმი და დიალექტიკა და შექმნეს თვისებრივად ახალი მოძღვრება – დიალექტიკური მატერიალიზმი, რომლისთვისაც გადამწყვეტი მნიშვნელობისა იყო ეპოქის დიდი მეცნიერული აღმოჩენები.

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მიღწევების განზოგადოება. კაპიტალიზმის განვითარებამ სტიმული მისცა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა განვითარებას, რის შედეგადაც XIX საუკუნეში ბუნებისმეტყველებაში უმნიშვნელოვანესი ძვრები მოხდა. განვითარდა ისეთი დარგები როგორიცაა: პალეონტოლოგია და გეოლოგია, ორგანული ქიმია და ბიოლოგია, ფიზიკა, მათემატიკა და სხვა, რომლებიც თავის მხრივ, ხელს უწყობენ არა მარტო წარმოების აღმავლობას, არამედ არყევდნენ ძველ შეხედულებებს, არამეცნიერულ წარმოდგენებს სამყაროზე და ამზადებდნენ საბუნებისმეტყველო-მეცნიერულ საფუძვლებს ახალი მატერიალისტური ფილოსოფიის წარმოშობისათვის.

მარქსიზმის ფილოსოფიის დებულებების დაფუძნებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა რამოდენიმე დიდმა საბუნებისმეტყველო მეცნიერულმა აღმოჩენამ, რომელთა შორის მთავარი იყო ცოცხალი ორგანიზმების უჯრედოვანი სტრუქტურის აღმოჩენა შვანისა და შლეიდენის მიერ (1838-1839წწ.). დასაბუთებული

იქნა რომ ცოცხალი უჯრედების გამრავლებისა და დიფერენცია-
ციით ვითარდება მცენარეული და ცხოველური ორგანიზმი. ეს კი
შაჩვენებელი იყო იმისა, რომ მთელი ორგანული სამყაროს განვი-
თარება და ზრდა ერთ საერთო ზოგად კანონზომიერებას ექვემდ-
ებარება. უჯრედის ცვალებადობის უნარმა გვიჩვენა, თუ როგორ
ხდება არა მარტო ორგანიზმების ინდივიდუალური განვითარება,
არამედ მათი სახეთა ცვალებადობაც. ამ აღმოჩენით ცხადი გახდა
ცოხალ ორგანიზმთა ურთიერთკავშირი და მთელი ორგანული სა-
მყაროს ერთიანობა. მეორე იყო ენერგიის შენახვისა და გარდაქმ-
ნის კანონი, რომელიც აღმოჩენილი იყო რობერტ მაიერის (1842-
1845წწ.) მიერ. ამ აღმოჩენით დასაბუთდა, რომ ბუნებაში ყველა
მოქმედი ძალები: მექანიკური ენერგია, სითბო, სინათლე, ელექტ-
რობა, მაგნიტიზმი და სხვა ერთიანი უნივერსალური მოძრაობის
გამოხატულების სხვადასხვა ფორმას წარმოადგენენ; ისინი ერთ-
მანეთში გადადიან ზომის განსაზღვრული შეფარდების მიხედვ-
ით, როცა ერთი მათგანის განსაზღვრული რაოდენობა ისპობა,
მეორეს განსაზღვრული რაოდენობა ჩნდება; ე.ი. ბუნებაში არარ-
აობისაგან არაფერი არ წარმოიშობა და არც არაფერი უკვალოდ
არ ქრება. ადგილი აქვს მოძრაობის ერთი ფორმიდან მეორეში და
პირუკუ გადასვლის დაუსრულებელ პროცესს. ბოლოს კი დიდ მო-
ვლენას წარმოადგენდა დარვინის ევოლუციური თეორია (1859 წ.)
ბუნებრივი შერჩევის გზით სახეთა წარმოშობის შესახებ, რომლის
საფუძველზედაც შეიცვალა ძველი შეხედულება ორგანული სამყ-
აროს წარმოშობისა და განვითარების შესახებ. ამ შემთხვევაში,
პირველად, ცოცხალი ორგანიზმის წარმოშობის ახსნისას გამოყე-
ნებული იქნა განვითარების იდეა. მან პირველმა დაამტკიცა, რომ
დღეს ჩვენს გარშემო არსებული ორგანიზმები, მათ შორის ადამი-
ანიც, ხანგრძლივი განვითარების პროცესის შედეგად წარმოიშვა
ერთუჯრედიანი ჩანასახისაგან, ხოლო ეს ჩანასახები თავის მხრ-
ივ ქიმიურად აღმოცენებულ პროტოპლაზმიდან, ცილებიდან წარ-
მოიშვნენ და განვითარდნენ.

აი სწორედ ამ ისტორიულმა პირობებმა, თეორიულმა წყარო-
ებმა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა აღმოჩენებმა განს-
აზღვრეს მარქსის ფილოსოფიის წარმოშობა, მარქსსა და ენგე-
ლსს შესაძლებლობა მისცა აეხსნათ ბუნებისა და საზოგადოების
განვითარების კანონზომიერებანი. მათ პირველად ერთმანეთის

დაუკავშირეს მატერიალისტური თეორია და დიალექტიკური მეთოდი, დიალექტიკური მეთოდი შეიტანეს მატერიალისტური თეორიის საფუძველში და ფილოსოფიის ძირითადი საკითხის მატერიალისტური გადაწყვეტა დაასაბუთეს.

2. ნეოპოზიტივიზმი

განვითარების ეტაპები. ჩვენი საუკუნის დასავლეთის ფილოსოფიაში ყველაზე გავრცელებული მიმდინარეობაა ნეოპოზიტივიზმი. მას საფუძველი ჩაეყარა XIX საუკუნის 30-40-იან წლებში საფრანგეთსა და ინგლისში და განვითარების რამდენიმე საფეხური განვლო. პირველი საფეხური ცნობილია – პირველი პოზიტივიზმის ახელწოდებით. მისი დამფუძნებლებია საფრანგეთში კონტი და ინგლისში – ჰ. სპენსერი და ჯ. ს. მილი. მეორე საფეხური ანუ მეორე პოზიტივიზმი ცნობილია მახიზმის, ემპირიოკრიტიციზმის სახელწოდებით. მისი დამფუძნებლებია ავსტრიელი ფიზიკოსი და ფილოსოფოსი ერნსტ მახი და გერმანელი ფილოსოფოსი რიჰარდ ავენარიუსი, პოზიტივიზმის განვითარების მესამე საფეხური კი იწყება ჩვენი საუკუნის 20-იანი წლებიდან და ცნობილია ნეოპოზიტივიზმის სახელწოდებით. მისი დამფუძნებლებია ავსტრიაში მორიცი შლიფი და გერმანიაში ჰანს რაიხენბახი. ამ მიმართულებას ყავს ისეთი დიდი წარმომადგენლები, როგორებიცაა რ. კარნაპი, ფ. ფრანკი და სხვები.

პირველი პოზიტივიზმი (კონტი, სპენსერი, მილი) წარმოიშვა როგორც რეაქცია ძველ ფილოსოფიაზე, რომელიც აღიარებდა სამყაროს უზოგადეს პრინციპებს, რომლებიც არ ექვემდებარებიან ცდისუელ კონკრეტულ-მეცნიერულ შესწავლას. ასეთი თეალსაზრისის საწინააღმდეგოდ ო. კონტი ამტკიცებდა, რომ მეცნიერებას არ ჭირდება მასზე მაღლა მდგომი ფილოსოფია, ცნობილია მისი გამოთქმა, რომ „მეცნიერება თვითონ არის ფილოსოფია“. ამავე დროს იგი თვლიდა, რომ სინამდვილის ზუსტი შემეცნებისათვის საკმარისი არაა კერძო მეცნიერებები, თუნდაც იმიტომ, რომ არსებობს ობიექტური მოთხოვნილება იმისა, რომ აღმოჩენილი იქნეს კავშირები ცალკეულ მეცნიერებებს შორის და შეიქმნას მათი სისტემა. ასეთ ზოგად მეცნიერებას, რომელიც კერძო მეცნიერებათა შორის კავშირებს შეისწავლის, შეიძლება ეწოდოს ფილოსოფია, ფიქრობდა ო. კანტი. ასეთი ფილოსო-

ფია თავისუფალი იქნება მეტაფიზიკური ან ისეთი უზოგადესი პრობლემებისაგან, რომლებიც ცდას არ ექვემდებარებიან, რაც მოხსნის დაპირიპირებას მატერიალიზმსა და იდეალიზმს შორის. მეტაფიზიკის ელემენტები, კერძოდ, მოვლენების მიზეზების აღმოჩენისა და მათი არსებაში შეჭრის პრეტენზიები უნდა განი-დევენოს მეცნიერებიდანაც. მეცნიერებამ უარი უნდა თქვას მოვ-ლენების ახსნაზე, დაკმაყოფილდეს მათი აღწერით. იგი უნდა პა-სუხობდეს კითხვას „როგორ?“ და არა „რატომ?“

მეორე პოზიტივიზმი – მახიზმი, ემპირიოკრიტიციზმი (მახი, ავენარიუსი) აღმოცენდა, როგორც მეტაფიზიკისაგან მეცნიერ-ების გამიჯვნის ახალი ვარიანტი (პოზიტივისტები მეტაფიზიკად თვლიან ყოველგვარ თეორიას, რომელიც რაიმეს ამტკიცებს ად-ამიანისაგან დამოუკიდებლად არსებული სინამდვილის შესახ-ებ).

პირველი პოზიტივიზმისაგან განსხვავებით მახიზმმა ყურად-ღება გაამახვილა შემეცნებისა და ცდის ბუნებაზე, სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთობის პრობლემაზე, სინამდვილის ძირი-თადი ელემენტების ბუნებაზე, ფიზიკურისა და ფსიქიკური ურ-თიერთობაზე და ა.შ. პირველი პოზიტივისტები ფილოსოფიის ამოცანად თვლიდნენ ისეთი სინთეზური სისტემის შექმნას, რო-მელშიაც განსაზღვრებული იქნებოდა კერძო მეცნიერებათა შო-რისი კავშირები და და მათი შედეგები. მახისტებმა კი მიზნად დაისახეს მეცნიერული შემეცნების თეორიის შექმნა და ამ გზით ფილოსოფიის საგნის განსაზღვრა. ასე რომ მახიზმმა თავის წი-ნამორბედთან შედარებით უფრო მეტი ყურადღება დაუთმო ფი-ლოსოფიურ პრობლემებს. ამავე დროს მახიზმი იდეალისტური ემპირიზმის მიმართულებით განვითარდა და ამიტომ აქ უფრო აშკარად გამოიკვეთა თვალსაზრისი მეცნიერების აღწერითი ფუნქციის შესახებ და მისი ახსნითი ფუნქციის უარყოფა.

მესამე პოზიტივიზმმა ანუ ლოგიკურმა პოზიტივიზმმა წინა პლანზე წამოსწია საზრისის პრობლემა. ისინი ერთმანეთისაგან არჩევენ საზრისიან და უსაზრისო დებულებებს, საზრისიანს უწ-ოდებენ ისეთ დებულებას, რომელიც შესაძლებელ სამყაროს შე-ესაბამება. მაგალითად, თუ მე მაქვს ხის სანერი მაგიდა, მაშინ საზრისიანი იქნება დებულებები: „ჩემი მაგიდა არის ხისაგან და-მზადებული“ და ჩემი მაგიდა არის რკინისაგან (ან ქვისაგან) და-

მზადებული". მაგრამ პირველი დებულება იქმნება საზრისიანიც და ჭეშმარიტიც (რაკი ჩემის სანერი მაგიდა მართლად ხისაგან არის გაკეთებული), ხოლო მეორე დებულება იქნება საზრისიანი (რაკი ჩემი მაგიდა შეიძლება ყოფილიყო რკინის ან ქვის მასალი-საგან გაკეთებული (მაგრამ მცდარია რაკი იგი არ არის რკინის-აგან ან ქვისაგან გაკეთებული). ამრიგად საზრისიანი დებულება შეიძლება იყოს ჭეშმარიტიც და მცდარიც, უსაზრისო კი ისეთი დებულებაა რომელიც ისეთ რაიმს ამტკიცებს, რაც არ შეიძლება იყოს. მაგალითად, „კვადრატი არის მრგვალი“. „მაგიდა არის მთვარე“ და ა.შ. ისინი უსაზრისოა იმიტომ, რომ კვადრატი არ შეიძლება მრგვალი იყოს და არც მაგიდა შეიძლება იყოს მთვა-რე. ნეოპოზიტივისტები უსაზრისოდ თვლიან პრინციპულად შე-უმონმებად დებულებებს, რომლებსც ისინი მეტაფიზიკურსა და ფსევდოპრობლემებს უწოდებენ.

მიმდინარე საუკუნის 60-იანი წლებიდან ნეოპლატონიზმი შე-ცვალა ახალმა მიმართულებამ, რომელიც ცნობილია პოსტპოზ-იტივიზმის სახელწოდებით. (კ. პოპერი, თ. კუნი, ი.ლაკატოსი, პ.ფეიერაბენდი და სხვები). ეს მიმართულება პოზიტივიზმის სა-პირისპიროდ წარმოიშვა, თუმცა მას ბევრი რამ აკავშირებს პო-ზიტივიზმთან.

ლოგიკური პოზიტივიზმი. ის რაც პოზიტივიზმის სამიჯი ნა-ირსახეობას აერთიანებს, არის ტრადიციული ფილოსოფიის გამ-ოცხადება მეტაფიზიკად, არამეცნიერულად და საბუნებისმეტყ-ველო, მათემატიკური ცოდნაზე ორიენტირებული ფილოსოფიის შექმნა და მისი დაცვა. მათი აზრით, ტრადიციული ფილოსოფია გადაიტვირთა ისეთი ნახევრად მისტიკური ცნებებით, როგორე-ბიცაა აბსოლუტური სული, წმინდა გონება, მატერია, ცნობიერ-ება და სხვა. ისეთი არაფრის მთქმელი დებულებებით, როგორე-ბიცაა სამყაროს უსასრულობა, მატერიისა და მოძრაობის ერთი-ანობა, საყოველთაობა, მიზეზობრიობა და სხვები და მათზე და-ფუძნებული კონცეპციებით, რომელთა შემოწმება მეცნიერების მეთოდებით შეუძლებელია. ამიტომ დღეს, მეცნიერების დიდი წარმატებების ეპოქაში, ასეთი უსაზრისო კონცეპციები ფილოს-ოფიიდან უნდა განიდევნოს, ყოველ ფილოსოფიურ დებულებას წაეყენოს მეცნიერულობის ის სიმკაცრე და სიზუსტე, რომლებ-იც საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებისა და მათემატიკისათვის

არის დამახასიათებელი, რამდენადაც, განსაკუთრებით ნეოპოტივიზმის ფუძემდებლები თვითონ იყვნენ არა მარტო ფილოსოფოსები, არამედ აგრეთვე სპეციალისტები მათემატიკაში, მათემატიკურ ლოგიკაში, ფიზიკაში და ბუნებისმეტყველების სხვა დარგებში, მათ საკმაოდ წარმატებით განახორციელეს ფილოსოფიისადმი წაყენებული ეს მოთხოვნა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი დამსახურება მეცნიერების ლოგიკისა და მეთოდოლოგიის დამუშავებაში, რომელიც წამყვანია თანამედროვე ფილოსოფიაში. ამავე დროს ნეოპოტივიზმი თავისი უკიდურესი პრეტენზიებით ტრადიციული ფილოსოფიისადმი და მისწრაფებით განდევნოს ფილოსოფიიდან არაცდისეული დებულებები, მეტისმეტად ზღუდავს ფილოსოფიურ საგანს, მის მსოფლმხედველობრივ მნიშვნელობას, უფრო მეტიც ტრადიციული ფილოსოფიის რიგი პრინციპული მნიშვნელობის მქონე დებულების (ზოგადობა, მიზეზობრიობა და სხვა) უარყოფით, დაბრკოლება ექმნება თვითონ მეცნიერების განვითარებას.

ჭეშმარიტების პრობლემა. ჩვეულებრივად ყოველი მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ამოცანაა ჭეშმარიტი ცოდნის სისტემის აგება. ამიტომ ნეოპოტივიზმისტების ყურადღების ცენტრში ბუნებრივად ჭეშმარიტების პრობლემა დადგა. ტრადიციული განსაზღვრება, რომ ჭეშმარიტი ცოდნა, რომელიც სწორედ ასახავს ობიექტურ სინამდვილეს, მათთვის დამაკმაყოფილებელი არაა იმ მოტივით, რომ ცოდნასა და სინამდვილეს შორის აქ უშუალო ცდისეული კავშირი არა ჩანს. ამიტომ ნეოპოტივიზმისტების აზრით, ასეთი განყენებული წინადადებები, რომლებსაც ისინი მოლეკულარულ წინადადებას უწოდებენ, უნდა ისეთ კონკრეტულ წინადადებებად დაიშალოს, რომლებიც უშუალო, ცდისეულ შეხებაში იქნებიან სინამდვილესთან. ამ გზით ისინი ან გამართლებიან ანდა უარყოფილი იქნებიან. ასეთ წინადადებებს ატომარული წინადადებები ეწოდება. მსჯელობათა მთელი სისტემა უნდა დაიშალოს მოლეკულურ და ატომარულ წინადადებებად იმის მიხედვით, თუ რამდენად ცდისეულნი არიან ან ექვემდებარებიან ცდისეულ შემოწმებას – ვერიფიკაციას. ამიტომ ემპირული ვერიფიკაცია ნეოპოტივიზმისტების მთავარ პრინციპს წარმოადგენს. მათთვის საზრისიანია ის დებულება, რომლის ემპირული ვერიფიკაცია (შემოწმება) პრინციპულად შესაძლებელია,

ხოლო ის დებულება, რომლის ცდისეული შემოწმება პრინციპულად შეუძლებელია უსაზრისოდ ცხადდება და ამიტომ ნეოპოზიტივისტები მოითხოვენ მათ განდევნას მეცნიერული (და ფილოსოფიური) აზროვნებიდან.

ნეოპოზიტივისტები წინადადებებს განასხვავებენ აგრეთვე მნიშვნელობისა და საზრისის მიხედვით, მნიშვნელობა მიუთითებს კავშირზე ობიექტთან, რომელიც სახელში ან წინადადებაშია გამოხატული, ხოლო საზრისი არის აზრი, რომელიც ობიექტში იგულისხმება. ახლახან მოსკოვში გამოცემული სახელმძღვანელოს „ფილოსოფიის შესავალი“-ს მიხედვით რომ ვიმსჯელოთ, ამის დემონსტრირება შეიძლება მოვახდინოთ ორი წინადადებით: „ლამაზად გაფორმებული წიგნი“ და „მდიდარი შინაარსის წიგნი“ ორსავე ამ წინადადებაში მინიშნებულია ერთი და იგივე საგანი – წიგნი, მაგრამ წინადადებების აზრი განსხვავებულია, ამიტომ წინადადებათა კლასიფიკაცია უნდა მოხდეს მათი მნიშვნელობისა და საზრისის მიხედვით. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ნეოპოზიტივისტებისათვის ღირებულია მხოლოდ ის წინადადებები, რომლებსაც მეცნიერული საზრისი გააჩნიათ. მხოლოდ ასეთი წინადადებები შეიძლება დაიყოს ჭეშმარიტ ან მცდარ წინადადებებად, ვინაიდან მხოლოდ ისინი ექვემდებარებიან შემოწმებას – ვერიფიკაციას. ასეთ წინადადებებზე, რომლებსაც ნეოპოზიტივისტები ბაზისურს უწოდებენ, უნდა იყოს დაყვანილი მეცნიერების ენის ყოველი წინადადება.

უკიდურესი ცდისეულობისა და ლოგიზირების ამგვარი მოთხოვნის ნაკლი ისაა, რომ არა მარტო ფილოსოფიის, არამედ აგრეთვე მეცნიერების ყოველი წინადადება არ შეიძლება დაყვანილ იქნეს ცდისეულ მონაცემებზე. თეორიული აზროვნება ფართოდ განზოგადოებით ხასიათდება და ყველა შემთხვევაში მისთვის ცდისეული ან ემპირიული ექვივალენტის დაძებნა შეუძლებელია. ამიტომ ჭეშმარიტების შემოწმებადობის ან ვერიფიკაციის პრინციპი დიდი სიძნელეების წინაშე დადგა. ამ პრინციპის კრიტიკა აწარმოვა კ. პოპერმა და მის ნაცვლად მან კლასიფიკაციის პრინციპი შემოიტანა. ამ პრინციპის თანახმად შემოწმების არსი მეცნიერების ზოგადი დებულებების დადასტურებაში კი არ მდგომარეობს, არამედ მათი უარყოფის შესაძლებლობაში. მაგალითად, თუ აღმოჩნდა, რომ თეორიის თუნდაც ზოგიერთი ბაზის-

ური წინადადება მცდარია, მაშინ ცხადია, რომ ასეთი თეორია უარსაყოფია, ხოლო როდესაც თეორიის თუ პიპოთეზის ცდისეული უარყოფის საფუძველი არ არის, მაშინ ასეთი თეორია თუ ჭეშმარიტად არა გამართლებულად ჩაითვლება.

ლინგვისტური ფილოსოფია. ლოგიკური პოზიტივიზმის ანუ ნეოპოზიტივიზმის თავისებურ ვარიანტს წარმოადგენს ე.წ. ლინგვისტური ფილოსოფია, რომელიც ფილოსოფიის საგნად ენის ლოგიკურ ანალიზს თვლის. ლინგვისტური ფილოსოფია უარყოფს მნიშვნელობის ვერიფიკაციულ თეორიას, რომელიც საზრისის კრიტერიუმად პრინციპულ დაკვირვებადობას თვლის. ლინგვისტური ფილოსოფიის ამოცანაა არა ონტოლოგიური ან გნოსეოლოგიური სისტემების აშენება, არამედ უმაღლესად პროფესიული მოქმედება იმისათვის, რომ განსაკუთრებული ტექნიკის გამოყენებით დადგინდეს სიტყვებისა და გამოთქმების ზუსტი აზრი, აღმოჩენილი და განდევნილი იქნეს იქიდან ყველა უაზრობა. ამ გზით ფილოსოფია გადაიქცევა სპეციალურ დისციპლინად. ამასთან, რამდენადაც ანალიზის პროცესში მან უნდა აღწეროს ის, რაც რეალურადაა მოცემული ენაში, იგი წარმოგვიდგება როგორც აღმწერი დისციპლინა, მაგრამ ფილოსოფიის დამოკიდებულება ენისადმი მაინც განსხვავებულია. მას ენა აინტერესება არა წმინდა ლინგვისტური თვალსაზრისით, არამედ როგორც მნიშვნელობის მატარებელი. აქედან კი აკეთებენ დასკვნას, რომ მნიშვნელობა იმდენად ფართოა, რომ შესაძლებელია ფილოსოფიის საგანი საერთოდ მნიშვნელობის კვლევით შემოიფარგლოს. სწორედ ეს გარემოება განასხვავებს ფილოსოფიას წმინდა ტექნიკური ხერხებისაგან. მნიშვნელობა გულისხმობს ენის კავშირს აზრთან, ადამიანის მოქმედებასთან, სამყაროსთან.

ენის ფორმების შინაარსობრივ-აზრისეული განმარტების აუცილებლობაზე ყურადღება გაამახვილეს ე.წ. ლოგიკური სინტაქსის წარმომადგენლებმა. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მიუხედავად ნეოპოზიტივისტების ცდისა შემოიფარგლონ ცოდნის ლოგიკური ანალიზით (ლოგიკური პოზიტივიზმი), ენის ანალიზით (ლინგვისტური ფილოსოფია) და ამასთან დაკავშირებით რიგი სუბიექტუ-იდეალისტური სოლიპისისტური გამოთქმებისა, რომ ლოგიკური საამშენებლო ხარაჩოების საშუალებით წინადადება ახდე-

ნს სამყაროს კონსტრუირებას და ა.შ. ისინი მაინც კატეგორიულად არ უარყოფენ რეალურად არსებულ გარეგან სამყაროს. მაგრამ ის რაც მათ სადაოდ და გასარკვევად მიაჩნიათ – ეს არის თუ როგორ გვეძლევა ჩვენ ეს სამყარო? მათი პასუხი ამ კითხვაზე ასეთია: სამყარო ჩვენ გვეძლევა ენაში გარდატეხილად. ენა ყოველთვის სამყაროს შემეცნებისადმი დამატებული, ხოლო ენაში მოცემულობას კი თავისი კანონები აქვს. ენაში ჩვენ გვეძლევა საგანი არა მის მთლიანობაში, არამედ მისი ცალკეული თვისებები, კავშირები, ამიტომ ყოველი გამოთქმა ერთი მხრივ მთლიან სამყაროს განცალკევებას ახდენს, ხოლო მეორე მხრივ თავისთავისადმი მიმართებაში აყენებს არა მთლიანად ფიზიკურ ნივთებსა და მოვლენებს როგორც ასეთებს. არამედ მხოლოდ მათ გარკვეულ მდგომარეობებს, კავშირებსა და მიმართებებს.

რასაკვირველია, ნეოპოზიტივიზმის აღნიშნული მოსაზრება თავისთავად სწორია. ენაში სინამდვილე გარკვეულად დანაწევრებული სახით გვეძლევა იმ აზრით, რომ აქ ყურადღებაა გამახვილებული მის კონკრეტულ მხარეებზე, კავშირებზე, მნიშვნელობებზე. მაგრამ იმავე დროს ენაში, აზრში ჩვენ გვეძლევა არა მარტო ცალკე თვისებები, კავშირები და მიმართებები, არამედ მთელი საგანიც. ე.ი. ნაწილიც და მთელიც. მათი განცალკევება შეუძლებელია. გარდა ამისა ნეოპოზიტივიზმის ენისა და სამყაროს კავშირის განილვისას ამოდიან ენიდან, მისი პირველადობიდან, რაც თუ სპეცილურ გამოკვლევებში შეიძლება რამდენადმე გამართლებული იყოს, ფილოსოფიისათვის მისი ღირებულება საეჭვოა. მიუხედავად ამისა ნეოპოზიტივიზმმა ბევრი რამ სასარგებლო გააკეთეს მეცნიერების ლოგიკისა და მეთოდოლოგიის, ენაში მნიშვნელობისა და საზრისის და სხვა მსგავსი საკითხების კვლევაში. მათ მნიშვნელოვნად წასწიეს წინ არაკლასიკური ფორმალური ლოგიკა, შექმნეს ენის ანალიზის სწრაფი ფორმალიზაციის ტიპები, ცოდნის სხვა ახალი სახეობები, როლებიც მეცნიერებისა და პრაქტიკის შემდგომი განვითარების მაგისტრალური მიმართულების მაჩვენებელი გახდა. კერძოდ დიდი როლი შეასრულეს კიბერნეტიკისა და ინფორმატიკის დაფუძნებისა და განვითარებასათვის.

ასეთია ნეოპოზიტივიზმის ძირითადი იდეები, მისი დაპირისპირებულობა ტრადიციული ფილოსოფიის „მეტაფიზიკისადმი“

და მთელი ცოდნის ცდაზე დაყვანის მისი ტენდენცია, მაგრამ ბოლო პერიოდში ფილოსოფიის საგნის ნეოპოზიტივისტურ გაგებაში საკმაო ცვლილებები მოხდა. ეს უმთავრესად ე.წ. სტრუქტურალიზმთან და სისტემურ მოძრაობასთან მისმა დაახლოებამ გამოიწვია. ეს უკანასკნელები აღიარებენ საყოველთაო სტრუქტურებისა და სისტემების არსებობას არა მარტო მეცნიერულ ცოდნაში, არამედ ობიექტურ სინამდვილეშიც. ეს კი მნიშვნელოვან პერსპექტივასა კმნის ცოდნისა და სამყაროს მიმართების ახლებური გააზრებისა და შესაბამისად ნეოპოზიტივიზმის წინაშე მდგარი სიძნელეების დაძლევისათვის.

დღეს, მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციისა და გლობალური პრობლემების პირობებში, ფილოსოფიის წინაშე დადგა პლანეტის გადარჩენის, ეკოლოგიური კრიზისის, ადამიანის არსებობის და სხვა მსგავსი პრობლემები, რომლებიც კვლავ მოითხოვენ შემობრუნებას სამყაროს უზოგადესი პრინციპებისაკენ, რომელთა კვლევა ნეოპოზიტივიზმის მიერ განდევნილი მეტაფიზიკის აღდგენას ნიშნავს.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი ასუკუნის 60-იანი წლებიდან წარმოიშვა ახალი ფილოსოფიური მიმდინარეობა – პოსტპოზიტივიზმი, რომლის წარმომადგენლებია კ. პოპერი, თ.კუნი, ი.ლაკატოსი, პ.ფეიერაბენდი და სხვები. მათ უარყვეს ნეოპოზიტივისტების ვერიფიკაციის პრინციპები, დაამუშავეს მეცნიერების ფილოსოფიისა და მეთოდოლოგიის საკითხები, მაგრამ საბოლოოდ მათაც ვერ შეძლეს ცოდნის ბუნების დამაკმაყოფილებელი ახსნა. ამიტომ დღეს დასავლეთის ფილოსოფია ეძებს ახალ გზებს პოზიტივიზმისა და პოსტპოზიტივიზმის მიერ დასმული პრობლემების გადასაწყვეტად.

3. სიცოცხლის ფილოსოფია და ეგზისტენციალიზმი

ფრიდრიხ ნიცშე (1844-1900) დიდი გერმანელი ფილოსოფოსი და ფილოლოგი სიცოცხლის ფილოსოფიის ტიპური წარმომადგენელია. ნიცშესათვის უცხოა ფილოსოფიური სისტემის ჩამოყალიბების ყოველგვარი მცდელობა, მისი აზრები როგორც წესი აფორიზმების, გამონათქვამების და ფრაგმენტების სახითაა მოცემული. ახალგაზრდობაში იგი გამოჩენილი გერმანელი ფილოსოფოსის არტურ შოპენჰაუერის და გენიალური კომპოზიტორის

– რიხარდ ვაგნერის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ შემდგომში მისმა იდეებმა ტრანსფორმაცია განიცადეს.

ნიცშეს ფილოსოფიის ძირითადი ცნება – სიცოცხლის ცნებაა. ამიტომ მას სიცოცხლის ფილოსოფიის ერთ-ერთ ფუძემდებლად მიიჩნევენ. მისი აზრით, სიცოცხლის ტრადიციული, მრავალსაუკუნოვანი გაგება მცდარია, რადგანაც ადამიანის ამქვეყნიური, მიწიერი არსებობა დაქვემდებარებულ მდგომარეობაშია იმქვეყნიურთან, მეტაფიზიკურთან მიმართებაში. ამის საფუძველი სოკრატე – პლატონის მოძღვრებაში იყო ჩადებული და შემდგომში ქრისტიანობაში გაგრძელებული. ფაქტიურად, ადამიანის ბიოლოგიურ და მიწიერ არსებობას ღირებულება არ გააჩნდათ, რადგანაც ნამდვილად ღირებული მხოლოდ იმქვეყნიური და მარადიული იყო მიჩნეული. ასე იყო ქრისტიანულ ტრადიციაში: ნიცშე ცდილობს დაანგრეოს მსოფლმხედველობის ეს მეტად საშიში და მცდარი ტრადიცია და დაამტკიცოს ადამიანის ვიტალურ-ბიოლოგიური არსებობის უპირატესობა.

ამავე დროს ნიცშეს აინტერესებს სიცოცხლის მამოძრავებელი ძალა. ასეთი რამ ძალაუფლების ნებაა. ძალაუფლების ნება არის უნივერსალური მამოძრავებელი პრინციპი, რომელიც ყველას და ყველაფერს განაგებს. ძალაუფლების ნებაში ვლინდება ძლიერების, ბატონობის, საკუთარი მეს გაფართოების სურვილი. მას მიაჩნდა, რომ კარგი არის ყოველივე ის, რაც ადამიანში ძლიერების, ძალის (ცხადია, მხოლოდ ფიზიკურ ძალაზე არ არის საუბარი) და პირველობის განცდას იწვევს, ხოლო ცუდია, ყოველივე ის, რაც ადამიანის სისუსტისაგან მოდის. ნამდვილ, ძლიერ სიცოცხლეს ყოველთვის აქვს მიდრეკილება ძალაუფლებისაკენ, ხოლო სუსტი, დუნე სიცოცხლე ძალაუფლებას გაურბის, მისი ეშინია. ძალაუფლების ნებით შემკული სიცოცხლე ყოველთვის მიისწრაფვის წინააღმდეგობების დაძლევისაკენ. ეს მისი სტიქიაა, აქ ის თავს გრძნობს როგორც თევზი წყალში. სუსტი, დუნე სიცოცხლისათვის კი, პირიქით დამახასიათებელია წინააღმდეგობების თავის არიდება და წყნარი, უშფოთველი ცხოვრებისკენ სწრაფვა.

ნიცშე მთლიანად ანგრევს ძველ ღირებულებებს. ის, რაც საუკუნეების განმავლობაში მიიჩნეოდა მაღალი ღირებულების მქონედ, მისთვის დეკადანსის და კრიზისის მაუწყებელია. ასეთია

ტრადიციული, ქრისტიანული მორალი. ამ მორალის მიხედვით, ადამიანი უნდა იყოს დამჯერი, მომთმენი და სინდისიანი. ეს ყველაფერი კი ასუსტებს და არბილებს ადამიანის ნებას. ნიცშემ ერთმანეთს დაუპირისპირა სუსტების ანუ მონათა მორალი ძლიერთა ანუ ბატონთა მორალს. მონათა მორალი დაფუძნებულია თანაგრძნობის პრინციპზე, ერთმანეთს უთანაგრძნობენ სუსტები ძლიერთა წინააღმდეგ, მაგრამ ამ თანაგრძნობის აქტის მიღმა იმალება უძლურება. მაშინ როდესაც ბატონთა ანუ ძლიერთა მორალი ყოველთვის წინსვლას, და ძალაუფლების გაზრდას გულისხმობს. ქრისტიანობა საუკუნეების განმავლობაში თრგუნავდა ადამიანის ნებას, მას ბორკილებს ადებდა. ამიტომ ასეთი ადამიანის ადგილი უნდა დაიკავოს ბრძოლისუნარიანმა ძალაუფლების ნებით აღჭურვილმა პიროვნებამ. ასეთი, ნიცშეს აზრით, ზეკაცია, რომელიც აბსოლუტურად თავისუფლადია როგორც რელიგიური პასუხისმგებლობისაგან ღმერთის წინაშე, ასევე ხალხის წინაშე სოციალური პასუხისმგებლობისაგან. ამავე დროს, ბიოლოგიური ევოლუციის პროცესში ზეკაცია ადამიანთან ისეთივე მიმართებაშია, როგორც ადამიანი მაიმუნთან.

ნიცშე აკრიტიკებს ინტელექტის ტრადიციულ გაგებასაც. მისი აზრით, ინტელექტი არის არა სამყაროს რაციონალურად გააზრების, არამედ უპირველესად ორგანიზმის გარემოში ორიენტაციის საშუალება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ინტელექტის უმთავრესი დანიშნულება არა სამყაროს შემეცნებაა, არამედ მასში პრაქტიკული მოთხოვნილების მიხედვით ორიენტირება. იქ სადაც ინტელექტი სჭარბობს, კლებულობს ძალაუფლების ნება. იქ სადაც ინტელექტია მოქმედების ნაცვლად ვიღებთ აზროვნებას, განსჯას. თანაგრძნობა, როგორც მოყვასის სიყვარული ნიცშეს სიტყვებით რომ ვთქვათ ტონუსის აფექტების სანინაღმდეგოა, ის აბრკოლებს სიცოცხლის შეგრძნების ენერგიას, – მოქმედებს დამთრგუნველად, აჩერებს განვითარების კანონს – სელექციის პრინციპს. მაშასადამე, ადამიანმა უარი უნდა თქვას თანაგრძნობის პრინციპზე. „ძალაუფლების ნება“ – ძლიერის უფლების და „ზნეობის“ საფუძველია, ხოლო დემოკრატიზმი – როგორც „სუსტების გადარჩენის საშუალება“ ნიცშეს კრიტიკის საგანი ხდება. „ძლიერის უფლება“ – არის მამაკაცის ქალზე ბატონობის საფუძველიც. ქალთა თანასწორუფლებიანობა, საზო-

გადოების დაცემის და დეგრადაციის მანიშნებელია, თვლის ფილოსოფოსი.

ამრიგად, ნიცშეს ფილოსოფიით (და სიცოცხლის ფილოსოფიით საერთოდ) დასრულდა კლასიკური ფილოსოფიური ტრადიცია, რომელიც სამყაროს და ადამიანის აბსტრაქტულ-რაციონალურ ახსნაში გამოიხატება. ნიცშეს ფილოსოფიაში გამოიხატა ის სულიერი კრიზისი რომელიც XIX ს-ის და XX საუკუნის დასაწყისისათვის იყო დამახასიათებელი და რომელიც „ღმერთის სიკვდილსა“ და ნიჰილიზმში გამოიხატა. სიცოცხლის ფილოსოფიის ირაციონალური პრინციპები კიდევ უფრო გაღრმავდა ეგზისტენციალიზმში.

ეგზისტენციალიზმის წარმოშობა. ფილოსოფიის ისტორიაში ადამიანის პრობლემა ყოველთვის მნიშვნელოვანი იყო, რამაც განაპირობა XIX საუკუნეში სპეციალური დარგის, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის წარმოშობა. მაგრამ ადამიანის პრობლემა კიდევ აქტუალური გახდა XX საუკუნეში, როდესაც უკიდურესად გაძლიერდა ადამიანის შემოქმედებითი ძალების შედეგების გაუცხოება, რომელმაც საშიშროების ქვეშ დააყენა თვითონ ამ ძალების მატარებელი ადამიანის არსებობა. ამიტომ სრულებითაც შემთხვევითი არ იყო ფილოსოფიაში ახალი მიმდინარეობის – ეგზისტენციალიზმის – წარმოშობა, რომლის წარმომადგენლებია გერმანიაში: მ.ჰაიდეგერი, კ.იასპერსი, საფრანგეთში: ჟ.სარტრი, ა.კამიუ, გ.მარსელი, ესპანეთში – ხოსე ორტეგა და გასეტი და სხვები.

ეს ფილოსოფიური მიმდინარეობა ორი განსხვავებული ხაზით წარიმართა. ერთი ცდილობდნენ ადამიანის პრობლემის ახსნა დაექავშირებინათ სამყაროს არარელიგიურ გაგებასთან, რამაც დასაბამი მისცა ათეისტურ მიმართულებას ეგზისტენციალიზმში. ამ მიმართულების წარმომადგენლებია: ჰაიდეგერი, სარტრი, და სხვები; მეორე კი ცდილობდნენ ადამიანის ფილოსოფია გამოეყენებინათ რელიგიური ფილოსოფიის მოდერნიზაციისათვის, რაც გახდა ეგზისტენციალიზმში რელიგიური მიმართულების დასაწყისი. მისი წარმომადგენლებია: შელერი, ტეიარ დე შარდენი, მარსელი და სხვები.

ეგზისტენციალიზმის წინამორბედად და ფაქტიურ დამწყებად ითვლება XIX საუკუნის დანიელი ფილოსოფოსი სირენ კერკეგო-

რი. იგი ძველ ფილოსოფიას ადამიანის პრობლემის განხილვის აბსტრაქტულობაში ადანაშაულებდა. ფიქრობდა, რომ ძველი ფილოსოფოსები კონკრეტულ ადამიანს უქვემდებარებდნენ ზოგად, აბსტრაქტულ გარკვეულობებს და ამ ზოგადში ნთქავდნენ ყოველივე ინდივიდუალურს და ერთეულს: თვითონ ადამიანშიაც ასევე განყენებულად განიხილავდნენ მხოლოდ მის არსებას და სრულიად ყურადღების გარეშე ტოვებდნენ ცოცხალ ინდივიდებს თავისი ყოველდღიური განცდებით, ვნებებით, აზრებით, ემოციებით. ახალი ფილოსოფია, კერკეგორის აზრით, ცოცხალი კონკრეტული ადამიანით უნდა დაინტერესდეს, ჩაიხედოს და შეიგრძნოს ადამიანის ცხოვრება, მისი ტანჯვები და განცდები, საფუძვლიანად გაიგოს ინდივიდის მიერ თავისი „მე“-ს გაშლის, კეთილსა და ბოროტს შორის გარჩევისა და არჩევის პროცესი. ფილოსოფია უნდა დაეხმაროს ადამიანს ისეთი ჭეშმარიტებების მიგნებაში, რომელთა გულისთვისაც მას შეუძლია იცოცხლოს ან მოკედეს.

ადამიანისაკენ შემობრუნების ეს კერკეგორიული აზრები დაედვა საფუძვლად ეგზისტენციალიზმს, რომელიც ჩვენი საუკუნის პირველ ნახევარში საკმაოდ გავრცელებულ მიმდინარეობად იქცა და რომელმაც ძირითად მიზნად დაისახა ადამიანის არსის შესახებ კლასიკური ფილოსოფიის შეცვლა ადამიანის არსებობის ფილოსოფიით.

განსხვისვება. ეგზისტენციალიზმში ადამიანის არსებობასთან განუყრელად დაკავშირებულია ინდივიდის განსხვისების პრობლემა. ეს არის განსხვისება გუნებ-განწყობილებაში, რომელიც ყველა ეპოქის ადამიანებსათვის იყო დამახასიათებელი. ეს განსხვისება განსაკუთრებით გაძლიერდა ჩვენს საუკუნეში, როდესაც კაცობრიობის მოსპობის საშიშროებამ შიშის გრძნობა ჩაწერა თითოეულ ადამიანში. მაგრამ ეგზისტენციალიზმის დანიშნულება არა მარტო გაუცხოების ამ ფაქტის აღიარებაშია, არამედ იმაშიაც, რომ დაეხმაროს ტრაგიკულ გუნება-განწყობილებაში მყოფ ადამიანებს ასეთ ყველაზე უფრო ტრაგიკულ სიტუაციებში, მოაძებნინოს თავისი „მე“, თავისი ცხოვრების აზრი. ამავე დროს, მართალია ეგზისტენციალიზმში ყურადღებაა გამახვილებული ადამიანის ინდივიდუალურ არსებობაზე, მთელი თავისი მრავალნაირი განცდებით, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, თი-

თქოს ეს ფილოსოფია მას საზოგადოებისაგან სრულ განაპირებას და განწირულობას აღუთქვამდეს. პირიქით, იასპერსი, როდესაც აღწერდა თანამედროვე სამყაროში შექმნილ კატასტროფის საშიშროებას, მოუწოდებდა კაცობრიობას და ცალკე ადამიანებს იმის რწმენისაკენ, რომ ხსნა ამ საშიშროებისაგან ადამიანის ყოფიერების უმაღლესი შესაძლებლობების გამოყენებაშია. ფრანგი ეგზისტენციალისტები, მეორე მსოფლიო ომის დროს, ფრანგებს ფაშიზმისადმი აქტიური წინააღმდეგობის განეცისკერებდნენ. ა.კამიუს თქმით, მისი რომანის – „შავი ჭირის“ – ნამდვილი შინაარსი იყო ევროპული წინააღმდეგობის ბრძოლა ნაცისტთან. საყურადღებოა ისიც, რომ ფრანგი ეგზისტენციალისტები ომის დროს შექმნილ სიტუაციებს განიხილავდნენ ადამიანის არსებობის აზრის გამოვლენის, ზნეობრივი არჩევანის გაკეთების, სიკვდილთან დამოკიდებულების გამომჟღავნების ტრაგიკულ საბაბად, ე.ი. იმ პრობლემების დასმის საბაბად, როლებიც ეგზისტენციალურ ფილოსოფიის ცენტრში დადგა. მაგრამ ეს პრობლემები აქ უმთავრესად ტრაგიკუ-დრამატიულ და პესიმისტურ ტონშია გამოხატული. თვით ეგზისტენციალისტების ნაწარმოებების სათაურებიც კი იმაზეა ორიენტირებული, რომ ემოციურად გადმოსცენ ადამიანის არსებობის გუნება-განწყობილება და მდგომარეობა. აქ ადამიანის ყოფიერების ძირითად კატეგორიებად გვევლინებიან ზრუნვა, მიტოვებულობა, გასხვისებულობა, შიში, პასუხისმგებლობა, სიკვდილი და ა.შ. ეგზისტენციალიზმში ადამიანის მოდელად იქცა სასაზღვრო სიტუაციაში – სიკვდილისა და სიცოცხლის მიჯნაზე მოთავსებული სასონარკვეთილი და ტანჯვაში მყოფი ადამიანი.

ეგზისტენციალისტები თვლიან, რომ მათ ტრადიციული ფილოსოფიისაგან განსხვავებით, რომელიც მთავარ ყურადღებას აქცევდა ადამიანის აბსტრაქტულ არსს, წინ წამოსწიეს ადამიანის არსებობა მთელი თავისი კონკრეტულობით. სარტრი ასე განასხვავებს ადამიანის არსსა და მის არსებობას: როდესაც ხელოსანი დანას ამზადებს, ის ხელმძღვანელობს თავისი წარმოდგენით თუ რა არის დანა და სახელდობრ როგორი დანა უნდა დაამზადოს, აქ დანის არსი წინ უსწრებს მის არსებობას. ადამიანთან კი საქმე სრულიად სხვანაირადაა. კერძოდ ბავშვი იბადება და იგი უკვე არსებობს, მაგრამ მან ჯერ კიდევ უნდა შეიძინოს თავისი

ადამიანური არსი, ე.ი. ადამიანად უნდა იქცეს. აქ არსებობა წინ უსწრებს არსს. ასე რომ ადამიანი თავისთავსა ქმნის, თავის არსს იძენს მაშინ, როდესაც ის უკვე არსებობს. მაგრამ ადამიანად გარდაქმნის ამ პროცესს განახორციელებს მხოლოდ თვითონ ეს კონკრეტული ინდივიდი. ამით აიხსნება რომ თუ მისი ადამიანად გარდაქმნა ისე არ მოხდა, როგორც უნდა მომხდარიყო, ამაზე ყოველი ადამიანი თვითონაა პასუხისმგებელი. ამიტომ, ამ ფილოსოფიის მიხედვით, ადამიანი თვითონ არის პასუხისმგებელი იმაზე, რაც მას და სხვა ადამიანებს ემართებათ. ადამიანი თავისებური პროექტია, რომელიც მთელი მისი სიცოცხლის მანძილზე იშლება,, ხორციელდება ან არ ხორციელდება და ამიტომ ეს პროცესი ადამიანის სიცოცხლის განმავლობაში არ კარგავს სიმწვავეს, დაძაბულობასა და დრამანტულობას. ადამიანის არსის შექმნის პროცესი განუწყვეტელია. ამიტომ ადამიანი სულ გზაშია, ე.ი. თავისი არსის შექმნისათვის განუწყვეტელ ზრუნვაშია და ეს პროცესი ადამიანის მეტისმეტად ძნელი და დრამატიზმით აღსავსე ხვედრია.

პროგრესი. ადამიანის არსის ქმნადობას უკავშირდება პროგრესის გაგება ეგზისტენციალისტიკის მიერ. მათი აზრით, პროგრესის გავრცელებული იდეა, რომლის თანახმადაც თითქოს იგი საზოგადოებაში თავისთავად და გარდუვალად ხორციელდება, მიუღებელია. პროგრესის ასეთი გაგება აძინებს შიშის იმ რადიკალურ გრძნობას, რომელიც წარმოადგენს ადამიანის სუბსტანციას. თუ კაცობრიობა ასეთ აუცილებელ პროგრესს განიცდის, მაშინ უნდა შევწყვიტოთ ყოველგვარი სიფრთხილე, ხელი ავიღოთ ყოველგვარ საზრუნავზე, პასუხისმგებლობაზე, ვალიაოთ, რომ ადამიანის ცხოვრება თავისუფალია დრამატიზმისაგან და ა.შ. რაც ცხადია სინამდვილეს არ შეესაბამება თუნდაც იმიტომ, რომ ადამიანი თავისუფლებისათვის არის განწირული, მისი ყოველი ნაბიჯი თავისუფალი არჩევანის შედეგია, რისთვისაც გარდა თავისთავისა მას არ გააჩნია არავითარი გარანტირებული დასაყრდენი. ამიტომ ყოველი თავისუფალი არჩევანის გაკეთებაში მას თვითონ ეკისრება პასუხისმგებლობა არჩევანის შედეგზე, რაც განაპირობებს განუწყვეტელ შიშსა და ტრაგიზმს არჩევანის სისწორის წინაშე. ამასთან თავისუფალი არჩევანის გაკეთება ყოველთვის არ ეფუძნება შემეცნებას, ცოდნას, რაციონა-

ლურს. ასე მაგალითად ფრანგი ეგზისტენციალისტები მიუთითებენ ფაშისტური ოკუპაციის დროს ფრანგების დგომას არჩევანის წინაშე! შეურიგდნენ ფაშიზმს თუ ჩადგნენ მის წინააღმდეგ მებრძოლთა რიგებში. მათი აზრით, ამ სასაზღვრო სიტუაციაში, როდესაც არჩევანი უნდა გაკეთდეს ან ერთი ან მეორე მხარის საასრგებლოდ, რაციონალური მომენტი სრულიად უმნიშვნელო როლს ასრულებს. ის ადამიანები, რომლებიც ირჩევდნენ წინააღმდეგობის რიგებში დგომას, ამ არჩევანს აკეთებდნენ გონების ჩარევის გარეშე, გონებისა, რომელიც მათ ურჩევდა საბედისწერო არ გაეხადა თავისი სიცოცხლე. ცხადია თავისუფალი არჩევანის გაკეთებისას წინააღმდეგობის რიგებში დგომის სასარგებლოდ, მათ ქონდათ სხვა ადამიანების იმედი, იმედი იმისა, რომ ფაშიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა მთელ მსოფლიოში გაიმარჯვებდა, მაგრამ იმ წუთებში, როდესაც ადამიანის სიკვდილ-სიცოცხლის არჩევანის სასაზღვრო სიტუაციაშია, ამ არჩევანისათვის მთავარი საყრდენი ადამიანმა მხოლოდ თავისთავში უნდა მონახოს. მხოლოდ ამგვარი არჩევანი და გადანყვეტილება განაპირობებდა მათ ერთგულებას წინააღმდეგობის მოძრაობსიადმი. ასეთ მდგომარეობაში, ფიქრობენ ეგზისტენციალისტები, ადამიანი ყოველთვის, როდესაც ასქმე ეხება მის ბრძოლას თავისუფლებისათვის, თავისი „მე“-სათვის, თავისი არსებობიასთვის მაშინ, როდესაც იგი მიდის მისთვის ყველაზე არახელსყრელი მდგომარეობის საპირისპიროდ.

ონტოლოგია. ადამიანის არსებობისა და არჩევანის გაკეთების ასეთ გაგებას უკავშირდება ეგზისტენციალისტების თვალსაზრისი ყოფიერებაზე. ამ უკანასკნელის გაგებაში მათთვის გამოსავალია ადამიანის ყოფიერება, რომლის ცენტრშია ის, რაც მასში მთავარია – ინდივიდუალური არსებობა ან ეგზისტენცია, რომელიც გვევლინება სამყაროს სურათის საფუძველთა საფუძველად. ყოფიერების ამგვარ გაგებას ემყარება ეგზისტენციალისტების ონტოლოგია ანუ მოძღვრება არსის შესახებ.

ეგზისტენციალისტები უარს ამბობენ ონტოლოგიის კლასიკური ფილოსოფიისათვის დამახასიათებელი გაგებისაგან, რომელიც აღიარებდა სამყაროს დამოუკიდებლად არსებობას და აქედან მიდიოდა ადამიანთან, როგორც ამავე სამყაროს ნაწილთან. მათ მიზნად დაისახეს ადამიანის დაყენება ფილოსოფიის ცენტ-

რში, სამყაროს ცენტრში იმდენად, რამდენადაც თვითონ ადამი-
ანიც ემიჯნება მის გაგებას კლასიკურ ფილოსოფიაში, მართალ-
ია ამ უკანასკნელში ი.კანტმა მოახდინა რადიკალური გარდატე-
ხა, როდესაც სამყარო გამიჯნა ნივთების თავითავად და ნივთე-
ბის ჩვენთვის (ან მოვლენების) სამყაროდ და ეს უკანასკნელი
ადამიანის ცნობიერებაზე დამოკიდებულად გამოაცხადა. მაგრ-
ამ ონტოლოგიის ასეთი გაგება არაა დამაკმაყოფილებელი ეგზ-
ისტენციალიზმისათვის. მათთვის მნიშვნელოვანია არა ადამი-
ანის ცნობიერება, არამედ სულიერი (ცნობიერება და არაცნობი-
ერი) ადამიანის ყოფიერებასთან განუყრელ მთლიანობაში. ასეთ
მთლიანობას ეგზისტენციალისტები აღნიშნავენ ტერმინით არს-
ებული ყოფიერება, რომელიც განიხილება, როგორც განსაკუთ-
რებული ადამიანური ყოფიერება, ყოფიერება რომელიც "თვით-
ონ მე ვარ" და ეს ყოფიერება ხდება ეგზისტენციალისტური ონ-
ტოლოგიის ბაზისურ კატეგორიად. უფრო გასაგებად რომ ვთქვ-
ათ, ისინი განასხვავებენ ყოფიერებას როგორც ჩვენგან დამოუ-
კიდებელ სამყაროს და არსებულ ყოფიერებას ან განსაკუთრებ-
ულ ადამიანურ ყოფიერებას, რომლის თავისებურება და უპირა-
ტესობა იმაშია, რომ იგი ერთადერთი ყოფიერებაა, რომელსაც
უნარი შესწევს იკითხოს თავისი თავისა და საერთოდ ყოფიერე-
ბის შესახებ, რალაცნაირად დააყენოს თავისი თავი ყოფიერების
მიმართ. ჰაიდეგერის აზრით, სწორედ ასეთი ყოფიერება – ეგზი-
სტენცია (ან არსებობა) არის ის საფუძველი, რომელზედაც უნდა
აშენდეს ყოველნაირი ონტოლოგია. მართლაც, თუ დავაკვირდუ-
ბით, ადამიანის ყოფიერების სპეციფიკის ასეთი გაგება არაა სა-
ფუძველს მოკლებული. ადამიანის გარდა არც ერთ ცოცხალ არ-
სებას არ შესწევს უნარი გაიაზროს უნივერსუმი და მისი მთლიან-
ობა, გაიაზროს სამყაროში თავისი ადგილი. ასეთი მომთხოვნი
(შემკითხველი) ადამიანისათვის, ობიექტური ყოფიერება გაიშ-
ლება, „ანათებს“ ყოველივე იმით, რასაც ადამიანები იმეცნებენ
და აკეთებენ. ოღონდ საჭიროა განვიკუთვნოთ იმ საშინელი სენი-
ასგან, რითაც დაავადებულია თანამედროვე 'კაცობრიობა –
„ყოფიერების დავინყებისაგან". ამ სენით დაავადებული ადამი-
ანები, ბუნების სიმდიდრის ექსპლოატაციისას ივინყებენ მის მთ-
ლიან, დამოუკიდებელ ყოფიერებას. როდესაც სხვა ადამიანებში
მხოლოდ საშუალებას ხედავენ ადამიანები ივინყებენ ადამიანის

ყოფიერების უმაღლეს დანიშნულებას.

არსებულ ყოფიერებას (დაზინ-ს) უნარი შესწევს არა მარტო დაინტერესდეს გარეგანი ყოფიერებით, არამედ იზრუნოს თავის თავზე როგორც ყოფიერებაზე და იზრუნოს გარეგან ყოფიერებაზე როგორც ასეთზე. და მართალია ეს მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი ახასიათებს ადამიანის ყოფიერებას სამყაროში და იგი მეტად მნიშვნელოვანია დღეს, როდესაც ადამიანისა და კაცობრიობის ზრუნვა პლანეტის ყურადღების, ცივილიზაციის, ბუნებრივი გარემოს შენარჩუნებისათვის წინ უნდა აღუდგეს კონტროლიდან გამოსულ ადამიანის დესტრუქციულ ტენდენციებს.

ასე რომ ეგზისტენციულისტები არ უარყოფენ ჩვენგან დამოუკიდებელი სამყაროს არსებობას. მაგრამ მათი აზრით, ფილოსოფია მხოლოდ მაშინ დადგება რეალიზმისა და ჰუმანიზმის გზაზე, როდესაც იგი ანალიზის ცენტრში აყენებს ადამიანს, ადამიანის ყოფიერებით იწყებს. სამყარო როგორც ასეთი ადამიანისათვის იმდენად არსებობს. რამდენადაც ადამიანი თავისი ყოფიერებიდან გამოსული აძლევს სამყაროს მნიშვნელობასა და აზრს, სამყაროსთან ურთიერთქმედებაშია. ამ გზით ძველი ფილოსოფიის „ადამიანურობას მოკლებული“ ყველა კატეგორია „გაადამიანურდება“, ფიქრობენ ეგზისტენციალისტები, მათს ონტოლოგიაში ერთმანეთთანაა გადახლართული ყოფიერების, მოქმედების, ცნობიერების, ემოციების, სოციალურ-ისტორიული მახასიათებლები. ამით კი გზა ეხსნება სუბიექტივიზმსა და ფსიქოლოგიზმს. საქმე ის გახლავთ, რომ მართალია ადამიანი სამყაროს ხედვას მხოლოდ თავისი აზრებით, მაგრამ ამავე დროს ადამიანებ თავისთავს სამყაროსადმი თანაფარდობაში აყენებენ და თავის ყოფიერებას უყურებენ, როგორც სამყაროს ყოფიერების ნაწილსა და მის გაგრძელებას. ისინი მსჯელობენ სამყაროზე, ითვისებენ მას არა მარტო თავისი ხედვის, თავისი ცნობიერებისა და მოქმედების საზომით, არამედ თვითონ ნივთების საზომითაც. სხვანაირად ისინი ამ სამყაროში ვერ შეინარჩუნებენ თავის არსებობას. ამიტომ აზრი რეალობაზე ადამიანის წარმოდგენის თვითონ სამყაროსთან გაიგივების შესახებ, ადამიანის მდგომარეობასა და ცოდნის ონტოლოგიზაციაზე ვერ უძლებს კრიტიკას.

ეგზისტენციალისტები აყენებენ რა ადამიანის ყოფიერებას სამყაროს ცენტრში და განიხილავენ რა მას ონტოლოგიის საფუ-

ძვლად თვლიან, რომ იგი ე.ი. ადამიანი, ყველა არსებულთა შორის უნიკალური არსებაა, ადგილი რომელიც ყოფიერებაში მას უკავია სრულიად განუმეორებელია და აქ ეგზისტენციალისტიები ცხადია მართალი არიან. ადამიანი მართლაც ეძებს გამოსატოს თავისი განუმეორებელი „მე“, თავისი უნიკალურობა. მაგრამ ეგზისტენციალისტიები უპასუხოდ ტოვებენ კითხვას, თუ რა არის ეს უნიკალური ადამიანური „მე“ და რითი იძენს იგი განუმეორებელ ინდივიდუალურობას. ეგზისტენციალისტებთან „მე“-ს არსება, მართალია, გარეგან სამყაროსთან ან „არა-მე“-სთან მიმართებაში ვლინდება, მაგრამ ეს გარეგანი სამყარო „მე“-სთვის მტრული სამყაროა, რაც განაპირობებს „მე“-ს მუდმივ შიშს არა მე-ს მიმართ, სამყაროსა და სხვა ადამიანების მიმართ. ამ შიშის მიუხედავად ადამიანმა მაინც უნდა იარსებოს ამ მტრულ გარემოში, ქმნიდეს მასში თავისთავს. ოღონდ ყოველთვის უნდა უფრთხოდეს ამ გარმოს, წინააღმდეგობას უწევდეს მას, ჯანყდებოდეს მის წინააღმდეგ.

მე-ს მიმართ მტრული გარემოს ან „არა „მეს“ აღსანიშნავად ჰაიდეგერმა შემოიტანა გერმანული განუსაზღვრელი პირადი ნაცვასახელი „man“. ამაში იგულისმება გასაშუალებული, განონასწორებული, სტანდარტიზებული გარემო, რაც ჩვენს საუკუნეში დამახასიათებელი გახდა წარმოებისათვის, ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრების, იდეოლოგიისა და კულტურისათვის. აქ ჰაიდეგერი მართალია, როდესაც მიუთითებს ასეთ გარემოში ადამიანთა განონასწორების საშიშროებაზე. მაგრამ იგი შენიშვნას იმსახურებს იმ მხრივ, რომ გარემოსთან, სხვა ადამიანებთან ურთიერთობა მართო ნეგატიური არაა. პირიქით, ადამიანი სხვა ადამიანებთან ურთიერთობაში სწავლობს და ავითარებს თავისთავს, თავის „მე“-ს, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ ურთიერთობაში ადამიანი მართო გასაშუალებისაკენ კი არ მიდის, არამედ მასში გამოავლენს იგი თავის ინდივიდუალურ, განუმეორებელ ნიშანთვისებებს. ასე რომ ადამიანის „მე“-ს ურთიერთობა გარემოსთან ხასიათდება დადებითი და უარყოფითი შედეგებით. უარყოფითია გასაშუალების ტენდენცია, მოქცევა გარკვეული სტერეოტიპების გავლენაში, რომელთაგან განთავისუფლება ხშირად ძალიან ძნელი ხდება ხოლმე. ცხოვრებისა და კულტურის მასობრიობა, man-ს ბატონობა მეტად საშიშია. ამიტომ ეგზისტენციალი-

სტები ამ განონასწორების საშიშროებას ადამიანთა ერთობლივი ყოფიერების ისეთსავე ამოუძირკველ თვისებად თვლიან, როგორც მათ სიცოცხლესა და სიკვდილს.

ეგზისტენციალისტები დიდ ყურადღებას უთმობენ სიკვდილ-სიცოცხლის პრობლემას, თვლიან რომ მათ ადამიანების ყურადღება შემოაბრუნეს სიკვდილის პრობლემისადმი. კამიუს აზრით, ფილოსოფიის ჰუმანური ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ დახმარება გაუწიოს თვითმკვლელობის საზღვარზე მყოფ ადამიანს შეინარჩუნოს სიცოცხლე. მაგრამ ამას ფილოსოფია ვერ აღწევს შიშველი შეგონებით. მთავარია ადამიანმა შეიგნოს, რომ სიცოცხლე, მიუხედავად მთელი თავისი უაზრობისა, მაინც ის ღირებულებაა, რომლის მსგავსი ადამიანს არაფერი გააჩნია. თუმცა ისიც ცხადია, რომ იგი სიკვდილთანაა მოსაზღვრე, სიცოცხლე არის სიკვდილთან ყოფნა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ადამიანის სიცოცხლის არსებას წარმოადგენს ყოფნა სიკვდილისათვის. პირიქით ადამიანის სიცოცხლე სიკვდილის საწინააღმდეგო მიმართულებით მიმდინარეობს. ყოველ ნორმალურ ვითარებაში ადამიანი ორიენტაციას იღებს სიცოცხლეზე, სიკვდილზე კი ფიქრობს და ზრუნავს მხოლოდ უკიდურეს, სიცოცხლესა და სიკვდილს შორის სასაზღვრო სიტუაციაში. და აქაც კი ადამიანი არა უბრალოდ ეძლევა „ყოფნას სიკვდილისათვის“, არამედ ან ავლენს უდიდეს ნებისყოფას სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის, ან შეგნებულად სწირავს სიცოცხლეს უმაღლეს იდეალებს, სხვა ადამიანების კეთილდღეობას და ა.შ.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ეგზისტენციალისტებმა ბევრი საყურადღებო მოსაზრება განავითარეს, კარგად ასახეს სიტუაციები სიკვდილ-სიცოცხლის მიჯნაზე მათი ნაწარმოებების გმირები ასეთ სასაზღვრო სიტუაციებში არიან ჩაყენებული და ეს შემთხვევითი არა იყო. იგი მაჩვენებელი იყო იმ ეპოქის დასაწყისისა, როდესაც სასაზღვრო სიტუაცია გახდა არა მარტო ინდივიდუალური, არამედ აგრეთვე საერთო საზოგადოებრივი პრობლემა. ჩვენი ეპოქის ასეთი სასაზღვრო სიტუაციაა გლობალური ისტორიული სიტუაცია, რომელმაც კაცობრიობა რეალურად დააყენა სიკვდილის საშიშროების წინაშე. ამიტომ დღეს როგორც არასდროს საჭიროა ბრძოლა იმის გასაცნობიერებლად, რომ ჩამოყალიბდა თვისებრივად ახალი სიტუაცია, რომელიც ნამდვი-

ლად სასაზღვროა. საკაცობრიო კატასტროფის შიში უნდა დაეხმაროს კაცობრიობას გადარჩენისათვის ბრძოლაში, ისეთი ისტორიული პირობების შექმნაში, როდესაც აზრი გარეგან სამყაროზე, ისტორიაზე, სხვა ადამიანებზე არ გამოიწვევს არც შიშს და არც სასოწარკვეთილებას.

ასეთია ეგზისტენციალიზმის ძირითადი იდეები და მოსაზრებები ადამიანის როგორც დამდგენი ყოფიერებისა და მისი გარემომცველი ყოფიერების ან ონტოლოგიის მიმართების ძირითად ფილოსოფიურ პრობლემაზე.

4. პრაგმატიზმი

პრაგმატიზმი როგორც ფილოსოფიური მოძღვრება XIX საუკუნის ოთხმოციან წლებში ჩაისახა, ხოლო მნიშვნელოვან ფილოსოფიურ მიმდინარეობად გადაიქცა. XX საუკუნეში, პრაგმატიზმი პოზიტივიზმის ამერიკული ნაირსახეობაა, რომლის ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს აგრეთვე ფრ.ნიცშესა და ა.ბერგსონის მოძღვრებებმა.

პრაგმატიზმის ჩასახვა და აღმავლობა დაემთხვა იმ პერიოდს, როდესაც დასავლეთის ქვეყნებში და ამერიკის შეერთებულ შტატებში დაიწყო მძლავრი სამრეწველო განვითარება. მართალია მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის დაწყებამდე ჯერ კიდევ შორს იყო, მაგრამ სწორედ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე მეცნიერებაში მოხდა ის დიდი აღმოჩენები, გაჩნდა ტექნიკური სიახლეები, დაიწყო წარმოების სწრაფი ტემპებით განვითარება, რომლებმაც ფაქტიურად შეამზადეს აღნიშნული რევოლუცია. ამ მდგომარეობამ განაპირობა არა მარტო ცხოვრების დინამიკურობის ზრდა, არამედ მნიშვნელოვნად გაზარდა აგრეთვე ადამიანის მოქმედების ეფექტიანობის როლი და მნიშვნელობა დინამიკაში. მატერიალური წარმოების საყოველთაო აღმავლობაში ადამიანის მოქმედების ზრდა, მისი საქმიანი მოღვაწეობის გააქტიურება განხილული იქნა, როგორც წარმატების მოპოვების, ხოლო წარმატება როგორც გარემოზე მისი გამარჯვებისა და საუკუთარი და საზოგადოებრივი კეთილდღეობის მიღწევის გადამწყვეტი პირობა. ფართოდ მოიკიდა ფეხი აზრმა, რომ ადამიანის მოქმედებას, მოხერხებასა და თავდადებას შეუძლია სასურველი და სასარგებლო ხასიათი მისცეს გარემოს, რომელშიაც ის ცხოვრობს

და მოღვაწეობს, ხოლო ყველაფერს დანარჩენს კი, მათ შორის გარემოსადმი ადამიანის გნეოსოლოგიურ, შემეცნებით დამოკიდებულებასაც მხოლოდ დამხმარე მნიშვნელობა აქვს მოქმედებისათვის.

იმ თვალსაზრისის დამკვიდრებას, რომ ადამიანისათვის მთავარია მოქმედება და არა შემეცნება, ხელი შეუწყო დარვინის მოძღვრებამ ბუნებრივი შერჩევისა და გარემოსადმი ორგანიზმების შეგუებითობის შესახებ. ამ მოძღვრების მიხედვით, აზროვნება განიხილებოდა არა როგორც ადამიანის განსაკუთრებული უნარი ასახოს ობიექტური სინამდვილე, არამედ როგორც ცოცხალი ორგანიზმის სასიცოცხლო მოქმედების ერთ-ერთი უნარი მისი თვითშენახვისა და გადარჩენისათვის. ასე რომ გონების ფუნქციად გამოცხადებული იყო გარემოსადმი ურთიერთობაში ორგანიზმის მოთხოვნილებებისათვის მომსახურების განევა. ეს თვალსაზრისი განავითარეს ა.ბერგსონმა და ფრ.ნიცშემ. ა.ბერგსონის მიხედვით ინტელექტის (გონების) ფუნქცია მდგომარეობს მყარ სხეულთა სამყაროში ორგანიზმის მოქმედების მართვაში, ამ იარაღების დამზადებისათვის მართვაში, რომელთა საშუალებითაც ადამიანმა უნდა შექმნას სიცოცხლისათვის საჭირო მატერიალური დოვლათი. რაც შეეხება ფრ. ნიცშეს, მან წამოაყენა დებულება, რომ შემეცნება მუშაობს, როგორც ძალაუფლებისათვის მოქმედი ადამიანის ნებისყოფის იარაღი. ასე რომ ორთავე მოაზროვნესთან გონება მოქმედების დამხმარე იარაღადაა გამოცხადებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ გონების ამოცანაა არა სინამდვილის ასახვა, არამედ მოქმედების იმ ეფექტური ხერხების დაძებნა, რომლებიც უზრუნველყოფენ ადამიანის შედარებით უფრო დიდ წარმატებებს. ფილოსოფიურ ენაზე რომ ვთარგმნოთ, ყოველივე ეს უნდა ვთქვათ, რომ ჭეშმარიტია მხოლოდ ის მსჯელობები, რომლებიც შედარებით უფრო სასარგებლო და ეფექტურნი არიან მოქმედებაში.

ასეთმა თვალსაზრისმა ბუნებრივად დააყენა შემეცნებისა და ჭეშმარიტების ბუნების ძირეულად გადასინჯვის აუცილებლობის საკითხი, რაც კიდევაც განხორციელდა პრაგმატიზმში, მისი დიდი წარმომადგენლების – პირსის, ჯეიმსის, შილერის და დიუის მოძღვრებებში.

ფრ. ნიცშესა და პრაგმატიკების მსჯელობაში რაციონალუ-

რი ის არის, რომ რიგ შემთხვევაში, მართლაც ჩვენი მოქმედების წარმატებისათვის სრულებითაც არაა აუცილებელი ვფლობდეთ ჭეშმარიტ ცოდნას. ცალკეული პრაქტიკული მოქმედებისას აღმოჩნდა, რომ უფრო მნიშვნელოვანია მოხერხება ვიდრე ცოდნა. მითუმეტეს რომ ცოდნა მხოლოდ მიახლოებითაა ჭეშმარიტი და იგი სიმცდარესაც შეიცავს.

თვალსაზრისი მოქმედებისა და წარმატების უპირატესობის შესახებ ადვილად შეეძლო დაუფლებოდა იმ ქვეყნის ფილოსოფიურ აზროვნებას რომელშიაც მოსაქმეობა, მოქმედება და წარმატება ყველაზე მეტად ფასობდა, ხოლო განყენებული, აბსტრაქტული მსჯელობები კი ნაკლებ ინტერესს იწვევდა. ასეთი ქვეყანა იყო ამერიკის შეერთებული შტატები. ამიტომ ბუნებრივია პრაგმატიზმის, როგორც მოქმედების ფილოსოფიის, წარმოშობა ამ ქვეყანაში.

ადამიანის მოქმედებაზე ყურადღების კონცენტრაციამ და გარემოს გარდაქმნაში, ადამიანისათვის სასარგებლო გარემოს შექმნაში მოქმედების უპირატესობის აღიარების დამკვიდრება, აბსტრაქტული ცნებებისა და მსჯელობებისადმი ინტერესის შესუსტებამ, ნაყოფიერი ნიადაგი შეუქმნა პოზიტივისტური, სუბიექტურ-იდეალისტური თვალსაზრისის გაერცელებას ამერიკაში.

როგორც საერთოდ სუბიექტურ იდეალიზმს, დაწყებული ბერკლიდან, ისე კერძოდ პოზიტივიზმს ყველაფრის არსებობა დაყავს ცდაზე, რომლის თანახმად არსებობა ნიშნავს ცდაში მოცემულობას. ხოლო ის რაც ცდაში არ გვეძლევა, მისი არსებობა იმთავითვე უარყოფილია და მიჩნეულია როგორც უსაზრისო პრობლემა. ამიტომ სამყარო ჩვენი სამყაროა. ჩვენ ვაშენებთ და ვქმნით მას როგორც ჩვენთვის სასარგებლოს, რომელიც ხელს უწყობს ამ მოქმედების წარმატებას. ადამიანი აქტიურად ერევა სამყაროში და ცდაში მოცემული მასალისაგან ქმნის ისეთ რეალობას, რომელიც მას სჭირდება. ამიტომ პრამიტისტიკისათვის ასმყარო ისეთია როგორც ჩვენ შევქმენით და როგორადაც შევთანხმდით მივიღოთ იგი. ეს კი პირდაპირ გზას ხსნის შემეცნებისა და ღირებულების გაიგივებისაკენ, რაც კიდევ განხორციელდა პრაგმატიზმში, რომლისთვისაც დებულებათა ჭეშმარიტობა არა სინამდვილისადმი მათ შესატყვისობაშია, არამედ ჩემთვის ვარ-

გისიანობაშია. ეი. მთავარია არა მათი გნოსეოლოგიური არამედ ღირებულებითი მხარე. ამიტომ პრაგმატიკებისათვის ჯ.ბერკლი იყო გაბედული ფილოსოფოსი, როდესაც აკრიტიკებდა მატერიალისტების დებულებას მატერიის როგორც სუბსტანციის არსებობის შესახებ, მატერიის ასეთი გაგება, ჯემსის აზრით, ღირებულებასაა მოკლებული. მატერიის ცნების ნაღდ ღირებულებას წარმოადგენენ ფერის, ფიგურის, სიმაგრის და სხვა თვისებების ჩვენი შეგრძნებები. ეს შეგრძნებებია ერთადერთი შინაარსი, რასაც ჩვენ ვაკავშირებთ სიტყვა მატერიასთან. მატერია ჩვენი შეგრძნებების გარკვეული ჯგუფის სახელწოდებაა. რომელსაც ჩვენ თვითონ ვადგენთ ჩვენი მოქმედებისათვის სასარგებლო მიმართულებით.

ჯ.ბერკლისადმი ასეთი დადებითი განწყობით აიხსნება პრაგმატიკების დიდი ინტერესი იმ სუბიექტურ-იდეალისტური ხაზისადმი, რომლის წარმომადგენლები იყვნენ ჯ. სტ. მილი, მახი, ოსტვალდი, პირსონი, პუანკარე, დიუგემი და სხვები. განსაკუთრებით კი კანტის ფილოსოფია, რომელიც მათ უკიდურესას სუბიექტურ იდეალიზმს დაუკავშირეს.

კანტის მნიშვნელობა პრაგმატიზმისათვის დიდია იმ მხრივაც, რომ მათ თვით ტერმინი „პრაგმატიზმიც“ კანტისაგან აიღეს იდეათა იმ სისტემის გამოსახატავად, რომელსაც ისინი ავითარებდნენ. კანტი თავის წიგნში „წმინდა გონების კრიტიკა“, წერდა, რომ როდესაც მოვლენის გამომწვევი მიზეზი არაა ცნობილი, მაგრამ საჭიროა ზომების მიღება მის (მაგალითად ავადმყოფობის) აღსაკეთად, მაშინ (ვთქვათ, ექიმის) მოქმედება პრაგმატიკულ რწმენას უნდა დაემყაროს ე.ი. ის საშუალებები უნდა იქნეს გამოყენებული, რომლებიც ჩვენი (ექიმის) რწმენის თანახმად უფრო სასარგებლო შედეგის მომცემი იქნება (ავადმყოფობის აღსაკეთად). ასეთ შემთხვევაშიო, დაძინდა ი.კანტი, რწმენას, რომელიც საფუძვლად უდევს საშუალებათა ნამდვილ გამოყენებას გარკვეული მოქმედებისათვის, პრაგმატიკული რწმენას ვუწოდებო. მაგრამ კანტისათვის ეს პრაგმატიკული რწმენა იყო მოქმედების ერთ-ერთი და არა ერთად ერთი საშუალება. პრაგმატიკებმა კი კანტის დაკავშირებით ბერკლისა და მისი ხაზის გამგრძელებლების იდეათა სისტემასთან, პრაგმატიკული რწმენა მოქმედების ერთადერთ საშუალებად და მეთოდად გამოაცხადეს.

ბერკლიდან, პოზიტივისტიებისაგან და ი. კანტიდან წამოსული იდეათა სისტემა ამერიკის შეერთებულ შტატებში ფორმდება პრაგმატიზმის სახით. ამიტომ მას ხშირად პრაგმატიკულ პოზიტივიზმსაც უწოდებენ, რომელიც ჩამოყალიბდა და გაფორმდა ფილოსოფიური მიმდინარეობა. პრაგმატიზმი როგორც ფილოსოფიური იდეების სისტემა ჩაისახა და განვითარდა ჰარვარდის უნივერსიტეტში პროფესორების მიერ დაარსებულ „მეტაფიზიკურ კლუბში“. ამ „კლუბის“ წევრები იყვნენ: ფილოსოფოსი და ბუნებისმეტყველი ჩონსი რაიტი. – ოლივერ შენდელ პოლმსი, მოსამართლე – ჯოზეფ ვერნერი, სამართლის თეორეტიკოსი – ნიკოზ გრინი, ისტორიკოსი, – ჯონ ფისკე, პროტესტანტი თეოლოგი – ფრანსის ებოტი, ფილოსოფოსი, ლოგიკოსი და მათემატიკოსი – ჩარლზ სანდერს პირსი, ფიზიოლოგი, ფსიქოლოგი და ფილოსოფოსი – ვილიამ ჯემსი. ყველა მათ აერთიანებდათ მეტაფიზიკისადმი შეურიგებლობა, ხოლო მეტაფიზიკაში იგულისხმებოდა ადამიანის ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებულ სამყაროს დაშვება. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯები გადადგა ჩ.რაიტმა, რომელმაც კატეგორიულად უარყო ობიექტური აუცილებლობის არსებობა. რაც ბუნებრივად გულისხმობდა ბუნებისა და საზოგადოების განვითარების კანონების, მათი ობიექტური სტრუქტურის არსებობის უარყოფას. ასე, რომ ჩ.რაიტის მიხედვით, ის რასაც მეცნიერება მოძრაობისა და განვითარების კანონებს უწოდებს, უბრალოდ ადამიანის ქცევის ჩვევებია და მეტი არაფერი. ამით კი მეცნიერება ძველი გაგებით გაუქმებულად ცხადდებოდა და მის ერთადერთ საგნად რჩებოდა ფაქტები, რომელთა მნიშვნელობა და ღირებულება ჩ.რაიტის აზრით, მდგომარეობდა არა მათს რეალურად ობიექტურ არსებობაში, არამედ იმაში თუ ისინი რამდენად სასარგებლო არიან ადამიანისათვის.

კლუბის მეორე წევრმა, ნ.გრინმა, წინ წამოწია რწმენის მნიშვნელობა მოქმედებისათვის ადამიანის მზადებაში. ეს კი უკვე დიდი ნაბიჯი იყო გადადგმული პრაგმატიზმის ჩამოყალიბების გზაზე. მართალია პრაგმატიკული რწმენის საკითხი კანტმა გაცილებით ადრე დააყენა, მაგრამ კანტისაგან განსხვავებით, რომელიც ფიქრობდა, რომ რწმენა შეიძლება იყოს მოქმედების გამომწვევი მიზეზი, ნ.გრინი ამტკიცებდა, რომ რწმენა არის ის, რისი მეშვეობითაც ადამიანი მზადაა მოქმედებისათვის. ამიტომ

საკითხი თუ როგორ აღეზარდოთ და შთავენერგოთ ადამიანში რწმენა, პრაგმატიკების კვლევის ძირითადი საკითხი გახდა.

კლუბის სხვა წევრებმა: ჯ.ფისკემ ისტორიაში ხოლო ო.ჰოლმსმა სამართალში სცადეს პრაგმატიზმის პრინციპების გატარება და ამით დიდი სამასხური გაუწიეს პრაგმატიზმის ჩამოყალიბებას.

ჯ.ფისკემ უარყო საზოგადოების განვითარების ობიექტური კანონების არსებობა. მისთვის მთავარია სასარგებლო იდეები, რომელთა ვარგისისნობის კრიტერიუმია მოცემულ სიტუაციაში მათი განხორციელების წარმატება. ო.ჰოლმსმა თავისი თვალსაზრისის პრაგმატიზმის მიმართულებით განვითარება რელიგიისა და მასთან ერთად ბუბერის სამართლის კრიტიკით დაიწყო. მან უარყო სამართლებრივი კანონების ობიექტურობა და სამართლებრივ იდეოლოგიას საფუძვლად დაუდო სარგებლიანობის პრინციპი. სასჯელის ნორმები დამოუკიდებელია მათ მიერ სასურველი შედეგის მოცემის ხასიათზე. ამიტომ სამართალი არის ის, რაც საზოგადოებისათვის მოსახერხებელი, ხოლო ვინაიდან საზოგადოებაში ხდება ისე, რომ ის რაც ერთ სიტუაციაში მოსახერხებელია. შეიძლება სხვა სიტუაციაში მოსახერხებელი არ იყოს. ამიტომ ამ სიტუაციების შესაბამისად იცვლება სამართალიც. თუ გავითვალისწინებთ, რომ „მოსახერხებლობაში“ აქ იგივე „სარგებლიანობა“ იგულისხმება, მაშინ გასაგებია, რომ ის სამართლებრივი ურთიერთობებია მისაღები და სამართლიანი, რომლებიც მოსახერხებელია ან სასარგებლოა მოცემულ სიტუაციაში.

ასეთია პრაგმატიზმის იდეების განვითარება მეტაფიზიკური კლუბის წევრების მიერ მეცნიერების სხვადასხვა დარგში. მაგრამ მთავარი ფიგურა ვინც გააფორმა პრაგმატიზმი, როგორც ფილოსოფიური მიმდინარეობა, ჩამოაყალიბა პრაგმატიზმის პრინციპი, დააფუძნა იგი როგორც მსოფლმხედველობა და მეთოდი, იყო „მეტაფიზიკური კლუბის“ სულის ჩამდგმელი და ხელმძღვანელი ჩ.ს.პირსი.

ჩ. ს. პირსის მიერ პრაგმატიზმის პრინციპის დაფუძნება.
ჩ.ს. პირსმა აღნიშნულ კლუბში მოღვაწეობის პერიოდში პრაგმატიკისტული იდეები ჩამოაყალიბა და განავითარა თავის ორ ნაშრომში: „რწმენის შთანერგვა“ და „როგორ გავხადოთ ჩვენი იდეე-

ბი ნათელი", რომლებიც 1878 წელს გამოაქვეყნა. ამ ნაშრომებში პირსმა სრულყო და განავითარა ის იდეები, რომლებიც გააცნო „მეტაფიზიკური კლუბის“ წევრებს – ჩ.რაიტს, ნ.გრინსა და სხვებს. მათთან ჩანასახის სახით მოცემული პრაგმატიკული იდეები ჩ.ს. პირსმა ჩამოაყალიბა როგორც პრაგმატიზმის პრინციპი. ამის გამო ჩ.ს. პირსი პრაგმატიზმის აღიარებული მამაა. პრაგმატიზმის დაფუძნებით მან ფილოსოფიას სპეციფიკური ამერიკული ელფერი მისცა. ამიტომ იგი სრულიად სამართლიანად პირველ დიდ ამერიკულ ფილოსოფოსად, ეროვნულ ფილოსოფოსად ითვლება.

ჩ.ს. პირსის მიერ პრაგმატიზმის პრინციპის ჩამოყალიბება განსაზღვრა ცოდნის ბუნების გარკვევის აუცილებლობამ, კერძოდ იმან, თუ რა მოეთხოვება ცოდნას: ობიექტური სინამდვილის სწორი ასახვა თუ მხოლოდ წანამძღვრებიდან სწორი დასკვნების გამომდინარეობა, პირსი უარყოფს ცოდნას როგორც ობიექტური სინამდვილის ასხვას. ამიტომ მისთვის მთავარია არა ცოდნის ჭეშმარიტობის, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ მისი ფორმალური ლოგიკური გამომდინარეობის სისწორე. მისთვის ადამიანის ცოდნის ბუნება მის ლოგიკურობაშია და ამიტომ ადამიანის არსებითი ნიშანი ისაა, რომ ის ლოგიკური ცხოველია.

ჩ.პირსი უარყოფს ჭეშმარიტების ტრადიციულ გაგებას და თვლის, რომ „ყოველივე ის რაც ჩვენი ცოდნის მიღმაა, არ შეიძლება იყოს ცოდნის ობიექტი“. პირსისათვის მთავარია ის, რომ მოქმედებისათვის აუცილებელია რწმენა, რომელიც დაეჭვების საპირისპირო შინაარსისაა. რწმენა ხელმძღვანელობს ჩვენს სურვილს და ქმნის ჩვენს მოქმედებას. დაეჭვება კი გვაკავებს მოქმედებისაგან. რწმენა ჩვენს გონებაში ადგენს გარკვეულ ჩვევას, რომელიც განსაზღვრავს ჩვენს მოქმედებას. ამიტომ რწმენის დანიშნულებაა მოქმედების ჩვევის გამომუშავება. რწმენა სუბიექტის ერთგვარად დაკმაყოფილებული მდგომარეობაა. ხოლო ეჭვი კი – მისი მოუსვენრობაა და დაუკმაყოფილებელი მდგომარეობა. მაგრამ ეჭვი მოიცავს ბრძოლას მისგან განთავისუფლებისათვის.

ეჭვი არის აზრის აღგზნება, რწმენა კი – მისი დამშვიდება და ამ გზით, აზროვნების მთელი ფუნქცია მოქმედების ჩვევების წარმოებაში მდგომარეობს, რომელიც გრძნობად სინამდვილეთან-

აა დაკავშირებული. ამიტომ აზროვნება საგანში გულისხმობს მხოლოდ მის გრძნობად ეფექტურობას. მაგალითად ღვინოში სხვა არაფერს ვგულისხმობთ, წერს პირსი, გარდა მისი პირდაპირი თუ არაპირდაპირი ეფექტისა ჩვენს გრძნობებზე, რაც შეეხება ლაპარაკს რეალურად არსებულ ღვინოზე, როგორც ღვინის ყველა გრძნობად თვისებათა მატარებელზე, ეს უბრალოდ უსაგნო ჟარგონია და სხვა არაფერი. ამიტომ ჩვენი იდეა რაიმე საგანზე არის ჩვენი იდეა მის გრძნობად ეფექტზე. ხოლო ფიქრი მასში რაიმე კიდევ სხვის არსებობაზე, ეს უბრალოდ თავის მოტყუებაა. ამ გზით ჩ.პირსი უარყოფს ზოგად ცნებათა ობიექტურობას და ისინი დაყავს გრძნობადი ფაქტების თანმიმდევრულობას პრაქტიკულად სასარგებლო მონესრიგებულობაზე. რაც შეეხება ჭესმარიტებას, იგი არის შეხედულება, რომელსაც ყველა მეცნიერი დაეთანხმება ე.ი. ჭესმარიტობა არის საყოველთაო ხასიათის რწმნა, ხოლო ის რაც სარწმუნოა – არის რეალობა. ამდენად რეალობის პირობა არის არა ჩემი, არამედ ჩვენი ცდა, რომელშიც დასტურდება არა მისი თავისთავადი არსებობა (ეს საკითხი საერთოდ უსაზრისოა), არამედ ჩვენთვის მისი მნიშვნელობას, მისი პრაქტიკული ღირებულება. პირსისათვის რეალობა მხოლოდ სასარგებლო პიპოთეზაა, რომელიც შეიძლება გამოყენებული იქნეს რწმენის მიღწევისათვის. რეალობა ისევე როგორც ზოგადი საერთოდ ცდაში მოცულობით იფარგლება. მაგრამ სხვა თანამოაზრეებისაგან განსხვავებით, პირსი ფიქრობს, რომ არც რეალობა და არც ზოგადი არ დაიყვანებიან ცდაში ამჟამად მოცულობაზე. არსებობს რეალობა, არსებობენ ზოგადობანი, რომლებიც ამჟამად ცდაში არ გვეძლევიან, მაგრამ ისინი იმდენად არსებობენ, რამდენადაც მომავალში ჩვენს ცდაში იქნებიან მოცემული, ზოგადი უბრალოდ სიმბოლოა გრძნობადი ეფექტების გარკვეული სისტემების აღსანიშნავად. ამიტომ აზრები ამგვარი შინაარსის ნიშნებია, სიმბოლოებია და მათში მეტაფიზიკური არაფერია. პრაგმატიზმის არის მეთოდი, რომელიც ჩვენს აზროვნებას მეტაფიზიკისაგან ანთავისუფლებს და ჩვენს იდეებს ნათელსა და გასაგებს ხდის. აზროვნების ასეთი გაგება უარყოფს ჭესმარიტების როგორც მატერიალისტურ გაგებას, რომელსაც პირსი მეტაფიზიკურს უწოდებს, ისე ობიექტურ-იდეალისტურ გაგებას, რომელსაც იგი ტრანსცენდენტალურს უწოდებს. პირსის მტ-

კიცებით, სხვა არავითარი ჭეშმარიტება არ არსებობს გარდა რწმენისა, მოქმედების ჩვევისა, მოქმედებიათვის მზად ყოფნის მდგომარეობის მიღწევისა, რომელიც ეჭვისაგან თავისუფალია, სასარგებლოა და სასიამოვნო. მაგრამ აქ პირის ნინამე დადგა ჭეშმარიტების პლურალობის საშიშროება. ამის თავიდან აცილების მიზნით მან დროისა და სივრცის ფარგლებით შეუზღუდავი გამოკვლევის ცნება შემოიტანა და ჭეშმარიტება განსაზღვრა როგორც ისეთი რწმენა, რომელთანაც მივა ყველა მკვლევარი, თუ გამოკვლევების პროცესი უსასრულოდ გაგრძელდება. მაგალითად ჭეშმარიტება დებულებისა, რომ „ცეზარმა გადაცურა რუბიკინი“ მდგომარეობს იმაში, რომ რაც უფრო წინ წავა ჩვენი არქეოლოგიური და სხვა გამოკვლევები ეს დასკვნა, მით უფრო მეტად დაეუფლება ჩვენს აზროვნებას. ასე, რომ ჭეშმარიტება როგორც რწმენით მიღწეული დაკმაყოფილება ნიშნავს მიზნისაკენ შესაბამის მოქმედებას, რაც საბოლოოდ მიიღწევა, ასეთია პირის პრაგმატისტული პრინციპი, ჭეშმარიტების მისეული გაგების თავისებურება.

ვ. ჯემსი – პრაგმატიზმის დამფუძნებელი და გამავრცელებელი. პრაგმატიზმის ისტორიაში ვ.ჯემსი მეორე დიდი ფიგურაა. იგი ჩ.ს. პირის თანამედროვე და მისი იდეების გამგრძელებელი. მაგრამ თანამედროვეა ის აგრეთვე პრაგმატიზმის მესამე დედაბოძის – ჯ.დიუსის და ერთგვარი მომამზადებელი პრაგმატიზმის იმ ნაირსახეობისა, რომელიც ჯ.დიუსიმ განავითარა „ინსტრუმენტალიზმის“ სახელწოდებით. ვ.ჯემსის პრაგმატიზმის ცენტრალური საკითხია ჭეშმარიტების საკითხი, რომლის განმარტებაში მისთვის ამოსავალია პირის პრაგმატიზმის პრინციპი. ამ პრინციპის ახლებურად დაფუძნების მიზნით მან შექმნა „წმინდა ცდისა“ და „რადიკალური ემპირიზმის“ თავისი თეორია. ამ თეორიის მიზანია ე.წ. „მეტაფიზიკის“ (ცდის გარეშე არსებულის) რადიკალური დაძლევა, რომელიც გულისხმობს არა მარტო მატერიალური სუბსტანციის არამედ აგრეთვე სულიერი სუბსტანციის დაშვების შესაძლებლობის უარყოფას. ვ.ჯემსის მიხედვით, მატერიისა და ცნობიერების, სხეულისა და სულის. ობიექტისა და სუბიექტის ტრადიციული გაგება დუალისტურია. ამიტომ „წმინდა ცდამ“ ეს დუალიზმი უნდა მოხსნას და ობიექტი და სუბიექტი გაიგოს, როგორც მისი ორი განსხვავებული ფუნქცია.

ამით ვ.ჯემის სურს კიდევ უფრო განამტკიცოს პრაგმატიზმის ის დედაბარი, რომ უნაყოფოა ძიება იმისა, თუ როგორია საგნები თავისთავად. მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს იმის გარკვევას, თუ როგორ ზემოქმედებენ ისინი ჩვენზე.

ცდა, ვ.ჯემის გაგებით, არის ჩვენი გრძნობადი მოქმედება სულიერ და საგნობრივ სამყაროში, რომელთაგან თავისთავად არც ერთს არა აქვს გარკვეულობა. „წმინდა ცდა“ კი არის რალაც პირველადი ნივთიერება, პირველადი ძალა, რომლისგანაც შედგება ყველაფერი დანარჩენი საგნობრივი და აზრობრივი. მაგრამ „ნივთიერებაში“ აქ მატერიალური ნივთიერება არ იგულისხმება. ეს არის რალაც „ეს“. მარტივი, თვისებრიობის არ მქონე აქტუალობა, რომელიც ჯერ კიდევ გამიჯნული არაა საგნებად და აზრებად. ეს გაურკვეველი ცდაში გამოამჟღავნებს სუბიექტისა და ობიექტის ფუნქციებს. ამიტომ იგი მატერიალურად და იდეალურად დაყოფამდელი უშუალობაა. იგი შილერის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ის პირველი, უფორმო მატერიაა, რომლისაგანაც ვაშენებთ სამყაროს.

„წმინდა ცდას“ უკავშირდება ვ. ჯემის „რადიკალური ემპირიზმი“, რომლის თანახმადაც არსებობიდან უნდა გამოირიცხოს ყოველივე არსებული არაცდისეული ელემენტი, როგორც საგნები ისე სულიერი მოვლენები თავისი შემადგენელი ელემენტებით და კავშირ-მიმართულებით განხილულ უნდა იქნენ როგორც ცდისეული. ამ გზით მიღწეული იქნება წმინდა ცდა, ხოლო ემპირიზმი რადიკალური იქნება, რის შედეგადაც სამყარო კარგავს დამოუკიდებლობას და გზას იკაფავს უკიდურესი რელატივიზმი. ზოგადის აღმნიშვნელი სიტყვები: საგანი, ნივთი, გვარი, სუბიექტი, სუბსტანცია და ა.შ., იმ ფუნქციას ასრულებენ, რომ მათ ნესრიგი შეაქვთ „გრძნობადმრავალფეროვნებათა ნაკადში! ისინი ინსტრუმენტებია, რომლებიც იმისათვის გამოიყენებიან, რომ გარკვეულად წარმართონ ცდა, მოგვცენ ცდაში მიმდინარე მოვლენების გარკვეული ჯგუფები. ე.ი. ცნებები, კატეგორიები, კანონები სინამდვილის ასახვას კი არ წარმოადგენენ, არამედ ისინი უბრალოდ აზროვნების ინსტრუმენტებია, სახელებია, რომლებიც ცდის უწყვეტი ნაკადის უკეთ წარმართვის საშუალებას გვაძლევენ.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე ვ. ჯემის პრაგმატიზმს

განიხილავდა როგორც ფილოსოფიური სიძნელეების გადაჭრის მეთოდს და წეშმარიტების თეორიას. ვ. ჯემსის აზრით, ჭეშმარიტება არის იდეა რომელიც ყველაზე უკეთესად მუშაობს, რომელსაც წარმატებასთან მივყევართ, მოაქვს სარგებლობა და დაკმაყოფილება. ჭეშმარიტება ის რწმენაა, რომელიც ამართლებს თავს. ასე, რომ ვ. ჯემსი ჭეშმარიტებას გნოსეოლოგიურ შინაარს აცლის და მას ღირებულებით კატეგორიად აქცევს. მისთვის ჭეშმარიტება სიკეთის სახესხვაობაა, ერთ-ერთი „სამუშაო ღირებულებათაგანია ცდაში“. ამ აზრით, თუ აღმოჩნდება, რომ რელიგიურ იდეებს აქვთ ღირებულება ნამდვილი ცხოვრებისათვის, მაშინ ისინი ჭეშმარიტი იქნებიან საამისოდ თავისი ვარგისიანობის მიხედვით.

ვ. ჯემსმა პირის სიმტკიცის მეთოდი გამოიყენა რელიგიური რწმენის გამართლებისათვის. მას სწამდა რომ რელიგიური რწმენა პასუხობს ადამიანის ღრმა შინაგან მოთხოვნილებებს, რომელსაც როგორც ერთადერთს, შეუძლიან უზრუნველყოს ადამიანის მორალი ქცევა. ნიგნში – „რელიგიური ცდის მრავალნაირობა“ წერდა იგი, რომ სამყაროს რელიგიური აღქმის არსი მდგომარეობს იმის შესაძლებლობის რწმენაში, რომ განიცადოს ერთიანობა რაც უფრო დიდთან, ვიდრე ჩვენი პიროვნებაა და ამ ერთიანობაში მოიპოვო უდიდესი სულიერი სიმშვიდე. მაგრამ მხოლოდ ისეთ რელიგიურ-ზნეობრივ რწმენას შეუძლიან უზრუნველყოს ადამიანის მორალური საქციელი, რომელიც გულისხმობს არა მარტო მშვიდ სულიერ მდგომარეობას, არამედ აგრეთვე მზადყოფნას მოქმედებისათვის. ამავე დროს ჯემსმა იცის, რომ რელიგიური რწმენის სასარგებლოდ შეუძლებელია დაიძებნოს ლოგიკური და სხვა რაციონალური საფუძვლები, ამისათვის ერთად-ერთი საფუძველი იყოს ადამიანის ემოციური ბუნება, ადამიანის „მე“-ს მოთხოვნილება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რელიგიის მხოლოდ ფსიქოლოგიური გამართლებაა შესაძლებელი, საიდანაც გამომდინარეობს, რომ ღმერთის რწმენა მხოლოდ მისი რწმენის სურვილითაა გამართლებული. ასე რომ ვ. ჯემსის მიხედვით, ადამიანის ნებისყოფითაა განასზღვრული არამარტო სამყაროს ემპირიული სურათი, არამედ ზებუნებრივი სამყაროს არსებობის შესაძლებლობაც.

ჯ. დიუის ჩიკაგოს სკოლა. ჯ. დიუი უაღრესად სახელგანთქ-

მული ფილოსოფოსი და სასკოლო განათლების რეფორმატორია ამერიკაში. იგი ითვლება პროგრესული სწავლების თეორეტიკოსად და პროპაგანდისტად. დიუი როგორც კი გაეცნო პირსის მიერ ჩამოყალიბებულ პრაგმატიზმის პრინციპს, მაშინათვე მისი მიმდევარი გახდა და დააფუძნა პრაგმატიზმის ჩიკაგოს სკოლა. სხვა პრაგმატიკების მსგავსად ისიც კატეგორიულად უარყოფდა მატერიალიზმს, მაგრამ არც იდეალისტად აცხადებდა თავის თავს.

ჯ. დიუის ამოსავალია „ცდა“, მაგრამ ეს ცნება მასთან საკმაოდ გაბუნდოვანებულია. იგი ცდას მიაკუთვნებს ყველაფერს იმას, რაც კი შეიძლება გახდეს ცნობიერების შინაარსად. ცდა მასთან გნოსეოლოგიურ განასერში იგივე ცნობიერების ნაკადია. ჯემსისაგან განსხვავებით, დიუი ცდას შედარებით უფრო დინამიკურ ხასიათს აძლევს, მასში შემოაქვს ადამიანის მთელი აქტიური სასიცოცხლო მოქმედება, აღებული რასაკვირველია მხოლოდ სუბიექტური მხრიდან. იგი მოითხოვს ცდის განუწყვეტელ სრულყოფასა და გაფართოებას. ამ აზრით შეიძლებოდა მისი პროგრესის ფილოსოფოსად აღიარება. მაგრამ რადგანაც პროგრესი კანონზომიერებასთანაა დაკავშირებული, რასაც დიუი უარყოფს, პროგრესის მაგივრად ის ხმარობს სიტყვა „ზრდას“. მისი აზრით, ცდა როგორც ცალკეული ადამიანების ნებითი ძალღონის შედეგი გარდაიქმნება და იზრდება ყოველგვარი კანონზომიერების გარეშე.

ჯ. დიუის გაგებით, ცდა შედგება ერთმანეთში გარდამავალი პრობლემატური სიტუაციებისაგან. ამ ცნებას დიდი ადგილი უკავია დიუის – ინსტრუმენტალიზმში. ვ. ჯემსის მსგავსად მასთანაც ცნებები და კატეგორიები მიზნის განხორციელებისათვის საჭირო ინსტრუმენტებს, იარაღებს წარმოადგენენ. ისინი ემსახურებიან ეჭვის დაძლევის და დარწმუნებულობის გამომუშავებას. ამ გზაზე შეკავებული მოქმედებას, რომლის ფსიქოლოგიურ გამოხატულებას წარმოადგენს ეჭვი, ეწოდება პრობლემატური სიტუაცია. ამიტომ ეჭვის მდგომარეობიდან რწმენის მდგომარეობაში გადასვლა ნიშნავს პრობლემატური სიტუაციიდან გარკვეულ, გადანყვებილ სიტუაციაში გადასვლას. სწორედ ასე ხდება ადამიანის ცდის რეკონსტრუქცია, მისი სრულყოფა. ინსტრუმენტალიზმის ამოცანაა აღწეროს თუ როგორ ხდება ეს და მოგვც-

ეს ასეთი გარდაქმნის რაციონალური მეთოდი.

ჯ. დიუიმ მიიღო პირსის დებულება, რომ ეჭვიდან რწმენაზე გადასვლის პროცესი არის არა შემეცნება, არამედ გამოკვლევა. ამიტომ ამასთანაც შემეცნების თეორია გამოკვლევის თეორიით იქნა შეცვლილი. ამათ კი შემეცნების თეორიის ძირითადი ცნებები – რეალობა, სუბიექტი, ობიექტი და სხვა განიღვენა გამოკვლევიდან, ხოლო ჭეშმარიტება გაიგივდა ღირებულებასთან. „გამოკვლევის“ განსხვავება „შემეცნებისაგან“ ისაა დიუის მიხედვით, რომ იგი რეალობას კი არ აღმოაჩენს, მის ასლს კი არ წარმოადგენს, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ გარდაქმნის მას, რაღაც გარკვეულობის მქონედა ხდის მას. ამიტომ ყოველი გარკვეულობა გამოკვლევის შედეგია, რომელსაც არაფერი არა აქვს მოცემული გარდა ეჭვის, დაბრკოლების განცდის მდგომარეობისა. აქ კატეგორიულადაა უარყოფილი ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი რეალობა, რის შედეგად შემეცნებითი მნიშვნელობა ეკარგება ყველა მეცნიერულ ცნებას, პრინციპს, კანონს, რომლებიც გამოიყენება ჰიპოთეზის შექმნისა და შემოწმების დროს. მათ რჩებათ მხოლოდ ინსტრუმენტული, მომსახურებითი მნიშვნელობა. შემეცნებითი მნიშვნელობას კარგავს ჭეშმარიტება, იგი დაიყვანება მოცემული კონკრეტული პრობლემის მოხერხებულ გადაჭრაზე, რომელიც ვარგისია მხოლოდ მოცემულ კონკრეტულ სიტუაციაში. ამასთან, რადგანაც, „ჭეშმარიტება“ მაინც სამყაროს ასახვის წარმოდგენას ბადებს, ჯ. დიუი უარყოფს მას და მის ნაცვლად შემოაქვს ახალი ტერმინი „დასაბუთებული მტკიცება“, რაც გულისხმობს რაღაც გამოთქმას, რომელიც თავის ეფექტურობას აჩვენებს მოცემული სიტუაციის მიმართ.

სპეციფიკური პრაგმატიზმისათვის არის ადამიანის მოქმედების ეფექტურობის, როგორც უძირითადესი ფილოსოფიური პრინციპის წინა პლანზე წამოწევა. ამ პრინციპის შესაბამისად მთავარი ყურადღება ექცევა წარმატების მეთოდების გამომუშავებას. რეალობა გამოცხადებულია ადამიანის მოქმედების შედეგად, რაც მნიშვნელობას უკარგავს ადამიანის გნოსეოლოგიურ მოღვაწეობას, რის შედეგადაც ჭეშმარიტება გნოსეოლოგიური კატეგორიიდან ღირებულებით კატეგორიად იქცევა. ჭეშმარიტაფ ცხადდება მხოლოდ ის მოქმედებები, რომლებიც სასარგებლოა ადამიანისათვის, ხელს უწყობს მის წარმატებას.

ეჭვის გარეშეა პრაგმატიზმის დიდი დამსახურება ადამიანის ეფექტური მოქმედების ფილოსოფიურ ანალიზში, პრაგმატიკების საინტერესო მოსაზრებები ღირებულების პრობლემებზე. მაგრამ სამყაროს ობიექტურობის, მისი შემეცნების შესაძლებლობის უარყოფით და მთელი ადამიანური მოქმედების დაყვანით ღირებულებებზე, კარები ეხსნება აგნოსტიციზმს, უნდობლობას ადამიანის გონებისადმი, რაც არა ერთხელ იქნა აღნიშნული პრაგმატიზმის კრიტიკოსების მიერ.

5. ნეოთომიზმი

დასავლეთის თანამედროვე ფილოსოფიაში ნეოპოზიტივიზმის, ეგზისტენციალიზმისა და პრაგმატიზმის გვერდით დიდი ადგილი უკავია რელიგიურ ფილოსოფიას. თანამედროვე კათოლიკურ, პროტესტანტულ, მართლმადიდებლურ, ისლამურ, იუდაურ და სხვა რელიგიური ფილოსოფიებს შორის ყველაზე გავრცელებული, გავლენიანი, პოპულარული და შედარებით უფრო დახვეწილი და სისტემატიზირებული კათოლიკური ფილოსოფია – ნეოთომიზმი.

ნეოთომიზმის როგორც ფილოსოფიური მიმდინარეობის ფუძემდებელია საშუალო საუკუნეების ეკლესიის მამა, დიდი სქოლასტიკოსი თომა აქვინელი (1225-1274 წწ.) მართალია მისი მოძღვრება, განსაკუთრებით რწმენისა და მეცნიერების, არისტოტელეს ფილოსოფიასთან დადებითი დამოკიდებულების შესახებ თომას სიკვდილის შემდეგ კათოლიკური ეკლესიის მიერ შეფასებული იყო როგორც მიუღებელი, მაგრამ შემდეგში თომას ფილოსოფიური მოძღვრება ეკლესიამ კვლავ აღადგინა და აღიარა როგორც კათოლიკური ეკლესიის ოფიციალური მოძღვრება, კერძოდ, რომის პაპის ლეონ XIII ენციკლიკაში თომა აქვინელის ფილოსოფია აღიარებული იქნა, როგორც ერთადერთი ჭეშმარიტი ფილოსოფია. ამიტომ ფაქტიურად ამ პერიოდიდან XIX საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან თარიღდება ნეოთომიზმი, როგორც თომა აქვინელის ფილოსოფიური მოძღვრების აღორძინება ახალ პერიოდში. ამ ფილოსოფიური მიმდინარეობის წარმომადგენლებია: ფრანგები: ჟაკ მარიტენი, ეტიენ უილსონი, ტეიარ დე შარდენი, ავსტრიელი გ. ვეტერი, გერმანელებია: ი. ბოხენსკი, ლოტცი, დე ფრიზი, ბელგიელები: დე რეიმეკერი, ფ. ვანსტენბ-

ერგენი და სხვები. ნეოთომიზმის ძირითადი დანიშნულებაა ფილოსოფიური ფუნდამენტი შეუქმნას კათოლიციზმის დოგმატიკასა და ეს ამოცანა მან კარგად შეასრულა. ამავე დროს ნეოთომიზმში დიდი ადგილი დაიკავა საზოგადოების თანამედროვე პრობლემების – მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების სოციალური შედეგების, ეკოლოგიური კატასტროფის საშიშროების პირობებში ადამიანის, საზოგადოების ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესების დადებითი და უარყოფითი შედეგების და სხვა მსგავსი პრობლემების ანალიზმა. ამ ანალიზის საფუძველზე და მოსალოდნელი მსოფლიო ეკოლოგიური კატასტროფის საშიშროების ზეგავლენით, კეთდება დასკვნები, რომ მეცნიერებას ყველაფრის ახსნა და გადაჭრა არ შეუძლია, მას არ შეუძლია ფარდა ახადოს სამყაროს საიდუმლოებას, სამყაროს მისი წვდომის უნარი განსაზღვრულია, რის გამოც მისი დებულებები არ იმსახურებენ აბსოლუტურ ნდობას. ის რისი გაკეთებაც არ შეუძლია მეცნიერებს. იმას აკთებს რელიგია, რომელსაც ერთადერთს შეუძლია ნუგეში სცეს და სწორი მიმართულება მისცეს საზოგადოებას მისთვის ამ მეტად კრიზისულ სიტუაციაში. რელიგიის ასეთი როლის დასაბუთების ცდაშია ნეოთომიზმის პოპულარობისა და დასავლეთის ცნობიერებაზე მისი დიდი ზემოქმედების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი.

ყოფიერების პრობლემა ნეოთომიზმში. ნეოთომიზმში, ისე როგორც ნებისმიერი ფილოსოფიურ სისტემაში, ცენტრალურია ფილოსოფიის საგნის საკითხი. ეს საკითხი წყდება ნეოთომისტების მოძღვრებაში ყოფიერების სესახებ. ნეოთომისტების გაგებით, ყოფიერების ცნება მოიცავს აბსოლუტურ ზებუნებრივ ყოფიერებას, რომელსაც წარმოადგენს ღმერთი და ღმერთის მიერ შექმნილი ბოლოვადი და გარდამავალი საგნების ყოფიერება. ასე, რომ ღმერთი არამარტო ზებუნებრივი ყოფიერებაა. მის მიერაა შექმნილი აგრეთვე ბოლოვად საგანთა ყოფიერება: მატერია როგორც ობიექტი და სული როგორც სუბიექტი.

ყოფიერების ასეთი გაგება ობიექტური იდეალიზმისათვის არის დამახასიათებელი, თუმცა ნეოთომისტები უარყოფენ დაპირისპირებას მატერიალიზმსა და იდეალიზმს შორის მათი ცალმხრობის გამო და თვლიან, რომ რაკი მათ მიერ ღმერთი აღიარებულია როგორც ობიექტის ისე სუბიექტის შესაქმნელად, ისინი

ამ ცალმხრიობაზე მაღლა დგანან. თავიანთ მოძღვრებას ნეოთომისტები რეალისტურს უწოდებენ იმ აზრით, რომ ისინი აღიარებენ გარეგან მატერიალურ სამყაროს, რომელიც უფრო ფართოდ ღვთაებრივი ყოფიერების ნაწილია. ასე, რომ ამ თვალსაზრისის მიხედვით ბუნებრივი მატერიალური სამყარო შეზღუდულია და დამოკიდებულია ზებუნებრივ აბსოლუტურ ყოფიერებაზე. ფილოსოფიის ამოცანაა ამ რთულ იერარქიული ყოფიერების ანალიზი და ამ გზით ღმერთის არსებობის დასაბუთება. ამავდროულად ნეოთომისტებს ფილოსოფიის ტრადიციულ საგანში შემოაქვთ ახალი საკითხებიც, როგორებიცაა სოციალური და ეთიკური პრობლემები და საკითხი ადამიანის შესახებ.

ფილოსოფიის საგნის ასკითხთან დაკავშირებით ნეოთომიზმში ერთ-ერთი ცენტრალურია თეოლოგიის, რელიგიური ფილოსოფიისა და მეცნიერების ურთიერთმიმართების საკითხი. ამ მიმართებაში ნეოთომისტები განასხვავებენ მეცნიერების ფართო და ვიწრო გაგებას. ფართო გაგებით მეცნიერებაში იგულისხმება როგორც საკუთრივ მეცნიერება და ფილოსოფია, ისე თეოლოგიაც. ამასთან თეოლოგია განიხილება როგორც მეცნიერებათა მეცნიერება. ფილოსოფიის ამოცანაა ღმერთის არსებობის დასაბუთება, ხოლო კონკრეტულ მეცნიერებათა მიმართ მისი როლი ისაა, რომ მათი დასკვნები უნდა შეუთავსონ რელიგიის დოგმებს. ამ გაგებით ფილოსოფია ერთგვარად შემაერთებული ხდება თეოლოგიასა და მეცნიერებას შორის, რომლითაც თეოლოგიაში როგორც მეცნიერებათა მეცნიერებაში ამ სამი საფეხურის – მეცნიერების, – ფილოსოფიისა და თეოლოგიის ერთიანობაშია არსი ნეოთომიზმის გნოსეოლოგიისა, რომელიც დაწყებული თომა აქვანელიდან შმეცნების ორ წყაროს – გონებისა და ღვთაებრივ გამოცხადებას ემყარება. შმეცნების ყველაზე საიმედო წყაროა ღვთაებრივი გამოცხადება, ხოლო ამ გზით მიღებული ჭეშმარიტებები აბსოლუტური და უპირობო ჭეშმარიტებებია. რაც შეეხება გონებას, მისი მეშვეობით შეიძლება დასაბუთდეს მაგ. ღმერთისა და უკვდავი სულის არსებობა, მაგრამ მას არ შეუძლია ჩანდეს რელიგიური მოძღვრების საიდუმლოებას.

მეტაფიზიკა. ნეოთომისტურ ფილოსოფიაში მეტაფიზიკა განიხილება, როგორც ყოფიერების უნივერსალური თეორია. განასხვავებენ ზოგად და კერძო მეტაფიზიკას, უპირატესია ზოგადი

მეტაფიზიკა, უინაიდან მისი პრინციპები და ცნებები მიეყენება ყველა ფილოსოფიურ და არაფილოსოფიურ თეორიებსაც კი. იგი იყოფა ონტოლოგიად (მოძღვრება ყოფიერებაზე) და ბუნებრივ თეოლოგიად – (ფილოსოფიურ მოძღვრებად ღმერთზე. რაც შეეხება კერძო მეტაფიზიკას – ეს არის ფილოსოფიური მოძღვრება სამყაროსა და ადამიანზე. მას ძალა აქვს ყოფიერების მხოლოდ კერძო სახეების მიმართ. ნეოთომისტების მტკიცებით, კერძო მეცნიერებისაგან მეტაფიზიკა განსხვავდება როგორც საგნის სიფართოვით, თავის პრინციპების საყოველთაოობით, ასევე შემცენებითი ღირებულებით, რაც შეეხება კერძო მეცნიერებებს, ისინი ემპირულებია და პრეტენზიას არ აცხადებენ სრულ და საიმედო ცოდნაზე. უკეთეს შემთხვევაში მათ ის შეუძლიათ, რომ მივიდნენ ბუნებრივი ყოფიერების საზღვართან და ადამიანის გონებაში აღძრან აზრი იმქვეყნიური, ზებუნებრივი სამყაროს არსებობის შესახებ. ამ გზით ფილოსოფია, როგორც წმინდა სპექულატური მოძღვრება, წყდება კონკრეტულ მეცნიერებებს, გრძნობადის შესახებ ცოდნაუვარგისად ცხადდება ზეგრძნობადის შესამეცნიერებლად. მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ერთმანეთისაგან ასეთი მოწყვეტის შედეგად ფილოსოფიური ცოდნა გააზრებულია, როგორც აბსოლუტურად ზემპირიული, აბსოლუტურად უწანამძღვრო. ნეოთომისტების მტკიცებით, ფილოსოფია თავის საგანს ღებულობს არა ფაქტიურად მოცემულიდან. მან როგორც უზოგადესი ხასიათის მეცნიერებამ ყოველივე არსებული უნდა გაიგოს წმინდა პირველადი პრინციპებიდან საყოველთაო საფუძვლიდან – ყოფიერებიდან. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ გარეგან ცდაში მოცემული ფილოსოფიური გააზრების გარეთ რჩება. შეუსაბამობა აქ იმაშია, რომ მეცნიერება არასოდეს არ იფარგლება მხოლოდ ემპირული მონაცემების აღწერით. იგი ზოგადის სფეროშიაც იჭრება, რომელიც ფილოსოფიური ცოდნის რეალურ წანამძღვარს წარმოადგენს, რასაც ასე კატეგორიულად უარყოფენ ნეოთომისტები. ნეოთომიზმი არსებითად მეტაფიზიკის იმ გაგებას ემყარება, რომელიც ანტიკურობიდან დაწყებული XVIII საუკუნემდე ბატონობდა ფილოსოფიაში. ამ მეტაფიზიკის თანახმად ფილოსოფიის ამოცანად ცხადდებოდა არა კონკრეტულ მეცნიერებათა მიღწევების განზოგადება, არამედ ყოფიერების ჩამოყალიბების უაღრესად განყენებული, სპექულატ-

ური პრინციპების ჩამოყალიბება, რომლების მიხედვითაც ცდილობდნენ მეცნიერების მონაცემებისაგან მოწყვეტილი სამყაროს სურათის შექმნას. მეტაფიზიკის ასეთ გაგებაზე დამყარებით ნეოთომისტები ფიქრობენ, რომ ცოდნის საერთო სისტემაში ერთმანეთისაგან გამიჯნეს კონკრეტული მეცნიერებანი, ფილოსოფია და თეოლოგია, რომელშიაც ფილოსოფია კონკრეტულ მეცნიერებებსა და თეოლოგიას შორის შუალედ რგოლად გვევლინება.

დიალექტიკის კრიტიკა. ნეოთომისტები, დიალექტიკის მომხრეების მსგავსად, აღიარებენ, რომ ყოფიერების ყველა ფორმა და ყველა ცალკეული საგანი ურთიერთისადაში საწინააღმდეგო ან პოლარული მხარეებისაგან შედგებიან. ასეთი საწინააღმდეგო მხარეებია: ფორმა და მატერია, მთელი და ნაწილი, ზოგადი და ერთეული, მიზეზი და მოქმედება, არსებობა და არსი და ა.შ. მაგრამ ამ საწინააღმდეგო მხარეთა განვითარების საკიხში ისინი კატეგორიულად უარყოფენ დიალექტიკის პრინციპს მხარეთა შორის წინააღმდეგობის გაღრმავების, დაპირისპირებაში მათი გადაზრდისა და კონფლიქტით დამთავრების, დაპირისპირებაში მათი გადაზრდისა და კონფლიქტით დამთავრების შესახებ. ნეოთომისტების აზრით, საწინააღმდეგოები ერთმანეთის მიმართ არა უარყოფით არამედ დადებით დამოკიდებულებაში არიან და ერთმანეთთან შერწყმისა და ჰარმონიისაკენ ვითარდებიან. ამიტომ ყოფიერების გადასვლა ერთ სახეობიდან მეორეში სრულებითაც არ ნიშნავს პირველის დიალექტიკურ უარყოფას. პირიქით აქ მოქმედებს არა უარყოფის, არამედ განსხვავებულთა მსგავსების კანონი, რომლის ძალითაც მსგავსება ყოველთვის აჭარბებს განსხვავებას და ეს ხდება იმიტომ, რომ არსებობის მხრივ მსგავსება როგორც მთელი ყოველთვის წინ უსწრებს განსხვავებას. ამიტომ საპირისპიროები, განსხვავებულები მსგავსებაში რიგდებიან. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ რაკი მსგავსება ყოფიერების უპირველესი უნივერსალური თვისებაა, ხოლო განსხვავება კი მისგანაა წარმოებული, მაშინ განსხვავებულობისა და ცვალებადობის მიზეზი თვითონ ყოფიერებაში კი არაა არამედ მის გარეთაა. ამ გზით კიდევ ერთხელ დასტურდება ღმერთის, როგორც ყოფიერების გარეგანი მიზეზის დაშვების აუცილებლობა.

განსხვავებულთა და დაპირისპირებულთა განვითარების აღ-

ნიშნული გაგების აზრი კიდევ ისაა, რომ პრინციპილად უპირის-პირდება კლასთა ბრძოლის მოქმედების საწინააღმდეგოს, ღმერთისა, რომელიც გამოხსნა საზოგადოებაში სოციალურ-კლასობრივ ძალებს შორის შურსა და მტრობას და ქადაგებს ერთმანეთისადმი შეწყალებასა და პარმონიას ერთმანეთს შორის.

ადამიანის პრობლემა. ნეტარი ავგუსტინედან და თომას აქვინელიდან დაწყებული ადამიანის პრობლემა ყოველთვის იდგარელიგიურ ფილოსოფიაში. მაგრამ რამდენადაც ადამიანის ღმერთის ქმნილებად იყო გაგებული, ადამიანის საკითხს ამ ფილოსოფიაში ღმერთის შემდეგ მეორე ადგილი ეკავა.

ნეოთომიზმში ადამიანის პრობლემამ მნიშვნელოვნად წინ წამოიწია და მისი ფილოსოფიის ერთგვარი ანტროპოლოგიზაცია მოხდა, გამოხატული ყურადღებით ადამიანის სიცოცხლის, მისი ცხოვრების, ქცევისა და ზნეობისადმი. მართალია ნეოთომისტების მტკიცებით ადამიანის ხსნა ჩვენი საუკუნის უბედურებებისაგან, შიშისა და განცდებისაგან შეუძლებელია ზესამყაროებრივი წესრიგისა და სულის უკვდავების აღიარების გარეშე. მაგრამ აქვე ისინი მთავარ ყურადღებას აქცევენ ადამიანის მიერ თავისი საკუთარი „მე“-ს, თავისი განუმეორებელი სულიერების ძიებას როგორც მისი ხსნის აუცილებელ პირობას. ამიტომ ადამიანის დანიშნულება ამ ძიებაში და თავისი თავის განუწყვეტელ სრულყოფაშია. ნეოთომიზმი დიდ ყურადღებას აქცევს ადამიანის ზნეობრივ ღირებულებებს, სიკეთესა და ბოროტების საკითხს.

აქ პირველ რიგში მხედველობაშია ის ბოროტება, რაც ჩვენმა საუკუნემ ადამიანს მოუტანა იმ გლობალური პრობლემების სახით, რომლებიც თან მოყვა მეცნიერებისა და ტექნიკის თავბრუდამხვევ განვითარებას და ადამიანი ეკოლოგიური კატასტროფის საშიშროების წინაშე დააყენა. როგორ უთავსდება ასეთი ბოროტების არსებობა ბრძენი და კეთილი ღმერთის არსებობას? აი, საკითხი, რომელიც ერთ-ერთი ძირითადია თანამედროვე რელიგიურ ფილოსოფიაში. ამ საკითხთან დაკავშირებით დგას ადამიანის თავისუფლების ასკითხი, თავისუფლებისა, რომელიც ღმერთმა უბოძა ადამიანს, მაგრამ ღმერთმა ადამიანს თავისუფლება მისცა, როგორც დიდი სიკეთე. ადამიანი კი ბოროტად იყენებს ღმერთის მიერ ბოძებულ სიკეთეს. ამიტომ ბოროტების მიზეზი ადამიანშია და არა მის გარეთ. ღმერთი აქაც აუცილებელ-

ია ადამიანისათვის. იგი ადამიანს სჯის თავისუფლების ბოროტად გამოყენებისათვის და ამ გზით უზრუნველყოფს მის შემობრუნებას სიკეთისაკენ. ამ თვალსაზრისიდან გამომდინარე ნეოთომიზმის წარმომადგენლები დიდ მუშაობას ეწევიან იმისათვის, რომ ადამიანებს შეაგნებინონ როგორც ერთმანეთს შორის, ისე ბუნებასთან ურთიერთობაში ზნეობრივი ღირებულებების შეუნაცვლელობა და საზოგადოების ზნეობრივი სრულყოფის აუცილებლობა.

ასეთია ფილოსოფიური იდეების ის სპექტრი, რომელიც განსხვავებულ ფილოსოფიურ სისტემებში ჩამოყალიბდა და გარკვეულად ასახავს XIX-XX საუკუნის ევროპისა და ამერიკის (ნაწილობრივ აგრეთვე აღმოსავლეთის ქვეყნების) ხალხბის აზროვნების ძირითად მიმართულებას. ზემოთ აღნიშნული პრობლემათა სიმრავლე, კრიტიკული დამოკიდებულება წინამორბედი ფილოსოფიური კონცეფციისადმი, ისევე როგორც ერთმანეთისადმიც, იმის აშკარა მაჩვენებელია, რომ ადამიანის ფილოსოფიური აზრი (ცხადია ასევე როგორც წმინდა მეცნიერული) განუწყვეტელ ძიების პროცესშია და პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ემსახურება იმ ცხოვრებისეული საკითხების ახსნას და გადაჭრის გზების ძიებას, რომლებიც წარმოსდგება ხოლმე ადამიანთა განვითარების განსხვავებულ საფეხურებზე. ამიტომ ფილოსოფიური თეორიები, რამდენადაც განყენებულად არ უნდა გვეჩვენებოდნენ ისინი, საბოლოოდ თავისი ეპოქის სულისკვეთების გამოხატულებას, მის კვინტენსენციას წარმოადგენენ და ამდენად უაღრესად ღირებულნი და პრაქტიკული მნიშვნელობისანი არიან. ყველა ის ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც ზემოთ დავახასიათეთ – მარქსისტული მატერიალიზმი, ნეოპოზიტივიზმი, პრაგმატიზმი, ექსტენციალიზმი და ნეოთომიზმი გამსჭვალულნი არიან წმინდა ადამიანური პრობლემებით, თუმცა ამ პრობლემათა ანალიზი და გაგება ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. ეს განსხვავებაც ადამიანის აზრის მრავალმხრიობის, განსხვავებული მიმართულებებით ძიების მაჩვენებელია, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმ უბრალო ჭეშმარიტებას, რომ ადამიანის მაძიებელი აზრი ისევე დაუოკებელია და შეუჩერებელი, როგორც ადამიანის გარემომცველი სამყარო, რომელიც ამ ძიების პროცესში ადამიანმა უნდა გაითავისოს, მოირგოს, რომელშიაც მან თავისი არს-

ებობა და მოღვაწეობა ასატანი უნდა გახადოს. ამის დასტურია თუნდაც დღევანდელი ეკოლოგიური ვითარება ჩვენს პლანეტაზე, რომლის მიერ განპირობებულმა საყოველთაო განგაშმა ამ ვითარებაში მყოფი ადამიანის პრობლემა ყველა ფილოსოფიური თეორიის ყურადღების ცენტრში დააყენა. ყველა ისინი სხვადასხვა გზებითა და საშუალებებით ცდილობენ ახსნან შექმნილი სიტუაცია, მონახონ კატასტროფის საშიშროებიდან გამოსავალი გზები. ამ აზრით ყველა ფილოსოფიურ თეორიას არსებობის კანონიერი უფლება აქვს და საყოველთაო ჭეშმარიტების ძიებას ემსახურება.

იმავე პრობლემმა, რომლებიც დადგა განხილულ ფილოსოფიურ თეორიებში, მეტნაკლები მოცულობით თავისებური ასახვა პოვა აგრეთვე XIX-XX საუკუნის ქართულ აზროვნებაში, რომელიც მიუხედავად განვითარების დუხჭირი პირობებისა, არასოდეს მონყვეტილა საკაცობრიო აზროვნებას და მეტი თუ ნაკლები სიზუსტით ფილოსოფიურად ასახავდა და ანზოგადებდა ქართული ცხოვრების ძირეულ პრობლემებს.

ქართული ფილოსოფიის ისტორია (მოკლე მიმოხილვა)

გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის დიდი წარმომადგენლის ჰეგელის აზრით, უბედურია ერი, რომელსაც საკუთარი ფილოსოფიური აზროვნება არ გააჩნია. საბედნიეროდ, ეს გამონათქვამი ჩვენს ერზე არ ვრცელდება. ჩვენ გვაქვს ძველი, ახალი და უახლესი ფილოსოფია, რომელიც დიდად არ ჩამოუვარდება ევროპულ ფილოსოფიას. ეს განსაკუთრებით უნდა ითქვას მე-20 საუკუნის ქართულ ფილოსოფიაზე. მე-20 საუკუნემდე ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარების ისტორია არსებული წყაროების მიხედვით, საფუძვლიანადაა შესწავლილი; ხოლო მე-20 საუკუნის ქართული ფილოსოფიური აზრის შესწავლა და შეფასება მომავლის საქმეა და იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ამას მომავალი თაობა ღირსეულად გააკეთებს.

ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის სისტემური კვლევა-ძიება და მეცნიერული შესწავლა ჩვენი საუკუნის პირველივე წლებიდან იწყება და იგი ორ ეტაპს მოიცავს. პირველი ეტაპი გამოჩენილი მეცნიერების ივანე ჯავახიშვილისა და ნიკო მარის სახელებთანაა დაკავშირებული, ხოლო მეორე ეტაპი შალვა ნუცუბიძის გამოკვლევებით იწყება. მისი მოღვაწეობის მეორე პერიოდი მთლიანად ქართული კულტურის კვლევა-ძიებისადმი მიძღვნილი, სადაც მთავარი ადგილი უკავია ქართული ფილოსოფიის ისტორიას. მისი მრავალწლიანი და მრავალმხრივი კვლევა-ძიება ქართული ფილოსოფიის ისტორიაში შეჯამდა ფუნდამენტური გამოკვლევის ორტომეულში: „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (ტომი I, 1956; ტომი II, 1958, თბილისი). ეს გამოკვლევა მოიცავს ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიას ძველი დროიდან დაწყებული სოლომონ დოდაშვილის (XIX ს.) მოღვაწეობით დამთავრებული.

1. ძველი და შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია

საქართველოში ფილოსოფიური აზრის შემსწავლელი ცენტრის არსებობის შესახებ მოგვეპოვება წერილობითი წყაროები და ისინი ჩვენი წ.ა. IV საუკუნეს განეკუთვნებიან. ამის შესახებ გვაუწყებენ ბერძნული წყაროები, კერძოდ ცნობილი რიტორი და ფილოსოფოსი თემისტიოსი. ამ ცნობით ცხადი ხდება, რომ IV საუკუნეში, საქართველოში, კერძოდ კოლხეთში არსებულა ფილოსოფიური განათლების კერა, რომელიც კოლხეთის რიტორიკული სკოლის სახელითაა ცნობილი.

ამ სკოლას ისე დიდი ავტორიტეტი და სახელი მოუხვეჭია, რომ აქ ფილოსოფიური ცოდნის შესაძენად სხვადასხვა ქვეყნიდანაც კი მოდიოდნენ ახალგაზრდები. კოლხეთის სკოლაში გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა ბერძნულ ფილოსოფიურ იდეებს (პლატონური, არისტოტელური თვალსაზრისები).

კოლხეთის რიტორიკულ სკოლასთან დაკავშირებულია IV საუკუნის გამოჩენილი ქართული მოღვაწის ბაკურის სახელი, რომელის შესახებაც ცნობილ ნეოპლატონიკოსს ლიბანიოსს (დაახლ. 314-393) უთქვამს: „სულით ბრწყინავს“. ბერძნული წყაროები ბაკურის მხედართმთავრობის გარდა მოგვითხრობენ მასზე, როგორც ფილოსოფოსსა და მოაზროვნეზე.

ქართული შუა საუკუნეების გამოჩენილი მოაზროვნეა პეტრე იბერი, ერის კაცობაში მურვანი (411-491), რომელიც ქართლის სამეფო გვარის შთამომავალი იყო. 12 წლის მურვანი თავის მასწავლებელ იოანე ლაზისა და 50-მდე თანმხლებით კონსტანტინეპოლს გააგზავნეს მეფის კარზე, როგორც მძევალი. მიუხედავად იმისა, რომ ბიზანტიის სამეფო კარზე მურვანმა დიდ წარმატებას მიაღწია, იგი საბოლოოდ მაინც ვერ შეეგუა იქ ცხოვრებას, პალესტინაში გაიპარა და ბერად აღიკვეცა, შემდგომ კი მარუმის ეპისკოპოსის კათედრა დაიკავა.

პეტრე იბერის სახელით მეცნიერება კიდევ უფრო მეტად დაინტერესდა მას შემდეგ, როცა ნუცუბიძე-ჰონიგმანის კონცეფციის თანახმად იგი მიჩნეული იქნა ე.წ. არეოპაგიტული წიგნების ნამდვილ ავტორად.

საუკუნეების განმავლობაში არეოპაგიტული წიგნები შეცდომით მიენერებოდა I საუკუნის ცნობილ საეკლესიო მოღვაწეს დიონისე არეოპაგელს. შუა საუკუნეებში კი ეჭვი იქნა შეტანილი ამ

თხზულებათა ავტორის ჭეშმარიტებაში და ამის შემდეგ დიონისე არეოპაგელი მოიხსენიებოდა როგორც „ფსევდო“ (ყალბი).

მეცნიერებაში არეოპაგიტული წიგნების არაერთი სავარაუდოებელი ავტორია წამოყენებული, მაგრამ საბოლოოდ ეს თვალსაზრისები არ მართლდებოდა.

1942 წელს აკად. შალვა ნუცუბიძემ გამოაქვეყნა ნაშრომი, სადაც ავტორი სათანადო არგუმენტების მოშველიებით ასაბუთებს, რომ არეოპაგიტული წიგნების წამდვილი ავტორია პეტრე იბერი.

1952 წელს, შალვა ნუცუბიძისაგან დამოუკიდებლად ამავე აზრამდე მივიდა ცნობილი ბელგიელი ორიენტალისტი ერნსტ ჰონიგმანი.

ეს თვალსაზრისი მეცნიერებაში ნუცუბიძე-ჰონიგმანის კონცეფციის სახელითაა ცნობილი. ამ კონცეფციას თავის დროზე დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. დღეისათვის მას ჰყავს როგორც მომხრეები, ისე მოწინააღმდეგეები. მაგრამ არავის წამოუყენებია ისეთი საბუთები, რომლებიც ამ კონცეფციის საფუძვლებს შეარყევდა.

რას წარმოადგენს არეოპაგიტული მოძღვრება?

ეს მოძღვრება მოიცავს 4 წიგნსა და 10 წერილს. არეოპაგიტული წიგნებია: „საღმრთოთა სახელთათვის“, „საიდუმლო ღვთისმეტყველება“, „საეკლესიო იერარქია“ და „ზეციური იერარქია“. არეოპაგიტული მოძღვრება წარმოადგენს ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობისა (ნეოპლატონიზმის სახით) და ქრისტიანული მსოფლმხედველობის სინთეზის ცდას. ამით კი ანტიკურ აზროვნებას გზა გაეხსნა სარეალიზაციოდ ქრისტიანულ სინამდვილეში, რაც უნდა ჩაითვალოს არეოპაგისტული წიგნების ავტორის დიდ დამსახურებად.

არეოპაგიტული მოძღვრების ფილოსოფიურ ნაწილში მთავარი ყურადღება ეთმობა ღმერთის (პირველმიზეზის) დახასიათებას, ღმერთიდან არსებების აუცილებლობით წარმოშობას და ამავე აუცილებლობით არსებათა ღმერთში უკუდაბრუნებას; სიკეთის მარადიულობისა და ბოროტების შემთხვევითობის დასაბუთებას, ღმერთის საბოლოო წვდომისათვის მისტიკური ჭვრეტის აუცილებლობას.

არეოპაგიტულ მოძღვრებაში ნეოპლატონური ფილოსოფიის

მსგავსად მოცემულია ღმერთისა და სამყაროს ერთიანობის თვალსაზრისი, რაც საბოლოოდ არეოპაგისტიკა რენესანსის ერთერთ მსოფლმხედველობრივ წყაროდ წარმოგვიდგება.

არეოპაგისტიკის გავლენა ქართულ კულტურაზე, განსაკუთრებით კი რუსთაველზე, ეჭვს გარეშეა. ამიტომაც, იდენტობის კონცეფციის მიუხედავად ეს მოძღვრება მნიშვნელოვანია ქართული კულტურისათვის და შემდგომში მისი საფუძვლიანი კვლევა-ძიება აუცილებელია.

საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებასა და განმტკიცებასთან ერთად ფართოვდებოდა კავშირები ქრისტიანულ ქვეყნებთან. ამ დროს, ერთი მხრივ, ადგილი აქვს ქართულ მოღვაწეთა საზღვარგარეთის ქრისტიანულ ცენტრებში გამგზავრებას და იქ მოღვაწეობას, მეორე მხრივ კი, ქრისტიან მოღვაწეთა საქართველოში შემოსვლას. ამ კუთხით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ცნობილ „სირიელ მამათა“ მოსვლას საქართველოში, VI საუკუნის მეორე ნახევარში, რომლებიც ძირითადად დამკვიდრდნენ ეკლესია-მონასტრებში და დაიწყეს მრავალმხრივი მოღვაწეობა.

„სირიელ მამათაგან“ ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით დავით გარეჯელსა და აბიბოს ნეკრესელს.

დავით გარეჯელი ქრისტიანული ღვთისმეტყველების თვალსაჩინო წარმომადგენელი იყო. მასთან ღმერთი გაგებულია როგორც სამყაროს შემოქმედი, შემქმნელი, რომელიც ყველაფრის მიზეზი და გამგებელია. დავით გარეჯელის შემოქმედებაში შეინიშნება ფილოსოფიური თვალსაზრისებიც, კერძოდ პლატონის მოძღვრება ამქვეყნიური სინამდვილის წარმავლობაზე.

აბიბოს ნეკრესელი კი, როგორც ირკვევა, კარგად იცნობდა ძველი დროის ცნობილი ბერძენი ფილოსოფოსის ემპედოკლეს (487-424) ოთხი ელემენტის (მიწა, წყალი, ცეცხლი, ჰაერი) თეორიას და მას იყენებდა ქრისტიანული მსოფლმხედველობის დასაცავად კერძოდ, აბიბოს ნეკრესელი იყენებს ანტიკურ ფილოსოფიას და ცდილობს თეორიულად დაასაბუთოს, რომ ცეცხლი არ შიძლება იყოს ღმერთი. ცეცხლი, ისე როგორც წყალი, არის მხოლოდ მასალა, რისგანაც ღმერთი ქმნის სამყაროს.

ქრისტიანობის გავრცელებას საქართველოში მოყვა ღრმასაფუძვლიანი მთარგმნელობითი საქმიანობა ქრისტიანულ ლიტე-

რატურასთან დაკავშირებით და ა.შ. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს გიორგი მერჩიულეს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ და „სიბრძნე ბალჰავარისის“ ქართული რედაქცია.

გიორგი მერჩულემ თავის ნაწარმოებში აღწერა VIII-X საუკუნეების ცნობილი ქართველი ქრისტიანი მოღვაწის – გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება და მოღვაწეობა, სადაც მთავარი ადგილი აქვს დათმობილი ამ პერიოდში ტაო-კლარჯეთში ფართოდ გაშლილ ეკლესია-მონასტრების მშენებლობას. ამ თხზულებაში არის აგრეთვე ფილოსოფიური იდეებიც, კერძოდ მოცემულია მიწიერისა და ზეციერის დაპირისპირების თვალსაზრისი, სადაც გიორგი მერჩულე ზეციერს მიწიერთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებს. გიორგი მერჩულეს ეს აზრი გავრცელებული აქვს ადამიანზეც, რომელიც შედგება სულისა და სხეულისაგან. სხეული წარმავალია, ხოლო სული მარადიული და ეკუთვნის ღვთაებრივ სამყაროს.

ქრისტიანობის გავრცელებამ და განმტკიცებამ საქართველოში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, განაპირობა საქართველოს მჭიდრო კავშირი საზღვარგარეთის ქრისტიანულ ცენტრებთან. საქართველოში ფართოდ გაშლილი ეკლესია-მონასტრების მშენებლობის პარალელურად ყალიბდებოდა ქართული სასულიერო, კულტურული და ფილოსოფიური კერები საზღვარგარეთ (ათონის ივერთა მონასტერი, შუა მთა ანტიოქიაში, პეტრიწონის მონასტერი...), სადაც დიდ მთარგმნელობით მოღვაწეობას ეწეოდნენ გიორგი და ეფთიმი მთაწმინდელები, ეფრემ მცირე, გიორგი მცირე და სხვები. სწორედ მათი მოღვაწეობის წყალობით ქართულ სინამდვილეში შემოვიდა გამოჩენილ მოაზროვეთა არაერთი თხზულება.

ქართველ სწავლულთა მეცადინეობასა და მოღვაწეობას როგორც საქართველოში, ისე მის ფარგლებს გარეთ უკვალოდ არ ჩაუვლია. საქართველომ ამის საფუძველზე XI-XII საუკუნეებში სახელმწიფოებრივ აღმავლობასთან ერთად კულტურის განსაკუთრებულ სიმაღლეებს მიაღწია, რაც საბოლოოდ რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნის“ შექმნით დაგვირგვინდა. ეს ქმნილება კი რენესანსულ ძეგლადაა მიჩნეული. მოკლედ შევჩერდეთ რენესანსის ძირითად მომენტებზე, რასთანაც მჭიდროდაა დაკავშირებული.

ლი XI-XII საუკუნეების ქართული კულტურა.

რენესანსი ფრანგული სიტყვაა და ქართულად აღორძინებას ნიშნავს, რაც გულისხმობს უკვე არსებულის აღდგენა-განახლებას. ამ აღდგენა-განახლებაში გზათვალისწინებულია იმ ეპოქის თავისებურებანი, რომელ ეპოქაშიც მიმდინარეობს ეს პროცესი. რენესანსის ცნებაში მოცემული აღდგენა-განახლების შინაარსი უპირველესად გულისხმობს ადამიანისადმი ანტიკური დამოკიდებულების აღდგენას, რომლის თანახმადაც ადამიანი დაყენებულია სამყაროს ცენტრში და ამქვეყნიურ სინამდვილეს ღირებულება ენჭება. გარდა ამისა, რენესანსი გულისხმობს ქალაქური ცხოვრების განსაკუთრებულ დონეს, სახელმწიფო და სამართლებრივი ინსტიტუტების დემოკრატიულობას, რელიგიის სათანადო პოზიციას.

XI-XII საუკუნეების საქართველოში ყველა პირობა იყო შექმნილი რენესანსული კულტურის ჩამოყალიბებისათვის. ამის თაობაზე ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ ამ ეპოქაში მაღალ დონეს მიაღწია საქართველოს პოლიტიკურმა ძლიერებამ, მეცნიერებამ, საერთოდ კულტურამ. ქართველმა მოღვაწეებმა თავიანთი ქვეყანა იმდროინდელი მოწინავე ერების „ყოფაცხოვრებისა და გონებრივი საუნჯის თანამოზიარედ გახადეს“. ყველაზე მნიშვნელოვნად ამ დროისათვის ივანე ჯავახიშვილს მიაჩნდა ქართველთა მხრიდან „საფილოსოფიო მწერლობის დანაფება“, განსაკუთრებით კი ნეოპლატონური ფილოსოფიის შეთვისება. ბერძნულ ფილოსოფიასთან ერთად ქართველები დაენაფნენ და გაიცნეს ბერძნული წარმართული პოეზია („ილიადა“ და „ოდისეა“). ივანე ჯავახიშვილი XII საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრული ძეგლების (გელათი, ვარძია) და გამოჩენილი ოქრომქანდაკელების – ბექა და ბემქენ ოპიზარების შემოქმედების განხილვის შედეგად აკეთებს შემდეგ დასკვნას: „ერთი სიტყვით, ქართველობამ ელინური შემოქმედების ნიმუშები იგემა და დაენაფა იმ ცხოველ-მყოფელს ელინიზმს, რომლის ღრმამ და საფუძვლიანმა შესწავლამ დასავლეთ ევროპაში ეგრეთწოდებული „რენესანსი“ წარმოშვა. საქართველოში ეს მოძრაობა XII საუკუნეში დაიწყო, მაგრამ მისი დასრულება მონღოლთა შემოსვლამ შეაფერხა“.

როგორც ვნახეთ, ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს დიდი კულ-

ტურულ აღმავლობას XII საუკუნის საქართველოში, აღიარებს რენესანსის დაწყებასაც, მაგრამ მისივე შენიშვნით, ეს მოძრაობა ვერ დასრულდა მონღოლთა მრავალრიცხოვანი შემოსევების გამო.

ივანე ჯავახიშვილისაგან განსხვავებით, შალვა ნუცუბიძე მიიჩნევდა, რომ საქართველოში იყო სრულყოფილი, დასრულებული რენესანსი. შ.ნუცუბიძის აზრით რენესანსის ერთერთი მსოფლმხედველობრივი საფუძველია არეოპაგიტული მოძღვრება, სადაც ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა (ნეოპლატონიზმის სახით) „გადარგულია ქრისტიანობის საფუძველზე“. ამ გზით კი შენარჩუნებული იქნა რენესანსისათვის აუცილებელი იდეები და პრინციპები: ღმერთისა და სამყაროს ერთიანობა, ღმერთიდან (პირველმიზეზიდან) არსებათა აუცილებლობით გამომდინარეობა და შემდეგ ამავე აუცილებლობით არსებათა ღმერთშივე უკუდაბრუნება, ადამიანის გაღმერთების შესაძლებლობა, იერარქიის პრინციპი, სიკეთის აბსოლუტურობის აღიარება და ბოროტების შემთხვევითად მიჩნევა.

ვინც ქართული რენესანსის თეორიას იზიარებს, ის ამავე დროს აღიარებს, რომ მისი მწვერვალია რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“. „ვეფხისტყაოსანში“ მოცემულია ყველა ის ძირითადი იდეები, რომლებიც აკმაყოფილებენ რენესანსის მოთხოვნებს (უფრო ზუსტად რენესანსის იმგვარი გაგების მოთხოვნას, რომელიც გულისხმობს ამქვეყნიურის ღირებულად გამოცხადებას, სიკეთის აბსოლუტურობის დაშვებას, ადამიანის ახლებურად დანახვას). „ვეფხისტყაოსანის“ გმირები დასახულ მიზანს აღწევენ არა ზებუნებრივი ძალების დახმარებით, არამედ ადამიანების თანადგომით, ადამიანური სიყვარულისა და მეგობრობის ძალით. რუსთაველის პოემაში სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე, ეს ქვეყანა ნდობაგამოცხადებულია, ხოლო ადამიანი და მასთან დაკავშირებული გრძნობები უმაღლეს ღირებულებადაა მიჩნეული.

ქართული რენესანსის სათავეებთან დგას XI-XII საუკუნეების გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნე იოანე პეტრიწი. იოანე პეტრიწს განათლება მიუღია კონსტანტინოპოლში, მანგანის აკადემიაში, სადაც მისი მასწავლებელი ყოფილა ცნობილი ბიზანტიელი ფილოსოფოსი, ნეოპლატონიკოსი იოანე იტალი. თუ გავითვ-

აღისწინებთ იმასაც, რომ იოანე იტალი მეორე ცნობილ ბიზანტიელ ფილოსოფოსთან მიქაელ ფსელოსთან ერთად ითვლება რენესანსული ყაიდის მოაზროვნედ, მაშინ შეიძლება ვივარაუდოთ: საქართველოში დაბრუნებული იოანე პეტრინი უკვე განმსჭვალული იყო რენესანსული მსოფლმხედველობით. ამასთან პეტრინს საქართველოში დახვდა ნეოპლატონიზმის ათვისების ტრადიცია. ამის დასტურია ცნობილი მთარგმნელისა და მოაზროვნის ეფრემ მცირეს მიერ ბერძნულიდან ქართულ ენაზე გადმოღებული არეოპაგიტული ნიგნები. ეფრემ მცირე, იოანე პეტრინი და არსენ იყალთოელი იყვნენ სწორედ ის მოაზროვნეები საქართველოში, რომლებმაც სათავე დაუდეს ფილოსოფიური აზრის აღმავლობას საქართველოში.

ეფრემ მცირე (IX ს). მეცნიერთა ვარაუდით სამცხედან უნდა ყოფილიყო, ვაჩე კარიჭის ძის შვილი. მას განათლება კონსტანტინოპოლში მიუღია, შემდეგ გადასახლებულა ანტიოქიაში შავ მთაზე და მთელი ცხოვრება აქ გაუტარებია. ძალიან დიდია ეფრემ მცირეს წვლილი ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შემოტანაში, მსი ქართულ სააზროვნო ვითარებაში დანერგვასა და ფილოსოფიური ძეგლების თარგმნის საქმეში. უპირველესად ამ კუთხით აღსანიშნავია ეფრემ მცირეს მიერ ბერძნულიდან ქართულ ენაზე თარგმნილი არეოპაგიტული თხზულებანი და იოანე დამასკელის „ცოდნის წყარო“. თუკი მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემებას, რომ არეოპაგიტული მოძღვრება თავის ფილოსოფიურ ნაწილში ნეოპლატონური ფილოსოფიის ტრადიციების გამგრძელებელია, ხოლო იოანე დამასკელის „ცოდნის წყაროში“ მძლავრია არისტოტელიზმი, გამომდინარე აქედან შეიძლება დავასკვნათ: ეფრემ მცირე მრავალმხრივი და ერუდირებული მოღვაწე ყოფილა, რაც კარგად ჩანს მის მიერ სათარგმნელად შერჩეული ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ლიტერატურიდანაც.

იოანე პეტრინი საერთოდ ქართული ფილოსოფიური აზრის გამოჩენილი წარმომადგენელია. მისი დაბადებისა და გარდაცვალების ზუსტი თარიღი უცნობია. როგორც უკვე აღინიშნა – იოანე პეტრინს განათლება მიუღია კონსტანტინოპოლში, მანგანის აკადემიაში. აქ იოანე პეტრინს საფუძვლიანად შეუსწავლია ბერძნული ენა, ფილოსოფია და ღვთისმეტყველება. დაახლოებით

1083 წლიდან იგი გრიგოლ ბაკურიანის ძის მიერ დაარსებულ პეტრიწონის მონასტერში მოღვაწეობს (ბულგარეთი).

იოანე პეტრიწის მოღვაწეობის ბოლო პერიოდი გელათის აკადემიასთანაა დაკავშირებული, სადაც ის მიწვეული იქნა დავით აღმაშენებლის მიერ. აქ მან გაასრულა თავისი მრავალმხრივი მთარგმნელობითი და ორიგინალური ფილოსოფიური საქმიანობა: ბერძნულიდან ქართულად თარგმნა არისტოტელეს ორი შრომა (დაკარგულია), ნემესიოს ემესელის ეთიკური თხზულება - „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის პირველსაფუძვლები“.

იოანე პეტრიწმა ვრცელი განმარტებები დაურთო პროკლეს აღნიშნულ შრომას, რაც მის ორიგინალურ ფილოსოფიურ თხზულებას წარმოადგენს. სწორედ ამ განმარტებების საფუძველზე შეიძლება მსჯელობა პეტრიწის ფილოსოფიური შეხედულებების შესაფასებლად.

იოანე პეტრიწის მსოფლმხედველობის მთლიანობაში განხილვა ცხადს ხდის მისი ფილოსოფიური თვალსაზრისის ნეოპლატონურ ხასიათს. პეტრიწი მიყვება ნეოპლატონიკოსებს, მაგრამ ის მათი პასიური მიმდევარი როდია. ერთი იმ პრობლემათაგანი, რომელიც პეტრიწს ნეოპლატონური ფილოსოფიიდან აქვს აღებული, მაგრამ მასზე თავისი ორიგინალური თვალსაზრისი აქვს ჩამოყალიბებული, არის ტრიადის საკითხი. შეიძლება ითქვას, რომ რა ნიშნითაც შ.წუცუბიძე პეტრიწის ფილოსოფიას რენესანსულად მიიჩნევდა (პირველმიზეზისა და არსებათა ერთიანობა), ყველაზე ნათლად პეტრიწის ტრიადაზე მოძღვრებაშია გამოკვეთილი.

პეტრიწი ამოცანად ისახავს პირველი ერთის, ანუ პირველმიზეზის დადგენას. თუკი სწორად იქნება გაგებული პირველმიზეზის ბუნება, მაშინ, პეტრიწის აზრით სწორად იქნება გაგებული მისგან მომდინარე არსებების ბუნებაც. რას წარმოადგენს ერთი და როგორ შეიძლება მისი დახასიათება? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემით, პეტრიწი ფიქრობს, რომ დადგენილი იქნება პირველმიზეზის ბუნება. ერთი რომ გავიგოთ, ამისათვის საჭიროა დავიცვათ მისი სინამდინდე. ერთი მხოლოდ მარტივი შეიძლება იყოს. ამიტომ გონება, სული, ცა შეუძლებელია იყოს ერთი, ვინაიდან ყველა ესენი რთულნი არიან, მაშინ როცა პირველი ერთი მხოლოდ

მარტივი („უზადო“) შეიძლება იყოს.

პეტრინის ფილოსოფიის ეს ძირითად პრინციპი მომდინარეობს ნეოპლატონიზმიდან. ნეოპლატონურად აქვს გაგებული პეტრინს პირველმიზეზისაგან არსებების წარმოშობის საკითხიც. პირველმიზეზი (ღმერთი) თანმიმდევრობით წარმოშობს მთელ არსს, რომელიც რანგობრივად განლაგებულ საფეხურთა ერთიანობას წარმოადგენს და თითოეული მათგანის მნიშვნელობა პირველმიზეზთან სიახლოვე-დაშორებით განისაზღვრება.

იოანე პეტრინი განიხილავს შემეცნების ორ გზას – სულის მეშვეობით და გონების მეშვეობით. სულის შემეცნება თანდათანობით მიმდინარეობს, წარმოადგენს განსჯას და შესაცნობი საგნის სხვადასხვა მხარის შედარება-განსხვავების შედეგს. ამისგან განსხვავებით გონებით შემეცნებისას, უშუალოდ ხდება საგნის მოცვა. გონებით შემეცნებისას, შემეცნების საგანი თვით გონებაშია მოცემული, ისე როგორც მზესთან ერთად მოცემულია მისი სხივები, ისე გონებასთანაა მისი შემეცნების საგანი. გონებით შემეცნება, შემეცნების მაღალი საფეხურია, და მის საგანს იერარქიულად განლაგებული არსის უმაღლესი საფეხური შეადგენს. გონება წინამავალია სულის და უფრო სრულყოფილია მასთან შედარებით.

პეტრინი იზიარებს და მისდევს არისტოტელეს ცნობილ შეხედულებას არსისა და შემეცნების მიმართებაზე ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური თვალსაზრისით: ის, რაც პირველია ონტოლოგიურად (პირველადობის აზრით), უკანასკნელია გნოსეოლოგიურად (შემეცნების აზრით) და პირიქით.

ამრიგად, პეტრინის ფილოსოფიაში მთავარია პირველი ერთის დადგენა, რისთვისაც აუცილებელია ლოგიკური ოპერაციები. ერთი და მისგან გამომდინარე არსებები ერთ იერარქიულ წყობაში არიან გაერთიანებულნი და განლაგებული არიან სრულყოფილების ხარისხის მიხედვით: რაც უფრო სრულყოფილია არსება, მით უფრო ახლოსაა ის პირველმიზეზთან და პირიქით. არსებებს შორის წესრიგი კი დამყარებულია პირველმიზეზის მეშვეობით.

ასევე აუცილებლობის პრინციპს ემყარება პეტრინის თვალსაზრისი შემეცნების პროცესზე. პეტრინის მიხედვით პირველმიზეზის შემეცნებისათვის ჯერ საჭიროა უმაღლესი არსებების შემეცნება, შემდგომ მათზე უფრო სრულყოფილის და ა.შ. ვიდრე

პირველმიზეზის შემეცნებამდე. ამასთან შემეცნების პროცესში, დაბალი საფეხურიდან მაღლისაკენ სვლისას, აუცილებელია ყოველი საფეხურის გავლა.

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია მოძღვრებას ტრიადაზე, რომელიც მოცემულია არსებათა მიზეზ-შედგობრივი დამოკიდებულების ანალიზისას. პეტრიწთან მთელი სინამდვილე ერთიანი მთელია, სადაც ადგილი აქვს პირველმიზეზიდან არსებათა აცილებელ მარადიულ წარმოშობას და პირველმიზეზშივე მათ უკუდაბრუნებას.

არსენ იყალთოელი (XI-XII სს) იოანე პეტრიწის თანამედროვეა და მასთან ერთად სწავლობდა კონსტანტინეპოლში, მანგანის აკადემიაში. შემდგომ მოღვაწეობდა ანტიოქიაში, შავ მთაზე. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ კი არსენ იყალთოელი ჯერ გელათში იყო, შემდგომ კი შიო მღვიმესა და იყალთოს მონასტერშია, სადაც მან დაარსა აკადემია. არსენ იყალთოელის ფილოსოფიურ შეხედულებებზე ურთიერთსანინააღმდეგო აზრებია გამოთქმული. ერთ შემთხვევაში იგი მიჩნეულია კონსერვატიული აზროვნების მოღვაწედ და ქრისტიანული ორთოდოქსიის ისეთ დამცველად, რომელიც ებრძოდა ნეოპლატონურ ფილოსოფიას (იოანე პეტრიწის სახით). მეორე შემთხვევაში კი იოანე პეტრიწსა და არსენ იყალთოელის დაპირისპირების ვერავითარ საფუძველს ვერ ხედავენ.

არსენ იყალთოელის სახელით ცნობილი არის მისი „დოგმატიკონი“, რომელიც წარმოადგენს სხვადასხვა შრომებით შედგენილ დიდი მოცულობის კომპედიუმს (შემოკლებული გადმოცემა) მასში შესულია ანასტასია სინელის „წინამძღვარი“, იოანე დამასკელის „ცოდნის წყარო“, თეოდორე აბაკურის ტრაქტატები, რომლებიც მიმართული იყო იუდაოზმის, ისლამისა და სხვადასხვა ქრისტიანული ერესების წინააღმდეგ. „დოგმატიკონში“ სხვა შრომებიცაა შესული, რომელთაგან ფილოსოფიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პატარა ზომის ფილოსოფიურ-რელიგიური ტრაქტატი - „პირმშოისათვის“. ეს ტრაქტატი ცნობილ ბიზანტიელ ფილოსოფოსს მიქაელ ფსელოსს უნდა ეკუთვნოდეს.

„პირმშოისათვის“-ში განხილულია „პირველის“ პრობლემა, რაც შუასაუკუნეების აზროვნებისათვის ერთერთი მთავარი პრო-

ობლემა იყო. საუბარი ეხება მოძღვრებას პირველსაწყისზე, ღმერთზე. თავისი შინაარსის მიხედვით ეს ტრაქტატი იოანე პეტრიწის თვალსაზრისის წინააღმდეგ უნდა იყოს მიმართული.

ტრაქტატში გატარებულია ის ძირითადი აზრი, რომ შემქმნელისა (ღმერთისა) და შექმნილს (ხილული სინამდვილის არსებები) შორის უფსკრულია და მათი გაერთიანება შეუძლებელია. თუ ამ კუთხით შევხედავთ იოანე პეტრიწის ფილოსოფიას, აქ სულ სხვა ვითარებასთან გვაქვს საქმე. კერძოდ, იოანე პეტრიწის მიხედვით ღმერთიდან მომდინარე („წარმოარსებული“) არსებები, უკუუბრუნდებიან ღმერთს და ქმნიან ერთიან მთელს.

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, შეიძლება ითქვას, რომ XI-XII საუკუნის ორი ცნობილი ქართველი ფილოსოფოსი-იოანე პეტრიწი და არსენ იყალთოელი განსხვავებული მსოფლმხედველობის მატარებელნი არიან, რაც დიდად უნდა იყოს განპირობებული იმ ფაქტორით, რომ პირველი ნეოპლატონიზმის მიმდევარია, ხოლო მეორე არისტოტელეს მოძღვრებას ანიჭებს უპირატესობას.

2. ახალი დროის ქართული ფილოსოფია

XI-XII საუკუნეებში დიდ კულტურულ აღმავლობას მოყვა ხანგრძლივი დროით კულტურის დაცემა საქართველოში. ეს კი გამოწვეული იყო დამპყრობთა მრავალრიცხოვანი შემოსევებით. ამ დროისათვის ქართველ კაცს ყოფნა-არყოფნისათვის უხდებოდა ბრძოლა და ინტელექტუალური მოღვაწეობისათვის მას უბრალოდ აღარ ეცალა. ეს იყო უპირველესი მიზეზი იმისა, რომ იოანე პეტრიწის, ეფრემ მცირესა და არსენ იყალთოელის მიერ საქართველოში დამკვიდრებული ფილოსოფიური ტრადიცია ფაქტობრივად დიდი ხნის განმავლობაში აღარ გაგრძელებულა და ბუნებრივია აღარც განვითარებულა.

ამის მიუხედავად, საქართველოსათვის ამ მძიმე ეპოქაში, ეპიზოდურად გამოკრთის ხოლმე ფილოსოფიური აზროვნების დამადასტურებელი ელემენტები. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს ჟამთააღმწერელის (XIV ს.) მოღვაწეობა, რომლის შემოქმედების საგანსაც საქართველოს პოლიტიკური სინამდვილე წარმოადგენს.

როდესაც ფილოსოფიური საქმიანობა ჩამკვდარია, ამ დროს,

არც თუ იშვიათად, ფილოსოფიური პრობლემატიკის დამუშავება შეიმჩნევა კულტურის სხვადასხვა დარგის წარმომადგენელთა შემოქმედებაში. საქართველოში ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს გამოჩენილი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის სულხან-საბა ორბელიანის (1658-1725) შემოქმედება.

ამ დიდი მოღვაწის წვლილი ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში უპირველესად ქართულ სააზროვნო სინამდვილეში ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შემოტანითა და მათი ახლებური გააზრებით გამოიხატება. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ფილოსოფიური ტერმინების და ცნებების განმარტებისას კარგად ჩანს ავტორის მჭიდრო კავშირი ქართულ ფილოსოფიურ წარსულთან. ს.ს. ორბელიანი უხვად იყენებს ქართველ მოაზროვნეთა (იოანე პეტრიწი, არსენ იყალთოელი) შემოქმედებას.

შ. ნუცუბიძე სულხან-საბა ორბელიანის ღვაწლს ქართული ფილოსოფიის წინაშე იმაში ხედავდა, რომ მან „ჟამთა ვითარებათა უჩინო ქმნილი“ ქართული აზროვნების ტრადიციები და ძეგლები იგავ-არაკებისა და ცალკე ტერმინების ახსნით ნაწილობრივ მაინც გააცოცხლა და ამით შემდეგი თაობების მიერ მათ შესწავლას შეუწყო ხელი.

შედარებით სასიკეთო შემობრუნება ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიაში ხდება XVIII საუკუნის დასასრულსა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში. ამ დროისათვის ქართული ფილოსოფიური და საზოგადოებრივი აზრის აღდგენა-განვითარებისათვის დიდად იღვწოდნენ ანტონ ბაგრატიონი, ალექსანდრე ამილახვარი, იონა ხელაშვილი, იოანე ბატონიშვილი, სოლომონ დოდაშვილი.

ანტონ ბაგრატიონი (ანტონ I, ერისკაცობაში თეიმურაზი - 1720-1788), საქართველოს კათოლიკოსი, იყო მრავალმხრივი მოღვაწე. ფილოსოფიის პოზიციიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მისი ენციკლოპედიური ხასიათის ნაშრომი - „სპეკალი“, სადაც განხილულია პლატონის, არისტოტელეს, გრიგოლ ნოსელის, პროკლეს, იოანე დამასკელის, იოანე პეტრიწის და სხვათა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური შეხედულებები.

ანტონ ბაგრატიონი დიდ ყურადღებას აქცევდა ქართველ მო-

აზროვნეთა შეხედულებებს. მაგალითად, იგი თავის „მზა მეტყველებაში“ დიდ ადგილს უთმობს რუსთაველს, პეტრინს, ჩახრუხ-აძეს, ს.ს. ორბელიანს. ანტონ ბაგრატიონმა თარგმნა პორფირი-უსის, ბაუმაისტერის, ვოლფის, ლაიბნიცის, სვიმონ ჯულფელისა და სხვათა ფილოსოფიური თხზულებანი. ამ თარგმანებს თანდა-რთული აქვს ანტონისეული კომენტარები.

ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში ანტონ ბაგრატიონის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს თავდადებული მოღვაწეობა ფილოსოფიური ტრადიციების აღდგენისათვის და ამ მიზნით ევროპულ აზროვნებაზე ორიენტაციის აღება, რის მართებულობაც მომავალმა დაადასტურა.

ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთში მოღვაწე ძმების, საქართველოს უკანასკნელი მეფის - გიორგი XII შვილების - იოანე (1778-1830) და დავით (1756-1819) ბატონიშვილების მეცნიერულ ღვაწლს. იოანე ბატონიშვილმა დანერა ენციკლოპედიური ხასიათის ნაწარმოები - „კალმასობა“, რომელშიც ცოდნის თითქმის ყველა დარგია წარმოდგენილი, მათ შორის ფილოსოფია. დავით ბატონიშვილი მთარგმნელობით მოღვაწეობას ეწეოდა. მასვე ეკუთვნის ორიგინალური ხასიათის შრომა - „შემოკლებული ფიზიკა“, რომელშიც ფილოსოფიური საკითხებიც არის განხილული.

ალექსანდრე ამილახვარს (1750-1802) ეკუთვნის ნაშრომი - „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, სადაც იგი სახელმწიფოს მონყობის ევროპულ მოდელს უჭერს მხარს.

იონე ხელაშვილმა (1772-1837) 1812 წელს დაამთავრა პეტერბურგის ალექსანდრე ნეველის სასულიერო აკადემია და სიცოცხლის ბოლომდე მოღვაწეობდა ამ ქალაქში, როგორც სასულიერო პირი. მას ბევრი ნაშრომი დარჩა ფილოსოფიასა და ღვთისმეტყველებაში (გამოქვეყნდა მისი „34 შეკითხვის წიგნი“, თბილისი, 1967). იონა ხელაშვილი დიდ დახმარებას უწევდა პეტერბურგის ქართველობას. მისი მეცენატობით გამოქვეყნდა სოლომონ დოდაშვილის „ლოგიკა“).

ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი განსახილველი ეპოქის მოაზროვნეთა შორის სოლომონ დოდაშვილია (1805-1836).

სოლომონ დოდაშვილით ახალი ეპოქა იწყება ქართულ ფილო-

სოფიურ აზროვნების ისტორიაში. იგი კარგად გაეცნო და შეისწავლა ახალი დროის ევროპული ფილოსოფია, რის საფუძველზეც დაწერა „ლოგიკის“ კურსი და გამოაქვეყნა იგი პეტერბურგში, რუსულ ენაზე. (1827 წ.). ამ წიგნს დიდი აღფრთოვანებით შეხვდნენ იმ დროის ცნობილი რუსი კრიტიკოსები და ქართველი მოღვაწე - იონა ხელაშვილი. „ლოგიკის“ კურსი თავისი შესავალითა და მისი ავტორის ჩანაფიქრი ფილოსოფიის სრული კურსის შექმნის შესახებ, ნათელს ხდის, რომ ს. დოდაშვილი საფუძვლიანად იყო ნაზიარები ევროპულ აზროვნებას და მან აღადგინა ნამდვილი ფილოსოფიური ტრადიციები საქართველოში. აღსანიშნავია აგრეთვე ს.დოდაშვილის ეროვნულ-გამანათავისუფლებელი და ლიტერატურული მოღვაწეობა. მანვე ქართული კულ-ტურის ისტორიის ფილოსოფიური ანალიზის პირველი და საინტერესო ცდა განახორციელა.

ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ შესავალი ნაწილიდან ირკვევა, რომ მის ავტორს ფილოსოფიის სრული კურსის შექმნაც ჰქონდა განზრახული, მაგრამ ობიექტური მიზეზების გამო თავისი ეს დიდი ჩანაფიქრი ვერ განახორციელა და მის ფილოსოფიურ შეხედულებებზე არსებითად „ლოგიკისა“ და „ლოგიკის მეთოდოლოგიისათვის“ მიხედვით უნდა ვიმსჯელოთ.

ს. დოდაშვილს საფუძვლიანად აქვს გაშუქებული ფილოსოფიის საგანი და მისი ამოცანა. ჭეშმარიტი ფილოსოფიის მისაღწევად, მისი აზრით, აუცილებელია ცრურწმენებისაგან განთავისუფლება. შემდეგ ავტორი ადგენს ფილოსოფიის შესწავლის ობიექტს და ანსხვავებს მას კერძო მეცნიერების შესწავლის ობიექტისაგან. ფილოსოფია განსაკუთრებული მეცნიერებაა და ისეთ ცოდნას გვაძლევს, რომელსაც სხვა მეცნიერებები ვერ იძლევა.

ფილოსოფიური კვლევა-ძიების აუცილებელ პირობად, დოდაშვილს მიაჩნია: განყენება, შეცნობა და გაგება თავისითავისა. ამასთან, ფილოსოფიაში შემმეცნებელი პირი და შემეცნების უმთავრესი საგანი ადამიანია. სწორედ ამით განსხვავდება ფილოსოფია სხვა შემეცნებისაგან. აღნიშნულის საფუძველზე ს. დოდაშვილი ასე გამარტავს ფილოსოფიის საგანს: „ფილოსოფია არის მეცნიერება მთელი ჩვენი მოქმედების უკანასკნელი საფუძვლების შესახებ; მასში უნდა ვეძიოთ და ვიპოვოთ ჩვენი შემეცნების და მოქმედების ისეთი მიზეზები, რომელთაც შეუძლიათ, მე-

ტად თუ ნაკლებად, დააკმაყოფილონ ადამიანის გონება“.

ს. დოდაშვილის მეცნიერულ მოღვაწეობაში გარდა „ლოგიკისა“ აღსანიშნავია მისი შრომები: „ლოგიკის მეთოდოლოგიისათვის“, „რიტორიკა“, „მოკლე განხილვა ქართული ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა“, „მოკლე ფილოსოფია, შედგენილნი ძალნი საზღვრებითნი და განყოფილებათა მისთა“.

ს. დოდაშვილი ადრეულ ასაკში დაიღუპა და ბევრი ჩანაფიქრი განუხორციელებელი დარჩა. მისი ნაადრევი დაღუპვის მიზეზი ის იყო, რომ იგი როგორც 1832 წლის შეთქმულების ერთერთი იდეური ხელმძღვანელი გაასამართლეს და შორეულ ვიატკაში გადაასახლეს. იქაურ მძიმე კლიმატს ს. დოდაშვილის ისედაც ავადმყოფმა ორგანიზმმა ვერ გაუძლო და გარდაიცვალა.

ქართული ფილოსოფიური აზრის მნიშვნელოვან მონაპოვრად უნდა ჩაითვალოს გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწისა და მეცნიერის, იმერეთის ეპისკოპოსის - გაბრიელის - ერისკაცობაში გერასიმე ქიქოძე (1825-1896) გამოკვლევა „ცდისეული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ (პეტერბურგი, 1858), რომელიც დიდი დავიანებით, მაგრამ მაინც ითარგმნა და გამოქვეყნდა ქართულად (1993 წ.). ასევე დიდი აღიარება ჰპოვა გაბრიელ ეპისკოპოსის ქადაგებებმა, რომლებიც რამდენიმეჯერ გამოიცა, ბოლოს 1990 წელს ორ ტომად. ქადაგებებში განასკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ავტორის მოსაზრებანი ადამიანის დანიშნულებაზე, სადაც ნაცადია მეცნიერებისა და რწმენის ერთმანეთთან დაკავშირება. ქადაგებების დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ იგი ქართულად გამოქვეყნებისთანავე, მალე ითარგმნა და გამოიცა რუსულ და ინგლისურ ენებზე.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის ქართული ფილოსოფიური აზრის უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლები არიან: ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, არჩილ ჯორჯაძე, გიორგი წერეთელი, აკაკი წერეთელი, ვაჟა-ფშაველა, ანტონ ფურცელაძე, ვარლამ ჩერქეზიშვილი, მიხაკო წერეთელი. მათგან არჩილ ჯორჯაძე და მიხაკო წერეთელი ფილოსოფოსები იყვნენ, ხოლო ვარლამ ჩერქეზიშვილის ბევრი სტატია ფილოსოფიურ პრობლემატიკისადმია მიძღვნილი.

ვარლამ ჩერქეზიშვილი (1846-1925) ქართველ ანარქისტთა ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია. მისთვის მიუღებ-

ლი იყო პროლატარიატის დიქტატურა, რადგანაც, მისი აზრით, ეს არ იქნებოდა უმრავლესობის ნამდვილი ბატონობა უმცირესობაზე და საბოლოოდ ეს არ იქნებოდა მიმართული ექსპლოატაციის მოსპობისაკენ.

ვ. ჩერქეზიშვილის აზრით, არცერთი გაბატონებული კლასი, მათ შორის პროლეტარიატი, თავისი ნებით არ დათმობს თავის გაბატონებულ მდგომარეობას გამომდინარე აქედან არც თავისი თავის წინააღმდეგ წავა. ამიტომაც ვ. ჩერქეზიშვილი ყოველგვარი სახელმწიფო წყობის წინააღმდეგი იყო და მათ გაუქმებას მოითხოვდა. სწორედ ამის შემდეგ და ამის საფუძველზე შეიძლება, მისი აზრით, დამყარდეს თავისუფალი 'თემების, თავისუფალი ასოციაციების ფედერაციული კავშირი. საზოგადოების მმართველობის მხოლოდ ასეთი ფორმა მიაჩნდა ვ. ჩერქეზიშვილს მისაღებად, სადაც ადამიანს შეეძლო ნორმალურად ეცხოვრა.

არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913) ახალი დროის გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნე იყო, რომელმაც მიუხედავად ხანმოკლე სიცოცხლისა, მდიდარი და მრავალმხრივი მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. მის სიცოცხლეშივე გამოიცა თხზულებათა ოთხი ტომი და მის მიერვე მომზადებული იყო მე-5 ტომი.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ა. ჯორჯაძის ის შრომები, რომლებიც ქართველი ხალხის წარმოშობას, განვითარებას და რაობას ეხებიან. მისი შრომებიდან ცხადად ჩანს, რომ ის კარგად და ღრმა საფუძვლიანად იცნობდა ქართველი ერის წარმოშობა-განვითარების ძირითად ტენდენციებს, რაც მას საშუალებას აძლევდა უტყუარი პროგნოზები გაეკეთებინა ჩვენი ქვეყნის მომავალთან დაკავშირებით.

ა. ჯორჯაძის შემოქმედების არანაკლებ მნიშვნელოვანი მხარეა პუბლიცისტური მემკვიდრეობა, რომლებიც ეხებიან ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას, ქართველი ინტელიგენციის ისტორიას, ფილოსოფიისა და რელიგიის მიმართებას და სხვ.

ფილოსოფიურ შრომებთან ერთად ა. ჯორჯაძის პუბლიცისტურმა მემკვიდრეობამ დიდი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის დასაწყისის ქართული კრიტიკული და საზოგადოებრივი აზრის განვითარებაზე.

მიხაკო წერეთელი (1878-1965). გამოჩენილი ქართველი მოაზროვნე, რომელმაც თავისი ცხოვრების ძირითადი ნაწილი საზ-

ღვარგარეთ გაატარა. იგი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო (ასტროლოგი, ფილოსოფოსი, სოციოლოგი). მ წერეთლის შრომების დიდი უმრავლესობა საზღვარგარეთაა გამოცემული. ჩვენში მას განსაკუთრებული აღიარება მოუტანა 1910 წელს თბილისში გამოცემულმა გამოკვლევამ „ერი და კაცობრიობა“.

„ერი და კაცობრიობა“ უმნიშვნელოვანესი სოციოლოგიური გამოკვლევა იყო საქართველოში, სადაც ახალგაზრდა მკვლევარი თანმიმდევრულად იხილავს საზოგადოების არსს, კაცობრიობის ცნებას, ერისა და საზოგადოების მიმართებას, ხალხს, ერსა და სახელმწიფოს. ამ გამოკვლევაში კრიტიკულადაა განხილული იმდროინდელი თეორიები ერის შესახებ.

გამოკვლევის დასასრულს კი მ. წერეთელი აანალიზებს ქართველი ერის ცნებას, განიხილავს მას ისტორიულ განვითარებაში და დასასრულს აკეთებს დასკვნას, რომლის თანახმადაც ქართველი ერი იყო და არის როგორც „განსაზღვრული, კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, რომელსაც ისეთივე უფლება აქვს სიცოცხლისა, როგორც ყველას, დიდსა თუ პატარასა, ბრწყინვალესა თუ დაქვეითებულსა“.

ვ. ჩერქეზიშვილი ა. ჯორჯაძე და მ. წერეთელი თავისებური ხედრის მრავალმხრივი მოაზროვნეები იყვნენ. მათი თვალსაზრისები და შეხედულებები ჯერ კიდევ არაა ყოველმხრივ სესწავლილი, რაც ქართველ მკვლევართა უახლეს საქმედ უნდა იქცეს.

3. XX საუკუნის ქართული ფილოსოფია

XX საუკუნის ქართველი ფილოსოფოსების მეცნიერულ კვლევას დიდი დალი დაასვა საბჭოური პოლიტიკის ზეწოლამ. ბევრი მათგანი ბოლშევიკური რეპრესიების მსხვერპლი გახდა. მიუხედავად ამისა, მათ მაინც შეძლეს საკუთარი ფილოსოფიური შეხედულებების ჩამოყალიბება. ეს ფილოსოფიური შეხედულებები მოცემულია მათ ფუნდამენტურ გამოკვლევებში, რომელიც შესწავლას და გააზრებას მოითხოვს. აქ საუბარი იქნება ამ მოაზროვნეების ზოგიერთ მომენტზე, რითაც საკუთარი კვალი დატოვეს ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარების საქმეში.

XX საუკუნის ქართული ფილოსოფიის აღმავლობა ძირითადად დაკავშირებულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნასთან (1918წ.), სადაც მალე ჩამოყალიბდა „პეტრინის სახ-

ელობის ფილოსოფიური საზოგადოება", ამას მოჰყვა შ. ნუცუბიძის ფილოსოფიური სემინარები. ყველაფერმა ამან კი განაპირობა ქართული ფილოსოფიის განსაკუთრებული აღმავლობა, რაც უპირველესად დაკავშირებულია შალვა ნუცუბიძის, დიმიტრი უზნაძის, სერგი დანელიას, მოსე გოგიბერიძის, კიტა მეგრელიძის, კონსტანტინე კაპანელის, კონსტანტინე ბაქრაძისა და სავლე წერეთლის სახელებთან.

შ. ნუცუბიძეს (1888-1969) დიდი აღიარება მოუტანა ჯერ კიდევ 1913 წელს რუსულად გამოქვეყნებულმა გამოკვლევამ „ბოლცანო და მეცნიერების თეორია“. თბილისის უნივერსიტეტის გახსნის შემდეგ, შ. ნუცუბიძე, როგორც ერთ-ერთი დამაარსებელი უნივერსიტეტისა, აქტიურ ფილოსოფიურ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას ეწევა. სულ მალე თბილისში ქვეყნდება მისი სამი მნიშვნელოვანი შრომა: „ფილოსოფიის შესავალი“ (1920 წ.), „ალეთოლოგიის საფუძვლები“ (1922 წ.) და „ლოგიკა“ (1923 წ.), რომლებშიც არსებითად გადმოცემულია შ. ნუცუბიძის ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის ძირითადი მიმართულება. ალეთოლოგიის საფუძვლებში ნუცუბიძემ შეიმუშავა საკუთარი თეორია ჭეშმარიტების პრობლემაზე (ალეთოლოგია ბერძნულად ნიშნავს მოძღვრებას ჭეშმარიტებაზე) ამ თეორიის ჩამოყალიბება განაპირობა კანტისა და კანტიანური ფილოსოფიის იმ გადაუჭრელმა პრობლემამ, რასაც ტრანსცენდენტურისა და იმანენტურის (შემეცნების ობიექტისა და შემეცნებელი სუბიექტის) დამოკიდებულებასთან იყო დაკავშირებული. ამ დამოკიდებულებას „ჩატეხილი ხიდის“ პრობლემა ეწოდება, რომლის მიხედვითაც სუბიექტი ვერასოდეს გავა თავისი იმანენტური შესაძლებლობიდან და ვერ დაადგენს ტრანსცენდენტურის შესახებ ჭეშმარიტებას.

შ. ნუცუბიძის თეორიის მიხედვით, არსებობს „ჭეშმარიტება თავისთავად“, რომელიც პირობაა „ჭეშმარიტებისა ჩვენთვის“. ხოლო მეორეს მხრივ, ჩვენთვის ჭეშმარიტება თვით არის პირობა „ჭეშმარიტებისა თავისთავად“. ამით შემეცნების ობიექტი და შემეცნებელი სუბიექტი ერთიმეორეს ემთხვევა და ჩატეხილი ხიდის პრობლემა იხსნება. ჭეშმარიტება თავისთავად ნიშნავს არსის სხვაგვარად ყოფნის შეუძლებლობას. ეს დებულება აუქმებს რელატივიზმისა და ტრანსცენდენტალიზმის გნოსეოლოგი-

ურ შეხედულებებს. ამ შეხედულებას არ ეთანხმება არცსუბიექტურ-იდეალისტური და არც მატერიალისტური გნოსეოლოგია, რადგან აქ დაუშვებელია სუბიექტის გარეშე რაიმეს ჭეშმარიტების არსებობა. ფილოსოფიაში ყოველთვის არსებობს სადაო პრობლემები, რომელზეც ერთიანი აზრის მიღება შეუძლებელია, სწორედ ასეთ საკითხს განეკუთვნება ჭეშმარიტების პრობლემა ფილოსოფიაში, რომელზეც თავისი გაბედული პოზიცია ჩამოაყალიბა იმ დროს სრულიად ახალგაზრდა მეცნიერმა შალვა ნუცუბიძემ.

შ. ნუცუბიძე რამდენიმე წლით საზღვარგარეთ მიემგზავრება, სადაც გერმანულ ენაზე აქვეყნებს ორ უმნიშვნელოვანეს გამოკვლევას: „ჭეშმარიტება და შემეცნების სტრუქტურა“ (1926 წ.) და „ფილოსოფია და სიბრძნე“ (1931 წ.), გერმანულ ენაზე გამოქვეყნებული შ. ნუცუბიძის გამოკვლევებს დიდი ინტერესით შეხვდნენ ევროპელი მეცნიერები.

მნიშვნელოვნად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე შ. ნუცუბიძის ღვაწლი ხელოვნების თეორიის პრობლემების დამუშავებაში, რომლებიც გადმოცემულია მის ნაშრომში - „ხელოვნების თეორია, მონისტური ესთეტიკის საფუძვლები“, (ნაწ. I, თბ; 1920).

თავისი შემოქმედების მეორე პერიოდი შ. ნუცუბიძემ მთლიანად ქართული კულტურის პრობლემების კვლევა-ძიებას მიუძღვნა. ამ პერიოდში წამოაყენა მან აღმოსავლური რენესანსის თეორია, პეტრე იბერიისა და ფსევდოდოდიონისე არეოპაგელის იდენტობის კონცეფცია და ჩამოაყალიბა ქართველოლოგიის ახალი დარგი - ქართული ფილოსოფიის ისტორია.

გამოჩენილ ქართველ ფსიქოლოგს, განწყობის თეორიის ფუძემდებელს - დიმიტრი უზნაძეს (1886-1950) დიდი წვლილი მიუძღვის ქართული ფილოსოფიური აზრის გაღრმავება-განვითარებაში. მისი შრომები - „ვლ. სოლოვიოვი - მისი შემეცნების თეორია და მეტაფიზიკა“ (ჰალე, 1909 წ.) „რა არის შემეცნების თეორია?“, „ომის ფილოსოფია“ და განსაკუთრებით მონოგრაფიული გამოკვლევა - „ანრი ბერგსონი“ (თბილისი, 1920წ.) უახლესი დროის ქართული ფილოსოფიის უმნიშვნელოვანესი შენაძენია. დ. უზნაძეს ეკუთვნის აგრეთვე გამოკვლევები; „ნ. ბარათაშვილის ლირის მოტივები“, „ნ. ბარათაშვილის შემოქმედების განვითარება“, „განდგომილობის პრობლემა ი. ჭავჭავაძის „განდეგ-

ილში" და სხვ. ეს ნაშრომები ფაქტობრივად წარმოადგენდა ქართული ლიტერატურული მემკვიდრეობის ფილოსოფიური პოზიციიდან განხილვის ერთ-ერთ პირველ და წარმატებულ ცდას.

ძალიან დიდი როლი ითამაშა დიმიტრი უზნაძის განწყობის თეორიამ თანამედროვე ფილოსოფიის მნიშვნელოვანი პრობლემების ახსნის საქმეში. ცნობიერი და არაცნობიერი ფსიქიკის კანონზომიერების კვლევის შედეგები, რომელიც დიმიტრი უზნაძემ ზოგადი და ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლებში ჩამოაყალიბა, დასაყრდენს იძლევა აიხსნას მრავალი ფილოსოფიური პრობლემა, რომელიც დაკავშირებულია, როგორც გნოსეოლოგიურ, ასევე აქსიოლოგიურ საკითხებთან. დავასახელებ რამოდენიმე საკითხს: რა ობიექტური და სუბიექტური მოტივები იწვევენ პიროვნების აქტივობას? რა არის ამ აქტივობის საზრისი, ანუ რა არის ადამიანის სიცოცხლის აზრი და ცხოვრების მიზანი? სუბიექტის აქტივობის პროცესში არაცნობური ფაქტორია გადამწყვეტი, თუ ცნობიერი ფაქტორი? და სხვა.

ამ პრობლემების კვლევას დიდი ყურადღება დაუთმო ან განსვენებულმა ქართველმა ფილოსოფოსმა, პროფესორმა აპოლონ შეროზიამ, რომელიც მის ორტომეულში აისახა. ა. შეროზიას ინიციატივით და ხელმძღვანელობით თბილისში ჩატარდა საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმი არაცნობიერი ფსიქიკის პრობლემებზე, სადაც ცენტრალური ადგილი დაეთმო დ.უზნაძის განწყობის თეორიას. სიმპოზიუმზე მონაწილეობდნენ მსოფლიოს გამოჩენილი ფსიქოლოგები და ფილოსოფოსები. სიმპოზიუმის მასალები რუსულ, ინგლისურ, გერმანულ და ფრანგულ ენებზე დაიბეჭდა ოთხტომად (1978წ.) ეს მასალები და საერთოდ დ.უზნაძის განწყობიბის თეორია საჭიროებს უფრო ღრმა ფილოსოფიურ შესწავლას და გააზრებას, რასაც უდაოდ გააკეთებს დღევანდელი და მომავალი თაობა.

სერგი დანელიას (1887-1963) სახელთანაა დაკავშირებული ფილოსოფიის ისტორიის მეცნიერული კვლევის დაწყება საქართველოში. ამ მხრივ საყურადღებოა ს. დანელიას შრომები: „ანტიკური ფილოსოფია სოკრატემდე“ (1925 წ.), „ქსენოფონე კოლოფონელის ფილოსოფია“ (1925 წ.) და „სოკრატეს ფილოსოფია“ (1930 წ.). ასევე ღრმასაფუძელიან შრომებს წარმოადგენენ მისი გამოკვლევები ატომისტურ ფილოსოფიაზე, კანტის ცხოვრება-

სა და მოღვაწეობაზე. ს. დანელიას ეკუთვნის არისტოტელეს „პოეტიკის“ ქართული თარგმანი და მასზე დართული ვრცელი შესავალი წერილი. მანვე ქართულად თარგმნა დეკარტის „მეტაფიზიკური განაზრებანი“, ცალკე აღნიშვნის ღირსია მისი „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“, გამოკვლევები მსოფლიო და რუსული ლიტერატურის კლასიკაზე და ა.შ.

სერგი დანელია იყო უაღრესად განათლებული და ერუდირებული მეცნიერი. მისი ფილოსოფიური შრომები გამოირჩევა ღრმა ანალიზურობით და დამაჯერებლობით. ამ კუთხით, განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ნაშრომი „სოკრატის ფილოსოფია“. ყველასათვის ცნობილია, რომ თვითონ სოკრატეს არავითარი წერილობითი წყაროები არ დაუტოვებია. მის შესახებ ფილოსოფოსები მსჯელობენ მისი მოწაფეების ქსენოფანტეს, პლატონის და შემდეგ არისტოტელეს შრომების მიხედვით. სწორედ მათ შრომებშია სოკრატეს ფილოსოფიური შეხედულებები ჩამოყალიბებული, მაგრამ მათი ნააზრევი ზოგიერთ საკითხში ერთმეორეს არ ემთხვევა. ამის გამო, ფილოსოფიის ისტორიკოსები, გამოთქვემენ განსხვავებულ შეხედულებებს სოკრატეს პიროვნებაზე და მის ფილოსოფიაზე. პროფ. სერგი დანელია ღრმად აანალიზებს ყველა პოზოციას, იძლევა მათ შეფასებას და აყალიბებს საკუთარ აზრს სოკრატეს პიროვნებაზე და მის ფილოსოფიურ შეხედულებებზე. შეფასების კრიტერიუმად მას სოკრატეს ცხოვრება და მისი ბედი მიაჩნია. აქედან გამომდინარე ასკვნის, თუ როგორი არ უნდა ყოფილიყო სოკრატე და როგორი იყოს ის. ამის გასაგებად, რა თქმა უნდა საჭიროა თვითონ შრომის გააზრებული ნაკითხვა (ამ შრომის მოკლე დახასიათბა მოცემულია წიგნის შესავალში).

მოსე გოგიბერიძის (1897-1951) უმნიშვნელოვანეს ფილოსოფიურ შრომებს წარმოადგენენ „აინშტაინის რელატიურობის თეორია და მისი ფილოსოფიური საფუძვლები“ (1924 წ.), „შემეცნების აქსიომატური დასაბამი“ (1926 წ.) „შემეცნების საგნის პრობლემა“ (1928 წ.) და სხვ. აღნიშნულ შრომებში მოსე გოგიბერიძემ შეიმუშავა საკუთარი ფილოსოფიური შეხედულება უსასრულო სამყაროს სასრულო ლიგიკური მეთოდებით შემეცნების შესახებ და მას აქსიომატური მეთოდი უწოდა. აქ მთავარი ყურადღება ეთმობა ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი ყოფიერებ-

ის არსის სტრუქტურისა და ადამიანის აზროვნების არსებას, რითაც მან უნდა გამოხატოს ყოფიერების უსასრულობა. მ.გოგობერიძე აზროვნების არსებას ნეგაციაში (უარყოფა) ხედავს, ხოლო ყოფიერების შემეცნების შესაძლებლობად აქსიომატური დაშვება მიაჩნია. აქსიომატური დაშვება აზროვნების მიერ ლოგიკისაგან აბსოლუტურად დამოკიდებულების დაშვების გამართლებათ. აქსიომატური აზროვნების გზა დაშვებასა და ნეგაციაში მდგომარეობს, ხოლო ნეგაცია ნიშნავს შემეცნებაში წინსვლას ჭეშმარიტების მისაღებად. ნეგაცია გოგობერიძის აზრით არა მხოლოდ საშუალებაა შემეცნებისათვის, არამედ ის აზროვნების არსებაა. ნეგაციას იწვევს დაუბოლოებლის დაბოლოებით გადმოცემის დაუკმაყოფილებლობა, რადგან ცნობიერებაში აგებული სურათი არასდროს არ ემთხვევა ყოფიერების არსს. როდესაც ცნობიერება ცდილობს დაუბოლოებლის დაბოლოებას, განუსაზღვრელის განსაზღვრას, ის იძულებულია დაუშვას დაუსაბუთებელი პოსტულაციები ანუ აქსიომები და შემდეგ შეეცადოს მის გამართლებას. მაგრამ ცდა უარყოფს ამ პოსტულაციების ყოფიერებასთან შესაბამობას და ეს გრძელდება უსასრულოდ. ე.ი. ხდება დაუსაბუთებელი პოსტულატების უარყოფა და სუბიექტური პოზიციის შეცვლა. ასეთი აქსიომატური დაშვება - ნეგაცია გამორიცხავს აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას და მხოლოდ შეფარდებით ცოდნაზე მიუთითებს. მართალია აქსიომა აზროვნებით არ საბუთდება და მისი მხოლოდ დაშვება ხდება, მაგრამ აქსიომა ღირებულია აზროვნებისათვის, ხოლო ღირებულობის სახით არსებობა არის ყოფიერებაზე მეტი. სწორედ ამაში მდგომარეობს აქსიომატური მეთოდის დანიშნულება უსასრულო სამყაროს შემეცნებაში. მ. გოგობერიძეს ეკუთვნის ფილოსოფიის ისტორიის კურსი ძველი დროიდან კანტამდე (1914 წ.). დაკარგულია ამ კურსის მე-2 ტომი, რომელიც მოიცავდა ფილოსოფიის ისტორიას კანტიდან მარქსამდე. მ. გოგობერიძის მოღვაწეობაში საგანგებოდ უნდა გამოიყოს მისი რუსთველოლოგიური შრომები, სადაც სულ ახალი კუთხით წარმოჩნდა მისი მეცნიერული შესაძლებლობანი.

მ. გოგობერიძეს ეკუთვნის კანტის „პროლეგომენების“ (გამოიცა 1936 წელს) და „წმინდა გონების კრიტიკის“ დაკარგულია თარგმანები.

ამასთანავე, მ.გოგიბერიძე ერთ-ერთი პირველთაგანია ქართულ ფილოსოფოსთა შორის, ვინც ქართული კულტურის ნიმუშების („ვეფხისტყაოსანი“, ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანი“, ზაქარია ფალიაშვილის მუსიკა და სხვ.) ფილოსოფიური ანალიზი მოგვცა.

ქართული ფილოსოფიური და სოციოლოგიური აზრის განვითარებაში დიდი დამსახურება მიუძღვის კიტა მეგრელიძეს (1900-1944). მან, სრულიად ახალგაზრდად მოამზადა ღრმა საფუძვლიანი გამოკვლევა - „აზროვნების სოციოლოგიის ძირითადი პრობლემები“, რომლის გამოცემაც თავის დროზე შეჩერებული იქნა და დღის სინათლე იხილა მომზადებიდან თითქმის 30 წლის შემდეგ, 1965 წელს.

ადამიანის აზროვნების სპეციფიკის გასაგებად მან აირჩია ადამიანთა სოციალური გარემოს ყოველმხრივი გააზრება. კ.მეგრელიძე იკვლევს არა მხოლოდ ქართული აზროვნების სოციალურ პრობლემებს, არამედ ის იკვლევს აზროვნების სოციალურ ბუნებას ფართო მნიშვნელობით. მას მიაჩნია, რომ აზროვნების შესწავლა უნდა მოხდეს კომპლექსურად, მრავალ მეცნიერებასთან ურთიერთ კავშირში. ამ მიზნით ის ემყარება ენათმეცნიერების, ანთროპოლოგიის, ფსიქოლოგიის, ლოგიკის, ეთნოლოგიის და სხვა მეცნიერებათა გამოკვლევებს. მისთვის მიუღებელია და კრიტიკის ობიექტია ისეთი ცალმხრივი ფილოსოფიური სისტემები, როგორიცაა ნატურალიზმი, ემპირიზმი, რაციონალიზმი, რომლებიც აზროვნებას შეისწავლიან რომელიმე კუთხით და ივინყებენ მის მთლიანობით ბუნებას. მისი კვლევის ძირითადი მეთოდია ისტორიზმი, რომლითაც ის ადგენს აზროვნების უწყვეტობის კავშირს მატერიალურ და სულიერ კულტურასთან მიმართებაში. ადამიანთა მიზანდასახული მოთხოვნილებანი და შემოქმედებითი აქტივობა ქმნის მატერიალურ და სულიერ კულტურას, მაგრამ ყოველივე ეს დაკავშირებულია პრობლემების გადაჭრასთან. ამიტომ, მოკლედ რომ გამოვხატოთ კ.მეგრელიძის ფილოსოფიის ისტორიზმის არსი, შეიძლება ითქვას, რომ სოციალური პრობლემების გადაჭრის ისტორია ემთხვევა აზროვნების ფენომენოლოგიური განვითარების ისტორიას. ფენომენებში უპირველეს ყოვლისა იგულისხმება ის ღირებულებანი, რისი ხორცშესხმაც არის მთლიანად კულტურა.

კონსტანტინე კაპანელის (1989-1952) ნაშრომში „ტანჯვის იდეა და ზეკაცის პოეზია ქართულ ლიტერატურაში“ განხილულია ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ვაჟა-ფშაველას პოეზია. წიგნში „ქართული კულტურის სოციალური გენეზისი“ კ. კაპანელმა სცადა ქართული კულტურის გააზრება სოციალოგიის პრინციპების გამოყენებით.

კაპანელმა შეიმუშავა ორგანოტროპიზმის თეორია, რომელზეც დიდი გავლენა იქონია ნიშცეს მოძრვრებამ და ბიოლოგიურმა სოციოლოგიამ. მისი მსოფლმხედველობა სიცოცხლის ფილოსოფიის ირაციონალისტურ პრინციპებზეა დამყარებული, რომელიც უარყოფს ისტორიის საზრის. კაპანელის აზრით, ისტორიას საზრისი არა აქვს იმის გამო, რომ მას არა აქვს გონიერი მიზნისაკენ მიმართულება, არა აქვს კანონზომიერება და ამდენად ის პროგრესულიც ვერ იქნება, რასაც რაციონალიზმი პროგრესს უწოდებს, კაპანელს რეგრესად მიაჩნია. მისი აზრით, საზოგადოებრივი ცხოვრება, მისი სოციალური და მორალური წესები და კანონები ზღუდვენ ადამიანის სასიცოცხლო იმპულსების გამოვლენასა და თავისუფლებას ართმევენ ინდივიდის შემოქმედებას. ინდივიდის და პიროვნების თავისუფლება კი მდგომარეობს მისი ბიოლოგიური იმპულსების (ბიოლოგიური სიამოვნების) შეუზღუდველ განხორციელებაში. ამიტომ იდეები ადამიანისათვის სხვა არაფერია, თუ არა ბიოლოგიური ინსტიქტების გაგრძელება არსებობისათვის ბრძოლაში. ორგანოტროპიზმის დედა არსი სწორედ იმაშია, რომ უჩვენოს კულტურისა და ცივილიზაციის უარყოფითი გავლენა ადამიანის თავისუფლების განხორციელებაზე. სიცოცხლის ფილოსოფიის ეს საჭირობოროტო საკითხი წარმოადგენს თანამედროვე ეგზისტენციალიზმის ცენტრალურ პრობლემას.

კოტე ბაქრაძემ (1900-1970) მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა დიალექტიკის თეორიისა და მასთან დაკავშირებული საკითხების დამუშავებაში. მისი შრომები - „დიალექტიკის პრობლემა გერმანულ იდეალიზმში“ (1920 წ.) და „სისტემა და მეთოდი ჰეგელის ფილოსოფიაში“ (1936 წ.) იმთავითვე ცხარე კამათის საგანი გახდა, შემდგომ კი კლასიკურ გამოკვლევებად იქნა მიჩნეული.

კოტე ბაქრაძემ ფილოსოფიური განათლება გერმანიაში მიი-

ლო (1923-25წ.). ლექციებს ისმენდა და მუშაობდა გამოჩენილ ფილოსოფოსებთან პუსერლთან, რიკერტთან, ჰაიდეგერთან. მისი კვლევის ძირითადი სფერო იყო ფილოსოფიის ისტორია, ლოგიკა, შემეცნების თეორია. დიდი წვლილი მიუძღვის გერმანული კლინიკური ფილოსოფიის ისტორიის საკითხების დამუშავებაში.

თავის ფუნდამენტურ გამოკვლევებში საფუძვლიანად დაამუშავა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის კორიფეების, კანტიის, ფიხტეს, შელინგის და ჰეგელის ფილოსოფია და აქედან ღრმად კონცეფცია შექმნა. კერძოდ, მან ჩამოაყალიბა დიალექტიკური მეთოდის მემკვიდრეობითი განვითარების იდეა, რომელიც კანტიდან იწყება და ჰეგელის დიალექტიკით მთავრდება. კ.ბაქრაძემ გააკრიტიკა ის ფილოსოფიური მოაზროვნეები, რომლებიც ვერ ხედავენ იგივეობას გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის წარმომადგენლებში და იზოლირებულ სისტემებად განიხილავენ მათ.

კ.ბაქრაძე გერმანულ კლასიკურ ფილოსოფიას განიხილავდა, როგორც დიალექტიკის განვითარების ერთიან პროცესს. იგი წერს: „მთელი მოძრაობა ერთი მიმართულებათაა, სადაც განსხვავებული მომენტები ერთ მთლიანობას წარმოადგენენ, სადაც დასაწყისში (კანტი) *impliciti* მოცემულია უკვე რეზულტატი (ჰეგელი), ხოლო ბოლოში ჩანს და შემონახულია როგორც დასაწყისი, ისე გზა დასაწყისიდან რეზულტატამდე“.

კ.ბაქრაძე იყო თანამედროვე ფილოსოფიის ძირითადი მიმდინარეობების – ნეოკანტიანელობის, ფენომენოლოგიის, პრაგმატიზმის, ეგზისტენციალიზმის საფუძვლიანი მკვლევარი. ამასთან ერთად, ის იყო ლოგიკის სახელმძღვანელოს მრავალი გამოცემის ავტორი. ხოლო შემოქმედების ბოლო წლებში კ.ბაქრაძემ გამოაქვეყნა მეტად ღირებული შრომა: „ახალი ფილოსოფიის ისტორია“ (1969 წ.).

დიალექტიკის თეორიის პრობლემები ღრმად და ორიგინალურადაა გამოკვლეული სავლეთ ნერეთელთან (1907-1966). მისი მრავალწლიანი კვლევაძიების რეზულტატს წარმოადგენს ფუნდამენტური გამოკვლევა - „დიალექტიკური ლოგიკა“ (1970 წ.). მანამდე კი ს. ნერეთელმა გამოაქვეყნა არაერთი გამოკვლევა, მიძღვნილი დიალექტიკის თეორიის პრობლემებისადმი, რომელთაგან აღსანიშნავია: „დასაბუთების საწყისი“ (1963 წ.)

და „ლოგიკური კავშირის დიალექტიკური ბინების შესახებ“ (1965 წ.). ამ ნაშრომების საფუძველზე, რომელთა შედეგები შეჯამდა „დიალექტიკურ ლოგიკაში“ ს. წერეთელმა განავითარა ორიგინალური თეორია უსასრულო დასკვნის შესახებ. ამ თეორიის ძირითადი არსი შემდეგშია: უსასრულო დასკვნა აზრის უმაღლესი ფორმაა, ის საპიროსპირო აზრების ერთიანობაა, ანუ თვითდადგენაა შინაგანი უარყოფის გზით. ეს დიალექტიკური მეთოდი წინააღმდეგობის ურთიერთობის მეთოდია, რომელზე უმაღლესი და მისი დამქვემდებარებელი შეუძლებელია, რადგან შეუძლებელია წინააღმდეგობის ერთიანობის უარყოფა; მისი უარყოფა მასვე მოითხოვს და მასვე ადგენს. ასეთი რამ ფორმალურ ლოგიკაში გამორიცხულია, რადგან მისი ძირითადი კანონია წინააღმდეგობის შეუძლებლობა. აქ არ შეიძლება ერთსა და იმავე დროს საგანზე ვამტკიცოთ ორი საპიროსპირო გამომრიცხავი აზრი.

დიალექტიკური ლოგიკა მომენტების სახით მოიცავს ფორმალური ლოგიკის აზროვნების წესებს და კანონებს. ფორმალურ-ლოგიკური აუცილებლობა გამორიცხავს საწინააღმდეგო აზრის არსებობას. ხოლო დიალექტიკური აუცილებლობა ადგენს საწინააღმდეგოთა ერთიანობას. ფორმალური ლოგიკა სასრული სინამდვილეს ეხება და მისი კანონები ნებისმიერ სასრულ საგნებზე ვრცელდება და ამიტომ არის ის ფორმალური. ხოლო დიალექტიკური ლოგიკა უსასრულობას ეხება, სადაც აზროვნების შინაარსს უზოგადესი კატეგორიები ავსებენ, ამიტომ დიალექტიკური ლოგიკა შინაარსეული ლოგიკა და არა ფორმალური. დიალექტიკურ ლოგიკას ნებისმიერ კატეგორიებს ვერ მივუყენებთ, ის მხოლოდ დიალექტიკის უზოგადეს კატეგორიებზე ვრცელდება. ფორმალურ-ლოგიკური საზღვარი წინააღმდეგობაა, ხოლო წინააღმდეგობის ერთიანობა - ამ საზღვრის გადალახვაა და ლოგიკური უსაზღვრობაა, ლოგიკური უსასრულობაა და ამიტომ ის უნივერსალურია. სწორედ ამამია უსასრულო დასკვნის დიალექტიკური არსი. ასეთი მუშაობის პარალელურად ს. წერეთელი ინტენსიურად მუშაობდა ანტიკური ფილოსოფიის პრობლემებზე, რაც შეჯამდა მის „ანტიკური ფილოსოფიის ისტორიაში“ (1968 წ.).

60-იანი წლებიდან საქართველოში ინტენსიური შესწავლის

საგანი ხდება ადამიანის ფილოსოფიური პრობლემები. ამ საქმეში დიდი წვლილი შეიტანა ანგია ბოჭორიშვილმა (1902-1982). მისი უშუალო ინიციატივით ფილოსოფიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ფილოსოფიური ანთროპოლოგიის განყოფილება, სადაც მიმდინარეობს კვლევა-ძიება ადამიანის ფილოსოფიურ პრობლემებთან დაკავშირებით. ა. ბოჭორიშვილი ავტორია „ფსიქოლოგიის პრინციპული საფუძვლების“ სამტომეულისა, რომლებშიც ფსიქოლოგიის ფილოსოფიური პრობლემებია განხილული. მანვე არაერთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა მიუძღვნა კანტის ესთეტიკას, ჰუსერლის ფენომენოლოგიას და დასავლეთის სხვა გამოჩენილი მოაზროვნეების შემოქმედებას.

ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის შესწავლაში შ. ნუცუბიძის ტრადიციებს აგრძელებდა შალვა ხიდაშელი (1910-1994). განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი წვლილი ადრეული პერიოდის (ძველი დროიდან რუსთაველის ჩათვლით) ქართული ფილოსოფიის საკვანძო საკითხების დამუშავებაში, რაც შეჯამებული სახით გადმოცემულია მის ფუნდამენტურ ნაშრომში - „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“ (1988 წ.). შ. ხიდაშელის შრომები ყურადღებას იმსახურებს იმითაც, რომ მათში ადრეული პერიოდის ქართული ფილოსოფია განხილული და შეფასებულია აქსიოლოგიის პოზიციიდან.

შ. ხიდაშელმა გააღრმავა და განავითარა შ. ნუცუბიძის ქართული რენესანსის კონცეფცია, საფუძვლიანად გამოიკვლია რენესანსის ფილოსოფიური საფუძვლის საკითხი, რომელსაც მიუძღვნა სპეციალური გამოკვლევები („რუსთაველის მსოფლიომხედველობის საკითხები“, „ქართული რენესანსის საკითხები“, „ნეოპლატონიზმის თეორია რუსთაველოლოგიაში“).

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ქართველ ფილოსოფოსთა მიღწევები ლოგიკის მეცნიერების პრობლემების დამუშავებაში, რასაც საქართველოში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სწორედ ქართველმა ლოგიკოსებმა წამოიწყეს დისკუსია საბჭოთა კავშირში ლოგიკის აქტუალურ საკითხებზე, 50-იან წლებში, რომლებსაც საერთაშორისო რეზონანსი მოყვა. კოტე ბაქრაძესა და სავლე წერეთელთან ერთად ფორმალური, დიალექტიკური და მათემატიკური ლოგიკის პრობლემების დამუშავებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს გრიგოლ კალანდარიშვი-

ლმა (1906-1965), ლევან გოკიელმა (1901-1975) და ზურაბ მიქელაძემ (1916-1993).

კლასიკური თანამედროვე ფილოსოფიის, ლოგიკის, სოციოლოგიის, ეთიკისა და ესთეტიკის, ფილოსოფიური ანთროპოლოგიისა და კულტურის ფილოსოფიის პრობლემების დამუშავებაში თვალსაჩინო მიღწევები ჰქონდათ ბოლო ხანებში გარდაცვლილ ქართველ ფილოსოფოსებს: აპოლონ შეროზიას, ზურაბ კაკაბაძეს, გელა ბანძელაძეს, მერაბ მამარდაშვილს, არჩილ ბეგიაშვილს, ნიკო ჭავჭავაძეს და სხვებს. მათი შემოქმედების შესწავლა და ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიაში მათი ადგილის დადგენა მომავლის საქმეა. ფილოსოფიის სხვადასხვა პრობლემებზე დიდი შრომა აქვთ განუღი და დღესაც ნაყოფიერად შრომეობენ ღვანლმოსილი მეცნიერები: გურამ თევზაძე, სერგი ავალიანი, ედუარდ კოდუა, თამაზ ბუაჩიძე, მერი ჭელიძე და სხვები.

ტექსტში გამოყენებული ფილოსოფიური ტერმინების მოკლე განმარტებანი

აბსოლუტი - (ლათ. უპირობო) - მარადიული, უსასრულო, უპირობო, სრულყოფილი, უცვლელი, დამოუკიდებელი აბსოლუტური გონი ანუ ღმერთი.

აბსტრაქცია - (ლათ. განყენება) - შემეცნებითი ოპერაცია, შემეცნების ფორმა, რომელიც მდგომარეობს საგანთა თვისებების და მიმართებების აზროვნებით გამოყოფაში, გამოცალკევებაში და შემდეგ განზოგადოებაში. აქ იგულისხმება არა თვითონ საგნის ოპერაციები, არამედ აზროვნებითი ოპერაციები.

აგნოსტიციზმი - (ბერძ. ცოდნის უარყოფა) - მოძღვრება, რომელიც მთლიანად ან ნაწილობრივ უარყოფს სამყაროს შემეცნების შესაძლებლობას. შემეცნების შეუძლებლობის მიზეზად მიიჩნევს ადამიანის შემეცნებელი უნარების ნაკლოვანებას და შეზღუდულობას.

ათეიზმი (ბერძ. ღმერთის უარყოფა) - ფილოსოფიური თეორია, რომელიც უარყოფს ზებუნებრივ ღვთაებრივ ძალებს და ღმერთის არსებობას. აქედან გამომდინარე უარყოფს ყოველგვარ რელიგიას და ყველაფრის საფუძველს მატერიალურ სუბსტანციაში ხედავს.

ალტრუიზმი - (ლათ. სხვა) - ზნეობრივი პრინციპი, რომელიც ნიშნავს სხვა ადამიანებისადმი უანგარო სამსახურს; პირადი ინ-

ტერესების ნაცვლად, სხვისი ინტერესების წინა პლანზე წამოწევა.

არანარქიზმი - (ბერძ. უმეთაურობა) - სახელმწიფოსა და ხელისუფლების უარყოფა და მის ნაცვლად ინდივიდუალური უფლებების გააბსოლუტება, რაც შემდეგში იწვევს ქაოსს და არეულობას.

ანთროპოლოგია - (ბერძ. ანოროპოს - ადამიანი და ლოგოს - მოძღვრება) - მოძღვრება ადამიანზე. სწავლობს ადამიანის წარმოშობისა და განვითარების კანონზომიერებას, ბიოლოგიური და სოციალური ფაქტორების როლს ადამიანის ფორმირებაში. ფილოსოფიის ის დარგი, რომელიც ამ საკითხებს შეისწავლის ფილოსოფიური ანთროპოლოგია ეწოდება. აქ განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა კულტურის ისტორიის შესწავლას ადამიანის გასაგებად.

ანიმიზმი - (ლათ. ანიმა - სული) - რელიგიური რწმენა სულების არსებობაზე და მათ ძალებზე, რომლის მიხედვითაც ბუნების ყველა საგანშია სული და ის დიდ გავლენას ახდენს ადამიანის სიცოცხლეზე. ეს რელიგია არსებობდა პირველყოფილ საზოგადოებაში.

ანტინომია - (ბერძ. წინააღმდეგობა) - ორი წინააღმდეგობრივი მსჯელობა, სადაც უპირატესობა არც ერთს არ მიენერება,

არამედ ისინი თანაბარდასაბუთე-
ბადი მსჯელობები. ერთის უარ-
ყოფით მეორე საბუთდება და პი-
რიქით.

აპრიორული - (ლათ. იმთავი-
თვე) - აღნიშნავს იმ ცოდნას, რო-
მელიც ცდამდე და მისგან დამოუ-
კიდებლადაა მოცემული ცნობიე-
რებაში და ის თვითონ განსა-
ზღვრავს ცდაში მიღებულ გრძნო-
ბად მონაცემებს. ის არის ყველა
ადამიანისათვის დამახასიათე-
ბელ საყოველთაობის და
აუცილებლობის მატარებელი
იდეალური ფორმა.

აპოსტერიორული - (ლათ. მო-
მდევნოსაგან) - აპრიორულისაგან
განსხვავებით, აღნიშნავს ცდისა-
გან მიღებულ ცოდნას.

აქსიოლოგია - (ბერძ. აქსია -
ღირებულება და ლოგოს - მოძღვ-
რება) - ფილოსოფიური მოძღვრე-
ბა ღირებულებებზე. ღირებულე-
ბებში იგულისხმება იდეები, იდე-
ალები, შეხედულებები, პრინცი-
პები, რომელიც საფუძვლად
უდევს ადამიანთა ცხოვრების
ნებს. აქ იგულისხმება ზნე-
ობრივი, სამართლებრივი, პოლი-
ტიკური, რელიგიური, მეცნიერუ-
ლი, მხატვრული (ხელოვნების) და
სხვა იდეები, იდეალები და პრინ-
ციპები, რომელთაც ღირებულება
გააჩნიათ საზოგადოებისა და პი-
როვნებისათვის.

გაუცხოება - ადამიანის ისეთი
მდგომარეობა, როდესაც მასზე
ბატონობს გარეგანი სოციალური
ფაქტორი, რომელიც ადამიანს
ართმევს შინაგან თავისუფლებას.
ეს კი წარმოშობს განსხვავებას

მოქმედების მიზანსა და შედეგს
შორის, რის გამოც ადამიანი პესი-
მისტურ და ნიჰილიზტურ განწყო-
ბაში ვარდება და გამოსავლის
პოვნა უძნელდება.

დეიზმი (ლათ. Deus - ღმე-
რთი) მოძღვრება, რომელიც
ღმერთის უპიროვნო არსებობას
აღიარებს და მიიჩნევს, რომ
ღმერთს არავითარი კავშირი არა
აქვს ადამიანთან და ბუნებასთან.
ამით ის განსხვავდება თეიზმისა-
განაც და პანთეიზმისაგანაც, რო-
მელიც აღიარებენ ღმერთის კა-
ვშირს ადამიანთან და ბუნება-
სთან, ბუნებას და ადამიანს ღმე-
რთის გამოსხივებად თვლიან. დე-
იზმი ამას უარყოფს.

დეტერმინიზმი (ლათ.
Determinare - განსაზღვრა) - შე-
ხედულება სამყაროს კანონზომი-
ერების შესახებ, რომლის მიხედ-
ვითაც სამყაროში ყველაფერი მი-
ზეზ-შედეგობრივი კავშირით
არის განპირობებული, დეტერმი-
ნირებული. ამიტომ სამყაროში არ
არსებობს არავითარი უმიზეზო
მოვლენა ანუ შემთხვევითობა. შე-
მთხვევითობა, მხოლოდ სუბიექ-
ტური არცოდნის გამო მოიხმარე-
ბა მეცნიერებაში, თორემ თავის-
თავად სამყაროში არავითარი შე-
მთხვევითობა არ არსებობს. სამ-
ყაროს მხოლოდ მკაცრი აუცილე-
ბლობა და მიზეზობრიობა მა-
რთავს.

დიალექტიკა (ბერძ.
Dialektikoi - ვსაუბრობ, ვმსჯე-
ლობ) - მოძღვრება განვითარების
შესახებ. ძველ საბერძნეთში დია-
ლექტიკის ქვეშ კამათის ხელოვ-

ნება იგულისხმებოდა. კამათი მიჩნეული იყო აზრების განვითარების საშუალებად, რომლითაც ჭეშმარიტება მიიღებოდა. პეგელმა დიალექტიკა აბსოლუტური გონის თვითშემეცნების მეთოდად გამოაცხადა. პეგელის მიხედვით აზროვნების დიალექტიკა წარმოადგენს შემეცნების აღმეფალ პროცესს, რომლითაც ადამიანი აბსოლუტური გონის შემეცნებისაკენ მისწრაფვის. მარქსისტულმა ფილოსოფიამ დიალექტიკას ფართო მნიშვნელობა მიანიჭა. დიალექტიკა მიუყენა არა მხოლოდ შემეცნების პროცესს, არამედ მთელი სამყარო განიხილა დიალექტიკურად. ამის გამო ეწოდა მარქსისტულ ფილოსოფიას დიალექტიკური მატერიალიზმი.

დილემა - (ბერძ) მსჯელობა ან დასკვნა, რომელიც შეიცავს ორ, ერთმანეთისაგან განსხვავებულ დებულებას, რომელთაგან ერთ-ერთის არჩევა აუცილებელია; ისეთი ვითარება, როდესაც ორი შესაძლებლობიდან აუცილებელია ერთ-ერთის არჩევა.

დუალიზმი - (ლათ. Duo - ორი) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც მატერიალურ და სულიერ სუბსტანციებს მიიჩნევს თანაბარმნიშვნელოვან საწყისებად. რომლის მიხედვითაც ვერც სულისაგან წარმოიშობა მატერია და ვერც მატერია წარმოიშობს სულს, არამედ ისინი აბსოლუტურად განსხვავებული ცნებებია.

ეგზისტენცია - (ლათ. არსებობა) - ადამიანური არსებობის

ნების აღმნიშვნელი. ეს ტერმინი იხმარება ეგზისტენციალიზმში და წარმოადგენს ადამიანური „მე“-ს სულიერ საწყისს, რომლის წყალობითაც ადამიანი არის განუმეორებელი პიროვნება ან პერსონა.

ეგზისტენციალიზმი - ფილოსოფიური მოძღვრება ადამიანური არსებობის შესახებ; ჩამოყალიბდა მე-20 საუკუნეში. მისი ძირითადი წარმომადგენლები არიან: იასპერსი, ბერდიაევი, ჰაიდეგერი, სარტრი, კამიუ და სხვები. ეგზისტენციალიზმი არის ირაციონალისტური ფილოსოფია, ის არ იზიარებს და აკრიტიკებს ყოველგვარ რაციონალიზმს და მიაჩნია, რომ ფილოსოფიამ უნდა იკვლიოს მხოლოდ ადამიანი და მასთან დაკავშირებული პრობლემები. ფილოსოფიამ ხელი უნდა აიღოს მთელი სამყაროს კვლევაზე, რასაც ტრადიციული ფილოსოფია აკეთებდა და მიზნად უნდა დაისახოს ადამიანის სულიერი სამყაროს წვდომა. ეგზისტენციალიზმის მიხედვით, სულიერი სამყაროს წვდომა და მისი ეგზისტენციალური ფენომენების გაგება შეუძლებელია რაციონალური მეთოდებით; მათ აზრით, ასეთი წვდომის ფუნქციას მხოლოდ ემოციონალური ინტუიცია და ემოციონალური განცდა ასრულებს. შიშისა და სასოწარკვეთის განცდის მომენტში ადამიანი გაცილებით მეტს გეგულობს მისი ყოფიერების შესახებ, ვიდრე ხანგრძლივი ლოგიკური გააზრების საშუალებით. ამდენად, ადამიანის სიცო-

ცხლის არსი, მხოლოდ განცდაში ეძლევა ადამიანს; ასევე განცდის საშუალებით ხდება გასაგები ის ეგზისტენციები და ღირებულებები, რითაც ადამიანი ხელმძღვანელობს გადანყვებილების მიღებაში. ეგზისტენციალიზმი ეჭვის ქვეშ აყენებს სამეცნიერო ტექნიკურ მიღწევებს და საერთოდ მეცნიერების როლს საზოგადოებრივი ისტორიის განვითარებაში. მათი აზრით, სწორედ ტექნიკურმა პროგრესმა წარმოშვა პიროვნების გაუცხოების პრობლემა, რამაც გამოიწვია ადამიანთა პიროვნული ღირსებების ნიველირება, სტანდარტიზაცია და თავისუფლების დაკარგვა.

ეგოიზმი - (ლათ. ego - მე) - ცხოვრების პრინციპი, რომლის მიხედვითაც ადამიანი თავის ქცევაში ხელმძღვანელობს მხოლოდ პირადი ინტერესებით, ანგარიშს არ უწევს საზოგადოების და მის ირგვლივ მყოფთა ინტერესებს. ასეთი მოქმედება არ შეესაბამება საზოგადოებრივ მორალს.

ევროპოცენტრიზმი - ფილოსოფიური კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც კულტურისა და ღირებულებების განვითარებამ ყველაზე მაღალ დონეს მიაღწია ევროპაში, რომ ევროპა არის ყველა კულტურის ცენტრი. ეს თეორია გააკრიტიკა შპენგლერმა, რომლის მიხედვითაც ევროპულ კულტურას არავითარი უპირატესობა არ გააჩნია სხვა ისტორიულ კულტურებთან შედარებით. მისი აზრით, ისტორიული კულტურები ორგანიზმის მსგავსად წარმოი-

შობიან, ვითარდებიან, აღწევენ კულმინაციურ აყვავებას და შემდეგ ხდება მათი დეგრადაცია და დაღუპვა. ასეთ კულტურებს განეკუთვნება: ინდური, ჩინური, ეგვიპტური, ბაბილონური, სპარსული, ბერძნული და ევროპული. შპენგლერი მიიჩნევს, რომ ევროპულმა კულტურამ ამოწურა თავისი განვითარების სტადიები და იწყება მისი დეგრადაცია და დაღუპვა.

ეთიკა - (ბერძ. ethos - ჩვეულება) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც ადამიანის მორალის, ადამიანის ზნეობრივი ქცევის ნორმებს და ღირებულებებს შეისწავლის. ეთიკა არის აქსიოლოგიური თეორია, რომელიც ყურადღების ცენტრში აყენებს იმ პრინციპებისა და ღირებულებების კვლევას, რაც საფუძვლად უდევს ადამიანთა ცხოვრების წესს. აქ საქმე ეხება, იმ იდეებს და იდეალებს, რისთვისაც ადამიანი ახორციელებს თავის აქტიურ მოქმედებას და აზრს აძლევს სიცოცხლეს და ცხოვრებას. ვინაიდან ეთიკაში საქმე ეხება ნორმატიულ პრინციპებს, ამის გამო არსებობს ეთიკის სხვადასხვა თეორია: მოვალეობის ეთიკა, ბედნიერების ეთიკა და სხვა. მოვალეობის ეთიკაში წინა პლანზეა წამოწეული საზოგადოების ინტერესები, ხოლო ბედნიერების ეთიკაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება პიროვნულ ინტერესებს, პიროვნულ სასიამოვნო ემოციებს და განცდებს.

ემპირიზმი - (ბერძ. empiria -

ცდა) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც გრძნობად ცდას ცოდნის ერთადერთი წყაროდ მიიჩნევს და ამტკიცებს, რომ ყოველგვარი ცოდნა საბუთდება ცდაში და ცდის საშუალებით. მათი აზრით, არ არსებობს არავითარი თანდაყოლილი ზოგადი იდეები ადამიანის ცნობიერებაში, არამედ ცნობიერების შინაარსი მთლიანად შეგარძნებებით მიღებული ცოდნით განისაზღვრება. მისი წარმომადგენლები არიან: ბერკლი, იუმი, ავენარიუსი, ლოკი და სხვა.

ესთეტიკა - (ბერძ. *aisthetikos* - მგრძნობელი) - მოძღვრება მშვენიერების შესახებ. ეს არის ხელოვნების თეორია, რომელიც იკვლევს მხატვრულ სახეებში გადმოცემულ ისეთ ღირებულებებს, რომელსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის მსოფლმეხველობის ჩამოყალიბებაში. ესთეტიკა მსჯელობს და აფასებს ხელოვნების ისეთ კატეგორიებს როგორიცაა მშვენიერება, სილამაზე, ამაღლებული, ტრაგიკული, კომიკური და სხვა.

ვერიფიკაცია - (ლათ. *verificare* - ჭეშმარიტების დამტკიცება) - ლოგიკური პროზიტივიზმის ერთ-ერთი ამოსავალი პრინციპი, რომლის თანახმად, ამყაროს შესახებ ყოველი მტკიცების ჭეშმარიტება, საბოლოო ანგარიშით, უნდა დადგენილი იქნეს გრძნობად მონაცემებთან მისი შედარებით გზით. ამდენად შემეცნება არ უნდა გასცდეს გრძნობადი ცდის საზღვრებს, შემეცნება უნდა შე-

მოიფარგლოს ცდიდან მიღებული ცოდნის ლოგიკური ანალიზით. დებულება, რომელიც ცდაში არ მონაწილეობს, მცდარია და უარყოფილი უნდა იქნას.

ვოლუნტარიზმი - (ლათ. *voluntas* - ნება) - ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც უარყოფს ობიექტური კანონებისა და ადამიანის გონების როლს საზოგადოების ისტორიაში. ისტორიის მამოძრავებელ ძალად მიიჩნევს ღვთაებრივ ან დიდ პიროვნებათა ნებას. სწორედ ამიტომ ეწოდება ამ მიმართულებას ნებისყოფის ანუ ვოლუნტარიზმის თეორია. ვოლუნტარიზმი არის ირაციონალისტური თეორია. მისი ძირითადი წარმომადგენლები არიან: შოპენჰაუერი, ე. ჰარტმანი, ნიცშე და სხვები.

ვულგარული მატერიალიზმი - (ლათ. *vulgaris* - უბრალო) - მე-19 საუკუნის ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც ბუნების მეცნიერული მონაცემებით ცდილობდა ადამიანის და მისი ცნობიერების ახსნას. ისინი მატერიალურ სინამდვილეს და ცნობიერებას ერთიმეორესთან აიგივებდნენ, ცნობიერებას ფიზიოლოგიური პროცესებით ხსნიდნენ. მისი წარმომადგენლები არიან გერმანელები ფოგტი, მოლემოტი, ბიუხნერი.

თეიზმი - (ბერძნ. *theos* - ღმერთი) - რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრება. აღიარებს პიროვნული ღმერთის არსებობას, რომელიც ზემოქმედებას ახდენს ყველა მატერიალურ და სულიერ

პროცესზე. ამიტომ ყოველივე რაც სამყაროში ხდება ღმერთის ჩანაფიქრის განხორციელებას წარმოადგენს.

თეოლოგია - რელიგიური მოძღვრება ანუ ღვთისმეტყველება, რომელიც ამა თუ იმ რელიგიის სარწმუნოების პრინციპებისა და დოგმების სისტემატიზაციას ახდენს. ქრისტიანული თეოლოგია ეყრდნობა ბიბლიას, საეკლესიო კრებების დადგენილებებს და „ეკლესიის მამების“ მოძღვრებას.

თეოსოფია - რელიგიური ფილოსოფია, რომელიც მიზნად ისახავს ღმერთის არსებობის დასაბუთებას და მისი შემეცნების შესაძლებლობის მტკიცებას. თეოსოფიაში ღმერთის შემეცნებასა და ღმერთთან მოსვლის ერთადერთ საშუალებად მისტიკური ინტუიცია ცხადდება. მათი აზრით, მისტიკურ ინტუიციას იდუმალი ძალით მიჰყავს ადამიანი ღმერთის შემეცნებამდე.

იდეალი - (ბერძნ. idea - სახე, ხატი) - ადამიანის ან საზოგადოების უმაღლესი მიზანი, რომელიც აზრს აძლევს ადამიანის და საზოგადოების შემოქმედებით აქტივობას. იდეალი არის ის უმაღლესი ღირებულება, რომლისთვისაც ადამიანი ყველაფერს სწირავს, თვით სიცოცხლესაც კი. იდეალის ცნება სხვა მნიშვნელობითაც იხმარება, როდესაც ადამიანი რაიმეს შეფასებას ახდენს. ასე მაგალითად: იდეალური ადამიანი, იდეალური ქანდაკება, იდეალური მუსიკა, იდეალური სახლი და ა.შ. ამ გაგებით, იდეალური შეფარდე-

ბითი მნიშვნელობის ცნებას გამოხატავს, რადგან შეფასება სუბიექტურ გემოვნებაზეა დამოკიდებული.

იდეალიზმი - ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც მატერიალურთან შედარებით სულიერების უპირატესობას ამტკიცებს, რომლის მიხედვითაც იდეები პირველადი და მარადიულია, ხოლო მატერიალური საგნები მეორადი და წარმავალია. ეს იყო პლატონის იდეალისტური ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპი, რომელიც განავითარეს დეკარტმა, ლაიბნიცმა და ჰეგელმა თავის ობიექტურ იდეალიზმის თეორიაში. ობიექტური იდეალიზმის გარდა არსებობს სუბიექტური იდეალიზმის თეორიაც, რომელიც ობიექტური იდეების ნაცვლად შეგრძნებებისა და აღმების უპირატესობას ასაბუთებს მატერიალურთან მიმართებაში. მათი აზრით, მატერიალური სინამდვილე სუბიექტური შეგრძნებებით განისაზღვრება (ბერკლი, იუმი, ავენარიუსი).

იდეოლოგია - პოლიტიკური, სამართლებრივი, ზნეობრივი, რელიგიური შეხედულებების სისტემა, რომელსაც ესა თუ ის ფილოსოფია ან პოლიტიკური ორგანიზაცია აყალიბებს საზოგადოების მომავლის, მისი მართვისა და ცხოვრების წესის შესახებ.

იმანენტური (ლათ. immanens - ნიშნდობლივი) - შინაგანად დამახასიათებელი თვისება (კანონზომიერება). გნოსეოლოგიაში ეს ტერმინი გამოიყენება სუბიექტის შინაგანი კანონზომი-

ერების აღმნიშვნელად. ამ ტერმინს, განსაკუთრებით ხმარობს კანტი, ტრანსცენდენტურის (ის რაც სუბიექტის გარეთ არის და არ მოიაზრება) საპირისპირო მნიშვნელობით. კანტმა თავისი ფილოსოფია სწორედ იმანენტურის კანონზომიერების შესწავლას მიუძღვნა.

იმანენტური ცნების ირგვლივ ყველა დროის ფილოსოფიაში იყო კამათი და დღეს განსაკუთრებით, ის ფენომენოლოგიური ფილოსოფიის ცენტრალური პრობლემას წარმოადგენს.

ინდეტერმინიზმი - დეტერმინიზმის საპირისპიროდ ამტკიცებს, რომ სამყაროში ობიექტურად არ არსებობს მიზეზობრიობისა და აუცილებლობის კანონი, არამედ სამყაროში გაბატონებულია მხოლოდ შემთხვევითობა და ალბათობა. ინდეტერმინიზმი განსაკუთრებით თანამედროვე ქვეანტური ფიზიკის მონაცემებს უმყარება, სადაც მიზეზობრიობის კლასიკური გაგება ძალას კარგავს. კლასიკურ ფიზიკაში მიღებული იყო, რომ ერთი და იგივე საგანი, ერთსა და იმავე პირობებში, ერთსა და იმავე შედეგებს იძლევა. ხოლო ქვეანტურმა ფიზიკამ დაადგინა, რომ მიკრო ნაწილაკი ამ კანონს არ ემორჩილება და მოქმედებს არა ცალსახად, არამედ უსასრულოდ მრავალი შესაძლებელი მიმართულებით. მეცნიერებმა შემდეგში დაადგინეს, რომ მიკრო სინამდვილეს გააჩნია ალბათური სტატისტიკური მიზეზობრიობა.

ინტუიცია - (ლათ. დაჟინებით მზერა) - უშუალო შემეცნების არაცნობიერი უნარი. არსებობს ინტუიციის სხვადასხვა ფორმები: გრძნობადი, ინტელექტუალური, ემოციონალური და მისტიკური. გრძნობადი ინტუიცია გრძნობად კონკრეტულ სინამდვილეს ეხება, ინტელექტუალური ინტუიცია - ზოგად ცნებებს, ემოციონალური ინტუიცია - სუბიექტურ განცდებს, ხოლო მისტიკური ინტუიცია - ღმერთის შემეცნებას ახორციელებს.

ინტუიტივიზმი - ფილოსოფიური თეორია, რომელიც უპირატესობას ანიჭებს შემეცნებაში ინტუიციას და ამტკიცებს, რომ ადამიანის შემოქმედებითი აქტივობა და სასიცოცხლო სწრაფვა მხოლოდ ინტუიციური არაცნობიერი ალღოს საფუძველზე მიმდინარეობს, რომ ადამიანის სიცოცხლის უსასრულო სწრაფვის შემეცნება და წვდომა მხოლოდ ინტუიციით ხდება. ხოლო რაც შეეხება ინტელექტს, მას მხოლოდ მატერიალური საგნების შემეცნება შეუძლია და მეტი არაფერი. მათი აზრით, ინტელექტი და საერთოდ მეცნიერება ხელს უშლის და წინ ელობება ნამდვილ სიცოცხლის განხორციელებას.

ირაციონალიზმი - (ლათ. არაგონიერი) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც შემეცნების ძირითად უნარად ინტუიციას მიიჩნევს, ხოლო ადამიანის აზროვნების როლს შემეცნებაში უმნიშვნელოდ თვლის. ირაციონალიზმის მიხედვით, ადამიანის გონე-

ბა უძლურია ჩანვდეს სამყაროს საიდუმლოებას და განსაკუთრებით ადამიანის სიცოცხლის კანონზომიერებას.

კატეგორია - (ბერძნ. გამო-თქმა, მტკიცება) - ცოდნის ფორმა, რომელშიც გამოითქმება სინამდვილის სხვადასხვა კავშირები, მიმართულებები, თვისებები და კანონზომიერებანი. ამ გაგებით კატეგორია არის ზოგადი ცნება. არსებობს ერთეული და წყვილადი კატეგორიები. ერთეული კატეგორიებია: მატერია, მოძრაობა, დრო, სივრცე, ცნობიერება, ყოფიერება და სხვა. წყვილადი კატეგორიებია: ერთეული და ზოგადი, ფორმა და შინაარსი, არსება და მოვლენა, შესაძლებლობა და სინამდვილე, აუცილებლობა და შემთხვევითობა და სხვა. წყვილადი კატეგორიები, ერთიმეორის გარეშე არ მოიაზრებიან, ისინი ერთიმეორეს მოითხოვენ და აპირობებენ.

მატერია - (ლათ. ნივთიერი) - მატერიალისტური ფილოსოფიის ძირითადი ცნება, რომლის მიხედვითაც მატერია წარმოადგენს სამყაროს სუბსტანციას (საწყისს), რომელიც არ წარმოშობილა და არ ისპობა, მარადიულად მოძრაობს დროში და სივრცეში, განიცდის განვითარებას და ამ განვითარების პროცესში წარმოიშობა ყველაფერი ამ სამყაროში; თვით ადამიანიც თავისი ცნობიერებით, მატერიის განვითარების შედეგს წარმოადგენს. ამდენად, ცნობიერება მაღალგანვითარებული მატერიის ანუ ადამიანის ტვინის გა-

მოვლენაა და არ არსებობს არავითარი ცნობიერება და არავითარი იდეები მატერიის გარეშე. ამ შეხედულებას არ იზიარებს არც სუბიექტური და არც ობიექტური იდეალიზმი. მათი აზრით, ყოველად დაუშვებელია სულის და ცნობიერების ახსნა მატერიით, სული ზემატერიალური იდეალური არსია და მისი საწყისი არამატერიალურ ღვთაებრივ საწყისში უნდა მოიძებნოს.

მატერიალიზმი - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც უპირისპირდება იდეალიზმს და სამყაროს საწყისად მატერიას მიიჩნევს. არსებობს მატერიალიზმის ისტორიული ფორმები: ძველი ბერძნული გულუბრყვილო მატერიალიზმი, მექანისტური და მეტაფიზიკური მატერიალიზმი, ევლგარული მატერიალიზმი და დიალექტიკური მატერიალიზმი.

მეტაფიზიკა - ფილოსოფიაში ეს ცნება ორი მნიშვნელობით იხმარება: 1. მეტაფიზიკა ნიშნავს ისეთ არსს, რაც ფიზიკური ანუ გრძნობადი სინამდვილისაგან არ გამოიყვანება. ამ გაგებით ხმარობს ყველა ფილოსოფიური სისტემა მეტაფიზიკის ცნებას, როდესაც სამყაროს სუბსტანციაზე სასრულობა-უსასრულობაზე, აუცილებლობაზე და თავისუფლებაზე და სხვა პრობლემებზე მსჯელობს. გრძნობად სინამდვილეზე და ცდაზე დაყრდნობით ასეთ პრობლემებზე მსჯელობა შეუძლებელია. ასეთ პრობლემებზე ჩამოყალიბებულ თავის ფილოსოფიურ ნაშრომს (ნიგნს), არისტო-

ტელე „პირველ ფილოსოფიას“ უწოდებს (შემდეგში მისმა მონაფეხმა მას მეტაფიზიკა უწოდა), ხოლო გრძნობად ფიზიკურ სინამდვილეზე დანერილ ნიგნს - „მეორე ფილოსოფიას“ ანუ „ფიზიკას“ უწოდებს. 2. მეტაფიზიკა, როგორც მეთოდი, დიალექტიკას უპირისპირდება. მეტაფიზიკური მეთოდი ფილოსოფიაში ნიშნავს სამყაროს განხილვას განვითარების გარეშე, სადაც ყველაფერი ერთხელ და სამუდამოდ დადგენილ პრინციპებს ექვემდებარება და ახალი სამყაროში არაფერი არ წარმოიშობა, მოძრაობა-ცვალებადობა, მხოლოდ გამეორებას და წრეში ტრიალს ნიშნავს.

მიზანშეწონილება - გამოხატავს სამყაროს კანონზომიერებას. მატერიალიზმის მიხედვით მიზანშეწონილება მატერიალური სინამდვილის ობიექტური კანონზომიერებიდან გამომდინარეობს. ამიტომ ბუნების პროცესები მხოლოდ მატერიალურ შინაგან კანონებს ექვემდებარებიან. იდეალიზმის მიხედვით კი მიზანშეწონილება ნიშნავს ზემატერიალური, ღვთაებრივი მიზნის მიხედვით მოძრაობას. ამ გაგებით, სამყაროში ყველაფერი მოძრაობს წინასწარ დადგენილი უცვლელი და მარადიული მიზნის მიხედვით. მცენარეთა, ცხოველთა და ადამიანთა განვითარება სწორედ ამ მიზნის განხორციელებას ემსახურება და არავითარი შემთხვევითობა და სასწაულები სამყაროში არ ხდება. ამას ფილოსოფიაში ტელეოლოგია ეწოდება (იხ. ტე-

ლეოლოგია).

მისტიციზმი - (ბერძ. *mistikos* - საიდუმლო) - რელიგიურ-ფილოსოფიური შეხედულება, რომელიც რწმენას ემყარება და მიზნად ისახავს ღმერთთან მიახლოებას და ურთიერთობას. ღმერთთან მიახლოების საშუალებად მათ ექსტაზურ მდგომარეობაში ყოფნა და ინტუიციური ქვრეტა მიაჩნიათ, რომელშიც ქრება სუბიექტად და ობიექტად დაყოფა და ადამიანი ერწყმის სულიერ პირველ საწყისს ანუ ღმერთს.

მონიზმი - (ბერძნ. *monos* - ერთი) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც ყოველი არსებულის საფუძვლად აცხადებს ერთ საწყისს. მატერიალიზმი ასეთ საწყისად მატერიას მიიჩნევს, ხოლო იდეალიზმი ღმერთს.

მონოთეიზმი - (ბერძნ. *monos* - ერთი) - ერთღმერთიანობა, რომელიც უარყოფს მითოლოგიურ მრავალღმერთიანობას ანუ პოლითეიზმს და სამყაროს შემქნელად და ყველაფრის საფუძვლად ერთ ღმერთს აღიარებს. მონოთეისტური რელიგიებია: იუდაიზმი, ბუდიზმი, ქრისტიანობა და ისლამი,

მორალი - (ლათ. *mores* - ზნეჩვეულებანი) - ცნობიერების ფორმა, რომელიც ზნეობრივი ქცევის ნორმების ერთიანობას გამოხატავს. ქცევის ნორმებში იგულისხმება, ის პრინციპები და ღირებულებანი, რითაც ადამიანი სხვებთან ურთიერთობას ამყარებს. მორალი ყალიბდება საზოგადოებრივი აზრის საფუძველზე და ის

ცვალებადობას განიცდის საზოგადოების განვითარებასთან ერთად. მაგრამ არსებობს ზოგადსაკაცობრიო მორალური პრინციპებიც, რომელიც მარადიულია და ცვალებადობას არ ექვემდებარება. ასეთია მეგობრობა, სიყვარული, პატრიოტიზმი, თავდადება, გმირობა, რელიგიური მორალის ცნებები, არა კაც კლა, არ იჭურდო, არ იცრუო, პატივი ეცი უფროსებს, შენს თავს კერპად ნუ გაიხდი და სხვა.

ნეოთომიზმი - კათოლიკური ეკლესიის ოფიციალური ფილოსოფია, რომელიც შუა საუკუნეების რელიგიური მოძღვრის თომა აქვინელის (1225-1274) თეოლოგიას ემყარება. მისი წარმომადგენლები არიან: მარიტენი, ჟილსონი, ბოხენსკი, ვეტერი და სხვები. ნეოთომიზმის მიხედვით, სამყაროში ყველა საგანი პოტენციალობისა და აქტუალობის შემცველია; ის, რაც პოტენციალურად გააჩნია საგნებს შესაძლებლობის სახით, აქტუალობაში გადადის ქმნადობის პროცესში. ქმნადობის პროცესს კი საფუძვლად უდევს ღმერთისკენ სწრაფვა. ყველაფერი მიისწრაფვის სრულყოფილებისაკენ ანუ ღმერთისაკენ, რომელიც თვითონ აბსოლუტურ სრულყოფილებას ფლობს. ღმერთი, როგორც სუბსტანცია აბსოლუტური სავსეობაა, ხოლო ყველა დანარჩენი საგანი სამყაროში მისით და მასში არსებობს. სამყაროში ყველაფერი დალაგებულია იერარქიულად დაბალი და მაღალი აქტუალობის ნიშნის მიხედ-

ვით და შინაარსისა და ფორმის ერთიანობას გამოხატავს. შინაარსს მატერია წარმოადგენს, ხოლო ფორმას - მოქმედება; მოქმედება პოტენციურ მატერიას აქტუალობად აქცევს. საგნები ერთიმეორისაგან მხოლოდ ფორმით განსხვავდებიან. ფორმა საგნების არსებას წარმოადგენს და იდეის სახით არსებობს ობიექტურად. ნეოთომიზმი არის ობიექტური იდეალისტური ფილოსოფია, რომელიც პლატონისა და არისტოტელეს ფილოსოფიას რელიგიურ მოძღვრებასთან ათავსებს.

ნეოკანტიანელობა - ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც წარმოიშვა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში გერმანიაში. ნეოკანტიანურმა ფილოსოფიამ წამოაყენა ლოზუნგი: „უკან კანტისაკენ. ნეოკანტიანური ფილოსოფია ჩამოყალიბდა ორ სკოლად: მარბურგის (კოჰენი, ნატორპი, კასირერი) და ფრაიბურგის ანუ ბადენის (ვინდელბანდი რიკერტი) სკოლად. ამ ფილოსოფიის კვლევის ამოცანას წარმოადგენს კანტის ტრანსცენდენტალური სუბიექტის ახლებურად გააზრება. მათ კანტის ფილოსოფიიდან ამოიღეს „ნივთი თავისთავადის“ ცნება და ამით ტრანსცენდენტალურ სუბიექტს შეუზღუდავი ასპარეზი მისცეს. ამდენად სუბიექტის იმანენტურ სინამდვილეში ტრანსცენდენტალურ სუბიექტს მოუაზრებელი არაფერი აღარ რჩება. ბადენის სკოლის წარმომადგენლებმა ბუნება და საზოგადოება ორ განსხვავებულ სინამდვილედ მიიჩნი-

ეს. მათი აზრით, ბუნებაში მოქმედებს კანონები და კანონზომიერება, ხოლო საზოგადოებაში არავითარი ობიექტური კანონები არ არსებობს და ამდენად, საზოგადოების პროცესების შემეცნება და მომავლის განსაზღვრა შეუძლებელია.

ნეოპლატონიზმი - რელიგიური ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც მე-3 საუკუნეში ჩამოაყალიბა პლოტინმა, ხოლო უფრო მაღალ დონეზე განავითარა პროკლემ (410-485). ნეოპლატონიზმი ემყარება პლატონის ფილოსოფიას, მაგრამ მისგან განსხვავებით აყალიბებს სულიერი პირველსაწყისიდან მთელი მატერიალური სამყაროს ემანაციას (გამოსხივებას). ემანაციის ყველაზე დაბალ საფეხურს ამქვეყნიური სამყაროს იერარქიაში არაცოცხალი მატერია წარმოადგენს, ხოლო მაღალს ადამიანი. ყველაფერი, რაც სულიერი სანყისიდან (ღმერთისგან) გამოსხივდება, შემდეგში ისევ სულიერი სანყისისკენ მიისწრაფვის. ეს არის სწრაფვა უმაღლესი სიკეთისაკენ, უმაღლესი სინათლისაკენ ანუ ღმერთისაკენ. ნეოპლატონიზმის მიხედვით, ადამიანს ექსტაზის (ძლიერი განცდის) გზით შეუძლია ღმერთთან მისვლა და შემეცნება. ნეოპლატონიზმის გავლენას განიცდის არეოპაგეტიკის რელიგიური თეორია (არეოპაგეტიკები არიას რელიგიური წიგნები), რომლის შემქმნელად ითვლებოდა პირველი საუკუნის ათენელი ეპისკოპოსი დიონისე არეოპაგელი,

საიდანაც მოდის ამ თხზულების სახელწოდება. მე-20 საუკუნეში მეცნიერებამ ეს ვარაუდი უარყო. ვინაიდან არეოპაგეტიკა ნეოპლატონიზმის გავლენას განიცდის, ის არ შეიძლებოდა პირველ საუკუნეში შექმნილიყო. თანამედროვე ქართველმა ფილოსოფოსმა შალვა ნუცუბიძემ და ბელგიელმა მეცნიერმა პონიგმანმა ერთი-მეორისგან დამოუკიდებლად გამოთქვეს აზრი, რომ არეოპაგეტიკის ავტორი უნდა იყოს მე-5 საუკუნის ქართველი ეპისკოპოსი პეტრე იბერი, რომელიც სირიაში მოღვაწეობდა. მათი აზრით, პეტრე იბერი არის ფსევდოდონისე არეოპაგელი. ნეოპლატონიზმისა და არეოპაგეტიკის თეორია მე-11 საუკუნეში განავითარა ქართველმა ფილოსოფოსმა იოანე პეტრინმა, რომელიც ბოლოს გელათის აკადემიაში მოღვაწეობდა.

ნეოპოზიტივიზმი - მე-20 საუკუნის ფილოსოფია, რომელიც ეგზისტენციალიზმისაგან განსხვავებით, ფილოსოფიის საგნად მიიჩნევს მცენიერული თეორიების ლოგიკურ და სინტაქსურ ანალიზს. მათთვის მიუღებელია მეტაფიზიკური და მსოფლმხედველობრივი პრობლემების კვლევა. არსებობს ლოგიკური პოზიტივიზმის (კარნაპი, პლიკი, ნოირატი და სხვა) და ემპირიული პოზიტივიზმის (რაიხენ ბახი, ჰემპელი და სხვა) სხვადასხვა მიმართულება, მაგრამ მათი პრობლემატიკა მხოლოდ მეცნიერების სფეროს ეხება. ის რაც ცდიდან არ გამოიყვანება და ცდაში არ მონმდება მხო-

ლოდ ალბათობაა, ჭეშმარიტი დე-
ბულება. მხოლოდ ისაა, რისი შე-
მონება ანუ ვერიფიკაცია შესაძ-
ლებელია ცდაში. ამ ფილოსოფიი-
სათვის მიუღებელია ისეთ მსოფ-
ლმხედველობრივ და ონტოლოგი-
ურ პრობლემებზე მსჯელობა,
როგორიცაა სუბსტანციის, სას-
რულობა-უსასრულობის, აუცი-
ლებლობა-თავისუფლების და
სხვა პრობლემები.

ნიჰილიზმი - (ლათ. nihil - არა-
რისი) - თვალსაზრისი, რომელიც
ყველაფერს ეჭვის თვალთ უყუ-
რებს და უარყოფს წარსულისა და
ანმყოს ზნე-ჩვეულებებს, ღირე-
ბულებებს და კულტურას. ამის
კლასიკურ მაგალითს წარმოა-
დგენს ნიცშეს ფილოსოფია, რო-
მელმაც უარყო ტრადიციული
მორალი და მის ნაცვლად „ზეკა-
ცის“ თეორია იქადაგა.

ნომინალიზმი - (ლათ. nomen
- სახელი) - მიმართულება შუასა-
უკუნეების ფილოსოფიაში, რომე-
ლიც ზოგად ცნებებს მიიჩნევდა
ერთეული საგნების სახელწოდე-
ბად. ნომინალისტები ამტკიცე-
ბდნენ, რომ რეალურად არსებო-
ბენ მხოლოდ ერთეული საგნები,
ხოლო ზოგადი ცნებები
შექმნილია აზროვნების მიერ და
მათ არავითარი რეალური არსე-
ბობა არ გააჩნიათ.

ობიექტური - ის, რაც ადამია-
ნის ცნობიერებისაგან დამოუკი-
დებლად არსებობს. ამ გაგებით,
ობიექტური შეიძლება იყოს მატე-
რიალური ან იდეალური რეალო-
ბა. მატერიალიზმის მიხედვით
ობიექტურად მხოლოდ მატერია-

ლური რეალობა არსებობს, ხოლო
ობიექტური იდეალიზმის მი-
ხედვით - მხოლოდ მარადიული და
უცვლელი იდეები. ტერმინი ობიე-
ქტური იხმარება ცოდნის თვალ-
საზრისითაც. ცოდნა ობიექტუ-
რია თუ ის ობიექტურ სინამდვი-
ლეს შეესაბამება.

ობიექტური იდეალიზმი -
იდეალისტური ფილოსოფიური
თეორია, რომელიც ობიექტურად
მიიჩნევს, მხოლოდ იდეებს, აბსო-
ლუტურ გონს და ღმერთს. ყველა-
ფერი დანარჩენი ამ სამყაროში,
რაც ცვალებადობას ექვემდება-
რება მხოლოდ ამ იდეების და აბ-
სოლუტური გონის გამოვლენაა.
ობიექტური იდეალიზმის წარმო-
მადგენლები არიან პლატონი,
არისტოტელე, ლაიბნიცი, ჰეგე-
ლი, ნეოთომისტები და სხვები.

ონტოლოგია - (ბერძნ. ontos -
არსებული) - მოძღვრება სამყა-
როს არსის შესახებ. სამყაროს
არსში იგულისხმება, როგორც სა-
ზოგადოებრივი, ასევე თვითონ
ადამიანის პიროვნული ყოფიერე-
ბაც. ონტოლოგიის ცენტრალურ
საკითხს წარმოადგენს სუბსტან-
ციის პრობლემა. აქედან გამომ-
დინარე, ყველა ფილოსოფია თა-
ვისებურად წყვეტს სამყაროს კა-
ნონზომიერების საკითხს. ონტო-
ლოგიურ პრობლემებზე საე-
რთოდ უარს ამბობს ნეოპოზიტი-
ვისტური ფილოსოფია. ხოლო
ამისგან განსხვავებით შეიქმნა
რამდენიმე ონტოლოგიური გამო-
კვლევა: ჰუსერლის „ტრა-
ნსცენდენტალური ონტოლოგია“,
ნ. ჰარტმანის „კრიტიკული ონტო-

ლოგია", პაიდეგერის „ფუნდამენტური ონტოლოგია“ და სხვა. ამდენად, თუ ტრადიციული ონტოლოგიური სისტემები, ძირითადად სამყაროს სუბსტანციისა და კანონზომიერების პრობლემებს იკვლევდნენ, თანამედროვე ფილოსოფიაში ონტოლოგიურმა კვლევამ ადამიანში გადმოინაცვლა. კვლევის ობიექტი გახდა თვითონ ადამიანი, მისი შემეცნებელი უნარები, ემოციები, განცდები და საერთოდ სულიერი ფენომენები.

პანთეიზმი - (ბერძნ. pan ყველაფერი და theos - ღმერთი) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც ღმერთი წარმოადგენს უპიროვნო სანყისს, რომელიც ბუნების მიღმა კი არ არსებობს, არამედ მასთან იგივეობრივია. სპინოზას მიხედვით. ღმერთი თვითონ ბუნებაშია, ის შემოქმედი და მწარმოებელი ბუნებაა, ხოლო ყველაფერი დანარჩენი წარმოებულ ბუნებას განეკუთვნება.

პერსონალიზმი - (ლათ. persona - პიროვნება) - ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომლის მიხედვითაც პიროვნება არის ყოფიერების პირველელემენტი და უმაღლესი ღირებულება. ფილოსოფიის მიზანია არა სამყაროს გარდაქმნა, არამედ საკუთარი პერსონის სრულყოფა. აქ უმაღლეს პერსონას ღმერთი წარმოადგენს.

პლურალიზმი - (ლათ. pluralis - მრავლობითი) - ფილოსოფიური თეორია, რომელიც სამყაროს მრავალ სანყისს აღიარებს. ამ მრავალ სანყისებში იგულისხმება

აბსოლუტურად განუყოფელი და იზოლირებული ან მატერიალური ნაწილაკები და ატომები (დემოკრიტი) ან იდეალური სანყისები ანუ მონადები (ლაიბნიცი). პლურალიზმი გონოსეოლოგიური თვალსაზრისით ნიშნავს ისეთ თეორიას, რომელიც ჭეშმარიტებას სიმრავლეს აღიარებს. მაგალითად, ძველი ბერძენი ფილოსოფოსი პროტაგორა ამტკიცებდა, რომ ჭეშმარიტება იმდენია, რამდენი ადამიანიცაა. ამ პოზიციას იზიარებს პრაგმატისტული ფილოსოფია, რომლის მიხედვითაც ჭეშმარიტება სასარგებლოს ნიშნით ფასდება. ცხადია, ერთისთვის სასარგებლო, შეიძლება მეორესთვის საზიანო იყოს. ამიტომ საყოველთაო ჭეშმარიტება, ანუ აბსოლუტური ჭეშმარიტება არ არსებობს.

პოზიტივიზმი - (ლათ. positivus - დადებითი) - ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც დაუპირისპირდა ყოველგვარ მეტაფიზიკურ ფილოსოფიას, ბრალი დასდო მათ, რომ ისინი მსჯელობენ და სპეკულაციას ეწევიან ისეთ საკითხებზე, რაც არაფრის მომცემი და უსარგებლოა. პოზიტივიზმის მიხედვით, ფილოსოფიამ უნდა იკვლიოს ის, რაც დადებითი და პოზიტიურია და რაც ამავე დროს სასარგებლოა. ამიტომ, ფილოსოფიამ უარი უნდა თქვას გონების უსარგებლო მეტაფიზიკურ მანიპულაციებზე და მიზნად დაისახოს იმის შესწავლა და ანალიზი, რაც ცდაში აქვს მოცემული მეცნიერებას. პოზიტი-

ვიზმის განვითარებაში გამოყოფენ სამ ეტაპს: პირველი ეტაპის წარმომადგენლებია: კონტი, მილი, სპენსერი, მეორე ეტაპისა - მახი და ავენარიუსი, ხოლო მესამე პოზიტივიზმს ნეოპოზიტივიზმი წარმოადგენს (შლიკი, კარნაპი, რასელი, ვიდგენშტეინი, ფრანკი და სხვები).

პოსტულატი - მეცნიერული თეორიის პრინციპი ან დებულება, რომელიც მასში მიღებულია როგორც ამოსავალი და დაუმტკიცებადი. თანამედროვე მეცნიერებაში პოსტულატის სინონიმურ ცნებას აქსიომა წარმოადგენს. ყველა მეცნიერება ასეთ აქსიომათა სისტემაზე აგებს თავის თეორიას.

პრაგმატიზმი - (ბერძ. pragma - საქმე, მოქმედება) - ფილოსოფიური მიმდინარეობა, რომელიც პოზიტივიზმის ნაირსახეობას წარმოადგენს. პოზიტივიზმის მსგავსად პრაგმატიზმიც მხოლოდ ცდას ემყარება და უარყოფს ყოველგვარ მეტაფიზიკას. პრაგმატიზმი ცოდნის შინაარსს მისი პრაქტიკული შედეგებით განსაზღვრავს. მათი აზრით, ჭეშმარიტი არის ის, „რაც უკვე მუშაობს“ ჩვენთვის, რაც ყველაზე უკეთ შეესაბამება ცხოვრების ყოველ ნაწილს და სუბიექტურ ინტერესებს აკმაყოფილებს. პრაგმატიზმის ძირითადი წარმომადგენლები არიან: ჯემსი, პირსი, დიუი და სხვები.

პრინციპი - (ლათ. principium - საფუძველი) - სახელმძღვანელო იდეა, რომელსაც ემყარება ადამიანი თავის მოქმედებაში. პრინ-

ციპები სხვადასხვა სახის არსებობს: მეცნიერული, ზნეობრივი, რელიგიური, იურიდიული, პოლიტიკური და სხვა. პრინციპების გარეშე ადამიანთა მოქმედება არ არსებობს. სხვა საკითხია რამდენად სწორ პრინციპებს ემყარება ადამიანი თავის მოქმედებაში. ეს ფილოსოფიის მსოფლმხედველობრივ პრობლემას წარმოადგენს. ვინაიდან პრინციპები ადამიანთა ქცევის და მოღვაწეობის საყრდენ დებულებებს წარმოადგენენ, ადამიანთა ცხოვრების წესსაც სწორედ ეს პრინციპები განისაზღვრავენ. ხოლო ის, რაც ადამიანთა ცხოვრების წესს უდევს საფუძვლად ღირებულებას წარმოადგენს. ამიტომ პრინციპებს განსაზღვრავს არა მხოლოდ მათი ობიექტურობა და აუცილებლობა, არამედ მათი მნიშვნელობა ადამიანისათვის.

პროგნოზირება - (ბერძნ. prognosis წინასწარ ცოდნა) - მეცნიერული წინასწარხედვის ფორმა. ყველა მეცნიერებას აქვს პროგნოზირების საკუთარი მეთოდოლოგია. პროგნოზირების დანიშნულებაა გააანალიზოს, გამოთვალოს და დააპროგრამოს ამა თუ იმ სფეროს ესა თუ ის მოსალოდნელი შედეგები. აქ იგულისხმება სოციალური სფეროც, სადაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკისა და პოლიტიკის სწორი პროგნოზირება.

პროვიდენციალიზმი - (ლათ. providentia - განგება) - რელიგიური ფილოსოფიური შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ადამიან-

ნთა საზოგადოების განვითარებას განსაზღვრავენ საიდუმლო გარეგანი ძალები - განგება, ღმერთი. ასეთი შეხედულებებით საზოგადოების ბედი წინასწარ განსაზღვრულია, თუმცა მისი შეცნობა ადამიანს არ შეუძლია.

რაციონალიზმი - (ლათ. *ratio-nalis* - გონიერი) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც საყოველთაოა და აუცილებლობა ვერ გამოიყვანება ცდიდან და მისი განზოგადოებიდან, არამედ ისინი უნდა მოიძებნოს მხოლოდ თვით გონებაში. რაციონალიზმის მიხედვით, საყოველთაო და ზოგადი იდეები ადამიანს გონებაში თანდაყოლილი აქვს. ამ იდეებს ადამიანი მხოლოდ ლოგიკური აზროვნებით და ინტელექტუალური ინტუიციით წვდება. რაც შეეხება გრძნობად შემეცნებას, ის ჭეშმარიტებას ვერასოდეს ვერ დაადგენს. ე.ი. ცოდნის და ჭეშმარიტების მიღების ერთადერთ უნარად, რაციონალიზმში გონებაა მიჩნეული. რაციონალისტურ ფილოსოფიას სხვადასხვა ფორმით აყალიბებდნენ: პლატონი, დეკარტე, ლაიბნიცი, სპინოზა, კანტი, ჰეგელი და სხვები.

რელატივიზმი - (ლათ. *relativus* - შეფარდებითი) - ფილოსოფიური თეორია, რომელიც უარყოფს აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას და მთელი მეცნიერული ცოდნა დაჰყავს შეფარდებითზე. მათი აზრით, ცოდნა შეფარდებითია, არა მხოლოდ იმ გაგებით, რომ ადამიანს არ შეუძლია ჩანედეს სამყაროს აბსოლუტურ

მთლიანობას, არამედ არ არსებობს სამყაროში ობიექტური აუცილებლობა და საყოველთაოა და ამიტომ არ შეიძლება ცოდნა მის შესახებ აუცილებლობის და საყოველთაობის მატარებელი იყოს. რელატივიზმს გნოსეოლოგიაში ავითარებს სუბიექტური იდეალიზმი, რომლის ერთ-ერთი ფორმაა თანამედროვე ნეოპოზიტივიზმი (იხ. ნეოპოზიტივიზმი).

რეფლექსია - (ლათ. *reflexio* - უკან მიმართვა) - საკუთარ აზრებზე, განცდებზე და ემოციებზე თვითდაკვირვება, რომლითაც ადამიანი ახდენს სულიერი სამყაროს ფენომენების თვითშემეცნებას. შემეცნების ასეთ მეთოდს იყენებს ფენომენოლოგიური ფილოსოფია.

სენსუალიზმი - (ლათ. *sensus* - გრძნობა, შეგრძნება) - გნოსეოლოგიური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც შემეცნების ერთადერთ წყაროს შეგრძნებები წარმოადგენენ. არსებობს მატერიალისტური და იდეალისტური სენსუალიზმი. მატერიალისტური სენსუალიზმის მიხედვით შეგრძნებები წარმოადგენენ ობიექტური სინამდვილის ასახვას. ხოლო იდეალისტური სენსუალიზმის მიხედვით, ობიექტურ სინამდვილეს თვითონ სუბიექტური შეგრძნებები განსაზღვრავენ. ამიტომ ცოდნას მხოლოდ შეგრძნებათა კომბინაციას წარმოადგენს.

სკეპტიციზმი - (ბერძნ. *skepsis* - განხილვა) - ფილოსოფიური კონცეფცია, რომელსაც ეჭვი შეაქვს ცოდნის ჭეშმარიტებაში და

ყოველგვარი ცოდნა მხოლოდ შეფარდებითობაზე დაჰყავს. სექსტიციზმი წარმოიშვა ძველ საბერძნეთში (მე-4 ს. ძვ.წ.). მისი წარმომადგენლები იყვნენ: პირონი, არქეზილა, ენესიდემი, სექსტუს ემპირიკოსი და სხვები.

სოფისტიკა - კამათის დროს არასწორი არგუმენტების საფუძველზე რაიმე აზრის მტკიცება. წარმოიშვა ძველ საბერძნეთში. ამ ხერხს მიმართავდნენ კამათის დროს ან სასამართლოს პროცესში. სოფისტიკის წარმომადგენლად ითვლება პროტაგორა, რომელიც ჭეშმარიტების სიმრავლეს აღიარებდა. მისი აზრით, რამდენი ადამიანიაცაა, იმდენია ჭეშმარიტება.

სოციოლოგია - (ლათ. societas - საზოგადოება) - მოძღვრება საზოგადოების ყოფიერებისა და მისი განვითარების კანონზომიერების შესახებ. არსებობს კონკრეტული და ზოგადი სოციოლოგია. კონკრეტული სოციოლოგია შეისწავლის საზოგადოების კონკრეტულ პრობლემებს, საზოგადოების კონკრეტულ ჯგუფებს, ხოლო ზოგადი სოციოლოგია შეისწავლის საზოგადოების ცხოვრების ზოგად კანონზომიერებას. ზოგადი სოციოლოგი ფილოსოფიურ დისციპლინას წარმოადგენს. რომელიც შეისწავლის კაცობრიობის მატერიალურ და სულიერ კულტურას, კულტურათა განვითარების კანონზომიერებას, მსჯელობს კაცობრიობის მომავალ განვითარების გზებზე და ტენდენციებზე.

სპეკულატიური ფილოსოფია - (ლათ. speculatio - განჭვრეტა, დაკვირვება) - ფილოსოფიური სისტემა, რომელიც თავის მოძღვრებას აგებს ცდის გარეშე, გონებაზე დაყრდნობით, დისკურსიული აზროვნებით და რეფლექსიით. პოზიტივიზმი და ნეოპოზიტივიზმი სპეკულატიურს უწოდებს ყველა რაციონალისტურ და ირაციონალისტურ ფილოსოფიას, რომლებიც წმინდა ონტოლოგიური და მეტაფიზიკური პრობლემებით არიან დაკავებულნი და არავითარ პოზიტიურს (დადებითს) არ ქმნიან საზოგადოებისთვის.

სპირიტუალიზმი - (ლათ. spiritualis - სულიერი) - რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრება, რომლის მიხედვითაც სული მარადიულად არსებობს სხეულის გარეშე. მათი აზრით, შესაძლებელია სულების გამოძახება და საუბარი, რომელიც დიდ მომზადებას და ძალისხმევას მოითხოვს. ამით ისინი სულის ღვთაებრიობას ამტკიცებენ.

სტიქიური - ის რაც ბუნების კანონზომიერებით ხდება და არ არის დამოკიდებული ადამიანის ნება-სურვილზე. ძველი ბერძენი ფილოსოფოსები, სტიქიას ბუნების რომელიმე ელემენტს უწოდებდნენ, ის მთელი სამყაროს საწყისად მიაჩნდათ. ეს სტიქიები იყო: წყალი, ჰაერი, ცეცხლი და მიწა.

სუბიექტური იდეალიზმი - ფილოსოფიური თეორია, რომლის მიხედვითაც ცოდნა, რომელსაც მეცნიერება ფლობს სამყაროს შე-

სახეზე, სუბიექტური შეგრძნებებით, აღქმებით და აზროვნების კონსტრუქციებით განისაზღვრება. რა არის თავისთავად ობიექტური სამყარო, ეს სუბიექტისათვის მიუწვდომელია. გნოსეოლოგიურ თეორიაში სუბიექტური იდეალიზმი ემპირიზმისა და სენსუალიზმის პრინციპებზე დგას (იხ. ზემოთ). მისი მიმდევრები არიან ბერკლი, იუმი, ავენარიუსი, პოზიტივიზმი, პრაგმატიზმი, ნეოპოზიტივიზმი. სუბიექტური იდეალიზმის განსხვავებული ფორმებია: ტრანსცენდენტალური ფილოსოფია (კანტი, ნეოკანტიანელობა, ჰუსერლი) და ეგზისტენციალიზმი.

სუბსტანცია - (ლათ. substantia - არსება) - სამყაროს საწყისი, საფუძველი, რაც ყველაფერს განსაზღვრავს ამ სამყაროში და რაზეც დამოკიდებულია ყველაფერი, რომელიც მარადიულია, არ წარმოიშობა და არ ისპობა, რომელიც ყოველგვარი მოძრაობის მიზეზიც არის და მიზანიც. სუბსტანციის ეს დახასიათება პირობითია, რადგან სუბსტანცია განუსაზღვრელი არსია და მისი ცნებებით განსაზღვრება ამოუწურავია. სუბსტანციის ცნება სხვადასხვა ფილოსოფიურ სისტემებში განსხვავებულია, მაგრამ ყველა აღიარებს, რომ ის არის ყველაფრის საფუძველი და პირველმისაზრებელი. ფილოსოფიური დავა არსებობს მხოლოდ იმაზე, მატერიალურია ის თუ - იდეალური, ერთია თუ მრავალი. ვინც მიიჩნევს, რომ სამყაროს სუბსტანცია მატერია-

ლურია, მატერიალიზმი ეწოდება; ვინც მიიჩნევს, რომ სამყაროს სუბსტანცია არის აბსოლუტური იდეა ან ღმერთი იდეალიზმი ეწოდება. ფილოსოფოსთა უმეტესობა მიიჩნევს, რომ სამყაროს ერთი სუბსტანცია გააჩნია. ასეთ შეხედულებას სუბსტანციაზე, მონიზმი ეწოდება. არსებობს იდეალისტური მონიზმი და მატერიალისტური მონიზმი. ვინც აღიარებს, რომ სამყაროს ორი საწყისი აქვს დუალიზმი ეწოდება. აქ მატერია და სული თანაბარ საწყისებადაა გამოცხადებული (დეკარტი). ხოლო ვინც სამყაროს მრავალ საწყისს აღიარებს პლურალიზმი ეწოდება (იხილ.).

სქოლასტიკა - (ბერძნ. scholasticos - სასკოლო) - შუა საუკუნეების რელიგიური ფილოსოფია (სასკოლო ფილოსოფია), რომლის წარმომადგენლები ცდილობდნენ ქრისტიანული რწმენისათვის რაციონალური დასაბუთება მიეცათ და მოეხდინათ მისი სისტემატიზაცია. სქოლასტიკის ფილოსოფიურ ბაზისს წარმოადგენდა პლატონის, არისტოტელეს და ნეოპლატონიზმის ფილოსოფია. შუა საუკუნეების დიდ სქოლასტიკოსებად ითვლებიან ერიუგენა, კენტენბერიელი, თომა აქვინელი და სხვები.

სციენტიზმი - (ლათ. scientia - ცოდნა, მეცნიერება) - ფილოსოფიური შეხედულება, კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც საკაცობრიო კულტურის განვითარებაში და საზოგადოების მართვაში გადამწყვეტი როლი აკისრია მეცნი-

ერებას; ამ შეხედულებას ძირითადად პოზიტივიზმი და პოსტპოზიტივიზმი იცავს. ამ გაგებით, ფილოსოფიის დანიშნულებაა სწორი სამეცნიერო პროგრამების შემუშავება და მომავლის წინასწარხედვა. ამ პოზიციაზე დგას თანამედროვე კრიტიკული რაციონალიზმის თეორია (პოპერი, კუნი, ლაკატოსი, ფიეირაბენდო და სხვები), რომელიც ნეოპოზიტივიზმის ახლებურ გაგებას წარმოადგენს და სხვაგვარად მას პოსტპოზიტივიზმი ეწოდება. ასეთ რაციონალიზმურ შეხედულებას ეწინააღმდეგება ირაციონალიზტური ფილოსოფია (ეგზისტენციალიზმი), რომლის მიხედვითაც მეცნიერება და საერთოდ სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესი უარყოფით გავლენას ახდენს ადამიანზე და კაცობრიობის განვითარებაზე. ეს არის ანტიესციენტიზმი. სციენტიზმის მიხედვით, ფილოსოფია არის მეცნიერება, რომელიც მხოლოდ პოზიტიურ მეცნიერულ პრობლემებს იკვლევს. ხოლო ანტიესციენტიზმის მიხედვით, ფილოსოფია არის მსოფლმხედველობა, რომელსაც არაფერი არ ესაქმება კონკრეტულ მეცნიერულ მონაცემებთან. არამედ მისი დანიშნულებაა მხოლოდ ადამიანის და ადამიანური ყოფიერების კვლევა რეფლექსიის გზით.

ტელეოლოგია - (ბერძნ. teleos - მიზანი, logos - მოძღვრება) - რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრება სამყაროში ადამიანისგან დამოუკიდებელი ობიექტური მიზნებისა და მიზანშეწონილობის

არსებობის შესახებ. ტელეოლოგიურ მოძღვრებას იცავს ყველა ფილოსოფია, რომელიც სამყაროს სანყისად უძრავ და უცვლელ ღმერთს აღიარებს. ეს ეხება პლატონის, არისტოტელეს, ნეოპლატონიზმის, სქოლასტიკის, ჰეგელის და სხვა ფილოსოფიას. ყველა ეს ფილოსოფია უშვებს წინასწარი უცვლელი მიზნის ცნებას, რომლისკენაც ყველაფერი მიისწრაფვის და ვერ აცდება ამ გზას. ასეთი გაგება აუცილებლობით მიდის ფატალიზმის აღიარებამდე, რომლის მიხედვითაც ყველაფერი ბედისწერას ექვემდებარება. ღმერთის არსებობას არც სიცოცხლის ფილოსოფია და არც რელიგიური ეგზისტენციალიზმი უარყოფს, მაგრამ ისინი უარყოფენ აბსოლუტურად უცვლელი მიზნის ანუ ღმერთის არსებობას. მათი აზრით, ღმერთი თვითონ არის აბსოლუტური ქმნადობა და ამის გამო ადამიანებსაც ეძლევათ თავისუფალი შემოქმედების საშუალება. ამ გაგებით, ადამიანის სიცოცხლე და ცხოვრების მიზანი არ არის მკაცრ გარდუვალ ჩარჩოებში მოქცეული.

ტრანსცენდენტალური (ლათ. transcendere - გადაბიჯება) - აღნიშნავს აპრიორულ, ე.ი. ცდამდე არსებულ ცნობიერებას, რომელიც თავისი საყოველთაოობით და აუცილებლობით განსაზღვრავს გარე სინამდვილეს. კანტის ფილოსოფიაში ტრანსცენდენტალური ცნობიერება ანუ სუბიექტი წმინდა აზრის ფორმაში არსებობს ემპირიული სუბიექტის

სიღრმეში და არ არის დამოკიდებული ემპირიულ სუბიექტზე. პირიქით, ემპირიული სუბიექტის თეორიული მოღვაწეობა ნიშნავს ტრანსცენდენტალურ სუბიექტამდე ამაღლებას. ამრიგად, ტრანსცენდენტალური არის სუბიექტის იმანენტური კანონზომიერება, რომლითაც ხდება ცდიდან მიღებული მონაცემების განსჯა და ცოდნის კატეგორიების ჩამოყალიბება. ამ პროცესში გადაწყვეტ როლს ასრულებს აპრიორული განსჯის უნარი და არა ემპირიული მასალა.

ტრანსცენდენტური - იმანენტურის საპირისპიროდ, აღნიშნავს იმას, რაც ცნობიერებისა და შემეცნების საზღვრებს მიღმაა. ამ ტერმინს განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა აქვს აგნოსტიციზმში, რომლის მიხედვითაც ტრანსცენდენტური ნიშნავს სუბიექტისათვის მიუწვდომელს, შეუმეცნებადს „ნივთს თავისთავად“ (კანტი). თუ ადამიანი შეეცდება გავიდეს იმანენტური სფეროდან ტრანსცენდენტურში შემეცნების მიზნით, ის ვერავითარ ჭეშმარიტებას ვერ დაადგენს, არამედ ის აღმოჩნდება გადაუჭრელი პრობლემების ანუ ანტინომიების წინაშე.

უტილიტარიზმი - (ლათ. *utilitas* - სარგებლობა) - ერთიკური თეორია, რომელიც ზნეობრიობის კრიტერიუმად სარგებლიანობას თვლის. სარგებლიანობის პრინციპით მოქმედება ეწინააღმდეგება კატეგორიულ იმპერატივს, რომელიც კანტმა დააფუძნა თა-

ვის ეთიკაში. სარგებლიანობის პრინციპი საფუძვლად ედება პლურალისტულ და რელატივისტურ ეთიკას, ხოლო კატეგორიული იმპერატივი - საყოველთაო და საკაცობრიო ეთიკას.

უტოპია - (ბერძნ. ადგილი რომელიც არ არსებობს) - იდეა, იდეალი, თეორია, რომლის რეალური განხორციელება შეუძლებელია. ეს განსაკუთრებით ეხება მომავალ საზოგადოებაზე ფიქრს და მსჯელობას. ასეთი იყო უტოპიური სოციალიზმის თეორია, რომელიც იდეალური საზოგადოების გარკვეულ „მოდელს“ აყალიბებდა, სადაც გამორიცხული იქნებოდა ყოველგვარი სოციალური უსამართლობანი და დამკვიდრებოდა სოციალური თანასწორუფლებიანობა, საყოველთაო სიყვარული და ჰუმანიზმი. ისტორიამ აჩვენა ამ იდეის განხორციელების შეუძლებლობა.

ფატალიზმი - (ლათ. *fatalis* - საბედისწერო) - რელიგიურ-ფილოსოფიური რწმენა ბედის გარდუვალობის შესახებ, რომლის მიხედვითაც სამყაროში ყველაფერი განგების ძალით არის განსაზღვრული; რაც მოხდა, რაც ხდება და რაც უნდა მოხდეს ყველაფერი წინასწარაა დადგენილი ღმერთის მიერ. ეს ეხება მთელ ბუნებას, ადამიანს და საზოგადოების ისტორიას. ასეთი გაგებით, ადამიანის თავისუფლება მხოლოდ მოჩვენებითია, რადგან ადამიანის ყოველგვარ მოქმედებას და გადაწყვეტილებას მიღებას ზებუნებრივი ღვთაებრივი ძალები განსა-

ზღვრავენ. ამდენად, ადამიანის შინაგანი თავისუფლების როლი 'მრღვანეობის' პროცესში აბსოლუტურად გამორიცხულია, ყოველგვარი მოქმედება მხოლოდ გარეგანი განგების ძალით სრულდება.

ფენომენოლოგია - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც სულიერი ფენომენების თვითშემეცნებას აცხადებს ფილოსოფიის უპირველეს ამოცანად. კვლევის მეთოდად იყენებს რედუქციას, რომელიც ინდუქციური მეთოდის საპირისპიროა. ინდუქციური მეთოდი მიზეზებიდან შედეგების ძიებას ემსახურება, ხოლო რედუქციული მეთოდი - შედეგებიდან მიზეზების ძიებაზე გადასვლას ნიშნავს. ინდუქციისაგან განსხვავებით, საქმე ეხება არა წინ სვლას, არამე უკუსვლას, უკან დაბრუნებას, ადამიანის მოქმედებიდან და ემოციური განცდებიდან მათი გამომწვევი მიზეზების ძიებას. ფენომენოლოგიური შემეცნების მიზანია გაიგოს და დაადგინოს ის სულიერი ღირებულებები, რის საფუძველზეც ქმნის ადამიანი სულიერ კულტურას, რადგან სულიერი ღირებულებები ანუ ეგზისტენციური ფენომენები წარმოადგენენ ადამიანის ცხოვ-

რების წესისა და ადამიანად ყოფნის საფუძვლებს. სულის ფენომენოლოგიური გამოკვლევები მოცემული აქვს ლოკს, იუმს, კანტს, ჰეგელს, ეგზისტენციალიზმს და სხვა ფილოსოფიურ თეორიებს.

ჰუმანიზმი - (ლათ. humanus - ადამიანური) შეხედულებათა ერთობლიობა, რომლებიც გამოხატავენ ადამიანის ღირსებისა და უფლებებისადმი პატივისცემას, ზრუნვას ადამიანთა კეთილდღეობისათვის. ჰუმანიზმის მიხედვით ადამიანი არის უმაღლესი ღირებულება.

ჰილოძოიზმი - (ლათ. hyle ნივთიერება, *zoe* - სიცოცხლე) - ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც მთელ მატერიალურ სამყაროს განსულიერებულად წარმოიდგენს. ასეთ აზრს იცავდნენ ძველი ბერძენი მატერიალისტები (ჰერაკლიტე, ანაქსაგორა და სხვები), ჰოლანდიელი სპინოზა და სხვები. ამ თეორიის მიხედვით ბუნება ცოცხალი სინამდვილეა და თავის თავს თვითონ აწარმოებს; მას არ სჭირდება გარეგანი ღვთაებრივი ძალების მოშველიება ბუნების მოძრაობის ასახსნელად. არამედ ბუნება თვითონ არის ღმერთი; ღმერთი ბუნებაშია და ის განაგებს ბუნების ქმნადობას.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	3
შესავალი	5
I განყოფილება	
თავი I - ფილოსოფიის საგანი და როლი საზოგადოებაში .	12
1. ფილოსოფია და კონკრეტული მეცნიერებანი	12
2. ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა	16
თავი II - ონტოლოგიური საკითხები ფილოსოფიაში . .	21
1. სუბსტანციის ცნება ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში	21
2. მატერიის ცნება ფილოსოფიაში	29
3. ცნობიერების პრობლემა ფილოსოფიაში	34
4. სამყაროს კანონზომიერების პრობლემა ფილოსოფიაში	41
თავი III - გნოსეოლოგიური პრობლემები ფილოსოფიაში	50
1. შემეცნების არსი და სტრუქტურა	50
2. რაციონალიზმი	54
3. ემპირიზმი	57
4. აგნოსტიციზმი	61
5. ინტუიტივიზმი	67
6. ჭეშმარიტების პრობლემა ფილოსოფიაში	71
თავი IV - სოციალური და აქსიოლოგიური პრობლემები	
ფილოსოფიაში .	77
1. კულტურა და ღირებულებები .	77
2. კულტურა და ფილოსოფია	83
3. ადამიანის პრობლემა ფილოსოფიაში	87
4. საზოგადოებრივი ყოფიერების სტრუქტურა	
და კანონზომიერება	98
II განყოფილება - ფილოსოფიის ისტორიის	
ძირითადი მიმართულებანი	111
თავი I - ძველი აღმოსავლეთისა და ბერძნულ-რომაული	
ფილოსოფია .	111
1. ძველი აღმოსავლეთის ფილოსოფია	111
2. წინასოკრატული ფილოსოფია	112

3. ატომისტური მატერიალიზმი	116
✓4. სოკრატე, პლატონი, არისტოტელე	118
5. ანტიკური ფილოსოფიის ბოლო პერიოდი . .	123
თავი II - შუა საუკუნეების ფილოსოფია	125
1. შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი თავისებურებანი	125
2. ადრინდელი პერიოდი	126
3. განვითარებული პერიოდი	127
4. უკანასკნელი პერიოდი	131
თავი III - XVI-XVIII საუკუნეების ევროპული ფილოსოფია .	134
1. რენესანსის ეპოქის ფილოსოფია	134
✓ 2. XVII-XVIII საუკუნეების ემპირიზმი	135
3. XVII საუკუნის რაციონალიზმი	138
4. ბერკლეს სუბიექტური იდეალიზმი და პიუმის აგნოსტიციზმი	141
5. XVIII საუკუნის ფრანგული მატერიალიზმი	144
თავი IV - გერმანული კლასიკური ფილოსოფია .	146
1. კანტის ფილოსოფია	146
2. ფიხტეს და შელინგის ფილოსოფია	150
3. ჰეგელისა და ფოიერბახის ფილოსოფია	152
✓ თავი V - XIX-XX საუკუნის ფილოსოფია . . .	158
1. მარქსისტული ფილოსოფია	159
2. ნეოპოზიტივიზმი	164
3. სიცოცხლის ფილოსოფია და ეგზისტენციალიზმი . . .	171
4. პრაგმატიზმი	183
5. ნეოთომიზმი	196
თავი VI - ქართული ფილოსოფიის ისტორია .	204
1. ძველი და შუა საუკუნეების ქართული ფილოსოფია .	205
2. ახალი დროის ქართული ფილოსოფია .	215
3. XX საუკუნის ქართული ფილოსოფია .	221
ტექსტში გამოყენებული ფილოსოფიური ტერმინების მოკლე განმარტებანი	233

იბეჭდება ავტორთა მიერ
წარმოდგენილი სახით

გადაეცა წარმოებას 01.09.2004. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 08.09.2004.
ქალაქის ზომა 60X84 1/16. გარნიტურა კოლხეთი. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი
16. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 14. ტირაჟი 300 ეგ. ზ. შეკვეთა № 595

გამომცემლობა „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, თბილისი,
კოსტავას 77

სტუ-ს სტამბა, თბილისი, კოსტავას 75